ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره)

Ketabton.com

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو
د پښتو څانگو د لومړیو ټولگیو لپاره

۱۳۹۴ لمریز کال

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابـل پـوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځي

پښتو څانگه

ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره)

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د پښتو څانګو د لومړیو ټولګیو لپاره

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: ادب تاریخ

لیکـــوال: محمد اسمعیل یون

لیکمهال: ۱۳۹۴ل کال

د لیکوال د خپرونو لړ: (۴۱)

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

ډیزایـنګر: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م (لومړی چاپ)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۶)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كال د كب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترځ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په ياده غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا كړې او دا فرهنګي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيوليک

سرليک	مخ
((ادب تاريخ)) يو غوره تدريسي اثر	۱
يوه اوږده تجربه او يوه ښه نتيجه	۵
د پښتو لرغوني ادب په باب يو نوی اثر له...	۹
سريزه	۱۳

لومړی څپرکی

لومړۍ يا لرغونې دوره	۳۴
ادب	۳۹
ادبپوهنه	۶۰
ادب تاريخ څه ته وايي؟	۷۵
ادبي تذکره څه شی دی؟	۸۲
ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟	۹۱
په پښتو ادب تاريخ کې د ادبي دورو وېش	۱۰۱
پښتو څو ادبي دورې لري؟	۱۱۴
تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب	۱۲۰
د پښتو ادب لرغونې دوره	۱۲۴
د لومړي څپرکي لنډيز	۱۲۸
د لومړي څپرکي پوښتنې	۱۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لویې حوزې ۱۳۱

غور ادبي حوزه ۱۳۴

کسي غره ادبي حوزه ۱۳۹

ملتان ادبي حوزه او نورې سیمې ۱۴۲

د دویم څپرکي لنډیز ۱۴۷

د دویم څپرکي پوښتنې ۱۴۹

درېیم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو ځېرې او د کلام بېلګې ۱۵۰

۱- امیر کروړ (جهان پهلوان) ۱۵۲

۲- هاشم د زید سرواني زوی ۱۶۹

۳- شیخ رضی لودي ۱۷۷

۴- نصر لودي ۱۷۷

۵- بېټ نیکه ۱۸۷

۶- شیخ اسمعیل ۱۹۵

۷- خرښبون ۲۰۱

۸- شیخ اسعد سوري ۲۰۸

۹- شیخ تیمن کاکړ ۲۲۳

۱۰- ښکارندوی غوري ۲۲۸

۱۱- ملکیار غرشین ۲۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- تايمني ۲۴۶

۱۳- قطب الدين بختيار ۲۵۱

۱۴- سليمان ماکو ۲۵۷

۱۵- شيخ متي ۲۶۱

۱۶- بابا هوتک ۲۷۴

۱۷- شيخ ملکيار هوتک ۲۸۰

۱۸- اکبر زميندا وري ۲۸۵

۱۹- سلطان بهلول لودي ۲۹۶

۲۰- خليل خان نيازی ۳۰۲

۲۱- زرغون خان نيازی ۳۰۴

۲۲- زرغونه کاکړ ۳۱۲

۲۳- رابعه ۳۱۷

۲۴- دوست محمد کاکړ ۳۱۹

۲۵- شيخ عيسی مشوانی ۳۲۵

۲۶- شيخ بستان بړيڅ ۳۲۹

۲۷- علي سرور لودي ۳۳۳

۲۸- مېرمن نېکبخته ۳۳۸

۲۹- شيخ محمد صالح الکوزی ۳۴۲

د درېيم څپرکي لنډيز ۳۴۸

د درېيم څپرکي پوښتنې ۳۵۷

څلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړيکي ۳۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- له عربي ژبې سره اړيکي ۳۶۱
۲- له دري ژبې سره اړيکي ۳۶۶
د شلورم څپرکي لنډيز ۳۶۹
د شلورم څپرکي پوښتنې ۳۷۱

پنځم څپرکی

د لرغونې دورې نظم ۳۸۲
الف- د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه ۳۷۴
۱- لنډۍ ۳۸۰
۲- سروکي (نیمکۍ) ۳۸۹
۳- د اتڼ نارې او نور ۳۹۱
۴- کاکړۍ غاړې ۳۹۸
۵- ببولاله ۴۰۰
۶- چاربیته ۴۰۳
۷- بدله ۴۱۷
۸- لوبه ۴۲۰
۹- بګتۍ او نور ۴۲۷
ب- له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه ۴۴۴
۱- قصیده ۴۴۷
۲- غزل ۴۴۹
۳- مثنوي ۴۵۵
۴- رباعي ۴۵۷
د پنځم څپرکي لنډيز ۴۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې ۴۶۲

شپږم څپرکی

د لرغونې دور نثر

۴۶۳
د سالو وږمه ۴۶۶
تذکرة الاولیا ۴۶۷
تاریخ سوری او نور ۴۸۳
د شپږم څپرکي لنډیز ۴۹۵
د شپږم څپرکي پوښتنې ۴۹۸

اووم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه ۴۹۹

۱- متروکې کلمې ۵۰۱
۲- پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې ۵۰۲
۳- جغرافیایي نومونه ۵۱۲
د اووم څپرکي لنډیز ۵۱۶
د اووم څپرکي پوښتنې ۵۱۸

اتم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

۵۱۹
۱- لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟ ۵۲۱
۲- د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا ۵۲۳
۳- د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه ۵۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز ۵۲۷
د اتم څپرکي پوښتنې ۵۲۸

نهم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې ۵۲۹
شیخ رضی لودي او نصر لودي ۵۳۱
شیخ اسماعیل او خربښون ۵۳۴
خلیل خان نیازی او سلطان بهلول لودي ۵۳۶
د نهم څپرکي لنډيز ۵۳۸
د نهم څپرکي پوښتنې ۵۳۹

لسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه ۵۴۰
ویاړنه یا فخریه ۵۴۲
ویرنه ۵۴۷
ستاینه ۵۵۰
ساقینامه او نور ۵۵۲
د لسم څپرکي لنډيز ۵۵۵
د لسم څپرکي پوښتنې ۵۵۶

یولسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو فکري څرنګوالی ۵۵۷
۱- اسلامي افکار ۵۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

٢- غنايي افکار ٥٦٦

٣- حماسي افکار ٥٧۴

۴- ملي او نور افکار ٥٨٠

د يوولسم څپرکي لنډيز ٥٨٢

د يوولسم څپرکي پوښتنې ٥٨۴

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ٥٨٥

خپل چاپېريال ٥٨٧

نږه والی ٥٩٠

د نورو ژبو اغېزې ٥٩٢

لوړتيا او ځوړتيا ٥٩۴

د دولسم څپرکي لنډيز ٥٩٨

د دولسم څپرکي پوښتنې ٥٩٩

ديارلسم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبياتو کميت او کيفيت ٦٠٠

څومره والی ٦٠٢

څرنګوالی ٦٠٧

پرتلنه ٦٠٩

د ديارلسم څپرکي لنډيز ٦١١

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديارلسم څپرکي پوښتنې ۲۱۳

څوارلسم څپرکی

په لرغوني ادبي دوره کې موثرې ټولنيزې سياسي پېښې او حادثې ۲۱۴
الف- سياسي، ټولنيزې او فرهنگي پېښې ۲۱۶
ب- د پېښو کرونولوژي ۲۲۲
د لرغونې دورې پای ۲۲۵
پايله ۲۲۷
د څوارلسم څپرکي لنډيز ۲۳۴
د څوارلسم څپرکي پوښتنې ۲۳۵
اخځونه ۲۳۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

«ادب تاریخ» یو غوره تدریسي اثر

د پښتو ادبیاتو د بېلابېلو دورو په باب ډېر کتابونه لیکل شوي دي. خو څرنګه چې ددې ادبیاتو لمن ډېره پراخه ده، نو نورو لا زیاتو اثارو او تحلیلي لیکنو ته اړتیا شته. علمي او تحلیلي اثار ادب لوستونکو ته ددې زمینه برابروي چې د یوې ژبې د ادبیاتو ماهیت او د هغو تل ته ورکښته شي. د ادبیاتو پیغام په ښه ډول درک کړي او بیا دا پیغام نورو ته هم په ښه ډول انتقال کړي.

د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب دوه ډوله اثار لیکل شوي دي: یو هغه ډول اثار دي چې په خپله د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د استادانو او علمي مرکزونو د څېړونکو له خوا لیکل شوي او دویم بیا هغه ډول اثار دي چې د بېلابېلو لیکوالو له خوا له خپلې ژبې او ادبیاتو سره د مینې او ادبي ذوق له مخې لیکل شوي دي.

په لومړي ډول اثارو کې بیا دوه ډوله اثار دي: یو هغه دي چې علمي، تحلیلي او تدریسي اړخ لري او بل هغه ډل اثار دي چې علمي او تحلیلي ارزښت او اهمیت لري، خو تدریسي بڼه نه لري.

د (ادب تاریخ) تر نامه لاندې دا اثر چې تاسو په لاس کې دی، دا د هغو ګوتو په شمار اثارو په جمله کې دی چې هم علمي اړخ لري، هم تحلیلي او هم تدریسي اهمیت او ارزښت لري.

استاد محمد اسمعیل یون په لیکوالۍ کې (۳۰کلنه) او په استادۍ کې (۲۳ کلنه) تجربه لري، دا اثر یې د همدې اوږدې تجربې په رڼا کې لیکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد یون د تېرو (۲۳) کلونو په بهیر کې ادب تاریخ مضمون تدریس کړی او په ادب تاریخ مضمون کې یې هم تر ډېره حده همدا لرغونې دوره تدریس کړې، نو یو څوک چې دوه لسیزې په متواتر ډول یو مضمون تدریس کړي، بې له شکه چې تر هر چا زیات د همغه مضمون بېلابېلو خواوو ته متوجه کېږي. پخوا چې په دې برخه کې کوم کار شوی او کوم اثار لیکل شوي، هغه ورته هم ښه معلوم دي او نوې اړتیاوې ورته هم ښې محسوسېږي. استاد یون دا اړتیاوې احساس کړي او په دې اثر کې یې هغو ته ځواب ویلای دی.

دا اثر د ادبپوهنې د دریو اساسي څانګو (ادب تیوري، ادبي کره کتنې او ادب تاریخ) د اصولو په رڼا کې لیکل شوی دی. ټول اثر جالب دی، خو ماته یې لغوي شننه او ارزونه هم ډېره جالبه وبرېښېده. په لرغونې دوره کې چې کوم شعرونه لیکل شوي، نه یوازې له هنري، تاریخي او ټولنیز لیدلوري ارزول شوي، بلکې له لغوي او ژبني پلوه هم ورته کتنه شوې ده د هر شعر کلمې په ګوته شوي دي: کومې کلمې پښتو دي؟ کومې دري او کومې عربي؟ په پښتو کې بیا کومې متروکې دي؟ کومې نیمه متروکې، کومې له دورانه نه دي غورځېدلي او کومې بیا راژوندۍ شوي دي. دې ټولو ته په دې اثر کې اشاره شوې او راسپړل شوې دي.

هر څېړکی خپل لنډیز او خپلې پوښتنې لري. که یو عام لوستونکی د یو څېړکي تفصیلي برخه ونه لولي او یوازې لنډیز یې هم له نظره تېر کړي، نو د هغه څېړکي له عمومي محتوا سره اشنا کېږي، تفصیلي برخه او د پوښتنو برخه یې بیا محصلینو ته ډېره ضروري ده. پوښتنې داسې جوړې شوي چې محصلین یې ځوابونه په متن کې موندلای شي. ځینې پوښتنې یې د محصلینو د کورني کار لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم خورا ضروري او مهمې دي. مانا دا چې دا اثر د داسې تدريسي اصولو او اړتياوو پر بنسټ ليکل شوی چې محصل او استاد دواړه مجبوروي په ګډه په تدريسي بهير کې برخه واخلي او د درسي بهير دوه مساوي خواوې وګڼل شي. دا کتاب ټول څوارلس څپرکي لري، يوه سريزه چې ددې کتاب د ليکلو طرز او اړتيا په کې روښانه شوي او يوه پايله چې په هغې کې له لوستونکو او محصلينو څخه ځينې غوښتنې شوي او همدارنګه د پښتو لرغونې ادب پر عمومي ځانګړنو يو ځل بيا بحث شوی او نچوړ يې وړاندې شوی دی. بله ښه خبره داده چې د اثر په سريزه کې د (ادب تاريخ) ټول هغه اثار معرفي شوي چې تر دې دمه د پښتو ادبياتو په باب په افغانستان، پښتونخوا او په نورو ځايونو کې ليکل شوي دي.

که څوک غواړي د ادبياتو په باب خپله مطالعه لاپسې وغځوي، نو پر دې کتاب سربېره هغو اثارو ته هم مراجعه کولای شي. ددې اثارو معرفي د پښتو ادبياتو په باب د ټولو ليکل شويو اثارو يو لنډ جاج هم موږ ته په ګوته کوي او دا فکر هم راکوي چې په دې برخه کې د نورو څومره اثارو د ليکلو اړتيا احساسېږي.

ددې کتاب ژبه خورا خوږه، روانه، عام فهمه، کره او معياري ده. د لوستو پر وخت محصل او عام لوستونکي ترې زيات خوند اخيستی شي. زه نور نه غواړم ددې اثر په باب تر دې زيات څه ووايم، په پای کې دومره وايم چې د (ادب تاريخ) دا اثر د تدريسي اصولو په رڼا کې د تدريس لپاره د تدريس په ژبه ليکل شوی، نه يوازې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو د پښتو څانګې د لومړيو ټولګيو لپاره ګټور دی، زه هيله من يم چې د هېواد ټول دولتي او خصوصي پوهنتونونه به له دې اثر څخه د خپل تدريسي اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه څکه ګڼه واخلي چې دا د لوړو زده کړو وزارت د تدریسي کاریکولم د محتویاتو په رڼا کې لیکل شوی دی او هغه ټول محتویات رانغاړي چې د کابل پوهنتون او لوړو زده کړو وزارت له خوا د (ادب تاریخ) د مضمون په چوکاټ کې د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې لپاره په پام کې نیول شوي دي. استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره په دې اثر کې هغه ټول په پام کې نیولي، دلته یې ځای کړي او په ښه ډول یې څېړلي دي.

زه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره د استاد یون له خوا دا لیکل شوی اثر پوره، بشپړ او کره ګڼم، له ټولو مربوطو څانګو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې مغتنم تدریسي اثر د لیکلو له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او د کتاب د چاپ لپاره اقدام وکړي، ددې ترڅنګ استاد محمد اسمعیل یون ته د لوی خدای(ج) له درباره د اوږد ژوندانه ، زیاتو پرمختګونو او د هېواد د فرهنګ د بډاینې لپاره د لا زیات کار و زیار هیله لرم.

په زیات احترام

پوهاند محمد صابر خویشکی

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې له فعالو استادانو څخه دی. ده د خپلې لیکوالۍ په (۳۰کلن) بهیر کې زیات شمېر علمي او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې اثارو کې یو شمېر داسې اثار هم شامل دي چې ده په پوهنتون کې د خپلو علمي رتبو لپاره لیکلي دي، علمي، څېړنیز، تحلیلي او تدریسي بڼه لري او له ځینو دې ډول اثارو څخه یې همدا اوس د هېواد په پوهنتونونو کې ګټه پورته کېږي. دا اثر (ادب تاریخ) چې اوس زموږ په لاس کې دی هم علمي او تدریسي بڼه لري. استاد یون دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره لیکلی دی. دا اثر د پښتو ادبیاتو لومړۍ یا لرغونې دوره رانغاړي. په دې اثر کې د پښتو څانګې درسي مفردات چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا منل شوي او تائید شوي، هغه ټول په کې شامل دي. په خپله استاد یون له (۲۳) کلونو راهیسې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس مصروف دی، د تدریس یوه اوږده تجربه لري او له نېکه مرغه د کوم مضمون په باب چې ده دا اثر لیکلی له نږدې شلو کلونو راهیسې همدا مضمون په تېره بیا د پښتو ادبیاتو همدا لرغونې او بیا منځنۍ دوره تدریسوي هم. نو یو څوک چې په یوه واحد مضمون کې د تدریس اوږده او پخه تجربه لري، که هغه په یاد مضمون کې د شاملو موضوعاتو په باب یو علمي او تدریسي اثر لیکي، نو پوره باور دی چې هر اړخیز به یې لیکي او تر نورو به یې ښه لیکي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پښتو څانګې په موافقه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره همدا (ادب تاریخ) موضوع ثبت کړه چې هدف ورڅخه د پښتو ادبیاتو د لومړۍ یا لرغونې دورې د ټول بهیر څېړنه او ارزونه وه. د څانګې هیله هم همدا وه چې په دې برخه کې داسې یو اثر ولیکل شي چې نه یوازې پښتو څانګه، بلکې د هېواد د نورو پوهنتونونو اړوندې څانګې هم د یاد مضمون په برخه کې د متفرقو او بېلابېلو اثارو له تدریس څخه هم خلاصې شي او یوازې داسې یو واحد تدریسي اثر چې مفردات یې د لوړو زده کړو وزارت له خوا تائید شوي او منل شوي وي، ولیکل شي. دا مفردات بایډ د تدریسي اصولو په رڼا کې وڅېړل شي، تحلیل شي، ارزونه یې وشي او داسې یو اثر ورڅخه جوړ شي چې پر محصلینو سربېره عام لوستونکي ترې هم موثره ګټه پورته کړي.

له نېکه مرغه چې استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون دا اړتیا پوره کړه، په دې برخه کې یې دا ګټور اثر ولیکه. دا اثر یوه سریزه، یوه پایله او څوارلس څپرکي لري. په سریزه کې استاد یون د دې اثر د لیکلو میتودونو ته ګوته نیولې چې تر زیاته حده په کې له کتابتوني څېړنې کار اخیستل شوی او د عملي تدریس تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. په همدې سریزه کې یې ټول هغه اثار هم معرفي کړي چې د لرغونې دورې په ګډون د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي دي. دا کار لوستونکو او محصلینو سره مرسته کوي چې د پښتو ادبیاتو د مطالعې، څېړنې او شننې په برخه کې ورته اخځونه او اثار تیار معلوم وي او دوی کولای شي په اسانۍ سره هغه ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې استاد يون ورته اشاره کړې ده دا اثر د کتابتوني څېړنې او عملي تدريسي تجربې په رڼا کې ليکل شوی، رښتيا هم همداسې ده، دا کتاب په اصل کې يو تدريسي اثر او د تدريسي تجربې پر بنسټ ليکل شوی دی، بايد همداسې وای، استاد يون په خپله هم تدريسي تجربه لري، زموږ د ځانګې او نورو اړوندو ځانګو اړتيا هم يو تدريسي اثر ته وه. له نېکه مرغه چې دا اړتيا ددې اثر په ليکلو سره خړوبه شوه.

لکه څنګه چې يادونه مو وکړه دا اثر (۱۴) څپرکي لري، په هر څپرکي کې تر تحليل شوې او ارزول شوې موضوع وروسته د همغې برخې لنډيز راغلی دی او ټول اړوند معلومات په ډېرو مختصرو ټکو کې بيان شوي او ورپسې د همغه اړوند څپرکي پوښتنې دي. د هر څپرکي لنډيز لوستونکي سره مرسته کوي چې په تفصيلي برخه کې لوستل شوي مطالب يې بيا په ذهن کې له سره تداعي شي او يا که چېرې پر يوه مهال د هر څپرکي لوستلو ته وخت ونه لري، لنډيز يې ولولي. له محصلينو سره بيا تفصيل او لنډيز دواړه مرسته کوي چې تفصيل يې د تفصيلي معلوماتو لپاره او لنډيز يې حافظې ته د سپارلو په نيت ولولي او پوښتنې بيا دا مرسته کوي چې محصل په کار واچوي، د اړوندو پوښتنو ځوابونه د کتاب د متن په تفصيلي برخه کې پيدا کړي. پوښتنې محصل دې مجبوروي چې د ياد مضمون په برخه کې کورنۍ دندې واخلي او په دې برخه کې سيمينارونه وليکي. مانا دا چې دا اثر محصل او استاد دواړه هڅوي چې په تدريسي بهير کې د دوو فعالو خواوو په توګه برخه واخلي. نو ځکه خو موږ دې اثر ته د يوه ښه تدريسي اثر په سترګه ګورو. په دې اثر کې د لرغونې دورې د (۲۸) شاعرانو او يو تن نثر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکونکي پر ژوند او د کلام پر بېلګو هر اړخیز بحث شوی، هم له شکلي پلوه او هم له محتوايي پلوه د دوی اثار تحلیل شوي دي. له شکلي پلوه د لرغونې دورې د نظم برخه پر دوو برخو وېشل شوې ده: هغه شعرونه چې په ملي اوزانو کې ویل شوي او هغه فورمونه چې له نورو ژبو او په تېره بیا له عربي ژبې څخه راغلي دي. له عربي ژبې څخه په راغلو شعري فورمونو کې (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څېړل شوي او د ولسي ادبیاتو په برخه کې، لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نړدې ټول پښتو فورمونه معرفي شوي او تحلیل شوي دي.

په دې اثر کې له ګڼو اخځونو څخه ګټه پورته شوې، خو خپل تحلیلي نظر او تدریسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده.زه د خپلې تجربې پر بنسټ چې نږدې (۳۰)کاله کېږي پر تدریس بوخت یم، وایم چې دا اثر یو ښه غوره تدریسي اثر دی او استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون چې د کوم مقصد لپاره لیکلی، د هغه لپاره یې پوره او کره ګڼم. زما له نظره دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره ښه او مناسب اثر دی، نو ځکه خو له ټولو اړوند څانګو، ادارو او لوړو مقاماتو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې اثر د بشپړتابه له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او همدارنګه ددې کتاب د چاپ په برخه کې ژر اقدام وکړي.

د هېواد د ملي فرهنګ د ښېرازۍ او استاد یون ته د لا زیاتو بریاوو هیله کوم

په ډېر درناوي

پوهاند یارمحمد یزال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

د پښتو لرغوني ادب په باب يو نوی اثر

له يوه نوي تعبير او تفسير سره

د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنوال محمد اسمعيل يون د پوهاندۍ علمي رتبې لوړېدا ته د څانګې د استادانو د پرېکړې له مخې د ادب تاريخ (لرغونې دوره) تر سرليک لاندې په نږدې (شپږ نيم سوه) مخونو کې په ترتيب سره په لاندې ډول خپل تدريسي اثر بشپړ کړی دی:

دغه علمي اثر له ټاکلو مفرداتو سره سم په لومړي څپرکي کې ادبتاريخ څه ته وايي؟ ادبي تذکره څه ته وايي، پښتو څو ادبي دورې لري، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او په خپله د پښتو ادب پر لرغونې دورې باندې بحث شوی دی. په دويم څپرکي کې د پښتو لرغونو ادبياتو حوزې (غور، کسي غر او ملتان) راپېژندل شوي دي، تر څو د هغه دور دغه مهم مرکزونه د شاګردانو ادبي هڅې لاپسې ګړندۍ کړي، په دريېم څپرکي کې يې د پښتو لرغونو ادبياتو څېرې لکه: امير کروړ، بېټ نيکه، شيخ اسمعيل، خرښبون او نور راپېژندلي دي، دغسې په څلورم څپرکي کې يې د پښتو ژبې اړيکي له نورو (عربي او دري) ژبو سره وړاندې کړې دي، په پينځم

(c) ketabton.com: The Digital Library

څپرکي کې يې د لرغونې دورې پر نظم (ولسي او مشترک) بحث کړی دی، په شپږم څپرکي کې يې د لرغونې دورې په نثر بحث کړی، دا ځکه چې دغه برخه ډېره لږه ده او ځانته په مستقل سمستر کې د تدريس جوګه نه ده.

په اووم څپرکي کې د پښتو لرغونې دورې متروکې کلمې او جغرافيوي نمونه سپړل شوي دي، همدارنګه اتم څپرکي کې په لرغوني دوره کې پر لومړنۍ ژباړه بحث شوی او څېړل شوې ده، دغسې په نهم څپرکي کې د شيخ رضي لودي پارکی او په غبرګون کې يې د نصر لودي پارکی او د اسمعيل د نارو (څلوريځو) په غبرګون کې د خرښبون څلوريځ وړاندې شوی او سپړل شوی دی، په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه، لکه: وياړنه، ويرنه او نور تر بحث لاندې نيول شوي دي، وړپسې په يوولسم څپرکي کې يې د لرغونې دورې اسلامي افکار، حماسي افکار، ملي افکار او نور سپړل شوي دي، په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ښودل شوې دي، په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې ادبي دورې پر کيفيت او کميت بحث شوی او په څوارلسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو مهمې ټولنيزې، سياسي څېړې او حادثې تر څېړنې لاندې نيولي دي، تر څو د لرغونې دورې ټولنيزې او سياسي څېړې وپېژندل شي او د حالاتو او حادثو په اړه معلومات ترلاسه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته ټکیو ته په پاملرنې د ښاغلي محمد اسمعیل یون دغه تالیفي اثر په دې ډول ارزوم:

۱- دغه تالیفي تدریسي اثر له نویو اصولو او میتودونو سره سم ترپایه پورې په معیاري ښه لیکل شوی دی.

۲- تراوسه پورې د پښتو ادب تاریخ لومړۍ (لرغونې) دورې د غسې تدریسي اثر نه درلود، یا به د چپټر په ښه تدریسېده او یا به هم د ناتکمیلې تدریسي محتوا له اثارو څخه کار اخیستل کېده، زه فکر کوم چې ددې اثر په رامنځته کېدو سره به دغه خلا ډکه شي.

۳- په دې اثر کې په راټوله شوې ډېټا ډېر زیار او زحمت ویستل شوی دی، تعبیر او تفسیر یې ښه او په زړه پورې دی.

۴- د ښاغلي لیکوال په دې تالیفي اثر کې د اهمیت وړ موادو څخه کار اخیستل شوی، اوډون یې سیستماتیک دی او منځپانګه یې هم ډېره ښه ده، نو ځکه یې بکروالی او نوښت په خپل ځای ډېر مهم دی، دا ځکه چې په دې برخه کې دا لومړنی ګام دی، کېدی شي چې په راتلونکي کې تر دې لا زیات ښه اثر وکښل شي، خو دا به یې د لارې مشال وي.

۵- ددې اثر په لیکلو کې له پخوانیو او اوسنیو مستندو او معتبرو مدارکو څخه کار اخیستل شوی، چې دغه اثر ته یې ښکلی خوند او رنګ وربښلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- ژبه یې خوندوره، ساده، روانه او سلیسه ده، غوټې او ابهام نه لري.

د پورته شپږو مادو له مخې زه د ښاغلي یون دغه علمي تدریسي اثر مثبت ارزوم او له مربوطو چارواکو څخه هیله کوم چې ددې اثر د بشپړاوي له امله ښاغلي یون ته د پوهاندۍ علمي رتبه منظور کړي، او هم یې د ژر چاپ سپارښتنه کوم او لیکوال ته یې په راتلونکي کې تر دې د لا زیاتو بریاوو هیله لرم.

په درنښت

ډاکتر محمداجان حقپال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

له (۱۳۷۱ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۳ل) کال پورې پوره (۲۳) کاله کېږي چې زه (یون) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس بوخت یم، د تدریس ډېره برخه مې په خپله څانګه کې پر مسلکي او اساسي مضامینو او کمه برخه یې تر پوهنځي بهر په نورو پوهنځیو او په خپله په خپل پوهنځي کې په نورو فرعي څانګو کې د پښتو ژبې او ادب پر تدریس تېره کړې ده.
په دې ټول بهیر کې له ځینو وقفو پرته چې هغه هم د جګړو او ځینو نورو عواملو له امله رامنځته شوي، د تدریس ټول جریان مې په منظم ډول پرمخ وړی دی، په خپله څانګه کې ما اکثره (ادبپوهنه) مضمون تدریس کړی او په ادبپوهنه کې هم (ادب تاریخ) او په ادب تاریخ کې بیا هم تر ډېره لومړۍ یا لرغوني دوره او بیا منځنۍ دوره.
لرغونې یا لومړۍ دوره مې ځکه ډېره تدریس کړې چې ما اکثره لومړي ټولګي ته تدریس کاوه چې دوه یا درې (الف، ب او ج) ټولګي به یې درلودل. په لومړي ټولګي کې له تدریس څخه زما هدف دا و چې یو خو نوي محصلین پر تدریس پیل کوي، زړونه او ذهنونه یې تازه وي، دا مهال که دوی ته پاخه بنسټونه کېښودل شي، نو د دوی د ذهني او فکري اعمار لپاره ډېر ګټور پرېوزي، نو که د ادبیاتو پیل دوی ته په ښه او منظم ډول تشریح شي، د دوی مینه او لېوالتیا ورسره زیاتېږي، خپل خپل تشبثات هم کوي نو ما

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د همدغه هدف لپاره کوښښ کاوه لومړي ټولګي ته تدريس وکړم. د (ادبپوهنې بنسټونه) او (ادب تاريخ) دواړه مضمونونه ما تدريسول. د پښتو څانګې د لومړي ټولګي په همدې لومړي سمستر کې محصلين له ادب، ادبياتو، ادبپوهنې، ادب تاريخ، ادب تيوري او ادبي کره کتنې، اديب، ادبپوه، شعر،شعار، نظم، نثر او ګڼو نورو اصطلاحاتو او مفاهيمو سره مخامخېدل، يوه اساسي پوښتنه به همدا وه خير نو دا ادب څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې به ما دوی ته نه يوازې لومړني معلومات او تعريفونه وړاندې کول، بلکې له دې سره اړوند پورتنې اصطلاحات به مې هم ورته تعريفول. د ادبپوهنې بنسټونه هغه مضمون و چې د پورتنيو اصطلاحاتو تعريفونه او مفاهيم يې مشخصول. دا مضمون مې نږدې پنځه لس کاله متواتر تدريس کړی، له دې لارې مې له محصلينو سره د پوهاوي او راپوهاوي مستقيم اړيکي ټينک کړي او يوه مثبته تجربه مې ترلاسه کړې ده. د دې تجربې يوه برخه دا وه چې محصل بايد شخصاً په تدريس کې د يوه ګډونوال په توګه مطرح شي. ما نه يوازې دوی ته کتابي تعريفونه او توضيحات وړاندې کول، بلکې د دوی نظريات مې هم اخيستل، دوی به خپل خپل تعريفونه او مفاهيم، انګېرنې او نظرونه هم وړاندې کول او بيا به مو په ګډه هغه تعريف ته ترجيح ورکوله چې کلونه کلونه به پرې پوهانو کار کړی و، د هغوی د تجربې نچوړ به و، حقيقت او واقعيت سره به يې سمون درلود، اديبانو او ادبپوهانو ته به د منلو وړ و. دا خبره بايد څرګنده شي چې په ټولنيزو علومو کې تعريفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساینسي تعریفونو په بنه نه دي، چې مطلق او ثابت دي، د نظرونو اجماع ته اړتیا نه لري، د زمان او مکان موقعیت پرې هم اغېز نه کوي، ځکه چې پر تجربې ولاړ دي. هر هغه علم چې پر تجربې ولاړ وي، د هغه په تعریف کې د نظر اختلاف نه وي، خو ادبیات چې یو ژبنی هنر او ټولنیزه پدیده ګڼل کېږي، د ساینسي تعریفونو په چوکاټ کې نه را ایسارېږي. په داسې یو حالت کې د استاد او محصلینو ترمنځ د مفاهیمو د لېږد رالېږد، پوهاوی او راپوهاوی، د ګڼ شمېر سره ورته او بېلابېلو تعریفونو وړاندې کول او شنل خورا مهم دي.

د (ادبپوهنې بنسټونو) ترڅنګ مې (ادب تاریخ) مضمون هم تدریساوه، د لومړي ټولګي د لومړي سمستر لپاره د تدریسي کاریکولم له مخې د پښتو ادبیاتو (لومړی یا لرغونې) دوره غوره شوې ده، چې نږدې نهه سوه کاله ادبي بهیر رانغاړي. ددې مضمون د تدریس په برخه کې د استاد او محصل دواړو رابطه او همکاري ملګرې وه. د دواړو مضامینو د تدریس پرمهال نه یوازې محصلین په مستقیم ډول په تدریس کې برخوال وو، بلکې ما دوی ته د کورني کار په بڼه د ادب تاریخ د همدې دورې او ادبپوهنې د مضمون ټولې اړوندې موضوعګانې ورکولې او دوی به پرې علمي سیمینارونه ترتیبول. دا موضوعګانې د کتابتوني او ساحوي څېړنې په بڼه څېړل کېدلې، د شننې او ارزونې بڼه یې هم درلوده. دوی به چې کله خپل سیمینارونه بشپړ کړل، نو دوی ته بیا ددې مجال ورکول کېده چې خپل سیمینارونه په خپل ټولګي کې ولولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نور محصلین ترې پوښتنې ګروېږنې وکړي، دې کار به د محصلینو استعداد هم ښکاره کاوه، د هغوی جرئت به یې هم زیاتوه، نیمګړتیاوو ته به هم متوجه کېدل او ترڅنګ به یې د اړوند مضمون او په هغه کې د شاملو محتویاتو له پراختیا سره هم مرسته کوله.

پر (۱۳۸۹ل) کال مې داسې یو کار وکړ چې د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې د ادب تاریخ به مضمون کې د لرغوني دورې شاملې (۵۶) موضوعګانې مې پر (۵۶) محصلینو ووېشلې، هر یو ته مې وویل چې دا مو د سیمینار موضوع شوه، ښه یې وڅېړئ، ویې شنئ او که چېرې ښې لیکنې مو وکړې، نو د یوه کتاب په بڼه به یې چاپ کړو او د همدې ټولګي د لومړي سمستر راتلونکو محصلینو ته به د یو مرستندوی درسي کتاب په بڼه کار ورکړي. څه زما مثبت فشار و او څه هم د محصلینو مینه، لېوالتیا. دوی ټولو خپل سیمینارونه بشپړ کړل، (۵۶) لیکنې مو په یوه واحد کتاب کې راټولې او (د پښتو ادب لرغونې دوره) نوم مو ورکړ، کتاب مو پر (۱۳۸۹ل) کال چاپ او بیا مو د محصلینو د تشویق په خاطر د ځینو محصلینو د والدینو په ګډون ورته د کتاب پرانیستې یوه پراخه غونډه هم جوړه کړه. لوستونکي اوس دا اثر په چاپي او برېښنایي بڼه ترلاسه کولای شي. دا په افغانستان کې څه چې په نړۍ کې به لومړی ګام وي چې د یوه ټولګي محصلین دې په خپله د خپل ځان لپاره درسي یا مرستندوی درسي کتاب ولیکي او عملاً دې ترې نور محصلین ګټه پورته کړي. تر دې کال وروسته مې په بل لومړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولګي کې بې‌ځا محصلینو ته چې ټول شمېر يې نږدې (۱۲۰) تنو ته رسېږه، کورنۍ دندې یا سیمینارونه وسپارل، خو دا ځل څېړنه، شننه او یا هم سپړنه نه وه، دا ځل یوازې ژباړه وه. هغوی ټولو ته مې وویل، هر څوک چې پر هره ژبه پوهېږي، له همغې ژبې څخه دې پښتو ته یو یو اثر وژباړي. له سیاسي اثارو پرته بل هر ډول، علمي، ادبي، څېړنیز او نور اثار ژباړلای شي. محصلینو ته مې درې میاشتې وخت ورکړ او ورته مې وویل چې دا ژباړه مو د کورني کار او یا سیمینار په توګه درمحاسبه کوم او تر سیمینار هم زیاتې نمرې لري. دوی خپل کار ته اوږه ورکړه او په پای کې يې (۱۱۴) عنوانه بېلابېل ادبي، تاریخي، علمي او نور اثار وژباړل، دا هم په نړۍ او سیمه کې یوه بې ساري بېلګه ده چې د یوه ټولګي محصلین دې خپلې ټولنې ته پر یوه وخت دومره اثار ډالۍ کړي. دا اثار که څه هم ددې کتاب د لیکلو تر وخته نه دي چاپ شوي خو اکثره يې د چاپ وړ دي او زموږ د ټولنې د علمي او ادبي اړتیاوو د خړوب لپاره يې چاپ ضروري دی.

له دې سریزې څخه مې هدف دا دی چې هر استاد ته په کار دي، د تدریس په بهیر کې خپله تجربه لاپسې پخه او بل پښت ته يې وړاندې کړي، محصلینو ته ددې مجال ورکړي چې هغوی په تدریسي بهیر کې د یوې اساسي برخې په توګه ګډون وکړي، نه یوازې دا چې د یوه بې دخله مخاطب په توګه یوازې د اورېدونکي په رول کې پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې مـا د «پوهـانـدی» علمـي رتبـې لپـاره د تېـزس موضـوع ټاکله، نو د پښتو څانګې له مشرتابه او استادانو سره په مشوره مې د «ادب تاریخ» همدا «لومړنۍ یا لرغونې» دوره غـوره کړه، څانګې هم په تېر تدریسي بهیر کې زمـا ماضـي او تېرې تجربې تـه پـه کتـو سره له یادې موضوع سره موافقه وکړه، د ژبو او ادبیـاتو پـوهنځي او د لوړو زده کړو وزارت هم موضوع تائید کړه. تر هغه وروستـه مې په دې برخه کې د ټولـو لیکـل شویو او متفرقـو اثـارو پـه راټولـو لاس پورې کړ. که څه هم په ټولیز ډول د پښتو ادب تاریخ او پـه تېـره بیا د لرغونې دورې په باب ګڼ شمېر اثار لیکل شوي، اکثره یـې پـر خپل ځای او پر خپل وخت ګټور دي، خو داسې یو بل اثر ته هم اړتیا وه چې د تېـرو لیکلو شـویو اثـارو مزایـاوې هـم ولـري او پـه همـدې مشخصـه برخـه کـې د یـوه اوږده تدریسـي بهیـر نچـوړ او تجربـه هـم ورسره ملګرې وي.

نـو پـه دې خـاطر مـې پـه ټینګـه وپتېیلـه چـې د ژبـو او ادبیـاتو پوهنځیـو د پښـتو څـانګې محصـلینو تـه داسـې یـو تدریسـي اثـر ولیکل شي چې د پښتو ادب لرغونې دوره هم په ښه ډول توضیح او تشـریح کـړای شـي او محصـلینو تـه هـم ددې مجـال ورکـړي چـې د تـدریس پرمهـال پـه تدریسـي بهیـر کـې د یـوه فعـال عنصـر پـه توګـه مطرح شي. دلته غواړم په دې برخه کې هغـو ټولـو اثـارو تـه هـم پـه لنډیز سـره نغوتـه وکـړم چـې د پښـتو ادب تـاریخ د همـدې لرغـونې دورې په باب لیکل شوي او یا هم له دې دورې سره اړیکي لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې اثارو کې یو شمېر هغه اثار شامل دي چې په مشخص ډول د پښتو لرغونو ادبیاتو یا هم لرغونې دورې ته ځانګړي شوي دي. ځینې نور بیا داسې اثار دي چې په مجموعي ډول د پښتو ادبیاتو او په تېره بیا د هغو د بېلابېلو دورو؛ منځنۍ او یا کلاسیکې دورو په باب لیکل شوي او څه ناڅه یې پر لرغونو ادبیاتو هم رڼا اچولې ده.

د پښتو ادبیاتو پر شکلي او محتوایي اړخونو هم ځینې اثار لیکل شوي، چې هغو هم د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې منظوم او منثور کلام د بېلګو په توګه را اخیستي او هغه یې شنلي او ارزولي دي. دلته غواړو دې ډول اثارو ته اشاره وکړو:

د یادونې وړ ده، چې دا کار به لوستونکو او محصلینو ته د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د شوي کار، تحلیل، ارزونې او شننې یو جاج او انځور وړاندې کړي. درانه محصلین او لوستونکي کولای شي د لا زیاتو معلوماتو لپاره یادو اثارو ته هم مراجعه وکړي او له هغو څخه هم خپله خپله ګټه پورته کړي.

تر کومه ځایه چې د ادبي تاریخ لیکنې په بهیر پورې اړه لري، له ادبي څېړنو جوتېږي چې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د روانې لمریزې پېړۍ د دویمې لسیزې له لومړیو کلونو څخه راپیلېږي او تراوسه یې په دې تېرو اوو اتو لسیزو کې ډېر ورو پرمختیایي حرکت لرلی دی. موږ دلته ددې پرمختیایي یون ارزونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د لیکل شویو ادبي تاریخونو کره کتنه نه کوو، یوازې لیکلي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په ډېر لنډېز سره درپېژنو:

«د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي» اثر لیکوال دغه لیکل شوي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په مناسب تفصیل سره معرفي کړي دي، موږ یې د نوموړي اثر په حواله په ډېر لنډېز سره درپېژنو:

تاریخچه شعر پښتو: په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي له (تاریخچه شعر پښتو) نومي اثر څخه کېږي. ځینو بیا دغه اثر ادبي تاریخ ډوله اثارو کې شمېرلی، خو ځینو بیا له دې امله چې د ادبي تاریخي دورو وېش او ځینې نورې ځانګړنې لري، د پښتو لومړنی ادبي تاریخ بللی دی. ارواښاد استاد دغه اثر په دري ژبه لیکلی او په پرله پسې ډول په (طلوع افغان) کې خپور شوی پر (۱۳۱۴ل) کال د زمري د میاشتې پر (۱۳)مه نېټه یې خپرېدنه بشپړه شوې ده. (د اثر په دې وروستیو کې په کندهار کې په کتابي بڼه هم خپور شوی دی.)

د پښتو د ادب تاریخ: دا د پوهاند صدیق الله رښتین لیکلی اثر دی چې پر (۱۳۲۳ل کال یې ادبي جایزه ګټلې وه) او لومړی ځل پر (۱۳۲۵ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب: دا د پښتو ادب یوه لنډه رساله ده، چې اجمل خټک پر (۱۹۴۷م) کال په اردو ژبه لیکلې او تر اوسه څو ځله خپره شوې ده.

پښتو ادب: دغه کوچنی ادبي تاریخ ډوله رساله پر (۱۹۵۱م) کال په کراچۍ کې چاپ شوی، خو د لیکوال نوم پرې نه دی لیکل شوی.

ادبیات سرحد لومړی ټوک: په اردو ژبه لیکل شوی ادبي تاریخ ډوله اثر دی، چې رضا همدانی لیکلی او پر (۱۹۵۳م) کال په لاهور کې چاپ شوی دی.

د افغانستان ادبیات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبیات): اروانباد غلام جیلاني جلالي د پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک او پوهاند صدیق الله رښتین د پښتو د ادب تاریخ پر بنسټ لیکلی او خپلې څېړنې یې هم ورسره ملې کړې دي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک: دا ادبي تاریخ استاد حبیبي پر (۱۳۲۳ل) کال د کابل پوهنتون په چوکاټ کې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تر تاسیس وروسته لیکلی او بیا لومړی ځل پر (۱۳۳۸ل) کال په کتابي بڼه چاپ شوی او بیا تر ننه څو ځله چاپ او خپور دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د يادونې وړ ده چې ارواښاد علامه پوهاند حبيبي د مخه پر (۱۳۲۳ل) کال د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک کښلی، چې له (۱۳۲۵ل) کال څخه تراوسه څو ځل چاپ شوی او په دربيم چاپ (۱۳۵۴ل) کال پرې ډېرې زياتونې هم شوي. دا اثر د ادبياتو پرځای د پښتو ژبې تاريخ دی، نو ځکه (د پښتو ادبي تاريخ د منابعو پېژندنه او ارزيابي) اثر ليکوال هغه د ادبي تاريخونو په لړ کې نه دی معرفي کړی.)

پښتو علاقايي ادب: دغه ادبي تاريخ ډوله اثر سلطان محمد صابر ليکلی او د کويټې اولس مجلې د (۱۹۶۳م) کال د خصوصي ګڼې په (۲۶۱-۳۰۴) مخونو کې چاپ شوی دی.

لغة البشتو: دا يو لنډ ادبي تاريخ ګوتی دی، چې استاد پوهاند حبيبي ليکلی او په عربي ژبه په قاهره کې چاپ شوی دی.

نظری به ادبيات پشتو: د پوهاند حبيبي عربي رساله پر (۱۳۵۶ل) کال سمندر غورياني دري ته ژباړلې او پر (۱۳۵۷ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا چاپ شوې ده.

د پښتو ادبياتو تاريخ: دا يو درسي متن دی، چې پوهاند رښتين پر (۱۳۴۳ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي محصلانو ته ليکلی دی. دا اثر پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳۴۶ل) کال دویم ځل لپاره بیا چاپ شوی، چې تر لومړي چاپ په کې زیاتوالی راغلی دی.

د پښتو ادب تاریخ: دا هم یو درسي متن دی، چې پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د دریيم ټولګي د زده کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال په ګستتنر ډول چاپ شوی دی.

د پښتو ادب لنډ تاریخ: دا هم پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي زده کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال د پوهنتون په چاپ خونه کې ګستتنر شوی دی.

پښتو زبان و ادب پر ایک نظر: یوه ادبي تاریخ ډوله رساله ده، چې فقیر حسین ساحر په اردو ژبه لیکلې او پر (۱۹۶۵م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوې ده.

پښتو زبان اور ادب کی تاریخ: دا ادبي تاریخ محمد عباس مدني په اردو ژبه لیکلی او پر (۱۹۶۹م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوی دی.

تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند: دا په اردو ژبه د هند او پاکستان د مسلمانو خلکو د ژبو او ادبیاتو د تاریخونو یوه اوږده لړۍ ده، چې د دیارلسم ټوک په پیل کې یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو ستر څېړکی په (۱۸۳) مخونو خوندي کړی دی. د ادبي تاریخ دا دیارلسم ټوک پر (۱۹۷۱م) کال د پنجاب پوهنتون له خوا د پاکستان په لاهور کې چاپ شوی دی.

روهي ادب: په پښتونخوا پېښور کې لومړنی لیکل شوی بشپړ ادبي تاریخ دی، چې پروفیسور محمد نواز طایر په دوو ټوکونو کې لیکلی او پر (۱۹۷۸م) کال د پېښور پوهنتون پښتو اکیډیمۍ له خوا چاپ شوی دی. (دا ادبي تاریخ اردو ژبې ته هم ژباړل شوی او په همدغه نوم چاپ دی.)

د پښتو ادبیاتو تاریخ: د پښتو ادبیاتو د تاریخ دا لړۍ د کابل پوهنتون استاد پوهنوال ډاکتر زبورالدین زبور په دریو ټوکونو کې د ادبیاتو پوهنځي د محصلینو لپاره، لومړی ټوک لرغونې دوره (۱۳۵۹ل)، دویم ټوک منځنۍ دوره (۱۳۵۷ل) او دریم ټوک معاصره دوره (۱۳۶۰ل) کال لیکلې، دا اثار د کابل پوهنتون په چاپخونه کې ګستتنر شوي دي. (وروسته بیا دا درې واړه ټوکونه جلا جلا لومړی د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، بیاد مومند خپرندویه ټولنې او په دې وروستیو کې د میهن خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوي دي.)

(د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي) تر اثر وروسته بل اثر چې مورږ ته د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي اثار راپېژني

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر دی. په دې اثر کې ادبي تذکرې هم معرفي شوي دي.

البته د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر لیکوال ځینې هغه ادبي تاریخونه هم راپېژني چې د پښتو د ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابۍ اثر د تالیف تر کال (۱۳۶۷لمري) څخه وروسته چاپ شوي یا لیکل شوي دي. موږ دلته د نوموړي اثر په استناد یوازې د ادبي تاریخونو او د هغو د لیکوالو نومونه راوړو:

۱- تاریخچه شعر پښتو (د پوهاند حبیبي)، ۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۳- د پښتو د ادب تاریخ د پوهاند صدیق الله رښتین، ۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (پوهاند حبیبي)، ۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند حبیبي)، ۶- د پښتو ادبیاتو تاریخ منځنۍ دوره (ډاکتر زیورالدین زیور)، ۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ- اوسنۍ دوره د ډاکتر زیورالدین زیور، ۸- د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)- لومړی ټوک (سرمحقق زلمی هېوادمل)، ۹- د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک (معاصره دوره) (کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي)، ۱۰- د افغانستان ادبیات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبیات) (غلام جیلاني جلالي)، ۱۱- د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ (شهسوار سنګروال)، ۱۲- پښتوادب د پېړیو په پوړیو کې (حبیب الله رفیع)، ۱۳- لغة البشتو (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۴- د پښتو ادبیاتو تاریخ (پوهاند صدیق الله رښتین)، ۱۵- د پښتو ادب تاریخ (پوهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحی حبیبي)، ۱۶- د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۷- د پښتو ادب لنډ تاریخ (څېړنوال سید محی الدین هاشمي)، ۱۸- تاریخ ادبیات افغانستان (محمد حیدر ژوبل)، ۱۹- پښتو ادب (اجمل ختټک)، ۲۰- پښتو ادب (د لیکوال نوم یې معلوم نه دی)، ۲۱- پښتو ادب (عبدالحلیم اثر)، ۲۲- د پښتو شعر و ادب تاریخ (شېرافضل بریکوټی)، ۲۳- پشتو زبان ادب کی مختصر تاریخ (عبدالله جان عابد)، ۲۴- د پښتو ژبې او ادب تاریخ (پروفیسور حنیف خلیل).

دلته ځینې هغه ادبي تاریخونه چې د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي نومي اثر تر چاپ او خپراوي وروسته چاپ شوي او یا لیکل شوي د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر په حواله یې په ډېر لنډیز درپېژنو:

پښتو ادب لنډ تاریخ: څېړنوال سید محی الدین هاشمي لیکلی، د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ دی، چې (۱۳۸۲- ۱۳۸۳ل) کال کې د صبا مجلې په (۴۵-۹۷) ګڼو کې پرله پسې خپور شوی دی.

تاریخ ادبیات افغانستان: دا اصلاً د دري ژبې او ادبیاتو تاریخ دی، محمد حیدر ژوبل لیکلی، لومړی برخه کې د پښتو ژبې او وروسته د پښتو ادبیاتو په اړه ډېرې لنډې څرګندونې لري.

دا اثر لومړی پر (۱۳۳۶ل) کال او بیا تر (۱۳۸۲ل) کال وروسته څو ځله د میوند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو شعر و ادب تاریخ: دا ادبي تاریخ شېر افضل بریکوټي لیکلی او پر (۱۳۷۴ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ او خپور شوی دی.

پشتو زبان اور ادب کی مختصر تاریخ: دا ادبي تاریخ په اردو ژبه عبدالله جان عابد لیکلی او پر (۱۳۸۶ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

د پښتو ژبې او ادب تاریخ: د پښتونخوا پېښور پوهنتون د پښتو ادبیاتو د ماسترۍ د پروګرام د لومړۍ پارچې (مضمون) لپاره پروفیسور حنیف خلیل لیکلی او پر (۲۰۰۶م) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

پشتو زبان و ادب کی تاریخ (ایک خاکه): حنیف خلیل په اردو ژبه لیکلی ادبي تاریخ دی، چې پر (۲۰۰۸م) کال په پښتونخوا پېښور کې د یونیورستي بکس پبلشرز له خوا په (۷۴۸) مخونو کې چاپ او خپور شوی دی.

پر دغو اثارو سربېره په وروستیو کې یو شمېر نور اثار چې د لرغوني ادبي دورې په باب لیکل شوي دي، په دې ډول دي:

د پښتو ادب لرغوني دوره: دا هغه اثر دی چې پر (۱۳۸۸ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د محصلینو له خوا په ګډه لیکل شوی او پر (۱۳۸۹ل) کال د یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتوري يون له خوا چاپ شوی دی. په دې اثر کې د (۵۶) محصلينو له خوا (۵۶) بېلابېلې ليکنې راټولې شوې چې ټولې د لرغونې ادبي دورې او لـه هغـې سره پـر تړلـو موضوعاتو راڅرخي. دا کتـاب هـم دلرغونې دورې د ادبياتو په باب خورا مهم اثر دی.

د پښتو لرغونې شاعري: د پوهنمل سيدغني غني لـه خوا ليکـل شوی او پـه ننګرهار کـې د مومند خپرندويه ټولنې لـه خوا لومړی ځـل پـر (۱۳۹۲ل) کال چاپ شوی دی. دا اثـر د علمـي ترفيـع لپاره ليکل شوی او ټول شنل شوي او ارزول شوي موضوعات يې پر پښتو لرغونې شاعرۍ راڅرخي. دا اثر د پښتو لرغونې شاعرۍ د څېړنې او پېژندنې په برخه کې يو اختصاصي اثر ګڼل کېدی شي.

د پښتو ادبياتو لرغونې دوره: دا اثر استاد (فريد هلال) ليکلی او په جلال اباد کې (کتاب خپرندويه ټولنې) له خوا پـه ښکلې قطع او صحافت چاپ شوی دی.

دا هـم د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو پـه بـاب څېړنـه او شـنه ده او د ښــوونې او روزنــې پــوهنځي او د دارالمعلمينــو د اســتادانو، محصلينو د يو شمېر پوښتنو او اړتيـاوو د رفـع کولـو لپـاره ليکـل شـوی دی. اثـر ډېـره تفصـيلي بڼـه نـه لـري، خـو د لوسـتونکو او محصلينو لپاره ګټور اثر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو پاڼو ټول: د زرین انځور د (۱۱) لیکنو ټولګه ده چې دوه لیکنې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو شننې ته وقف شوي او نورې یې د کلاسیکو ادبیاتو په باب دي، دا اثر پر (۱۳۹۴ل) کال د مومند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

((پورته مو د پښتو ژبې ځینې ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار چې په افغانستان او پښتونخوا کې چاپ شوي وو. په ډېر لنډیز سره دروپېژندل، د هغو پر منځپانګې، محتویاتو او نورو ځانګړنو مو ډېر بحث ونه کړ، خو دلته ددې خبرې یادونه ضروري بولو چې له څو ګوتو په شمېر ادبي تاریخونو پرته، زموږ زیاتره د ادبیاتو تاریخونه په عنعنوي او دودیزه بڼه لیکل شوي او د ادبي تاریخ لیکنې معاصر معیارونه، د لیکنې اصول او لارې په پام کې نه دي نیول شوي. سربېره پر دې په پښتو ژبه او ادب کې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر، چې له پیلامې یې لږو ډېر اتیا کلونه تېرېږي، د نورو ګاونډیو ژبو په ځانګړې توګه د پارسي او اردو په پرتله ډېر ورو او په اصطلاح د مېږي په پله روان دی او په پښتو کې د یو جامع او عمومي ادبي تاریخ او یا د هرې ادبي دورې په اړه د یو ځانګړي ادبي تاریخ لیکنې لپاره اکاډیمیکې او هر اړخیزې څېړنې ته اړتیا شته.)) (۴۷: ۵۰۴- ۵۱۲)

ما په خپل دې اثر کې د لوړو زده کړو وزارت له خوا د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د همدې لرغونې دورې لپاره د تصویب شوي کاریکولم ټول محتویات په پام کې نیولي او هغو ته مې داسې څېړنیزه، شننیزه او تدریسي بڼه ورکړې چې محصلین په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل ځان شامل وګڼي. دا اثر له سریزې پرته ټول (۱۴) څپرکي لري. په لومړي څپرکي کې یې لومړۍ یا لرغونې دوره تشریح شوې، ادب تاریخ، ادبي تذکره څه ته وایي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ دا مسایل تشریح شوي، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب ته هم نغوته شوې او بیا د پښتو ادب لرغونې دوره شنل شوې ده. په دویم څپرکي کې د پښتو ادبیاتو لویې حوزې؛ غور، کسي غر، ملتان او نورې سیمې تشریح شوي او په درېیم څپرکي کې له امیر کروړه رانیولې تر شیخ محمد صالح پورې د پښتو ادبیاتو (۲۹)بېلابېلې څېرې؛ او د هغوی د کلام بېلګې تشریح شوي، هم د دوی ژوند ته کتنه شوې او هم یې کلام ارزول شوی دی. په څلورم څپرکي کې له نورو ژبو، له عربي او دري سره د پښتو ژبې اړیکې څېړل شوي، په پنځم څپرکي کې د لرغونې دورې نظم پر دوو برخو: د پښتو خپل یا ولسي ادبیاتو فورمونه، لکه لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نور څېړل شوي او هم له نورو ژبو څخه راغلي نظمي فورمونه لکه، قصیده، رباعي، غزل، مثنوي او نور ارزول شوي دي.

په شپږم څپرکي کې د لرغونې دورې نثر: د سالو وږمه، تذکرة الاولیا او نور څېړل شوي دي. اووم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه شوې، متروکې کلمې، پخوانۍ کلمې او جغرافیایي نومونه شنل شوي دي. په اتم څپرکي کې په لرغونې دوره کې منظومه ژباړه، د هغې فورم، هنري ښکلا او د هغې پرتلنه څېړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نهم څپرکي کې په لرغونې دوره کې د شيخ رضي لودي او نصر لودي، د اسمعيل او خرښبون او همدارنګه د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي ترمنځ لومړنۍ مشاعرې او مناظرې څېړل شوې دي. په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه لکه وياړنه، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او نور څېړل شوي او اورزول شوي دي. په يولسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو فکري ځرنګوالی، اسلامي افکار، غنايي افکار، سياسي افکار، ملي او نور افکار څېړل شوي او شنل شوي دي. په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنو ته نغوته شوې، ددې دورې د ادبياتو خپل چاپېريال، نږه والي، د نورو ژبو اغېزو، لوړتيا او ځوړتيا ته ګوته نيول شوې ده. په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبياتو څرنګوالي او څومره والي يا کيفيت او کميت ته اشاره شوې او يو بل سره پرتله شوي دي. په څوارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې موثرې سياسي او ټولنيزې پېښې او حادثې بيان شوي او د پښتو کرونولوژي راغلې ده او په همدې وروستۍ برخه کې د اثر پايله يا نتيجه راغلې ده. چې په عمومي ډول يې د لرغوې ادبي دورې ځانګړنې يو ځل بيا په ګوته کړې دي. د يادونې وړ ده چې د هر څپرکي په پای کې د هغه څپرکي محتوايي لنډيز او د محصلينو د فکر کارونې لپاره د هغه څپرکي اړوند پوښتنې هم راغلې، چې نه يوازې محصلين به د تدريس په بهير کې له دې پوښتنو سره مخامخېږي او هغوی به ورته ځوابونه پيدا کوي، بلکې دا پوښتنې به دوی ته د کورنيو دندو يا سيمينارونو په بڼه هم ورکول کېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی به په دې برخه کې لا ډېره پلټنه او څېړنه کوي، تشریحي، توضیحي، لنډ او تفصیلي ځوابونه به ورته پیدا کوي.

دلته ددې خبرې یادونه هم ضروري بولم چې دا اثر د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب نه لومړنی اثر دی او نه هم وروستنی، دا د تېرو لیکلو شویو اثارو په دوام یو بل اثر دی چې د هغو پخوانیو اثارو ګټورې مزایاوې په کې هم خوندي دي او نوې زیاتونې هم لري. تر دې وروسته به نور اثار هم لیکل کېږي چې کېدی شي ددې اثر له ځینو ګټورو خواوو ګټه پورته کړي او لا ښه پوره او کره اثر ترې ولیکل شي، بشري ژوند د نورو تجربو او تېرو کارونو تداوم دی، علم هم پر یوه ورځ نه دی رامنځته شوی، د یوې ژبې د ادبیاتو څېړنه هم په یوه، دوو یا څو اثارورکې نه شي رالنډېدلای، هر اثر له یوه یا څو لیدلورو څخه د یوې ژبې پر ادبیاتو رڼا اچوي. دا اثر هم د تدریسي لیدلوري له مخې لیکل شوی، چې محصلین ورڅخه ځرنګه ښه ګټه پورته کړي او ځان په تدریسي بهیر کې شامل وګڼي.

په دې اثر کې له کتابتوني څېړنې څخه زیات کار اخیستل شوی دی. کتابتوني څېړنه او ارزونه دلته ځکه ډېره کاربدلې چې دا د لرغونې دورې ادبیات دي، په دې برخه کې سړی مجبورېږي ټول یا هم اکثره هغه اثار ولولي چې تر دې وړاندې لیکل شوي، دا اثار یو پر بل پسې تعقیب او تحلیل کړي او ویې ارزوي او بیا خپلې لیکنې ته مسیر وټاکي. ساحوي څېړنه دلته ځکه ډېره عملي نه بریښي چې اوس ددې امکان نه شته چې څوک دې یوې ساحې ته لاړ شي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته دي د زر يو نيم زر کلونو پښتو ادبي اثارو په باب عملي پلټنه پيل کړې او يا دې د هغه وخت ليکل شوي اثار بيا مومي. البته دا کار ممکن دی چې پښتو ادبيات دې د هغو په باب د پښتو اثارو ترڅنګ د ادبپوهنې او ادب تيورۍ د اصولو او نورو نويو اثارو په رڼا کې وارزول شي او وشنل شي.

په دې اثر کې د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب له اکثرو پښتو او نويو ليکل شويو اثارو څخه ګټه پورته شوې او خپله تدريسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. هيله ده درنو لوستونکو ته هغه هدف او پيغام په ښه ډول ورسوي چې ددې اثر د ليکلو پرمهال په پام کې نيول شوی و.

په دې اثر کې دا ټکی هم د يادونې وړ بولم، لکه څنګه چې مې يادونه کړې، تر دې اثر دمخه هم د پښتو لرغونو ادبياتو په باب پاموړ شمېر اثار ليکل شوي او په دې اثر کې هم ورڅخه ګټه پورته شوې، ځينو ځايونو کې لکه د ليکوالو د پېژندنې په برخه کې له دې اثارو څخه په منظم ډول يوه برخه رانقل شوې، ځکه چې د پښتو ليکوالو د پېژندنې په برخه کې ډېر کم څه نوي زيات شوي، خو په دې برخه کې بيا هم د نورو ليکوالو د اثارو پرتلنه ورسره شوې، کوم ځای کې چې پښتو املا او انشا کې کوم سمون ته اړتيا وه، له سمون څخه هم کار اخيستل شوی، د تحليل په برخه کې پر پښتو شننو سربېره نورې زياتونې او سپړنې هم پرې زياتې شوي، نو ځکه خو که درانه لوستونکي د يوه اثر په اخيستل شوي متن کې ځينې بدلونونه ګوري، نو دا د همدغه نوي عصر د اړتيا مطابق ترسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي، د يوه ليکوال د پخواني تحليل په دننه دننه کې ځيني نور تحليلونه هم ورزيات شوي دي. ددې ترڅنګ تر يوه حده هڅه شوې چې د لرغوني دورې پر ادبياتو زموږ د ادبپوهانو له خوا د شويو تحليلونو محتوا راواخيستل شي، نه کټ مټ متن او کومو ځايونو کې چې د متن کټ مټ را انتقال ته اړتيا وه، هلته متن په همغه واحده بڼه را انتقال شوی دی.

په پای کې غواړم د پښتو څانګې له مشرتابه او درنو استادانو؛ پوهاند محمد صابر خويشکي، پوهندوی بخت مير وزيري، پوهاند يارمحمد يزال، پوهندوی دوکتور محمداجان حقپال، پوهنوال محمد رفيق رفيق او نورو څخه د زړه له تله مننه وکړم چې له پيله رانيولې او د اثر د بشپړاوي تر بريده پورې يې له ماڅخه خپلې ټولې ممکنه مرستې ونه سپمولې. همدارنګه قدرمن ورور ضياءالرحمن ضياء، چې ددې اثر په کمپوز، ډيزاين او سمون کې يې زيات زيار وګاله د زياتې قدردانۍ وړ بولم. له خوږو محصلينو او ګرانو لوستونکو څخه هم هيله کوم چې ددې اثر تر چاپ وروسته د تدريس او لوستو پرمهال دې اثر ته بڼه ځير شي او کله چې يې هر ډول نيمګړتيا ته پام شو، نو له ما سره دې اړيکي ټينګ کړي، چې هغه نيمګړتيا حل او په نورو چاپونو او يا هم بربښنايي بڼه کې يې سمون راولو.

په درناوي
د افغاني ادب د لا غوړېدو په هيله
پوهنوال محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

لومړۍ یا لرغونې دوره

څرنګه چې ادبیات په ژبې او ژبه بیا په قوم یا ملت پورې اړه لري، نو ښه به وي چې دلته په پیل کې د پښتنو د اصل و نسب او د پښتو ژبې د ریښې په باب هم لږ تم شو. د پښتنو د اصل او نصب په باب پوهانو بېلابېل نظرونه څرګند کړي دي: ((افغاني پوهان پښتانه اکثره د لرغونې باختریا خلک ګڼي، یو شمېر نا افغان معتبر لیکوال هم په دې عقیده دي چې پښتانه په وروسته زمانه کې له شمال څخه راغلي دي. پښتانه یو وخت د غور په غرونو کې متمرکز و او وروسته بیا مهاجرین ورسره یوځای شوي او د هغوی ژبه او دودونه یې منلي دي.)) (۴۲: ۲۶۸)

((ځینو تاریخپوهانو پښتانه سامي نژاده ګڼلي، خو موجوده پوهنه او تاریخي- مقایسوي ژبپوهه بیا دا یوه افسانه ګڼي. نویو علومو تاریخي واقعیتونه او د پېښو ډېر تیاره اړخونه د فني وسایلو په مرسته روښانه کړي او دې نتیجې ته رسېدلي چې پښتانه د لویو بشري کورنیو په ډله هندو اروپایي او په هغو کې بیا اریایي باختري توکم دی.)) (۱۸: ۵)

د نورو بېلابېلو تاریخي شننو، څېړنو، تاریخي اسنادو او ډېر پېژندونکو وروستی نچوړ او نتایج هم دادي چې ((پښتانه د اریایي قومونو له جملې څخه یو قوم دی او دا قوم یا قبیله په لسو اریایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومونو کې تر ټولو قوي او غښتلی قوم و.)) ((پښتو ژبه د ژبو د هندو اروپايي کورنۍ، د ارياني څانګې د ختيزو ژبو په ډله کې يوه مطرح او پامور ژبه ده.))

((معاصره ژبپوهنه د تاريخي او پرتليزې ژبپوهنې د يوې نظريې په حکم اريايي مړې او ژوندۍ ژبې او لهجې پر دوو لويو څانګو وېشي چې هره يوه يې بيا دوه دوه ښاخونه لري:

لومړي باختري ژبې:

الف- جنوبي باختري ژبې: لکه ساکي، پښتو، اورمړي او پاميري ژبې.

ب- شمالي باختري ژبې: لکه سوغدي، ېغنوبي، خوارزمي، الياني او اوسيتي.

دويم ايراني ژبې:

الف- جنوبي ايراني ژبې: لکه زړه فارسي، منځنۍ فارسي، نوې فارسي، تاتي، بختياري او کومزاري.

ب- شمالي ايراني ژبې: کوردي، بلوچي، تاليشي او غلياني.))(۱۸: ۸)

د نړۍ د دايرة المعارف له مخې پر (۲۰۱۵م) کال په ټوله نړۍ کې د پښتنو شمېر تر (۶۰) مليونو تنو اوړي. خو دا ټول (شپېته مليونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنه) پښتانه په پښتو ژبه خبرې نه کوي، يو زيات شمېر يې داسې دي چې خپله ژبه يې هېره کړې ده.

ځينې نور يې بيا داسې دي چې کورنۍ او مورنۍ ژبه يې پښتو ده، خو د ښار، دفتر او بازار ژبه يې بله ده. کېدی شي د نړۍ په کچه له هرو دريو پښتنو څخه يوه يې خپله ژبه هېره کړې وي، خو له نسلي او روحي پلوه له پښتونولۍ څخه نه دي تېر شوي، ځان پښتون بولي او پر پښتونولۍ وياړ هم کوي. په هندوستان او اوسني پاکستان کې په ډله ييز او کتله يي ډول نسلي پښتنو خپله ژبه هېره کړې او يا هم پرې هېره کړای شوې ده چې شمېر يې مليونونو تنو ته رسېږي. د افغانستان په يو شمېر لويو ښارونو او نورو سيمو لکه کابل، هرات، فراه او نورو کې هم يو زيات شمېر پښتنو په ډله ييز او کتله يي توګه خپله ژبه هېره کړې ده، سره له دې چې له نسلي او کلتوري پلوه يې له خپل قوم سره رابطه نه ده شلېدلې، خو له ژبني پلوه ورته سخت زيانونه اوښتي دي. نړيوال دايرة المعارف چې په نړۍ کې د سلو ټاپ يا ګڼ ويونکو ژبو لست خپور کړی په هغه کې يې پښتو په دوو هېوادونو کې ياده کړې ده، په پاکستان کې يې د څلورو ګڼ ويونکو ژبو په ډله کې ياده کړې چې تر اردو، پنجابي او سندهي وروسته څلورم مقام لري او په افغانستان کې يې د لومړۍ ژبې په توګه ياده کړې چې تر بلې هرې ژبې زيات ويونکي لري. سره له دې چې پښتو د نړۍ په سلو ټاپ او ګڼ ويونکو ژبو کې حسابېږي او که ټول ويونکي يې په پام کې ونيول شي، د نړۍ په (۳۰-۴۰) مخکښو ژبو کې حسابېږي، خو بيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم لکه څنګه چې په کار ده، پښتو ژبې ته د بېلابېلو عواملو او ګڼو دلایلو له امله هغومره کار نه دی شوی چې په کار و. دا کار بېلابېل عوامل لري چې د ټولو څېړل یې یو جلا بحث غواړي. دې سره سره چې پښتو ته ډېره سرکاري یا دولتي پاملرنه نه ده شوې، خو بیا هم پښتو ژبې د ولس په مټ خپل ځان ساتلی او د نورو قوي ژبو له یرغل سره یې مقابله کړې ده. ځکه خو نو ((پښتو ته د ژبپوهنې په اصطلاح (ځانساتې) یا محافظه کاره ژبه ویل کېږي او انګلیسي ژبې ته یوه ژبخوره ژبه.))(۶۱: ۳۲) هره هغه ژبه چې د پښتو ژبې په موقعیت او حالت کې واقع وای، ځان یې د قوي سیالانو په مقابل کې نه شو ساتلای. د پښتو ژبې په دفاعي سیستم کې د نورو عواملو ترڅنګ ادبیاتو او په تېره بیا ګړنیو ادبیاتو خپل خپل رول لرلی دی. د ادبیاتو یوه ځانګړنه همداده چې ((ادبیات یو ژبنی هنر ګڼل کېږي.)) کله چې ژبه نه وي ادبیات نه شته، څرنګه چې ژبه د ادبیاتو بنسټ ګڼل کېږی، دغسې ادبیات هم د ژبې په ښکلا ، ځلا او بقا کې خپل رول لري. طبیعي خبره ده چې لومړی په یوه ټولنه کې ژبه رامنځته کېږي او بیا ادبیات، نو د ژبې یو معمول تعریف همدا دی چې ((د پوهولو او راپوهولو وسیله ده))(۴۶: ۴)

او یا هم ((ژبه د هغو اوزانو نوم دی چې انسان پرې خپل مطالب بیانوي، دېته په عربي کې (لسان یا لغت)، یوناني کې ورته (یوغوس)، په انګرېزي کې ورته (لینګویج) په پارسي او اردو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته (زبان) په سنسکریت کې ورته (جوا) او په پښتو کې ورتـه (ژبـه) وايي.)) (۲۲: ۲۰-۲۱)

کلـه چـې ژبـه رامنځتـه شـي، ورو ورو وده کـوي او د بېلابېلـو مفاهیمو او ضروریاتو د خړوب لپاره کارېږي. ادبیات هم د انسان د اړتیاوو د نامستقیم بیان د پوره کولو لپاره کارېږي او ادبي ژبـه هم د همدې اړتیا پر بنسټ رامنځتـه کېږي. کله چې پـه یوه ټولنـه کـې ادبیات رامنځته شي، بیا په هغه ټولنه کې ورسره ټولې تړلې نـورې اصطلاحګانې لکه، ادب، ادیب، ادبپوه، ادب تیـوري، ادب تـاریخ او نور رامنځته کېږي. ددې لپاره چې موږ د (ادب تاریخ) پر تعریـف، هدف او ماهیت باندې ښه پوه شو، ښه به وي چې تر هغه وړاندې څو پورتنیو نومونو یا اصطلاحاتو ته هم لږ تـم شـو او هغـه هـم پـه لنډيز سره معرفي کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب

ادب په هره ژبه کې ځانته خپل لغت لري، په انګلیسي کې ورته (politeness)، په لاتیني کې ورته (urbanitate)، په فرانسوي کې (la politesse) پـه روسي کې ورتـه (вежливость) او نـورو ژبـو کـې ورتـه نـور لغتونـه کـاریږي، پـه عربـي، پښـتو، دري، اردو او ځینـو نورو ژبو کې (ادب) کلمه په یو شان او تقریقاً په یـو مفهـوم کـاریږي. (ادب) د ژبپوهنې له مخې د بل هر لغت په څېر لغوي او اصطلاحي ماناګانې لري.

پښتو - پښتو تشریحي قاموس کې یې د لغـوي پېژندنې پـه اړه داسې راغلي دي: ((۱- عـزت، خـاطر، لحـاظ، سرېتوب. ۲- تمیـز، تهـذیب، تعظیم. ۳- علـم، پوهـه، زده کـړه. ۴- حیـا ، پـرده، تربیـت، پالنه.)) (۹: ۳۰)

د فرهنګ ادبیات پښتو دربیم ټوک لیکوال د (فرهنګ معین) په حواله د ادب لغوي مانا: ((فرهنګ، پوهه، هنـر، ښـه سلوک، تادیـب او تنبیه راخیستې ده.))

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تـاریخ پـه لـومړي ټوک کې لیکي: ((ادب پـه عربـي ژبـه کې ښـېګڼې او کناست او د ژبې او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي، چې ظرافت او حسـن تبادل یې لنډ لغوي تعریف دی.)) اما په اصطلاح کې ادب په دې ډول تعریفېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ادب هغه پوهنه یا هغه ریاضت دی چې سړی د هغې په وسیله یو فضیلت او یوه ښېګڼه له ښېګڼو څخه مومي یا له تېروتنو او خطاوو څخه ژغورل کېږي. خلاصه: دا چې ادب د لغت او اصطلاح لـه مخې ښېګڼه ده، چې سړی له خطا او بدو څخه ساتي او په خوی او خلق اړه لري، چې بیان یې د اخلاقو د علم کار دی.)) (۱۴: ۱)

ګل پاچا الفت یې په ادبي بحثونه اثر کې داسې راپېژني: ((اصل یې (هذب) دی، بې عیبه په مانا. د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې څانګې او ځینې ښاخونه به یې قطع شول او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوسیاتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چاته هم وویل شوه، چې عیبونه به یې ورک شول، یانې مهذب به شو. اهل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې د مهذب کلمه د یو کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شوې ده... نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډېر مثالونه لري. لکه: هذم= هذب، جذم= جدم... نو هذب هدب شو او هدب په ادب بدل شو.

ځینې وایي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به یې خوږې وې او د ښه اواز او ښې نغمې خاوند به و، نو هر کله چې عربي او یوناني لغتونه یو له بل سره ګډ شوي دغه لغت هم له یوناني څخه اخیستل شوی دی.)) (۴: ۵-۶)

د (ادبي بحثونه) لیکوال په یو ځانګړي سرلیک کې د ادب د کلمې تاریخ داسې بیانوي: ((ځینې وایي چې دا کلمه (ادب) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتداء کې نه وه، ځکه چې نه د هغه وخت به ادبي اثارو کې راغلې او نه په قرانکریم کې شته، بلکې لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث «ادبنی ربی فاحسن تادیبی» کې ذکر شوې ده.

«دا حدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی» ځینې نور وایي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قرانکریم کې نه شته، ددې دلیل نه شي کېدی چې دا کلمه په هغه وخت کې هډو موجوده نه وه، دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دلیل راوړي. کوم وخت چې دا کلمه په حدیث او یا د اصحابو یا د تابعینو په اقوالو کې راغله او هېڅ یې د مانا او مفهوم پوښتنه ونه کړه، معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالاً نه ده ویل شوې. وایي چې دا کلمه د حضرت علي(رض) په اقوالو کې هم ډېره راغلې ده او د جاهلیت په وخت کې «اکثم بن سیقي» د بني تمیمو مشهور خطیب ذکر کړې ده.»)

همدا لیکوال د ادب تعریف سرلیک لاندې لیکي: «(لغوي مانا خو یې تهذیب ده او څه شی چې له چا سره او یا کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ویل کېږي، لکه د مجلس اداب، د معاشرت اداب او داسې نور...

اصطلاحاً: ادب هغه پوهه ده، چې انسان په خپله وینا او بیان کې خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه بلل کېږي چې د وینا ښه والی او بدوالی، غلط او صحیح، خوږوالی او پېکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت له خوا بحث کېږي.

د ادب په تعریف کې ویل شوي چې ادب د ښو الفاظو په وسیله د خپلو احساساتو او ادراکاتو یا د زړه د خبرو ښکاره کول او د اورېدونکو په ذهن کې کېنول دي، یانې ادب یوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی، بلکې له یوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.

دا انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي، چې هم په کې ښه کلمات انتخاب شوي وي او هم د کلماتو د ښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي، ادب ورته ویل کېږي. که دا سې نه وي نو عادي خبرې دي.)) (۴: ۸)

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې ادب دا سې راپېژني: ((ادب د عربو په لغت کې د پوهې، ځیرکۍ، بلنې او د هر شي د اندازې ساتلو په مانا وو راغلی دی او په اصطلاح کې ادب په دوه ډوله دی: یو نفسي ادب دی، چې اخلاقي فضیلت او ښېګڼې ته وایي او بل درسی ادب دی چې له دې څخه مطلب په ښه طریقه ویل او لیکل او خپل مطلب ښکاره کول دي.

ادب علم په اوله مانا د اخلاقو له علم څخه عبارت دی او په دویمه مانا د ادب علم هغه پوهنه ده چې د ویلو، لیکلو او ښې وینا ډولونه راښیي او د نظم او نثر حالات، ښه والی، بدوالی او نورې مرتبې بیانوي. په دې لحاظ هغه ټولې پوهنې چې سړي ته د وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډولونه په ښه طریقه لیکل او ویل زده کوي هغه د ادب علم بلل کېږي. هر کله چې د نظم او نثر د علومو د بیان، د تاریخ د لیکلو او د پوهولو راپوهولو دوه لارې دي، نو په دې دواړو کې مهارت پیداکول او په دې واسطه خپل مطالب او خیالات بیانول او ښکاره کول د ادب غایه او غرض ګڼل کېږي. د نوي ادب په مفهوم کې انتقادي روح لرل هم داخل دي.)) (۲۰: ۵)

د ((ادبي مسالې)) اثر لیکوال د ادب د اصطلاح د پېژندنې په اړه به تفصیل سره بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې څرګندونې را اخلو:

د ادب د کلمې د اشتقاق په برخه کې ډېرې خبرې شوې دي، یوه ډله لغت پوهان د ادب ریښه د اوستایي (دب) له ریښې سره مربوطه ګڼي، چې د لیکلو مانا لري او مونږ یې د دري ژبې (دبیر)، (دبیرستان) په کلمو کې، چې د لیکوال، منشي، ښوونکیو او ښوونځي مانا وې لري، راپاتې دي. ځینې وایي چې ادب د (ادیپوس) له یوناني کلمې څخه چې د لیکلو مانا لري، عربي ته ورغلی دی، ځینې نور بیا ادعا کوي چې ادب په اصل کې د عربي له هذب څخه مشتق شوی، یا د دې کلمې اوښتی شکل دی. (۶: ۲)

د (ادب مسالې) لیکوال وایي چې ماته دغه ټولې ادعاوې سمې بریښي او د دغو کلمو په شان یې تصادفي بولم، نه تاریخي. لیکوال دې برخه کې د ادب د مقولې د مفهوم د څرګندولو لپاره د عربو د مشهور لیکوال او څېړونکي (طه حسني) او دده د همکارانو هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه او په زړه پورې تشريح راوړې، چې په «التوجيه الادبي» نومي اثر کې يې راوړې ده.

ادب دوې ماناوې لري: يوه خاصه مانا او بله عامه مانا.

د ادب مادې د اسلام په پيل کې پر دوو بېلو، خو سره نږدې ماناګانو باندې دلالت کاوه:

لومړی نفس ته د اخلاقي ښېګڼو او تعليم او تمرين لپاره رياضت ورکول او بله له دغه رياضت څخه اغېزمن کېدل، ګټه اخيستل او د ښو اخلاقو کسبول.

وروسته بيا دغه مقوله د تعليم او ښوونې په مانا مستقله شوه او مودب د فاعل اسم په صيغه د «ښوونکي=معلم» د اصطلاح د انډول په توګه استعمال شوه او د ادب کلمې پر هغو معلوماتو باندې دلالت کاوه چې ښوونکي به زده کوونکو ته له شعر او کيسو، اخبار، انساب او نورو هغو شيزونو څخه چې د ماشوم د نفسي تهذيب لپاره ده کاراوه او يا يې ورسره له علم او پوهې څخه په خوند اخيستلو کې مرسته کوله، ورزده کول.

د ادب او تاديب د کلمو استعمال په اسلامي لومړۍ پېړۍ کې رواج ومونده، په دې وخت کې عربي ثقافت يوازې دوه جنبې درلودې: ديني ثقافت او غير ديني ثقافت. په ديني ثقافت کې قرآن، احاديث او ورسره مربوط موضوعات او په غير ديني ثقافت کې شعر، اخبار، انساب او ورسره متعلق موضوعات شامل وو. دغه ديني ثقافت بيا وروسته د ادب موضوع شوه. په دويمه او درېيمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري پېړۍ کې پر عربي ژبنيو پوهنو باندې پيل وشو، نحو، صرف او لغتپوهنه د خپلواکو علمي څانګو په بڼه رايج شول. په همدې ترڅ کې د ادب د مقولې ميدان پراخوالی وموند او په نظم او نثر او د هغه په شرحه او کره کتنه، اخبار، انساب او پر عربي ژبپوهنه باندې يې دلالت وکړ.)) (۶: ۳)

د ياد اثر ليکوال پر فطري او اکتسابي ډولونو باندې د ادب وېش، د غور او تامل وړ بولي او يادونه کوي چې حتی سليم عقل هم حکم کوي چې د هغو شيانو محتويات چې متقدمانو پر فطري او اکتسابي باندې وېشلي دي، ټول اکتسابي دي.

نوموړی د ادبي علومو د پېژندنې په اړه ليکي: ((پخوا ادبي علوم هغو پوهنو ته ويل کېدل چې د بليغې وينا لارې چارې او احوال يې ښودل، نو ادبي علوم د ژبنيو علومو او ژبنيو اثارو پر ټولې مجموعې باندې اطلاق کېدل، د ادبي علومو دغې ارتې ساحې پوهان دې ته مجبور کړل چې د څېړنې د اسانتيا لپاره يې پر بېلابېلو او سره جلا، خو بيا هم مربوطو څانګو ووېشي.)) (۶: ۶)

د ادب مسالې ليکوال د ادبي علومو د څانګو پر پخوانې وېش مفصل بحث کړی، چې دلته يې په لنډيز سره ځينې برخې را اخلو:

عربي او نورو پوهانو ليکلي، چې د ادب علم منظوم او منثور کلام د فصاحت او بلاغت په لحاظ مطالعه کوي... د ادب د علم موضوع کلام دی او څرنګه چې کلام له کلمو څخه جوړېږي، نو ادبي علم د کلماتو ډولونه او حالتونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ پوهانو د ادبي علومو څېړونکی ادیب بللی دی او له عالم څخه يې بېل کړی دی، یانې د دوی په عقیده که څوک د متداولو علومو په يوه څانګه کې تخصص ترلاسه کړي، عالم نومېږي، خو که د علومو په لويو باغونو کې له هرې څانګې څخه يو ګل وشکوي او ګلدسته ورنه جوړه کړي، اديب بلل کېږي. ليکوال يادونه کوي چې: زموږ پخواني پوهان پر څانګو باندې د ادبي علومو د وېش په موضوع کې يو نظر نه لري. ځينې پوهان يې پر (اتو) څانګو، ځينې يې پر (دولسو) او ځينې نور يې پر (څوارلسو) څانګو وېشي. که ددې موضوع په باب ټولې نظريې سره يوځای کړو، نو ادبي علوم لومړی پر دوو لويو څانګو د اصلي او فرعي په حيث او بيا هره څانګه پر خپلو ځانګړو ښاخونو باندې وېشل شوې ده، چې دې لاندې وېش کې دغه څانګې (شلو) ته رسېږي.

د ادب د علم اصول پخوا هغو علومو ته ويل کېدل چې د ادبياتو اصلي او اساسي موضوعات يې څېړل او له کلام يا کلمو سره يې مستقيم اړيکي درلودل. پر دې لاندې ښاخونو وېشل شوي دي:

۱- د لغت علم (لغتپوهنه) مفرد لفظونه يې د اصل، نوعې او مادې په لحاظ څېړل.

۲- د صرف علم: مفرد لفظونه يې د صورتونو او شکلونو په لحاظ څېړل.

۳- د اشتقاق علم، د لفظونو ترمنځ ګډ اړيکي يې د اصالت او فرعيت په لحاظ څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د نحوي علم: د لفظي شکلونو ترکيب او د اصلي ماناګانو له ايرادولو څخه يې بحث کاوه.

۵- د معاني علم: له لغوي ماناګانو پرته د افادو طريقې او ډولونه يې څېړل.

۶- د بيان علم: د مانا کيفيت او څرنګوالی يې د څرګندتوب او مهموالي له نظره څېړل.

۷- د عروضو علم: د شعرونو وزنونه او بحرونه يې مطالعه کول.

۸- د قافيې علم: د بيتونو د پای د کلمو د شکلونو څرنګوالی يې څېړه.

۹- د بديع علم: د کلام لفظي او لغوي ښېګڼې او ښکلاوې يې څېړلې.

د ادب د علم فروعات هغو ته ويل کېدل چې له ادبياتو سره يې ښنستيز او نېغ اړيکي نه لرل، خو په نامستقيمه توګه يې له ادبي موضوعاتو سره تعلق درلود او د ادب د علم د مرستيالو علومو په بڼه پېژندل کېدل، پر دې لاندې ښاخونو باندې وېشل شوي دي:

۱- د خط علم: د ليک او ليکنې انځورونه يې څېړل.

۲- نقد الشعر يا قرض الشعر: د منظوم کلام کيفيتونه او څرنګوالی يې څېړل.

۳- د انشاء علم: د منثور کلام کيفيتونه او څرنګوالی يې څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د محاضراتو علم: د حاضر ځوابۍ او بديهه ويلو اصول، طريقې او کيفيتونه يې څېړل.

۵- د تاريخ او قصص علم: د تېرو دورو د خلکو احوال اوضاع او دودونه يې څېړل.

۶- د انسابو علم: د کورنيو او قبيلو خپلوي او اړيکې يې څېړل.

۷- د مسالک او ممالک علم: د ښارونو، قصبو او کليو نومونه او اوضاع يې څېړل.

۸- د امثالو علم: د متلونو پېژندنه، منبع او د کارولو ځايونه يې څېړل.

۹- د تدوين علم: تدوين شوي شعرونه او د هغو مصنوعه ترکيبونه يې څېړل.

۱۰- د اغلوطاطو علم: هغه لفظونه او ترکيبونه يې څېړل چې د ژبې له قياسي قواعدو سره يې سمون نه درلود.

۱۱- د روايت علم: د رواياتو له احوال او د روايت له سموالي او ناسموالي څخه يې بحث کاوه.

له هغو تعريفونو څخه چې پخوانيو عربي او ختيزو پوهانو د ادب د علم لپاره راوړي دي، ښکاري چې زموږ د پخوانيو پوهانو په نظر د ادب د مقولې مفهوم او مدلول له ژبې سره او د ادب د علم مانا له ژبپوهنې سره برابره وه. ادبيات چې اوس يې موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوې مقولې په توګه کاروو په عربو کې یې رواج نه درلود او د اټکل له مخې له ترکي ژبې څخه زموږ ژبو ته راغلی دی.)) (۶: ۹)

په (اریانا دایرة المعارف لومړي ټوک) کې د ادب د کلمې د پېژندنې په اړه داسې لولو: ((که څه هم د نورو ټولنیزو علومو او فنونو په څېر ادب کوم داسې ټاکلی او ځانګړی تعریف نه لري چې هر چېرې د هر چا لپاره یو شان د منلو وړ وي. له دې سره سره د ادبپوهانو او څېړونکو له خوا چې د ادب د کلمې د لغوي او اصطلاحي توضیح، تعبیر او پېژندنې په برخه کې څه ویل شوي دي هغه ډېر مشترک ټکي سره لري.

((ادب)) عربي کلمه ده، چې ځینو فرهنګونو یې لغوي مانا: روزنه، ښه معاشرت، ښه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخیستې او په ځینو کې یې مانا پوهنه، ځیرکي، فرهنګ او هنر راغلې دي. پخوا به د ادب کلمه په عامه توګه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحوې، معاني، بیان، بدیع، عروض، قافیه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء، تاریخ پر علومو اطلاق کېدله، کله کله په عام مفهوم د یوې ژبې ټولو لیکلو اثارو ته هم ادبیات ویل شوي دي، خو اوس یې دغه لفظي او اصطلاحي تعبیر بدلون موندلی او د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق په کې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه بلـه وینـا: هـره هغـه ممتـازه وینـا کـه ګړنـۍ (شفاهي) وي، کـه لیکنـۍ، نظم وي کـه نثـر، خـو چـې هنـري ارزښـت ولـري، ادب بلـل کېږي.)) (۲: ۲۵۸)

سید رسول رسا په ادبي تنقید کې ادب داسې راپېژني: ((د علم ادب یا لټریچر یو جامع تعریف او تشریح که د دنیا د موجود خیال مطابق وکړای شي، نو هغه به دا وي چې د انساني زړه له جذباتو، احساساتو او انساني میلان نه لبریزه تجربه چې د ادبي الفاظو پـه شکل کې په یو داسې جامع او ښکلي رنګ کې وړاندې شي، چې د ویونکي، لیکونکي یا ادیب مطلب پر اورېدونکي یا لوستونکي بانـدې پـه مکمـل طـور واضـح شـي، چـې د هغـه د زړه جـذبات او احساسات هم هغه شان راولړزوي، لکه څنګه چې ادیب په زړه کې د لیک پر وخت رالړزېدلی او راپارېدلی وي او دغه شان لوستونکي یا اورېدونکي د ادیب د زړه له یوې مخصوصې ادبي تجربې پوره خونـد واخلـي. یـانې ادب یـوازې د احساسـاتو او جـذباتو د ادبـي الفاظو په ذریعه اظهار نه دی، بلکې له یو ذهن نه بل ذهن یا لـه یـو زړه نه بل زړه ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.)) (۴۷: ۵۱)

د (ادب څه دی؟) لیکوال یې ګڼ شمېر پېژندنې وړاندې کړې چې یوه پـه کـې داده: ((ادب د ادیـب د خپـل ځان یا جهـان پـه هکلـه هغـه اظهار دی، چې په کې د هغه محسوسات، جذبات او تخیل ګډ وي، هغه که په هره موضوع لیکي، ولـې خـالص د بهرنیـو شیزونـو او هـم هغه شانتې په ساده ژبه نقشه نه وړاندې کوي، بلکې خپـل تخیـل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساس ورسره په داسې رنګ ګډ کړي، چې د هر چا د خوند ځيز شي. په دې اولني اثر کوونکي ځيز ښکلې شاعرانه ژبه او جذبه وي. په دې باندې په جذباتو کې هم هغه شانتې وړې لويې څپې پيدا شي، لکه چې اديب محسوس کړي وي او تر هغه پس که عقل ترې فايده ولاړولی شي او هر څه ترې په ښه منطقي انداز راويستلی شي، نو وي دې.»(۴۷: ۵۳)

نوموړي ليکوال په خپل پورتني اثر (ادب څه دی؟) کې د يو شمېر بهرنيو ادبپوهانو هغه پېژندنې هم راوړې چې د ادب يا ليټرېچر (Literature) د کلمې د تعريف او پېژندګلوۍ لپاره يې په خپلو اثارو کې وړاندې کړې دي. موږ دلته ځينې دا پېژندنې را اخلو:

«که له موږ نه دا پوښتنه وشي، چې ادب وايي څه ته، نو زموږ لوی لوی نقادان به په دې وينا مجبور شي چې: که له ما نه پوښتنه نه کوې، نو زه پرې پوهېږم او که له ما نه پوښتنه کوې، نو بيا پرې هېڅ نه پوهېږم.»

(سنټ اګسټين انګرېزي ادبپوه)

په ادب کې منطقي رښتيا خو نه وي، ولې ادبي صداقت يا ادبي رښتيا په کې موجوده وي. (ارسطو)

بل ليکوال (ارنلډ بيټ) بيا وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«زه به تاسو ته دا ووایم چې لټریچر (ادب) څه ته وايي؟ نه! زما دا ارمان دی چې ما تاسو ته دا بیانولی شوای، ولې زه به داسې ونه کړای شم، هېڅوک دا نه شي بیانولی په دې راز رڼا غورځولی شي، اشارې ورکېدی شي، بس تر دې نه زیات هېڅ نه شي کېدی.»

(هیډسن) لیکي:

« ادب پر دغو کتابونو او صرف پر دغو کتابونو باندې مشتمل دی، چې اول د خپلې موضوع او د بیان د چل له کبله د عامو خلکو د خوښې څیز شي، دویم په دوی کې د ژبې او د بیان د ښایست پوره پوره خیال ساتل شوی وي.»

هیډسن په بل ځای کې د ادبي اثر مقصد داسې ښودلی دی: «ولې د یو ادبي کتاب مقصد که هغه په معلوماتو کې زیاتوالی راولي او که نه، د جمالیاتي ذوق تندې سړول دي.»

د انګرېزي ژبې کره کتونکی (سکاټ جیمس) د ادب پېژندنې په اړه په زړه پورې څرګندونې لري او یوه ادبي پنځونه (تخلیق) له نا ادبي لیکنې څخه داسې بېلوي: « په یو ادبي تخلیق او نا ادبي تخلیق کې بېلګوټ ډېر ژرکېږي. هغه په دې رنګ چې د کوم تخلیق موږ جاج اخلو که د هغه په هکله دا پوښتنې وړاندې کړي:

۱- کومې دعوې چې شوې دي هغه غلطې دي که صحیح؟

۲- دلیلونه له منطقي پلوه سم دي او که نه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- پر کومو خبرو چې يې بحث کړی دی هغه له دغې مسئلې سره څه تړون لري او که نه؟ نو دغسې تخليق يا تضنيف به نا ادبي وي. مثلاً د اقتصادياتو په هکله يو کتاب يا پر سياست يوه رساله. ولې د کوم تصنيف په مطالبو کې چې له رښتيا او دروغو سره زموږ څه کار نه وي. کوم څه چې موږ يې په منطقي تله تلل ضروري ونه ګڼو، د کوم په هکله چې موږ د خپل ښايست له ذوق نه کار اخلو، کوم چې زموږ پر تخيل او وجدان باندې اثر وکړي. هغه ادبي تضيف دی او دغو تخليقاتو ته (اغېزناک ليک) وايي)). (۴۷: ۵۳) د (تخليق او تنقيد) اثر ليکوال هم د ادب د پېژندنې لپاره د بهرنيو پوهانو څرګندونې را اخيستې چې ځينې يې دلته را اخلو:

ليکوال (ميتهوارنلډ) وايي:

((ادب د انساني ژوند تفسير دی.))

نامتو ليکوال (نيومن) ليکلي دي:

((د ادبياتو مراد د ژبې په ذريعه د خيال څرګندول دي، خيال څخه مې مراد د تخيل احساسات، رايې، استدلال او د انساني دماغ نورې کيسې دي.))

بل ليکوال (هيډسن) ويلي دي:

((د ادب کار دادی چې معلوماتو کې يې ترقي يا وده وي او که نه، خو چې په کوم ډول يوه موضوع وړاندې کوي، هغه دومره خوندوره وي چې د انسان ښکلا ييزه تنده ماته کړي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (تخلیق او تنقید) اثر لیکوال د ادب د پېژندنې په اړه د بهرنیو ادبپوهانو د بېلابېلو نظریاتو د وړاندې کولو په پای کې د ادب تحلیلي او تشریحي پېژندنه په دې ډول کوي:

((هر څه چې په ژوند کې دي، هغه په ادب کې شته، حقه خبره داده چې ادب هڅه و د ژوند له تجربو سره نه پرې کېدونکې تړون لري، ځکه خو ادب د ژوند اظهار، یانې ځرګندونه ګڼل کېږي. ادب دی که ژوند ، دواړه یو بل نه ځان نه شي خلاصولی، که ادب له ژوند نه ډېر څه اخلي، نو ژوند ته ورکوي هم ډېر څه، د ادب عملي او ښکلاییز اړخونه د ژوند د ګڼو فیضو ځرګندونه کوي، ادب نه یوازې زموږ احساسات رالږزوي، ورسره ورسره زموږ د معلوماتو پانګه هم درنوي. مطلب دا هغه څیزونه چې موږ ترې خبر نه یو ادب ترې موږه خبروي، همدغه د ادب د عملي اړخ په کارنامو کې شامله کارنامه ده. بل د ادب جمالیاتي اړخ دی، چې د ښکلا ، حسن او جمال په نامه یادېږي، لنډه دا چې ادب د یو قوم د عروج او زوال په مرحلو کې ډېر لوی لاس لري او حقه خبره داده چې د یو قوم د اجتماعي ژوند ټول اړخونه د ټولو فنونو په نسبت په ادب کې تر ټولو نه زیات جوت دي.)) (۲۱: ۳۲-۳۹)

د (پښتو ادب پوهنه) لیکوال هم د ادب په اړه د یو شمېر بهرنیو ادبپوهانو پېژندنې راخیستي، چې په خپلو اثارو کې یې د ادب د تعریف په باب وړاندې کړي، موږ یې دلته ځینې پېژندنې راوړو:

لیکوال (ډسکودس) وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه معلومات چې له کتابونو څخه نه حاصلېږي ادب دی.))

لیکوال (بروک) لیکلي دي:

((د لایقو ښځو او سړو لیکلي احساسات او خیالات په داسې رنګ څرګندول چې لوستونکي ترینه خوند واخلي.))

بل ادبپوه (امرسن) وایي:

((ادب د انسان هغه کوښښ دی، چې هغه په کې د خپل حالت د غلطیو تلافي کوي.))

په خپله د پښتو ادبپوهنه لیکوال د ادب کلمې د اصطلاحي پېژندنې په اړه داسې څرګندونې کړې دي: ((ادب هر څوک لولي، ولې چې ادب هغه سندره ده، چې په غم کې هم خوشالي راولي، د ژوند نه د مزې اخیستلو لپاره انسان کې نوې جذبه راپاروي، خو ادب نه خو مادي څیز دی، چې مشاهده یې وکړای شي او نه د ساینس څه کوټلې فرموله ده، چې سملاسي د انسان ذهن ته کوز شي. په دې هکله ډېر بحثونه شوي دي، خو ولې د خپلې معنوي ژورتیا او پراختیا له کبله د ادب یو جامع تعریف په لنډو ټکو کې چا تراوسه نه دی کړی.))

ادب ته په لویدیز کې د لیتراتوره یا لیتریچر (Literature) اصطلاح کارول کېږي، چې اصلاً له لاتنین کلمې څخه اخیستل شوې، چې مانا یې توری (حرف) دی.)) (۴۷: ۵۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «ادب تیوري اساسونه» اثر لیکوال لیکي: ((اوس په لویدیز کې معمولاً د «لیتراتوره» کلمه په دوو ماناوو استعمالېږي:

۱- د یوې موضوع په باب د لیکلو اثارو مجموعه، د هنري او ادبي صنایعو موجودیت یا نه موجودیت په کې اهمیت نه لري، لکه د طب په باب لیتراتوره «ادبیات» او داسې نور.

۲- هغه هنري اثار چې د بداعت او ښکلا، یانې د ادبي صنایعو مراعات په کې شوی وي. په دغه وروستۍ مانا په ختیځ او لویدیځ کې په یوه مفهوم استعمالېږي...

بدیعي ادب د هنر یوه داسې نوعه ده، چې د خلکو پر ذهن او روحیاتي نړۍ باندې زښته ډېره اغېزه کوي، د تفکر طرز او احساس یې روزي او د انساني اخلاقو، بشري عواطفو په سمون او هغو ته په سالم تشکل ورکولو کې لوی لاس لري. څومره چې لیکوال د خپل چاپېريال او خپلې ټولنې د ژوند پر رمزونو پوه او د هغو رسا افاده کوي، هماغومره دده د اثارو لوستونکي ته له دغو رمزونو څخه پرده پورته کېږي او د خپلې ټولنې ښه او بد درک کوي.)) (۳۱: ۳)

د ادبي مطالعاتو په لړ کې تل دا پوښتنې رامخې ته کېږي، چې څه شی ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نه شو شمېرلای؟

دا پوښتنې ظاهراً ډېرې ساده او سطحي بریښي، خو ځوابونه یې بیا هومره اسانه نه دي.

د «ادبپوهنه» اثر لیکوال په دې هکله لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((د لویدیځ یو ادبپوه (اډوان ګرینلا) د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار په ادبیاتو کې شمېري، که موږ د نوموړي دا پورتنی نظر ومنو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار ادبیات وګڼو، نو بیا نور ټولنیز او سایسنی علوم (لکه فزیک، کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او...) څنګه د ځانګړو علومو او فنونو په توګه مطرح کولای شو؟ پر همدې اساس ویلای شو، چې د یوې ژبې ټول اثار ادبیات نه دي.)) (۴۸: ۲)

دلته د ادب او ادبیاتو د لغوي او اصطلاحي مانا په باب د بحث دا خوره وره لمن راټولوو او د پایلې په توګه وایو:

((ادبیات د ادب جمع ده او په ننني ادبي څېړنو کې یې یوه ډېره عامه پېژندنه داسې ده، چې ادبیات د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق په کې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي. یا په بله وینا:

((ادبیات د یوې ژبې د لیکلو او نالیکلو هنري اثارو مجموعې ته ویل کېږي.)) دغه پورتنۍ څرګندونې د ادبیاتو یوې کوټلې او منلې پېژندنې لپاره داسې هم افاده کولای شو: ((هره هغه وینا چې ګړنۍ وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري ادب بلل کېږي.)) (۴۷: ۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیب: هغه چاته ویل کېږي چې ادبیات رامنځته کوي، لیکوال او شاعر دواړو ته د ادیب اصطلاح کارېږي. یانې هر هغه شخص چې د هنري ادبیاتو د پنځونې سبب کېږي، هغه ادیب دی.

لیکوال: موږ په پښتو کې د ادیب کلمې د انډول لپاره لیکوال کاروو، لیکوال په عامه مانا هغه چاته ویل کېږي چې لیک کوي که هغه د ژوند په هره برخه کې وي، خو په ځانګړې او خاصه مانا د لیکوال کلمه هغه چاته کارول کېږي چې هنري لیکنې کوي مانا همدا ادبیات پنځوي.

شاعر: هغه چاته ویل کېږي چې شعر لیکي، شعر هم په حقیقي مانا. یانې دا چې کلام یې هنري ارزښت ولري او له ناظم سره یې توپیر په همدې هنري ارزښت کې دی.

ناظم: هغه چاته ویل کېږي چې نظم جوړوي. نظمونه معمولاً له هنري ښکلا څخه ډېر برخمن نه وي، خو وزن او اهنګ یې اساسي برخه ده.

نظم: ((په لغت کې د مرغلرو پېیلو، ترتیبولو، سینګارولو، شعر ویلو او وزنوال کلام ته ویل کېږي.)) (۳۷: ۲) او په اصطلاح کې ((همغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري.)) په یوه نظم کې کېدی شي پر وزن او اهنګ سربېره هنري ښکلا هم ځای پرځای شوي وي، دې حالت کې نظم پر خپل نظمي جوړښت سربېره شعري کیفیت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلوي، خو که ښکلا ییز کیفیت ونه لري یو موزون کلام یوازې د نظم بڼه خپلوي.

نثر: ((نثر عربي کلمه ده، په لغت کې شیندلو او پاشلو ته وایي، په اصطلاح کې همغه کلام ته وایي چې مقید وزن او اهنګ نه لري.)) البته مسجع نثر د خوند، لذت او ضرورت لپاره ځای نیم وزن او اهنګ لري او ځینو برخو کې پر قافیې سربېره له ردیف څخه هم برخمن وي. ځینو نورو بیا یوازې د وزن له قید څخه ازاد متن ته نثر وایي.

((نثر په لغت کې پاشلو او تیتولو ته وایي، خو په اصطلاح کې هغه کلام دی چې د وزن له قید څخه ازاد وي.)) (۲۲: ۴۱)

لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه، اوږده کیسه او یا هم اوږد داستان د منثورو فورمونو له مشهورو ډولونو څخه دي.

له مانیز پلوه ادبي اثار ډېر ډولونه لري، نږدې هره محتوا چې رانغاړي تقریباً په همغه نامه یادېدلای شي. لومړی شخص چې ادبیات یې د محتوا له مخې ډلبندي کړل، ارسطو و چې په خپل اثر (کتاب الشعر) یا (بوطیقا) کې یې ادبي اثار پر دریو ډولونو: ((اپیک، (رزمي) لیریک، (غنایي) او ډراماتیکو اثارو وویشل.))(۱: ۱) په پښتو کې هم ددې کته ګوریو ترڅنګ ویاړنې (فخریې) ویرنې، مرثیې او حبسي شعرونه هم شته، دې ټولو ته به پر خپل ځای نغوته وکړو. دا پورته مسایل چې موږ یې یادونه وکړه، طبیعي خبره ده چې د یوې پوهې له مخې شنل کېږي او ارزول کېږي او یو پوه یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم ته اړتیا لري چې ادبي اثار تحلیل کړي، ویې ارزوي. هغه علم چې ادبیات له هر اړخیز پلوه څېړي هغه ته (ادبپوهنه) وایي، ښه به وي چې دلته لومړی پر ادبپوهنې او بیا د هغې پر بېلابېلو څانګو لږ بحث وکړو. له دې بحث څخه مو هدف دادی چې کله هم د ادب تاریخ له نظره د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره څېړو، نو د ادبپوهنې له څانګو او د هغې له اصولو سره اشنا کېدل راته ضروري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهنه

ادب پوهنه: د ((ادب)) او ((پوهنه)) له یوځای کېدو څخه جوړه کلمه ده، چې لغوي مانا یې د ادب یا ادبیاتو پېژندنه یا د هغې په هکله پوهه او زده کړه ده. په عام مفهوم ادبپوهنه هغه پوهه ده چې د ادبیاتو په هکله څېړنه کوي یا په بله وینا: هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کېږي.

د ادبپوهنې یوه بله پېژندنه په دې ډول ده:

((ادبي اثار، شعر او هنري نثر د هنر له ډولونو څخه دي او د ټولنیز شعور یوه بڼه ده، هغه پوهنه چې د ټولنیز شعور دغه بڼه مطالعه کوي د ادبپوهنې په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۱۱۸)

(ادبیات) او (ادبپوهنه) ادبي څېړنې او ادبي مطالعات دوه ځانګړي اصطلاحات دي، که د دوی ترمنځ نږدې اړیکي شته، نو ترڅنګ یې د بېلتون داسې لیکه او کرښه هم شته چې دوی په خپله، خپله ځانګړتیا او جلاوالی څرګندوي.

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې اثر لیکوال په دې اړه لیکي: ((پر دې باید وپوهېږو چې ادبپوهنه، ادبي څېړنې، ادبي مطالعات او ادبیات یو له بله څرګند توپیر لري، په دې مانا چې (ادبیات) یو ژبنی هنر دی او (ادبپوهنه) د هنر د بېلابېلو اړخونو علمي مطالعه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هم جوته ده چې ((ادبپوهنه د کلمې په علمي مفهوم ساینس نه دی، خو د نورو ټولنیزو علومو په لړ کې یو ډول پوهه ده.)) (۵: ۱)

د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ یو ډېر ستر توپیر دادی چې ادبیات تخلیقي اړخ او جنبه لري، ادیب یې رامنځته کوونکی او پنځوونکی دی او ادبي مطالعات یا ادبي څېړنه (ادبپوهنه) د ادب په هکله د یو ډول پوهنې ترلاسه کول یا زده کړه ده. په دې مانا چې لوستونکی د نورو تخلیق کړي ادبي اثار لولي او تر تحلیل وروسته پرې ځان پوهوي.

همدې محتوا ته په کتنه ادب پنځوونکی یا تخلیق کوونکی هنرمند دی او ادبي مطالعه کوونکی د لوستونکي او زده کوونکي په ډله کې شمېرل کېږي.

((ځینو بیا د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ د اړیکو ښودلو په لړ کې له دې توبیر څخه له یوې مخې سترګې پټې کړي او ویلي یې دي: څوک چې په خپله ادیب نه وي او ادبي لیکنه ونه کړای شي، پر ادبیاتو نه پوهېږي، نو ځکه باید ادب څېړونکی او ادبپوه یا د ادبیاتو مطالعه کوونکي هم ادیب وبولو، یانې یو څوک هغه وخت د بل پر شعر او یا هنري نثر باندې پوهېدی شي چې په خپله یې شعرونه ویلي او ادبي نثري لیکنې یې کړې وي)). (۴۸: ۱۴)

په داسې حال کې چې واقعیت داسې نه دی، د بېلګې په توګه: موږ ډېر داسې نالوستي ولسي شاعران لرو چې نه یې ادبیات مطالعه کړي او نه یې د شعر فنون لوستي دي، نه لفظي بدیعې او نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنوي صنایع پېژني، نه ورته تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز، قافیه او د هغې ارکان او عیبونه معلوم دي، خو داسې غوره ادبي منظوم اثار یې تخلیق کړي او پنځولي دي، چې ډېر ستر هنري او ادبي ارزښتونه لري. همدارنګه ډېر داسې ادبپوهان او ادبي څېړونکي هم پېژنو چې د شعر پر ټولو فنونو او تلازماتو پوهېږي، خو نه شعر جوړولای او نه هم ادبي ټوټه یا لنډه کیسه او نور ادبي ژانرونه لیکلای شي.

نو ویلای شو چې: ادبیات او د ادبیاتو په هکله پوهه او معلومات دوه بېل شیان دي، ادب په خپله د ادیب نوښت او پنځونه (تخلیق) دی.

ادبپوهنه درې اساسي څانګې لري، ادب تیوري، ادبي کره کتنه، ادب تاریخ.

ددې ترڅنګ ادبي تذکره، متن پوهنه او کتابپوهنه د ادبپوهنې پر څنګزنو څانګو کې راځي، دلته غواړو د ادبپوهنې پر همدغو اساسي او فرعي څانګو هم لنډه رڼا واچوو:

ادب تیوري: «ادبي تیوري» له «ادبي» او «تیوري» دوو توکو څخه جوړه کلمه یا اصطلاح ده چې له «ادب» څخه مقصد د «ادب په تول پوره» اثار دي او د تیوري مانا «نظري اصول»، نظري پوهه یا د نظریاتو ټولګه ده چې په دې ترتیب د «ادب تیوري» مانا د ادب په اړه نظریې او ټولیز اصول ګڼل کېږي. (۱۶: ۱۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصطلاحي توګه ((ادبي تیوري هغه پوهنه ده چې د ادبیاتو پر ماهیت، مبتدا، غایه، ارزښت، رسالت او پرمختګ رڼا اچوي او دغه مسایل څېړي.)) د ((ادبي تیوري)) د پېژندنې لپاره ادبپوهانو یو شمېر توضیحي او تشریحي څرګندونې کړي، چې د هر سره ورته ټکي لري، دلته یې ځینې را اخلو:

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي وایي: ((ادبي تیوري هغه پوهنه ده چې د ادبیاتو پر ماهیت، مبدا، نمایه، ارزښت، رسالت او انکشاف باندې بحث کوي.))

دوکتور اسدالله حبیب وایي: ((ادب تیوري د ادبي پدیدو یا اثارو ټولنیز ماهیت، د ځانګړنو پرمختیا، قانونمندي او ټولنیز نقش مطالعه کوي او د ادبي اثارو د ارزښت موندنې د څېړنې لپاره عام اصول ټاکي.))

یو بل تعریف کې راځي.

((ادب تیوري د ادبي مطالعاتو لپاره هغه منظمه او منسجمه لاره ده چې پر یوې نظریې ولاړه وي او د هماغې نظریې پر بنسټ د ادبي متونو مطالعه کوي.)) ځینې نور تعریفونه یې په دې ډول دي:

((ادب تیوري هغه علم یا پوهه ده چې د ادبي اثارو ټولنیز ماهیت، ځانګړنې او د ادب د ودې او پرمختګ قوانین مطالعه کوي.))

د (ادب د تیورۍ اساسونه) اثر لیکوال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ادبي تیوري د ادبپوهنې یوه ډېره مهمه څانګه ده، چې د هنرمند له خوا د ژوند د ترسیم او د هغه د درک، د ټولنې پر ذهني وده او انکشاف د بدیعي اثارو د ارزښت معلوملو، د بدیعي اثارو د انواعو، د هغو د افادو د لارو، د لیکوالو د سبکونو، ادبي مکتبونو او داسې نورو تحقیق او څېړنه کوي.» (۳۱: ۴)

«ادب تیوري د ادبپوهنې ستره او اساسي څانګه ده چې د ادب ټولنیز ارزښتونه، د ادب د پراختیا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاریخي عنعنه، د ادبي اثارو اساسي فورم او نورې ځانګړنې څېړي او د ادبي موادو د څېړنې لپاره عمومي لارې او اصول ټاکي.» یو لنډ تعریف یې دادی: «ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.» (۴۷: ۱۶۷-۱۶۸)

د ادبي تیوري په اړه دې پورته بېلا بېلو پېژندنو له مخې ویلی شو چې په عامه توګه په ادب تیورۍ کې د ټولنپوهنې د علمي قوانینو له مخې د ادب او ټولنې ترمنځ د اړیکو، د ادبیاتو د پیدایښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، میتودونو او سبکونو، په ادبیاتو کې د شکل او مضمون څرنګوالی... او د بېلابېلو ادبي انواعو او ژانرونو په هکله بحث او څېړنه کېږي.

د ادب تیوري ترڅنګ ادبي کره کتنه هم د ادبپوهنې مهمه څانګه ګڼل کېږي، د ادبي کره کتنې لغوي او اصطلاحي مانا وو ته ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تمېرو چې دا دواړه له ادب تاریخ سره مرسته کوي چې د یوې ژبې اثر څنګه په ښه ډول وڅېړل شي.

ادبي کره کتنه: په پښتو ژبه او ادب کې د عربي ژبې د (نقد) او (تنقید) او د انګرېزي ژبې د (کرېټسیزم) د کلمې لپاره کره کتنه وضع شوې ده، نو لازمه ده چې لومړی یې په دغو ژبو کې لغوي مانا او مفهوم وپېژنو او بیا یې بېلابېلې اصطلاحي پېژندنې راواخلو:

فرهنګ عمید د (نقد) د کلمې د لغوي مانا په اړه لیکي: ((نقد عربي کلمه ده، مانا یې سره کول یا کره کول، د کره او کوټه پیسو جلا کول، د کلام د عیبونو او ښېګڼو څرګندول او هم د هغو پیسو په مانا چې سملاسي ورکول کېږي، د نسیه خلاف (ضد).)) (۳۲: ۹۱۴)

پښتو پښتو تشریحي قاموس څلورم ټوک د کره کتنې د کلمې مانا داسې کړې ده: ((کره کتنه پښتو کلمه ده، لغوي مانا یې نقد، انتقاد، کرېټسیزم (انګرېزي) رښتینې قضاوت، ادبي نقد یا د انتقاد فن... او د ادبي کره کتنې مانا: وینا پېژندنه، د خبرو سنجونه، د ادبي اثارو د ارزښت او قیمت پېژندنه او د هغو له شرحې او تفسیر څخه عبارت ده، په داسې توګه چې د هغو اثارو ښه او بد او منشاء وپېژندل شي.)) (۱۱: ۵۴۹)

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې) اثر لیکوال په لویدیځه نړۍ کې د عربي نقد د کلمې یا اصطلاح مفهوم په هکله لیکلي دي: ((په لویدیځه نړۍ کې د (نقد) عربي اصطلاح او کلمې معادل په

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګليسي ژبه کې (criticism) په فرانسوي ژبه کې (locritique) په الماني ژبه کې (kritik) کارول کېږي، دا ټولې اصطلاحګانې چې په پورته درېو ژبو کې مو يادې کړې ريښه يې يوه ده او له يوناني کلمې (crites) څخه چې د (حکم او قاضي) مانا لري، مشتق شوي دي. له همدې مادې او ريښې څخه دي چې (krinein) کلمه د (قضاوت کولو) مانا ورکوي.)) (۵: ۶۰-۶۱)

په پښتو ژبه کې د (کره کتنې) لغوي مانا ژوره، پخه، په غور او دقت کتنه او ارزونه ده.

تر کومه چې خبره د ادبي کره کتنې (ادبي نقد) په اصطلاحي پېژندنې پورې اړه لري، په دې هکله په بېلابېلو څېړنيزو اثارو کې بېلابېلې توضيحي او تشريحي پېژندنې راغلي دي، چې تر ډېره سره ورته ټکي لري، موږ يې دلته ځينې را اخلو:

د (اشنايي با نقد ادبی) اثر ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادب نقد (کره کتنه) چې هغې ته وينا سنجونه، وينا پېژندنه او وينا پوهنه هم ويل کېږي، د ادبي اثارو له ارزښت موندنې يا پېژندنې، تشريح او تفسير څخه عبارت دی، چې د هغې په نتيجه کې دا جوته شي چې ددغو اثارو ښېګڼې او بدګڼې (ښکلاوې او نيمګړتياوې) يا ښه او بد څه دي او د هغو منشاء کومه ده. ځينو د نظر خاوندانو يې د پېژندنې په اړه ويلي دي: په نړۍ کې د ترټولو غوره څيز، چې پېژندل شوی او يا د انسان په فکر او ذهن کې دی د هغو د پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره داسې هڅې او هلې ځلې دي چې له شخصي موخې، غرض او ګټې څخه لرې او خلاصې وي.)) (۲۵: ۲۱)

د (ادبي څېړنې) ليکوال د برېتانيکا دايرة المعارف او امريکا انسايکلوپيډيا په حواله د کره کتنې پېژندنې داسې راوړې دي:
((کره کتنه د هنرونو په باره کې يوه مستدلله او سيستماتيکه مباحثه ده، چې د هغو تخنيکونه او محصولونه توضيح او ارزوي. په دې ترتيب کره کتنه له استيتيکو کتنو (ښکلا پېژندنو)، عکس العملونو او کره کولو سره توپير لري.))

او د امريکا نادايرة المعارف په حواله ليکي:

((د يوه هنري اثر تنقيح، ارزونه او له هغه څخه انطباع اخيستنه د استيتيکي تجربې يوه حتمي او ضروري برخه ده.)) (۲۳: ۱۰۵)

د (ادبي تيوريو او ادبي کره کتنې) اثر ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادبي نقد (کره کتنه) هغه پوهنه ده چې ادبي اثار د هنري او ښکلا پېژندنې د پديدو په توګه مطالعه کوي، د پوهنې په دې ځانګه کې د پام وړ يا موجود اثر له نورو ادبي اثارو سره له اړيکو لرلو پرته په يوازې يا ځانګړي توګه ارزول کېږي.)) (۵: ۵۳)

اريانا دايرة المعارف ادبي کره کتنه (نقد) او نقاد په توضيحي او تشريحي بڼه داسې رامعرفي کوي:

((ادبي کره کتنه (نقد) د ادبپوهنې يوه ستره او مهمه ځانګه ده. د نقد لغوي مانا فرهنګونو: وينا پېژندنه، د خبرو سنجونه، رښتينې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قضاوت او د ادبي اثارو ارزښت معلومونه را اخيستې ده. په عربي کې پخوا د (نقاد) اصطلاح په عامه توګه د اصلي او کوټه (ناچلو) ديناروڼو او درهمونو بېلوونکي شخص لپاره کارېدله، خو اوس به ادبي اصطلاح د وينا يا ليکنې د ښو او بدو اړخونو (ښېګڼو او بدګڼو يا عيبونو) معلوموونکي ته نقاد يا (کره کتونکی) وايي.

ادبي کره کتنې ته (ادبي تنقيد) يا (ادبي نقد) هم وايي، چې لغوي مانا يې محاکمه کول دي او کره کتونکی يا (ناقد) هغه څوک دی چې د نقد په وسيله د اثارو د ښه والي او بدوالي يا څرنګوالي په هکله لوستونکي ته يوه پرېکړه صادروي.

ادبي کره کتونکی د يو ادبي اثر د ژورې او هر اړخيزې مطالعې په لړ کې هغه تشريح او توضيح کوي او د اثر د محتوا پر اصلي روح، د ليکوال پر پيغام او ادبي اثر د رامنځته کولو پر اصلي موخه او غرض لوستونکی پوهوي او د کره کتنې د ټاکليو اصولو په رڼا کې يې ادبي ښکلا، ښېګڼې او بدګڼې، نيمګړتياوې او کمزورتياوې بيانوي.

يا په بله وينا: لوستونکي ته د اثر هر اړخ او د ليکوال فکر او غرض په اغېزمنه توګه ورښيي.)) (۲: ۲۷۱)

د (فرهنګ زبات و ادبيات پښتو) دريم ټوک ليکوال يې د پېژندنې په اړه ليکلي دي: ((ادبي کره کتنه د ادبپوهنې دريمه اساسي څانګه ده، د ختيځ او لويديځ په ژبو کې يې ډول ډول پېژندنې وړاندې شوي، په زياترو پېژندنو کې يې اساسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټیز ټکي دادي چې کره کتنه د یوه اثر ښه او بد یا ښکلي او بدرنګ اړخونه ارزوي. د ادبي کره کتنې عمومي موخه د وخت لپاره د هغې ارزښت موندل یا معلومول دي.)) (۵۵: ۱۷)

د (ادب او ادبي کره کتنه) لیکوال د کره کتنې د پېژندنو په اړه د ځینو لویدیځو ادبپوهانو نظریات راوړي دي چې دلته یې د کره کتنې د بېلابېلو اړخونو د پېژندنې لپاره د نومورړي اثر په حواله په لنډیز سره را اخلو:

انګرېزي کره کتونکی او شاعر میتوارنلډ (Mathew Arnold) ویلي دي:

((په نړۍ کې چې ډېرې ښې خبرې شوي او یا کوم ښه او غوره اندونه رامنځته شوي دي، د هغو د بې پرې پېژندنې او عامونې د هیئت نوم کره کتنه ده.))

په ایټالوي دایرة المعارف کې یې لیکلي دي: ((کره کتنه د هغه عمل یا ذهني خوځښت نوم دی، چې د یو شي یا ادبي ټوټې د هغو ځانګړنو توپیر وکړي، چې ارزښت ولري.))

یو جرمني عالم په دې اند دی: ((کره کتنه (یا ادبي ښکلا پېژندنه) په ځانګړې توګه دا ویني چې یوه لیکنه یا ادبي ټوټه (اثر) تر کومه بریده د ښکلا د هغو قوانینو او قواعدو مطابق ده، چې د تصنیف پرمهال منل شوې ده.)) (۵۰: ۱۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو کره کتونکی (لوناچارسکي) د ادبي کره کتونکي د کار د لارو چارو په هکله داسې نظر څرګندوي: ((کره کتونکی باید تر ټولو لومړی د اثر محتوا او د هغه ټولنیزه منځپانګه وڅېړي، بیا له ټولنیزو ډلو سره د هغه د اړیکو تر څرګندولو او پر ټولنیز ژوندانه باندې د هغه د اغېزو تر ټاکلو وروسته د هغه فورم (بڼې او شکل) ته پام اړوي او د اثر بنسټیزو موخو سره د فورم اړیکي معلوموي او د هغو پایلو ترلاسه کولو سره مرسته کوي، چې د اثر له زیات اغېز او هنري بیان څخه عبارت دي.)) (۳۴: ۵)

(سپنګارن) وايي:

((کره کتونکی د انتقاد په ترڅ کې دغو پوښتنو ته ځواب ورکوي:

۱- هنرمند د څه څرګندولو لپاره کوښښ کړی دی؟

۲- ایا په خپل مرام کې بریالی شوی دی؟

په دغو پوښتنو پسې جوخت دریمه پوښتنه راولاړېږي: ایا هغه څه چې هنرمند څرګند کړي دي په څرګندولو ارزي؟)) (۲۳: ۱۰۶)

د (اې ای رچرډز) په اند: ((کره کتنه د یو انصاف لرونکي لیکوال شننه، مدلله څېړنه او په پای کې یې د ښکلاییزو ارزښتونو په اړه پرېکړه کول دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ابرامز) د ادبي اصطلاحاتو فرهنګ کې د ادبي کره کتنې په هکله ليکي: ((ادبي کره کتنه د ادبي اثارو تعريف، توصيف، طبقه بندي، شننه او ارزونه ده.))

د (کادن) د تعريف له مخې: ((ادبي کره کتنه هغه هنر يا علم دی چې د ادبي اثارو پرتلنې، سپړنې او څېړنې، شننې، تفسير او څېړنې ته ځانګړی شوی دی.))

عربي ليکوال (احمد امين) وايي: ((کره کتنه د ادبپوهانو په اصطلاح د هر هنري اثر چې موضوع يې ادب، يا انځور، يا موسيقي وي، درسته ارزونه، د هغه د خپل ځاني ارزښت سپړنه او د هنر په ورشو کې د هغه د کچې ټاکنه ده او هغه ملکه چې دغه ارزونه رامنځته کوي، ذوق دی او دا ذوق کوم بسيط او ساده شی نه دی، بلکې له ډېرو شيانو څخه مرکب دی، چې ځينې يې د عقل له قوې او ځينې يې د شعور له قوې څخه عبارت دي.))

(دکتور هاشم صالح مناع) د خپل اثر (بدايات فی النقد الادبي) کې ليکي: ((کره کتونکو د کره کتنې ډول ډول اصطلاحي ماناوې کړې دي، چې د ټولو لفظونه بېل بېل، خو مانا يې يوه ده.)) نوموړی د يو شمېر پېژندنو تر راوړلو وروسته يو جامع تعريف داسې وړاندې کوي: ((کره کتنه د هنري کار ارزول، له هر اړخه د هغه ارزښت ټاکل او پر هغه باندې د اغېز ښندونکو عواملو شنل، سپړل، علت ښوول، پېژندل او د هغه د مثبتو او منفي خواوو څرګندول او بيا پر هغه باندې حکم کول دي.))

(ډاکتر سيروس شمسيا) په خپل اثر (ادبي نقد) کې د ادبي کره کتنې د پېژندنې په هکله داسې وايي: ((د ادبي کره کتنې تعريف د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو پوهانو په اند له هغه تعریف سره چې نن مهال کېږي، توپیر لري. د پخوانیو ادبپوهانو په اند له کره کتنې څخه موخه معمولاً دا وه چې د یو اثر عیبونه بیان کړي، یا یې د الفاظو د ځرنګوالي په هکله څه ووایي، یا ووایي چې مانا له بل اثر څخه اخیستل شوې ده او په ټولیزه توګه د لفظ او مانا له ځرنګوالي څخه وغږېږي، البته دغه مانا په خپله د نقد له لغت څخه هم په ګوته کېږي، ځکه نقد له (کره) څخه د (کوټه) بېلولو ته وایي، په دې ډول پخوانیو کره کتونکو کار زیاتره د ضعف د نقاطو ښودل وو.)) داکتر شمسیا زیاتوي:

((په لرغوني لویدیځ کې هم خبره دغسې ده، د (ویبستر) په نامه فرهنګ د criticism د ویي لغت، مانا داسې کاږي [د کره کتنې کار چې معمولاً عیب لټول دي] اما په اوسني نوي پېر کې له ادبي کره کتنې څخه موخه د اثر د عیبونو ځرګندول نه دي (که څه هم کېدی شي دې چارې ته هم نغوته ولري.) ځکه ادب کره کتنه د لومړۍ کچې (لومړۍ درجې) او مهمو اثارو څېړنه کوي او په دې ډول اثارو کې زیات تر دې چې د ضعف ټکي ارزښت ولري، د قوت ټکي مطرح دي. ځکه نو ادبي کره کتونکی هڅه کوي د هغه لوړې کچې ادبي اثر په شننه او تحلیل سره لومړی د هغه جوړښت او مانا لوستونکو ته ځرګنده کړي او بیا هغه قوانین چې ددغه ادبي اثر د سترتوب لامل شوی دی، توضیح کړي، ځکه نو ادبي کره کتنه له یوه لوري د اثر په ځرګندونه کې د ادبي قوانینو کارول دي او له بله پلوه د هغو تازه او ممتازو اصولو کشف دی، چې په دغه اثر کې نغښتي دي.))

(شمسیا) وړاندې لیکي: ((ادبي کره کتنه یو خلاق کار دی او ادبي کره کتونکی باید د اثر د ښښتن په کچه د ذوق او خلاقیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتن وي. البته په دې توپير چې ليکوال او شاعر د فضيلت ښتن دی، خو د ادبي پوهنو پر ټولو اړخونو خبر نه دی. په داسې حال کې چې ادبي کره کتونکی ښايي له ټولو علومو سره په دقيقه توګه اشنا وي، چې له هغو ټولو څخه د اثر د لوړتيا د لاملونو په شننه او څېړنه کې د افزارو په توګه کار واخلي. په دې ډول کېدی شي د ادبياتو او د هغو د اړوندو مسايلو په غوړېدو کې د ادبي کره کتنې پر ارزښت پوه شو. ځکه په کره کتنې سره لومړی ادبيات تل تر تله متحول او ژوندي پاتې کېږي. ځکه کره کتونکی د لوړو کچو ادبي اثارو په څېړنه کې له هغو د وسيلو له هغې برخې کار اخلي چې په کار ورځي او خپل په خپله ځينې زاړه علمي او فني وسايل له منځه ځي او دويم د لوړو کچو اثارو په څېړنه کې نوي معيارونه او وسايل کشفوي او د خپل هېواد ادبياتو ته يې وړاندې کوي. په دې ډول لوستونکی د کره کتونکي په مرسته داسې معيارونه تر لاسه کوي، چې لوړ کچې اثار وپېژني، سطحي اثارو ته پام وانه ړوي او ددې ترڅنګ ددې لامل هم ګرځي چې ادبي او فرهنګي بهير خپل درست او سم مسير ته برابر کړ. ګواکې کره کتونکی په نا مستقيمه توګه خلکو ته ورښيي چې کوم اثار بې ارزښته دي او په دې سره کېدی شي پر فرهنګي کارونو خپټه اچوونکي هم د ناوړه ګټې اخيستنې مجال ونه مومي.)) (۴۷: ۵۲۱-۵۲۲)

د (برسمند سخن) اثر ليکوال (ډاکتر نادر وزين پور) د ادبي کره کتنې د پېژندنې په اړه ډېرې مفصلې څرګندونې لري، چې دلته يې ځينې ټکي په لنډيز سره را اخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((نقد (کره کتنه) په لغت کې له ناخالصو زرو څخه د چاندي زرو بېلول او په ادبي اصطلاح د ادبي اثارو ارزښت پېژندنه او ارزښت ټاکنه ده. د کره کتنې (نقد) د پېژندنې په اړه باید ووایو چې (نقد) یا کره کتنه یوازې په ادبي چارو پورې مربوطه نه ده او کېدی شي چې پر هر ډول علمي، فني، هنري، فلسفي، تاریخي او نورو ډول ډول اثارو ترسره شي.

تر کومه چې خبره په ادبي کره کتنې پورې اړه لري، کله چې زموږ په ټولنو کې د (نقد) یا (انتقاد) خبره راپورته کېږي، د ځینو خلکو په ذهن کې سملاسي (د عیب لټونې) په مانا او مفهوم افاده کېږي. په داسې حال کې چې له نقد څخه هدف هېڅکله هم یوازې نورو ته د یو ادبي اثر ناوړه، کمزورې یا نیمګړې خواوې ښوول او په ګوته کول نه دي، بلکې له نقد څخه هدف د یو ادبي اثر ارزښت پېژندنه او نورو ته د هغو ښودنه ده، ځکه که د یو ادبي اثر پر معنوي ارزښتونو باندې پوهېدل د ټولو خلکو لپاره ممکن او شوني نه دي، د نقاد یا کره کتونکي د هڅې او کوښښ په نتیجه کې د هغه اثر ټولې خواوې د کره کتونکي په وسیله په ژوره توګه تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي او بیا هغه د خپل کار نتیجه او ارزښت ټاکنه نورو ته خپروي. خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې ډېر ځله کله چې واورېدل شي پر هغه یا دغه کتاب کره کتنه (نقد) شوی، خلکو ته دا فکر پیداکېږي چې خامخا د اثر عیبونه او کمزورۍ په ګوته شوي، ځکه چې زموږ په ټولنه کې څوک له نقاد (کره کتونکي) څخه بله هیله او توقع نه لري.)) (۵۲۲:۴۷-۵۲۳)

د ادبپوهنې ددې څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو خپلې اصلي موضوع (ادب تاریخ) ته؛ ادب تاریخ هم د ادبپوهنې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي ځانګو څخه ګڼل کېږي، څرنګه چې ادب تاریخ دلته موږ ته د یوه مضمون په توګه مطرح دی، نو غواړو څه ناڅه په تفصیلي ډول دلته دې بحث ته تم شو او د ادب تاریخ په باب خپل بحث له یوې پوښتنې پیل کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب تاریخ څه ته وایي؟

(ادب تاریخ) له (ادب) او (تاریخ) دوو توکو څخه جوړه یا رغول شوې کلمه یا اصطلاح ده د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي مانا په باب مو دمخه بحث کړی دی. او د (تاریخ) لغوی مانا نېټه، وخت، سنه، د کوم شي د وخت تعینول او د هغه کتاب نوم چې تېرې پېښې بیانوي او په اصطلاح کې په ځانګړې توګه د بشري پېښو مجموعې ته وایي، چې اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، علمي، ادبي او کلتوري اوضاع او د پېښو د اړیکو څرنګوالی د علت او معلول پر اساس په کې څېړل شوی او ثمرې پرې بنا شوې وي. په عامه توګه دهر شي د تېر وخت مطالعې ته تاریخ وایي.)) (۱۰: ۹۳۴)

له اصطلاحي پلوه د ادب تاریخ د پېژندنې لپاره د بېلابېلو ادبپوهانو او څېړونکو له خوا یو لړ توضیحي او تشریحي څرګندونې وړاندې شوي، دلته یې ځینې د بېر عامې پېژندنې وړاندې کېږي.

پوهاند عبدالحی حبیبي یې داسې راپېژني:

((د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتداء څخه ورپیښ شوي، بیانوي.)) (۱۵: ۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې د ادب تاریخ پېژندنه داسې کړې ده: ((د ادبیاتو تاریخ ډېر عام مفهوم لري او په عامه مانا د یو ملت د علمي، ادبي، فکري ترقۍ او یا تنزل د حالاتو بیان ته د ادبیاتو تاریخ ویل کېږي.)) (۲۰: ۸)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) لیکوال یې څو پېژندنې په دې ډول را اخیستي دي:

((۱- د ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدا ښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادبي تاریخ د انسان ژوند، لکه څومره چې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

اکاډمیسین دوکتور عبدالاحمد جاوید د (دري ژبې د ادبیاتو په باب) په خپل اثر کې وایي: ((ادب تاریخ هغه بحث دی چې د یوې ژبې د ادبي افکارو وده، تسلسل، د کیفیت څرنګوالی او له منځه تلل په کې څېړل کېږي.))

د ((ادب د تیوري اساسونه)) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب تاریخ د تاریخي پراختیا او انکشاف، د تاریخي اجتماعي شرایطو او د هغو د چاپېریال له پلوه ادب څېړي او د تاریخ په جریان کې د بېلا بېلو تاریخي پوړیو اهمیت او اغېزه په ګوته کوي.)) (۳۱: ۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ((پښتو ادبياتو اصطلاحي قاموس)) ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادب تاريخ په عامه توګه د نړۍ او په خاصه توګه د يو هېواد او قوم د ادبياتو د پرمختګ جريان مطالعه او تر څېړنې لاندې نيسي، چې د تکامل په مختلفو پړاکلو او ځانګړو دورو او مرحلو کې څرګند شوی وي او همدارنګه د ځانګړو ليکوالو اثار هم تر تحليل او څېړنې لاندې نيول کېږي. په بله وينا:

ادب تاريخ په مختلفو سياسي، اجتماعي او اقتصادي پېښو کې د ادب پرمختيايي جريان تر څېړنې لاندې نيسي او په دغه جريان کې د مختلفو اثارو ارزښت او مقام ټاکي.

په لنډ ډول سره: ادب تاريخ د ادبي جريان پرمختګ او مختلفې پديدې او ټاکلې دورې تر څېړنې لاندې نيسي.)) (۲۷: ۲)

د ((فرهنګ ادبيات پښتو)) درېيم ټوک ليکوال ليکي: ((ادب تاريخ د ادبپوهنې يوه څانګه ده، چې د ادبي پرمختيا بهير څېړي او په ترڅ کې يې د ډول ډول ادبي پديدو ځای او ارزښت ټاکي. ادب تاريخ کله د يوې ټولنې او يا سيمې د ادبي جرياناتو پرمختيا په تاريخي دورو او کله هم په يوې ټاکلې دوره کې تر مطالعې لاندې نيسي.))

د ((پښتو ادب تاريخ (کره کتنه) اثر ليکوال د ادب تاريخ په اړه د ګل محمد نورزي د کابل مجلې ((ادب پېژندنه)) ليکنې په حواله داسې توضيحي څرګندونې راخيستي دي: ((د ادبياتو تاريخ د يوه فرهنګ او ثقافت د پېژندګلوۍ لپاره تر ټولو غوره وسيله ده، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه په مرسته پوهېږو ادبي اثار، افکار او ادبيات له څه تغيراتو او د کومو لاملونو په وسيله له نتني پرمختګ يا مخځوړ سره مخامخ شوي دي.)) (۴۰: ۳۰)

که د ادب تاريخ پورتنۍ بېلابېلې پېژندنې په غور سره ولولو، ډېر شريک ټکي به په کې وګورو، له دې ټولو څخه د ادبياتو تاريخ د پېژندنې لپاره داسې مشترک ټکي وړاندې کولای شو: ((د ادبياتو تاريخ هغه پوهنه ده چې د تاريخ د بېلابېلو پېړيو په پوړيو کې د يوې ژبې علمي، ادبي لوړتيا او ځوړتيا څېړي او د ټولنيزو چاپېريالي شرايطو او حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پېښو اصلي عوامل په ګوته کوي.)) (۴۸: ۲۳-۲۴)

د ادب تاريخ موضوع:

څومره چې د ادب موضوع پراخه ده او په ادبي اثارو کې د بشري پوهنو او انساني معلوماتو او اطلاعاتو ډېرې برخې چې د شعر او ادبي نثر په بڼه بيان شوي، د ادب په ساحه کې مطالعه کېږي، دغسې د ادب تاريخ موضوع هم ډېره پراخه ده.

پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو ادبیاتو تاريخ په لومړي ټوک کې د ادب تاريخ د موضوع په اړه ليکي: ((د يوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتياوې او احوال چې له ابتدا څخه ورپېښ شوي، بيانوي، نو لکه د ادب موضوع چې ډېره ارته او پراخه ده د ادب تاريخ موضوع هم دغسې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې پخوانی حال او وروستني انقلابونه او ټول تحولات ښيي. په ژبه کې چې څه علوم او فنون موجود وي، تاريخ يې څرګندوي، په تفصيلي توګه د يو ملت د فکري او علمي لوړتياوو احوال او اوضاع ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پېښې او د ودې کتابونه او علمي کارنامې او اثار ښيي.)) (۱۴: ۱۰- ۱۱)

د ادب تاريخ موضوع داده چې په پرله پسې پېړيو کې لفظي او فکر بدلونونه وځېړي او مقصد ورڅخه دا وي چې د ويناوو او افکارو ترمنځ توپير پيدا کړي او بيا ورڅخه د منطقي او فکري لارو لپاره بنسټونه پيدا کړي. سربېره پر دې ادب تاريخ زموږ د فرهنګ له تېر تاريخ سره د پېژندنې ښه وسيله ده. دا موږ ته په ګوته کوي چې موږ له کومو حوادثو لوړتيا او ځوړتيا څخه تېر شوي يو او اوسني حالت ته رسېدلي يو.

د پښتو ادبياتو تاریخ (معاصره دوره) ليکوال د ادبي تاريخ د موضوع په اړه داسې نظر لري: ((د ادبي تاريخ د موضوع په باب بېلابېلې نظريې څرګندې شوې دي. ددې نظريو په قطب کې هغه نظريه ده چې ادب تاریخ د فرهنګ له تاريخ سره يو شانته ګڼي. ددغې نظريې پر اساس ادب تاريخ د يو ملت د علمي، ادبي، فکري او هنري ترقۍ يا تنزل د حالاتو بيان او د تاريخ د هرې دورې د حالاتو څرګندونکی دی.

په دغه تعريف کې ساينس، فلسفه، عقايد ، هنر او نورې کلتوري پديدې هم شاملې دي. په دې ترتيب د ادب اصطلاح د فرهنګ مترادفه ګڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بل قطب کې هغه نظریه ده چې ادب تاریخ د ادبي تذکرې سطحې ته راټیټوي او په هغه کې د کرونولوژۍ پر اساس د شاعرانو او ادیبانو د ژوند حالات او اثار معرفي کوي...

ددغو دوو قطبونو ترمنځ یې مهم تعریفونه په دې ډول دي:

۱- ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدا ایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادب تاریخ د انسان ژوند لکه څومره چې یې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.

اوسنی عمومي تمایل دادی چې ادب تاریخ باید ژبني هنري اثار (ګړني او لیکني) له هغو شرایطو سره په ارتباط کې وڅېړي چې نوموړي اثار په کې ایجاد شوي دي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

دې پورتنیو څرګندونو ته په پاملرنه که موږ د یوې ژبې ټول هغه لیکلي اثار په پخوانۍ اصطلاح ادبیات وبولو، چې د بېلابېلو علومو او فنونو په اړه دي (لکه کیمیا، بیولوژي، هندسه، ریاضي، تاریخ، جغرافیه، فلسفه، اقتصاد او...) نو په دې صورت کې د ادب تاریخ موضوع ډېره پراخېږي او ټول علوم او فنون او د هغو تاریخي بهیر او د ودې او پرمختیا څرنګوالی د ادبیاتو دتاریخ نه، بلکې دعلومو او فنونو تاریخ بولو او که چېرې ادبیات د یوې ژبې هنري او تخلیقي اثار وي، نو په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صورت کې بیا یوازې همدغه ډول ادبي اثار د ادبیاتو په تاریخ کې مطالعه کېږي او د ژبې هر ډول اثار د ادبیاتو په تاریخ کې نه ځایېږي. د ژبې هر ډول اثار لا څه چې اوس هغه منظوم اثار هم، چې هنري او ادبي ارزښتونه نه لري، په ادبیاتو کې نه شمېرل کېږي، نو د ادبیاتو په تاریخ کې هم د مطالعې مورد نه لري. لکه ځینې مذهبي فقهې، طبي، تاریخي او جغرافیایي او نور ډول ډول مسایل، چې زموږ په ژبه (پښتو) کې په نظم بیان شوي، خو هنري او ادبي ارزښتونه یې په نشت حساب دي.

کله کله له ځینو خلکو سره دا پوښتنه وي چې ادبي تذکره او ادبي تاریخ دواړه د یوه لیکوال پنځونې مطالعه کوي او خوندي کوي یې، نو ددې دواړو ترمنځ توپیر څه دی؟ یا هم ځینې لوستونکي یې یو بل سره نه شي توپیرولای، نو ددې په خاطر چې د دواړو ترمنځ توپیر وشي، ښه ده چې ادبي تذکره هم په لنډیز سره دروپېژنو او له ادب تاریخ سره یې توپیر هم په ګوته کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي تذکره څه شی دی؟

د ادبي تذکرې د لغوي او اصطلاحي پېژندنې په اړه په اریانا دایرة المعارف (پښتو) لومړي ټوک کې داسې راغلي دي: ((تذکره عربي کلمه ده چې لغوي مانا یې فرهنګونو: ذکر، بیان، یادښت، یادونه، تبصره او د پېژندنې پاڼه ښودلې او په اصطلاح کې هغه اثر ته ویل کېږي چې په کې د پوهانو، عارفانو، دیني او ملي مشاهیرو او نورو نومیالیو شخصیتونو، د احوالو، ژوند پېښو او اثارو پېژندنه کېږي.

په ادبي او فرهنګي مطالعاتو کې ادبي تذکره هغه اثر ته ویل کېږي چې د شاعرانو او لیکوالانو ژوند پېښې او اثار په کې معرفي شوي وي او ضمناً په کې د هغوی د منظومو او منثورو لیکنو بېلګې هم خوندي شوي وي.)) (۲: ۲۶)

د ادبي تذکره لیکنې عمومي اصول:

سرمحقق زلمي هېوادمل په خپله یوه مقاله ((ادبي تذکره او ادبي تاریخ)) کې د تذکره لیکنې پر اصولو مفصل بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې ټکي را اخلو:

((د تذکره لیکنې عمومي او کُلي اصول داسې ښودلای شو:

۱- **د شاعر یا لیکوال بشپړ احوال:** تذکره باید د شاعر، ناظم یا لیکوال نوم، تخلص، مستعار نومونه، د زوکړې نېټه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار نوم، کورنۍ، قوم، زده کړې، استادان، دوستان، شاګردان، کورنۍ وضعه، د اوسېدو ځای، سفرونه، عقیده، مذهب، عرفاني لاره (که یې ولري) که شاعر مړ وي د مړینې نېټه، مړستون، دا چې شاعر یا لیکوال پر څو ژبو پوهېده او دې ته ورته نورې خبرې.

۲- د شاعر اثار او ایجادات: په ادبي تذکره کې دې د شاعر یا لیکوال د ژوند پېښنو ترڅنګ د هغه منظوم یا منثور اثار هم معرفي شي.

۳- د شاعر او لیکوال د اثارو د شکلي او موضوعي ځانګړنو څرګندونه دې وشي، خو پر هغو کره کتنه او تبصره د تذکره لیکونکي نه، بلکې د ادبي کره کتونکي او ادبي مورخ کار دی.

۴- د شاعر او لیکوال د ژوند پېښنو او اثارو د پېژندنې ترڅنګ د هغوی د شعرونو او نثري لیکنو بېلګې راوړل. د کلام یا لیکنو د بېلګو په راوړلو کې باید د تذکرې لیکوال:

الف- که د شاعر یا لیکوال منظم اثار په لاس کې وي له هغو څخه دې داسې ځانګړې بېلګې راواخلي چې د هغه د فکر او هنر ارتقايي بهير ورڅخه جوت شي.

ب- که شاعر یا لیکوال څو اثره ولري له هغو څخه دې څو نمونې راخوښې کړل شي.

ج- که د نظم یا نثر یوه بېلګه په لاس کې نه وي په هغه صورت کې ادبي تذکره لیکونکی پړ نه ګڼل کېږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي تذکرو ډولونه:

د اردو ژبې پياوړی ليکوال (ډاکټر علمدار حسين بخاري) په خپلې هغې مقالې کې چې په ((ادبي تاريخ نويسي)) اثر کې د ((اردو شاعرو کا تذکرې اور ادبی تاريخ نگاری)) د بېلابېلو ځانګړنو له مخې ادبي تذکرې پر شپږ ډوله ښودلې او وېشلې دي:

۱- هغه ادبي تذکرې چې په هغو کې يوازې د پياوړو شاعرانو او ليکوالانو د ژوند حالات او د کلام بېلګې خوندي شوې وي.

۲- هغه ادبي تذکرې چې په کې د يادونې وړ اديبان راغلي او د هغو د نظم او نثر زياتې بېلګې په کې وي، خو د ژوند مفصل حالات په کې راغلي نه وي. لکه بياضونه او نورې غورچاڼ ټولګې.

۳- هغه تذکرې چې په کې ديوې ژبې شاعري پر بېلابېلو پړاوونو وېشل شوې وي او له دې ډول تذکرو څخه موخه د يوې ژبې د شاعرۍ د ودې او پرمختيا ښودنه وي.

۴- هغه ادبي تذکرې چې د يوې مخصوصې يا ځانګړې ادبي دورې د شاعرۍ څرګندويي کوي.

۵- هغه تذکرې چې د يوې سيمې يا يوې ډلې د شعر او ادب استازيتوب کوي.

۶- هغه ادبي تذکرې چې يوازينۍ موخه يې د شعر او ادب کره کتنه او سمون وي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرهنګنامه ادبي فارسی، دویم ټوک کې یې ادبي تذکرې پر دوه ډوله وېشلې دي:

۱- عامه ادبي تذکره: چې به کې په عام ډول د يوې ژبې ټول شاعران معرفي کېدی شي. لکه په دري ژبه کې د عوفي ((لباب الباب)).

۲- خاصه ادبي تذکره: هغه تذکره چې په يوې خاصې زمانې پورې اړوند بېږي او په کې د هغې ځانګړې زمانې شاعران پېژندل کېږي، لکه په دري ژبه کې د احمدبيګ ګرجي ((تذکره اراء)) چې ليکوال په کې د خپلې زمانې شاعران معرفي کړي دي.))

د ادب تاريخ او ادبي تذکرې توپيرونه:

دمخه مو لومړی ((ادب تاريخ)) او بيا ((ادبي تذکره)) په لړو ډېر تفصيل دروپېژندل او له هغې څخه دې پايلې ته ورسېدو چې تذکره په عامه توګه د تاریخ پوهنې څانګه ده او په تاريخي څېړنو پورې اړه لري، خو په ادبي مطالعاتو کې ((ادبي تاريخ)) او ((ادبي تذکره)) د تاليف دوه ځانګړي او جلا ډولونه دي. چې يو له بل سره لږو ډېر اړيکي لري.

په ځانګړې توګه ادب تاريخ په زياتو مواردو کې پر ادبي تذکره ډډه لګوي، خو ادب تاريخ ادبي تذکره نه ده او دغسې ادبي تذکره هم له اوسنيو معيارونو سره سم ادبي تاريخ نه دی. د دواړو ترمنځ جوت توپيرونه شته د (ادبي تاريخ او ادبي تذکره) مقالې ليکوال دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تو پیرونه داسې ښودلي دي: «کېدی شي په یوې ادبي تذکره کې د یوې ژبې د بېلابېلو دورو او په بېلابېلو جغرافیوي سیمو او ان فرهنګي حوزو کې د اوسېدلو شاعرانو، ناظمانو او لیکوالانو احوال او اثار مطالعه شي او دا معرفي، کېدی شي په الفبایي سیستم یا د سیمو په لحاظ او یا هم د تاریخي تقدم او تاخر له مخې په کرونولوژیک سیستم ترتیب او تنظیم شوې وي. حال دا چې په ادب تاریخ کې دا روش نه تعقیبېږي.

په ادب تاریخ کې د هرې دورې اثار، لیکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پېښو او ادبي جریاناتو د انکشاف پر اساس څېړل کېږي.

د ادب تاریخ په مورد کې دا خبره هم د هېرولو نه ده، چې په ادب تاریخ کې د یوې ژبې د ټولې جغرافیې اثار نه شي مطالعه کېدی او دا ځکه چې په بېلابېلو جغرافیوي سیمو کې، چې تر مختلفو سیاسي، اقتصادي او اجتماعي سیستمونو لاندې واقع وي، هورې د ادبیاتو ایجاد او ودې شرایط هم توپیر سره لري او موږ نه شو کولای چې د یوې ژبې ګرده اثار، چې په بېلابېلو هېوادونو کې تر بېلابېلو اجتماعي شرایطو لاندې یې وده موندلې وي، په یو ادب تاریخ کې مطالعه کړو.

د مثال په توګه که موږ اوس یوه پښتو تذکره لیکو کېدی شي په دې تذکره کې په افغانستان، پښتونخوا، جنوبي پښتونخوا، پاکستان، کشمیر، هند او بنګال کې ځینې تېر شوي شاعران، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ژبه يې اثار پرې ايښې وي، سره يوځای معرفي کړو، خو په ادب تـاريخ کـې هلتـه د ادبـي پديـدو د ايجـاد او ودې مراحـل لـه سياسي، اجتماعي او اقتصادي شرايطو سره په ارتباط کې مطالعه کېږي. موږ نه شو کولای چې په دغو ګردو سيمو او هېوادونو کې ايجاد شوي ادبيات په يوه ادبي تاريخ کې يوځای سره مطالعه کړو.

کله چې څوک پښتو ادب تاريخ ليکي، نو په پخوانيو دورو کې چې ددغـو سيمو برخليـک پـه سياسـي، اجتمـاعي او اقتصـادي لحاظ سره د يوه واحد يا سره مشابه نظام پـه وسيله ټاکل کېده، دومره مشـکل نـه دی محسـوس ځکـه نـو مـوږ کـولای شـو چـې پـه لومړيو دوو پخوانيو دورو کې دغه ګرده ادبيات په يوه واحد ادبي تـاريخ کـې راوړو، خـو پـه معاصره دوره کـې چـې پـه ادبيـاتو کـې د تجدد، معاصريت او نويوالي نښې په دغـو ټولـو سيمو کـې پـر يـو وخت نه دي څرګندې شوي او تر يو ډول شرايطو لاندې يې وده نه ده مونـدلې، حتـی د پښـتونخوا او بلوچسـتان پـه سـيمو کـې دغسـې تـوپيرونـه ښـکاره دي. حـال دا چـې پـه معاصـره دوره کـې دغـه دواړه سيمې تر يوه سياسي سيستم لاندې واقع دي. دا په دې مانا چې په بلوچســتان کــې د معاصــرو ادبيــاتو انکشــاف او ودې جريــان د پښــتونخوا پــه پرتلــه ډېــر ورو پــرمخ درومــي، نــو ځکــه مــوږ د پښتونخوا او بلوچستان معاصر ادبيات هم په يوه واحد ادبي تاريخ کې نه شو ځېرلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدی شي په «ادبي تذکره» کې د ادبي او هنري اثارو د لیکوالو او شاعرانو ترڅنګ ځینې ناظمان هم معرفي شي، د شرقي ژبو تذکرې د دغسې ناظمانو په معرفیو، احوالو او اثارو ډکې دي، خو په ادب تاریخ کې د ناظمانو او هر ډول لیکوالو اثار د مطالعې ځای نه لري.

د تذکرې او ادبي تاریخ ترمنځ دا او داسې نور لوی واړه توپیرونه شته او موږ کولای شو د تالیف ددغو دواړو ډولونو د مطالعې ساحې سره بېلې کړو.» (۴۷: ۴۶۸)

له پورته څرګندونو څخه جوتېږي چې ادبي تذکره او ادب تاریخ د تالیف دوه ځانګړي ډولونه دي، چې هېڅکله باید یو شی ونه ګڼل شي. ځکه چې ادبي تذکره یوازې لیکوال او شاعران راپېژني او د هغو له اثارو سره مو اشنا کوي، خو ادب تاریخ بیا د یوې ژبې ادبیات له تاریخي پېښنو سره په اړیکه کې تشریح او توضیح کوي، نومیالي لیکوال او شاعران هم راپېژني او د هغوی د اثارو ادبي او هنري ارزښتونه هم او په یوه ځانګړې ادبي دوره کې د دغو اثارو او د هغو لیکوالو او شاعرانو له دریځ څخه مو هم خبروي. البته دا بېله خبره ده چې د ادب تاریخ په لیکنه کې ادبي تذکرې د یوه اخځ او سرچینې په توګه خپل لوړ ارزښت او اهمیت لري. د ادبپوهنې پر دې اساسي څانګو تربحث وروسته اوس غواړو د ادبپوهنې فرعي یا څنګزنو څانګو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبپوهنې فرعي څانګې:

په ادبي څېړنو کې د ادبپوهنې یو شمېر فرعي څانګې هم ښودل شوي دي، چې دلته يې په لنډه توګه درپېژنو:

د فرهنګ ادبیات پښتو درېیم ټوک لیکوال د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

((ادبپوهنه پر اصلي او بنسټیزو څانګو سربېره دا لاندې فرعي څانګې هم لري:

الف: د ادبپوهنې تاریخ، چې له څېړونکو سره د ادبپوهنې د هرې څانګې د ودې او پرمختیا په پېژندنه کې مرسته کوي.

ب: متن پوهنه

ج: کتاب پوهنه

سربېره پر دې ادبپوهنه له فلسفې، ښکلا پېژندنې، هنر پېژندې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.)) (۵۵: ۱۰- ۱۱)

کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي د ادبپوهنې د فرعي څانګو په اړه لیکي:

((ادبپوهنه ځینې فرعي څانګې هم لري، لکه: ادبي هیسټوروګرافي (د ادبي تاریخ لیکنې میتودولوژي) سبک پېژندنه، ببیلوګرافي (کتابښود) او ډراماټرجي، البته ډراماټرجي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینماتوګرافي په شان د هنر پوهنې جلا څانګه ده. اوسنی تمایل دادی چې هغه د ادبپوهنې په ساحه کې ونه څېړل شي.))

د ادبپوهنې د فرعي څانګو په پورتني وېش کې سبک پېژندنه یا سبک پوهنه هم د ادبپوهنې یوه فرعي څانګه بلل شوې، خو اوسني زیاتره ادبپوهان سبک پېژندنه یا پوهنه د ادبپوهنې په اصلي څانګه (ادبي تیوري) پورې اړوند ښاخ بولي او د ادبپوهنې فرعي څانګه یې نه ګڼي.

دوکتور اسدالله حبیب د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

((ادبپوهنه پر اصلي څانګو سربېره ځینې فرعي څانګې هم لري چې هغه د ادبپوهنې د تاریخ لیکنه، متن پوهنه او کتاب پېژندنه ده.

الف: د ادبپوهنې د تاریخ لیکل مورږ د ادبپوهنې د هرې اصلي څانګې له تاریخي ودې او پرمختیا سره اشنا کوي او د هرې څانګې له سترو لاسته راوړنو څخه په استفاده د بریالیو څېړنو د ترسره کولو لارې چارې برابروي.

ب: متن پوهنه، اثر له هر ډول اشتباهاتو او له بهر څخه وارد شویو مطالبو څخه پاکوي او د اثر له لیکوال سره د مواردو په پېژندنه او تشخیص کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج: د لیکوال د اثارو په کتاب پېژندنه کې په لنډو څرګندونو او توضیح سره، چې د هغو کتابونو د بېلابېلو چاپونو په اړه چې د نوموړو اثارو په هکله لیکل شوي او د هغو اثارو په اړه چې له عمومي ادبپوهنې څخه بحث کوي، لیکل کېږي. دغه ډول څېړنې له لوستونکو یا مطالعه کوونکو سره دا مرسته کوي، چې د زیات شمېر کتابونو او څېړونو ترمنځ د خپلې خوښې او اړتیا وړ څه په اسانۍ سره ترلاسه کړي.)) (۱۲: ۵)

د ادبپوهنې د اساسي او فرعي څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو د خپل بحث بلې موضوع ته او هغه دا چې دې پوښتنې ته باید ځواب پیدا کړو چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ غواړو ددې پوښتنې ځواب د ادبپوهنې د همدې اساسي او فرعي څانګو د اصولو په رڼا کې ترلاسه کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟

کله چې موږ د ادبپوهنې په رڼا کې ادبيات څېړو، نو يوه مهمه پوښتنه په کې دا رامنځته کېږي چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ نوې دوره له پخوانۍ څخه څومره اغېز اخلي. ايا ادبي دورې هم د سياسي تاريخ د دورو په شان مشخصه نېټه، پيل او پای لري او که نه يوه په بلې کې داخلېږي. ادبپوهان په عمومي ډول په دې نظر دي چې يوه ادبي دوره هغه وخت تشکيلېږي چې ادبيات يې داسې کمي او کيفي ځانګړنې ولري چې تر هغې پخوانۍ يې توپير او چت څرګند شي. د زمان اوږدوالی او لنډوالی په کې قيد او شرط نه دی. څرنګه چې يوه ادبي دوره په بله کې تداخل او امتداد پيداکوي په دې خاطر اسانه خبره نه ده چې يوه دوره له بلې څخه په يوه مشخصه تاريخي نقطه کې جلا شي، دا حالت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبياتو کې پېښ شوی دی. په ادب تاريخ کې يوه موضوع هم د ادبي دورو د وېش مسله ده، دلته غواړو په دې پوه شو چې د ادب تاريخ له نظره ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي او څنګه يوه له بلې بېلېږي؟

د ادبياتو د تاريخ ډېره ستره او مهمه بنسټيزه دنده د تاريخ په اوږدو کې د يوې ژبې د ادبياتو مطالعه او پر بېلابېلو ادبي دورو د هغو وېشنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يـادونې وړ ده چې پـه ادب تـاريخ ليکنـه کـې د ادبـي دورو تشـخيص او ټاکـل يـو سـتونزمن کـار دی او د ادبـي مـورخ زياتـه پاملرنه او کړاو غواړي.

د ادبي دورو وېش لپاره کوم ټاکلی او منلی معيـار نـه شـته او د بېلابېلو ژبو ادب تاريخ ليکونکو په دغه برخه کې ځانګړي ځانګړي معيارونه کارولي دي.

د ((ادبپوهنه)) اثر ليکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د يو ټاکلي او منلي معيار د نشتوالي لامل داسې ښودلی دی: ((د ادبي دورو د وېش په برخه کې تر ډېره د يوه ټاکلي معيار د نشتوالي يو ستر علت دادی چې ځينې ادبي جريانونه په اسانۍ سره خپل ځای نوي ادبي جريان تـه نـه خوشې کـوي. کلـه کلـه د يـو ادبي جريـان ريښـې ډېرې پخـوانۍ وي، پـه تـدريجي توګـه وده مـومي. د هغـه د انکشـاف پـه دوران کې ښايي يو بل قوي ادبي جريان رامنځته شي او يا لـه منځـه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمايلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سياسي رژيم سره رامنځتـه شي او د هغـه لـه سقوط سره سم بې له ځنډه محوه شي. کلـه کلـه شـرايط بـدل شوي وي، خو ادبي عنعنه لا پرځای پاتې وي.)) (۴۸: ۲۷)

د پښـتو ادبيـاتو تـاريخ (معاصـره دوره) اثـر ليکـوال کانديـد اکاډميسين محمد صديق روهي هم د ادبي تـاريخ پـه ليکنه کې د ادبي دورو د ټاکنې او وېش موضوع له ستونزو ډکه بللې او د ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورو د وېش د مسلې په اړه يې مفصل بحث کړی، چې په لنډيز سره يې ځينې ټکي را اخلو:

«د ادبي تاريخ ليکنې ميتودولوژي يوه لويه ستونزه د ادبي دورو ټاکنه ده. ادب تاريخ ليکونکو په دې اړه له بېلا بېلو لارو او ميتودونو څخه کار اخيستی دی، چې ځينې يې دا دي:

۱- د ادبي ژانرونو، ادبي سبکونو يا ادبي مکتبونو پر اساس د دورو ټاکنه:

د دورو د وېش لپاره ددې ميتود يا لارې ښېګڼه داده چې د ادب ذاتي تطورېې د معيار په توګه ټاکلی دی. ادب تاريخ په اصل کې د ادبي جرياناتو تاريخ دی، نو کله چې يو ادبي مکتب خپل ځای بل ادبي مکتب ته پرېږدي د ادب تاريخ بله دوره پيلېږي. ادبي مکتبونه که له يوې خوا له ټولنيزو، اقتصادي او سياسي پېښو سره اړه لري، له بلې خوا نسبي خپلواکي هم لري. د ادبي دورو د ټاکنې ددغې لارې يوه ستره ستونزه داده چې ادبي ژانرونه او ادبي مکتبونه کله کله پر يو وخت پيلېږي. د بېلګې په توګه: په پښتو ادبياتو کې اکبر زمينداروی لومړنی شاعر دی چې د مثنوي او غزل بېلګې يې تر موږ رارسېدلې دي، نو دغه دوره په پښتو ادبي تاريخ کې په څه نامه ياده کړو؟ د غزل دوره يې وبولو او که د مثنوي. همدارنګه په اروپا کې د سمبوليزم، دادائيزم او سورياليزم ادبي مکتبونه پر يو ټاکلي وخت (۱۸۸۰-۱۹۲۴م) راټوکېدلي دي او په يو ادبي چاپېريال کې يې وده کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د پاچهانو د کورنیو پر اساس د دورو وېش:

د دورو د وېش دا لاره د ادبي پدیدو د پرمختیا له توضیح او تحلیل سره مرسته نه شي کولای. ادبي سبکونه، مکتبونه او ژانرونه د کوم پاچا یا واکمن په حکم یا دستور منځته نه راځي او د هغه مړینه هم پر ادبي جریان کومه ځانګړې اغېزه نه لري.

۳- د ټولنیز-اقتصادي فورماسیون د تیورۍ پر بنسټ د ادبي دورو وېشنه:

ددې لارې پلویان د ادب تاریخ د دورو وېشنه هم د پنځو تاریخي دورو له مخې کوي. ددې نظریې د پلویانو په اند ادب د ټولنیز شعور یو شکل دی، چې د بنسټ له بدلېدو سره سم بدلون مومي، یانې کله چې تولیدي مناسبات بدلون مومي په ادب کې هم بدلون راځي.

د یادونې وړ ده، چې د ادبي دورو د وېش دغه نظریه (تیوري) د ادبي تاریخ په برخه کې په بشپړه توګه د تطبیق وړ نه ده. د مثال په توګه په پانګوالي نظام کې په اروپا کې د سوریالیزم، دادایزم او داسې نور زیات شمېر ادبي مکتبونه رامنځته شوي، ان دا چې کمونیستي ادبیات هم په دغه دوره کې ایجاد شوي، نو په ادب تاریخ کې د یوې تاریخي دورې تر سرلیک لاندې د ټولو ادبي جریانونو شرحه له ستونزو ډکه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د تاریخي، سیاسي او ټولنیزو پېښو پر اساس د ادبي دورو وېشنه:

ددغې لارې له مخې په ادب تاریخ کې د دورو وېش هم لږو ډېرې نیمګړتیاوې لري. که څه هم سیاسي او ټولنیزې پېښې پر ادبي بدلون او تحول باندې اغېزه لري، خو هغه د ادب تاریخ اصلي موضوع نه ګڼل کېږي. د ادب تاریخ اصلي موضوع په خپله ادب دی.))

استاد محمد صدیق روهي د ادبي دورو د وېش په اړه د خپلو څرګندونو په پای کې وایي: ((اوس نو پوښتنه راولاړېږي چې د ادبي دورو د وېشنې معیار څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې ویل کېدی شي چې د ادبي اثارو د محتوا او شکل په بدلون سره نوې ادبي دوره پیلېږي. ادبي تحول باید اصلي معیار وي لیکن باید زیار وایستل شي، چې د ادبي تحول علتونه څرګند شي. البته دا احتمال شته چې ځینې وختونه ادب او سیاست یو له بله دومره نږدې وي چې ادبي تحول او سیاسي تحول یو ګډ نوم غوره کړي، لکه په پښتو ادب کې د روښانتیا دوران.)) لیکوال په پای کې وړاندیز کړی چې دده په اند په ادب تاریخ کې د ((ادبي دورې)) پرځای د ((ادبي دوران)) کلمې کارول غوره دي. ځکه چې یوه دوره پای ته نه وي رسېدلې چې بله پیل شي او لوړې ځوکې ته ورسېږي. د مثال په توګه: د ریالیزم دوره چې دمخه پیل شوې ده لا تراوسه دوام لري او ددغې دورې په اوږدو کې د نیچرلیزم (ناتورالیسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمبولیزم، اګزیستنتالیزم او سوریالیزم په شان یو شمېر ادبي مکتبونه راوټوکېدل او ثمرې ته ورسېدل.

د ((دوران)) کلمې مقصد دادی چې په یوه دوره کې ښایي ډېر نور ادبي جریانونه د شهرت اوج ته ورسېږي. دغسې لوړې څوکې یا د شهرت اوج د ((دوران)) په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۴۳۷- ۴۴۰)

د ادبیاتو د تاریخ د دورو د وېش په باب د پښتو ادبیاتو (معاصره دوره) اثر د لیکوال په دغو پورتنیو څرګندونو کې مورږ د ادبي دورو د وېش بېلابېلې لارې وپېژندلې او په ترڅ کې یې د هغو له ځانګړتیاوو او نیمګړتیاوو هم خبر شو او په پای کې د لیکوال هغه نظر مو هم ولوست چې د ادبي دورو د وېش په اړه یې وړاندې کړی دی.

د ((ادبیاتو تاریخ مسالې)) د مقالې لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد انور نومیالی د ادبي دورو د وېش په اړه داسې نظر لري: ((که د ادبي اثارو کیفیت یې ډېر وي او هم یې د کلتوري اوښتونونو له پړاو سره د کیفي تغیر نښې څرګندې وي، نو کېدلای شي چې د ښې دقیقې پېژندنې او تصنیف لپاره یې خاصه دوره بندي وټاکو، خو دا دوره بندي هېڅ لازمه نه ده، چې باید د نېټې او کرونولوژۍ په اعتبار وي. کېدی شي چې د ادبي اثارو د نوعیت یا د کوم شاعر په نامه او یا د کومې بلې مبداء پر بنا یې تثبیت کړو.

د خاصو دوره بندیو په مورد کې به ښه دا وي چې د هرې ژبې خپل محتویات په پام کې ونیسو او ځانګړې دوره بندي یې منځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړو. که په دې مورد کې د نورو ژبو تقلید کوو او یا د هغو له دوره بندیو څخه تقلیدي استفاده کوو، نو څرنګه چې محتوا یې تفاوت سره لري. ارومرو پر ډېر مشکل اخته کېږو. ځکه چې یوه ژبه ښايي په خپله یوه دوره کې د کمیت او کیفیت له پلوه ډېره شتمنه، خو بله ژبه بیا په هم هغه زماني حد کې بېخي بېل تاریخي جریان ولري، چې د بلې ژبې لپاره کفایت نه کوي، د هرې ژبې د ادبیاتو تاریخي تصنیف هم باید د هغې ژبې په محتوا کې تثبیت شي.)) (۴۵: ۸۹)

شوروي ادبپوه (عبدالنبي ستار زاده)، په خپله مقاله کې، چې پوهنمل لطیف ناظمي په دري ژبه ((دوره بندی ادبیات از نګاهی روش شناسی)) تر سرلیک لاندې ژباړلې ده، د ادبي تاریخ د دورو د وېش او ډلبندۍ طرحه داسې وړاندې کړې ده:

((کولای شو ووایو چې د ادبیاتو په دوو ډولونو ډلبندۍ یانې علمي او عملي ډلبندۍ کې لاندې طریقې راڅرګندېږي:

۱- د واکمنو کورنیو پر بنسټ د ادبیاتو د دورو وېش.

۲- د زماني بهیر پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۳- د ادبي ښوونځیو، سبکونو او ژانرونو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۴- د ټولنیزو، سیاسي او تاریخي پېښو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د عامو تاریخي دورو پر بنسټ د ادبي دورو وېش)) (۴۷: ۴۴۱)

د ((ادبپوهنه)) لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د مفصل بحث په یوه برخه کې لیکي: ((په لویدیزه نړۍ، په ځانګړې توګه د انګرېزي ژبې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورې د ټاکلو یو معیار دادی چې هره دوره یا عصر د یو نومیالي استازي لیکوال او ادیب په نامه یادېږي، لکه د (چاسر) عصر، (سپنسر) عصر او داسې نور او یا ادبي دورې د پېړیو په نوم نومول کېږي، لکه د (پنځلسمې پېړۍ ادبیات، د (اتلسمې) پېړۍ ادبیات او داسې نور. ځینې وخت یې بیا د مسلطو ادبي مکتبونو په نوم نوموي، لکه د(کلاسیزم) عصر، د (رومانتیسیزم) عصر او نور.

زموږ په ادبیاتو کې د ادبي دورو په وېش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده. په پښتو او دري ژبو، چې د ادبیاتو د تاریخ په نوم کوم اثار لیکل شوي، لیکوالانو یې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کیفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جریان او د هغه عوامل په پام کې ونیسي له خپلې خوښې او ذوق سره سم یې د ادبي دورو وېش په عنعنوي توګه کړی دی:

چا پر هېواد باندې د بهرنیو یرغلګرو او د تاړاکونو او چا د کورنیو شخړو او اشخاصو ترمنځ د سیاسي واک د لېږد بدو، ځینو بیا د سیاسي نظامونو د بدلون او اوښتون او ځینو نورو د ادبي جریاناتو او مکتبونو او د هغو په راس کې د نومیالیو ادیبانو په نوم ادبي دورې وېشلې او ټاکلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې دغه پورتني وېشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بېلولو لارې هېڅکله هم د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف د تاریخي سیر له تشریح او روښانولو سره مرسته نه شي کولی.)) (۴۸: ۲۸)

لیکوال د ادبي دورو پر وېش باندې د مفصل بحث په پای کې د ادب تاریخ لیکونکي ته لارښوونې او سپارښتنې کوي: ((د ادب تاریخ لیکوال ته لازم دي چې هغه باید تر هرڅه لومړی پر ادبي تیوري وپوهېږي، چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي اثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاریخ په واقعیت کې د ادبي تیوري د تطبیق ډګر دی:

- د ادبي تاریخ لیکوال باید د هرې دورې د خلکو له ټولنیزو، دیني، مذهبي او سیاسي عقایدو، تاریخي ټولنیزو حالاتو، پېښو، د ادبي غورځنګونو او تحریکونو یا ادبي مکتبونو او جریانونو، په هکله هراړخیز معلومات ولري، چې د ادبي تاریخ دورې په سمه او مطلوبه توګه وټاکلی یا ووېشلی شي.
- د ادب تاریخ په هره دوره کې باید د هغې دورې د نومیالیو او استازو ادبي څېرو د ژوند پېښو، د ټولنیزو حالاتو، شرایطو او مسایلو پر وړاندې د دغو استازو ادیبانو دریځ، خلکو او ټولنې ته د دغو ادیبانو د اثارو او افکارو د پیغام په ترڅ کې د ځانګړو اصولو او مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د غوره ادبي اثارو په هکله قضاوت، د رامنځته شويو ادبي غورځنګونو او جريانونو مناسبه پېژندګلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو د رامنځته کېدو، ودې، انکشاف، اغېزو او له منځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څېړنه لازمي ده.

- يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پېښې، د نظم او نثر د بېلګو رااخيستل په هېڅ ډول د ادبياتو تاريخ نه شو بللای، بلکې د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ ليکنې پرمهال ورڅخه پر خپل ځای لږو ډېره ګټه پورته کېدی شي.
- ادب تاريخ سربېره پر دې چې موږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې نوميالي استازي او مشهور اديبان او د هغوی ارزښتناک ادبي اثار راپېژني، د هغه عصر او دورې د ټولنيزو، عقيده يي، سياسي، علمي، فرهنګي او نور حالاتو يوه نقشه هم زموږ مخې ته ږدي، چې ددغو اثارو اديب په کې روزل شوی، ادب په کې رامنځته شوی، د بېلابېلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او ځوړتيا پړاوونه وهلي دي. څومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحيه او د پېښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه کچه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات دی.)) (۴۸: ۲۸-۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي دورو د ټاکلو د عامو اصولو له مخې اوس راځو د پښتو ادبياتو د تاريخي دورو ټاکلو ته.

د پښتو ادبياتو د تاريخي دورو د ټاکلو په برخه کې هم د نظر اختلافات شته، ښه به وي چې دلته د پښتو ادبپوهانو نظريات وړاندې کړو او بيا په پای کې د هغو د نظرونو له ټولګې څخه وروستۍ نتيجې ته ورسېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش

دمخه مو یادونه وکړه چې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش په باب د ساینسي فورمولونو په شان کوم ثابت او منلي اصول او معیار نه شته او زیاترو ادب تاریخ لیکونکو یا په عنعنوي بڼه د نورو ادب تاریخونو په تقلید او یا هم د خپل ځانګړي ذوق له مخې د ادبي دورو د وېش چاره ترسره کړې ده. په پښتو ادب تاریخونو کې هم دا دود او عنعنه پالل شوي دي، موږ دلته د پښتو ادب تاریخونو له جملې څخه په ځینو تاریخونو کې د ادبي دورو وېش را اخلو، کتنه ورته کوو او په پایله کې په پښتو ادب تاریخونو کې د دورو د وېش وروستۍ او د یو نسبي معیار په توګه منل شوې طرحه، چې په عمل کې پلې شوې هم ده، وړاندې کوو. دا نظریې استاد محمد صدیق روهي هم راټولې کړې او کتنه یې ورته کړې ده. موږ به ټولې دا نظریې وړاندې کړو او وروسته به د استاد روهي نظر، شننه او ارزونه هم وړاندې کړو:

پوهاند عبدالحی حبیبي (د پښتو ادبیاتو تاریخ) په لومړي ټوک کې چې پر (۱۳۲۳ل) کال په کابل پوهنتون کې د ادبیاتو پوهنځي د تاسیس پرمهال ددغه پوهنځي د محصلانو لپاره لیکل شوی، د پښتو ادبي تاریخ دورې څلور ښودلې او یادونه یې کړې چې د هرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورې لپاره به د ادب تاریخ ځانګړې ټوک لیکي. استاد حبیبي لیکلي دي:

((زه په دې کتاب کې د پښتو ادب دورې پر څلور ډوله وېشم. د پښتو ادب تاریخ به څلور ټوکه وي، په دې ډول:

(۱) لومړۍ دوره، اول ټوک: په دې دوره کې به دا وښودل شي چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبې موقعیت په پخوانو اریایانو کې څه و؟ او پښتو له زړو اریایي ژبو سره څه نسبت لري؟...

(۲) دویمه دوره یا دویم ټوک: د پښتو ژبې دویمه دوره د اسلام له ابتداء څخه شروع کېږي او تر زر (۱۰۰۰) هجري کال پورې رسېږي...

(۳) درېیمه دوره او درېیم ټوک: دا دوره له (۱۰۰۰) هجري څخه شروع کېږي تر (۱۳۰۰) هجري پورې رارسېږي... په دې دوره کې پښتو ادب ښه وده کړې ده، په نظم او نثر کې ډېر تحولات پېښ شوي دي او نوي مکتبونه رامنځته شوي دي.

(۴) څلورمه دوره یا څلورم ټوک: له (۱۳۰۰) څخه شروع کېږي او د ژبې د وروستنیو (۶۰) کالو پرمختګ او لوړتیا راښیي، د نوي ادب د نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاریخ دی.)) (۱۴: ۵-۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ پر څلورو دورو وېشلی دی. د لومړۍ دورې لپاره یې د ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک لیکلی، چې د ادبیاتو پرځای د پښتو ژبې تاریخ دی او د دویمې دورې لپاره یې دوېم ټوک لیکلی، نور یې د ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانګې د درېیمو او څلورمو ټولګیو محصلانو لپاره درسي نوټونه لیکلي، چې په دې وروستیو کې د «پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ» په نوم چاپ شوي دي.

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر «د پښتو د ادب تاریخ» کې د پښتو د ادبي تاریخ دورې څلور بللي او داسې یې راپېژندلي دي:

«اوله دوره: له دویمې هجري پېړۍ (۷۱۸ع) څخه شروع او تر (۹۰۰هـ) یا (۱۴۹۴ع) کال پورې رسېږي. (د سوریانو، غوریانو او لودیانو عصر).

دویمه دوره: له (۹۰۰) هجري څخه تر (۱۱۰۰هجري ۱۶۸۷ع) پورې ده (د بابر او د هغه د اولادې زمانه).

درېیمه دوره: له (۱۱۰۰) هجري څخه تر (۱۲۵۰هجري-۱۸۳۴ع) پورې رارسېږي (د هوتکو او سدوزو زمانه).

څلورمه دوره: له (۱۲۵۰ هجري-۱۸۳۴ع) څخه راپه دېخوا شروع شوې ده (د محمدزو عصر او اوسنۍ دوره)» (۲۰: ۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې په نورو ادبي تاريخونو کې هم د ادبي دورو د وېش مساله يا د دغو دوو ادبي تاريخونو په تقليد او يا هم د خپل ذوق له مخې د ادبي دورو وېش شوی او شمېر يې تر دې لږ يا ډېر ګڼل شوی دی.

لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه، کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي د ادبي دورو د وېش په باب د اکثرو پښتو ادبپوهانو نظريې راټولې کړي او په دې برخه کې يوه هر اړخيزه شننه او ارزونه کړې چې دلته يې يادول خورا ضروري دي. استاد روهي وايي:

«تر هرڅه مخې د ادبي دورو د وېش لپاره بايد يو منطقي معيار وټاکل شي. دغه معيار له مخې بايد د هرې دورې ځانګړتياوې وښودل شي. که چېرې هماغه معيار پر ټولو ادبي دورو باندې د تطبيق وړ نه وي، نو د ادبي دورو تصنيف خپل اعتبار او ارزښت له لاسه ورکوي.

د پښتو ادبي تاريخ ليکونکو د ادبي دورو د ټاکلو لپاره له بېلو بېلو معيارونو څخه کار اخيستی دی. ددغو پوهانو او استادانو کار د قدر وړ دی، خو د يوناني فيلسوف (ارستو) دا خبره به نه هېروو چې ويلي يې وو: «خپل استاد اپلاتون راباندې ګران دی، خو حقيقت تر هغه نه زيات راباندې ګران دی.» نو ددې لپاره چې د ادبي دورو د نوي ډيزاين په باب قضاوت وکړای شو پخوانو معيارونو ته به يوه انتقادي کتنه وکړو. علمي څېړنه ددې غوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي چې باید په ټاکلې ساحه کې د نورو پوهانو کارونه ارزیابي شي.

د پښتو ژبې لوی ادبي مورخ علامه حبیبي د خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک، دریم ټوک) کې په حقه ګیله کوي چې دده د کتاب تر لومړي چاپ وروسته په دېرشو کلونو کې هېڅوک میدان ته رانغی چې دده له خوا پیل شوی کار تکمیل کړي. لوی استاد د همدغه کتاب په سریزه کې لیکي: ((زما هیله هغه وخت دا وه چې دا کتاب به سمدستي د لومړي صنف د محصلانو په کار ورشي او بیا چې دغه زده کوونکي استادان شي او خارج ته د لوړو زده کړو لپاره لاړ شي او په لوړو پوهنتونونو کې لوست وکړي، نو به دوی د خپلې پوهنې په رڼا کې نوې او ژورې څېړنې وکړي او ښایي چې تر دې ډېر ښه او ګټور او محققانه کتابونه پر همدغه موضوع باندې وکاږي... مګر زه چې اوس ګورم هغه امید مې ترسره نه شو.))

د لوی استاد پوهاند حبیبي غوښتنه او پراخ نظري موږ ته اجازه راکوي چې لومړی دده په یاد شوي کتاب کې ادبي دورې تر بحث لاندې ونیسو. پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادب دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: په لومړۍ دوره کې دا کوښښ شوی دی چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبې موجودیت او د نورو اریایي ژبو ترمنځ د پښتو ژبې موقعیت تثبیت کړي. دویمه دوره د اسلام له ابتدا څخه شروع کېږي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) کاله پورې رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریيمه دوره له (۱۰۰۰هـ.ق) کاله څخه پیلېږي او په (۱۳۰۰هـ ق) کې پای ته رسېږي. څلورمه دوره له (۱۳۰۰هـ ق) څخه شروع کېږي.

اروانښاد پوهاند حبیبي د ادبي دورو تر معرفي کولو وروسته لیکي: ((زه دا منم چې زما کار او سعی به خورا ابتدایي وي، مګر هیله لرم چې وروستني پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي او دا بڼ به د تحقیق او پلټنې په ګلونو ښه ښکلی او سمسور کړي خو:

باغ د ګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

پوهاند حبیبي د ادبي دورو په وېش کې د قدماوو لاره نیولې ده، په دې مانا چې ((د لغاتو فلسفه))، ژبه او ژبنۍ پوهنې هم د ادب جز بولي. په اوسني وخت کې د ژبې د تاریخ حساب له ادبي تاریخ څخه جلا دی ځکه چې ادبي تاریخ یوازې هنري ادبیات تر څېړنې لاندې نیسي. که ژبپوهنه او ادبپوهنه د علم جلا څانګې وګڼو نو لومړۍ دوره د پښتو په ادبي تاریخ کې ځای نه لري. البته کېدی شي چې په سریزه کې ورته اشاره قدرې وشي.

دویمه خبره داده چې د ادبي دورو په دغه وېش کې کومې مهمې فرهنګي او ادبي پېښې په نظر کې نه دي نیول شوې. د مثال په توګه (۱۳۰۰هـ ق) د څلورمې ادبي دورې پیلامه ګڼل کېږي. چې دغه دوره د امیر عبدالرحمن خان له پاچهۍ سره متصادفه ده. په دغه وخت کې د ادبي تحول څرک نه لګېږي، بلکې په ادبي لحاظ شنډه دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. له قرينې څخه ښکاري چې د کتاب مولف ګرد عدد او د پېړۍ د پیلېدو معیار ته توجه کړې ده.

تـر پوهانـد حبیبـي وروسـته استاد صـدیق الله رښـتین د پښـتو ادبیاتو یو پیاوړی مـورخ دی او د ادبي تـاریخ پـه غنـا او روښـانولو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي دي. پوهانـد رښـتین پـه خپـل اثـر (د پښتو د ادب تاریخ) کې ټولې ادبي دورې پر پنځو دورو وېشلې دي.

ده پـه خپـل وېش کې تـر اسلام نـه مخکې دوره حذف کـړې ده، ځکه چې په هغه زمانـه کې د پښـتو د ادبي اثـارو کوم څرک نـه دی لګېدلی. البتـه پـه دې وروسـتیو وختونو کې داسې اسناد لاس تـه راغلي دي چې وايي د (۱۵۰ ق. م) پـه حدودو کې د (مالنده پڼهو) پـه نامه یو کتاب په پښتو ژبـه کښـل شـوی و، دغـه کتـاب پـه پـالي ژبـه ترجمه شوی دی او په هغه کې یادونه شوې ده چې نوموړی کتاب له پښتو ژبې څخه ژباړل شوی دی. څرنګه چې د پښتو کتاب لاسته نه دی راغلی، نو د ادبي دورو په وېش کې تر اسلام نه مخکې زمانه په حساب کې نه ده نیول شوې.

پوهانـد رښـتین ادبـي دورې داسـې ټـاکلي دي: اولـه دوره لـه (۱۰۰هـ) نه تر (۸۰۰هـ) پورې، دویمه دوره له (۹۰۰هـ) نه تر (۱۱۰۰هـ) پورې. دریېمه دوله له (۱۱۰۰هـ) نه تر (۱۲۵۰هـ) پورې. څلورمـه دوره لـه (۱۲۰۰هـ) نـه تـر (۱۳۵۰هـ) پـورې . پنځمـه دوره لـه (۱۳۵۰هـ) نـه راپدېخوا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې ځينې ښېګڼې ليدل کېږي خو په مجموع کې د معيارونو په لحاظ د تامل وړ برېښي. نوموړي پوه د لومړۍ دورې د ادبي خصوصياتو په باره کې ډېر په زړه پورې تحليل کړی دی. ده دويمه دوره له ميا روښان څخه پيل کړې ده. دغه نظر هم معقول ښکاري خو دومره بايد ووايو چې لازمه نه وه دويمه دوره د بابر پاچا او د هغه د اولادې په نامه ياده شي. همدارنګه څلورمه دوره يې د محمدزيو د سلطنت له پيلېدو سره تړلې ده او د پنځمې دورې په وېش کې چې هغه هم د محمدزيو د سلطنت ادامه ده، تداخل ليدل کېږي. د کتاب مولف ادبي دورې له پاچهي کورنيو سره په ارتباط کې ساتلي دي. په دغه اثر کې پر ادب باندې د سياسي او اقتصادي عواملو اغېزه له پامه غورځېدلې ده او يا لږ ارزښت ورکړ شوی دی. کله کله د پاچهي کورنۍ په بدلېدو سره د استاد او دده د سبک پيرو (لکه رحمان بابا او دده شاګرد محمد يونس) ادبي دورې سره بېلېږي، ياني د ادبي تحول پرځای د پاچهانو تاريخ معيار ګڼل شوی دی، خو دغه معيار هم په سيستماتيک ډول نه دی مراعات شوی. د کتاب په اوله دوره کې (د پښتو د ملي ادب ځينې برخې) تر عنوان لاندې د پښتو افسانې، نکلونه، وړې قصې، نارې، د پښتو لنډۍ او پښتو متلونه معرفي شوي دي.

دلته څو ټکي د پاملرنې وړ دي. لومړی دا چې د ملي ادب اصطلاح د فوکلوري ادب پرځای استعمال شوې ده. فوکلوري ادب د ملي ادب يو ټوک دی. ليکنی ادب هم د ملي ادب ټوک ګڼل کېږي. دويم دا چې د فوکلوري ادب بېلګې (نمونې) چې په اولې دورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې اړه ولري د سند په توګه نه دي راغلي. فوکلوري ادب به غالباً تر اسلام نه مخکې زمانه کې موجودو او لا تراوسه دوام لري، نو ښايي چې په يوې خاصې ادبي دورې پورې ونه تړل شي، په تېره بيا چې کوم سند هم لاس ته نه وي راغلی. درېيم دا چې ښاغلي مولف ګمان کړی دی چې د نکلونو نارې په رښتيا سره د نکل د پرسوناژونو ايجاد دی. څلورم دا چې ښاغلی مولف د اروپا رومانونه هم د پښتو په اوله ادبي دوره کې معرفي کوي په داسې حال کې چې د اروپا رومانونه په اروپا پورې اړه لري. پنځم دا چې په اوله دوره کې پښتو ناول نه دی ليکل شوی. موږ ددې کتاب پر موضوعاتو نور څه نه وايو خو صرف دومره يادونه کوو چې په هغه وخت کې د داسې کتاب ليکنه يو ارزښتمن کار دی، د قدر په سترګه ورته ګورو. «د افغان ياد» په کتاب کې چې د غلام محی الدين افغان په ياد د مقالو يوه مجموعه ده؛ پوهنمل نورمحمد غمجن تميل «په پښتو ادبياتو کې د ادبي ټوټو ونډه او تاريخي سير» تر سرليک لاندې د پښتو ادبي تاريخ پر دورو باندې هم بحث کړی دی. پوهنمل غمجن د پښتو ادبياتو دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: لومړۍ دوره له دويمې هـ ق پېړۍ څخه پيلېږي تر (۹۵۰هـ ق) پورې رسېږي. دويمه دوره له (۹۵۰ هـ ق) يانې روښاني نهضت څخه تر (۱۲۰۰ هـ.ق) پورې دوام کوي. وروسته نوې دوره شروع کېږي چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو حمله يې معيار ګڼلې دی. بيا معاصره يا اوسنۍ دوره راځي چې له (۱۳۵۷هـ.ش) کال څخه پيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې د معيار انتخاب او بيا د معيار سيستماتيک او منسجم تطبيق دواړه د تامل وړ برېښي. د معيار په انتخاب کې سيستم نه ليدل کېږي. ځينې کلونه په هجري قمري او ځينې په هجري شمسي راغلي دي.

کله چې ښاغلی ليکوال لومړی او دويمه دوره يادوي، بيا نو د ترتيبي عدد سلسله پرېږدي، د نوې دورې او اوسنۍ دورې په نامه بل معيار انتخابوي. د نوې دورې نوم هم مناسب نه دی، ځکه سړی نه پوهېږي چې په نوې پسې به څه شی راځي. ښاغلی ليکوال تر نوې دورې وروسته معاصره يا اوسنۍ دوره ټاکلې ده، په دې حساب نوې دوره په اصل کې زړه دوره ده. دويمه خبره داده چې په ليکلي ادب کې د انګرېزانو تر يرغل وروسته تر شلمې پېړۍ پورې کوم عمده ادبي تحول نه ليدل کېږي له دې امله د انګرېزانو لومړی يرغل د نوې ادبي دورې د پيلېدو معيار نه شي ګڼل کېدی. درېيمه خبره داده چې ښاغلی ليکوال (۱۲۰۰هـ.ش) د انګرېزانو د لومړۍ حملې تاريخ بللی دی، په داسې حال کې چې دغه حمله اوه لس کاله وروسته په (۱۸۳۸ع) کې ترسره شوه.

څلورمه خبره چې تر ټولو مهمه ده هغه داده چې د امير دوست محمد خان له وخت نه تر (۱۳۵۷ هـ.ش) کال پورې د پښتو ادبياتو په تاريخ کې څرګند ادبي تحول راغلی دی، معاصر ادبيات د امير حبيب الله په پاچاهي کې پيل شوي دي او بيا د محمدظاهر شاه د پاچهۍ په زمانه کې د ادبي تاريخ بل پړاو پيل شوی دی، ليکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلی لیکوال پر دغو ادبي تحولاتو سترګې پټوي او له (۱۲۰۰هـ ش) نه تر (۱۳۵۷هـ ش) کال پورې ټوله یوه ادبي دوره ګڼي. (د ادب تیوری‌ ‌اساسونه) مولف سرمحقق دوست شینواري د (پښتو لیکلي ادب د مکتبونو، سبکونو او میتودونو په پوړیو کې) تر عنوان لاندې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو پړاوونو وېشلی دی: لومړی پړاو چې په هغه کې د (ملنده پښو) کتاب او د (سره کوتل کتیبې) ته هم د پښتو د پانګې په توګه اشاره شوې ده. دا پړاو د هغه په واقعي مانا له امیر کروړ څخه شروع کېږي او مولف همدغه د لیکلي ادب لومړی پړاو بولي. دده په نظر، د اسعد سوري قصیده ((په پښتو شعر کې د تجدد پړاو دی)) خو سره له دې دغه قصیده هم د لیکلي ادب په لومړي پړاو پورې اړه لري. دویم پړاو له بایزید روښان سره پیلېږي. دغه پړاو تر فرعي عنوان لاندې شرح شوی دی: روښاني مکتب، د رحمان بابا سبک، هندي مکتب، د هوتکیانو دوره، نورې دورې. وریسې د ادب نوی پړاو چې د امیر شېرعلي خان له وخت نه شروع کېږي شرح شوی دی. دغه پړاو (د انتقادي ریالیزم پیدا ایښت) په نامه یو فرعي عنوان لري.

په دغه پورتني وېش کې ښاغلی مولف د دورې پرځای د پړاو کلمه غوره بللې ده.

په دې وروستیو وختونو کې د پړاو کلمه زیاتره د مرحلې په مانا استعمالېږي، یانې دیوې دورې دننه ځینې مرحلې د پړاوونو په نامه یادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتني وېش په باره کې به په لنډه توګه څو ټکو ته ګوته ونيسو. لومړی دا چې د سره کوتل کتيبه د پښتو په ادبي پانګه ورګډول زياتو باوري څېړنو ته انتظار باسي.

دويم دا چې محترم مولف سبک، مکتب او مېتود جلا شيان ګڼي خو په تصنيف کې يوه اصطلاح د بلې پرځای استعمالوي. درېيم دا چې د خوشال بابا په شان ستر شاعر او مفکر د جلا سبک خاوند نه دی ګڼل شوی. څلورم دا چې په تصنيف کې انسجام نه شته، مولف د سبکونو يا مکتبونو لړۍ پرېږدي د هوتکيانو دوره او نورې دورې پيلوي. پنځم دا چې د ادب نوی پړاو د امير شېرعلي خان له باچاهي نه پيل کوي خو دداسې اثارو بېلګې نه شي پيداکولی چې معاصر ژوند به کې منعکس شوی وي. هره ادبي دوره د هغې دورې د خصوصياتو درلودونکو اثارو سره پيلېږي، خو چې په خپله اثار موجود نه وي، ادبي دوره هم وجود نه لري. د امير شېرعلي خان په دوره کې ځينې اثار شته خو د کوم ادبي تحول پيلامه نه شي ګڼل کېدی.

د پښتو د ادبي تاريخ د دورو د وېش په برخه کې د اکاډميسين کانديد محمد انور نوميالي هم يوه طرح وړاندې کړې ده. ښاغلی نوميالی د ‹ادبي دورې› د اصطلاح پرځای د ‹ادبي دوران› اصطلاح غوره ګڼي او داسې استدلال کوي چې ‹‹نن ورځ تاريخ پوهانو د دورې او دوران ترمنځ توپير په مرسومي توګه تثبيت کړی دی.›› د مثال لپاره دوی دوره هغه بولي چې د يوې پروسې د پيدا ښت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

انکشاف او زوال درې سره مرحلې په هغې کې سرته رسېدلې وي او له بلې وروستنۍ نوې دورې څخه يې ټول مشخصات توپير ولري.

خو دوران داسې حالت ته وايي چې د هغه په ترڅ کې لا د يوې او بلې دورې ترمنځ تاريخي بېلوالی نه وي راغلی اما په هغه صورت کې صرف د نوې دورې مخکښې محتويات تبارز کوي او انکشاف يې د زړې محتويات نفې کوي.»

د ښاغلي نوميالي دغه يادونه پرځای او سمه ده، خو په دغه کتاب کې مورږ د ادبي تاريخ عنعنه په پام کې نيولې ده، د پښتو د ادبي تاريخ په برخه کې د دورې کلمه هم صدق کوي.

د محترم نوميالي په عقيده د پښتو ادبياتو لپاره په مجموعي توګه درې دورانه ټاکلای شو:

۱- د شفاهي ادبياتو دوران.

۲- د خوشال د کتبي ادبياتو دوران.

۳- د معاصرو کتبي ادبياتو دوران.

دغه وېش هم د تامل وړ دی. لومړی دا چې د خوشال د کتبي ادبياتو له دوران څخه مخکې دوران د شفاهي ادبياتو دوران بلل شوی دی، په داسې حال کې چې د اسعد سوري او ښکارندوی قصيدې، د شيخ متي عرفاني شعر او د زرغون خان ساقي نامه په فوکلور کې نه راځي او د خپلو خصوصياتو له پلوه له فوکلوري ادب سره څرګند توپير لري. دويم دا چې د روښانيانو عرفاني اثار

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم په فوکلور کې راځي په داسې حال کې چې دغو اثارو ته څوک فوکلور نه شي ویلای.)) (۲۴: ۲۸-۳۸)

استاد روهي د خپل تحلیل په ترخ کې په خپل کتاب کې د خپلې طرحې په باب هم یادونه کوي او وايي: ((تر دغو پورتنیو یادونو وروسته به د دغه کتاب طرح وړاندې شي. ښايي دغه طرح هم وروستنۍ طرح نه وي د ادبیاتو استادان کولای شي په راتلونکې کې نوې طرح وړاندې کړي. په دغه کتاب کې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو عمده دورو وېشل کېږي: لرغونې دوره، منځنۍ دوره او معاصره (اوسنۍ) دوره. هره دوره پر پړاوونو وېشل کېږي.)) خو مخکې تر دې چې د استاد روهي له خوا د پښتو ادبي دورو وېش ته راشو، ښه به وي چې دې پوښتنې ته چې پښتو څو ادبي دورې دي؟ هم ځواب ورکړو، دا پوښتنه د پښتو ادب له اکثرو مینوالو سره مطرح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو څو ادبي دورې لري؟

لکه څنګه چې مو د پښتو ادبیاتو د دورو د وېش د څرنګوالي په باب د بېلابېلو پښتو ادبپوهانو نظرونه راوړل چې زیات ورته والی او څه نا څه توپیرونه په کې وو، خو د ادبي دورو د شمېر په باب د پوهانو ترمنځ د نظریاتو اختلاف ډېر کم دی، اکثره په دې نظر دي چې پښتو ادب تاریخ پر دریو لویو دورو وېشل کېږي چې کېدی شي هر یوه یې بیا پر خپل وار پر څو پړاوونو ووېشل شي، خو پر دریو دورو اکثره متفق دي. لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه استاد روهي دا ټول نظریات سره پرتله کړي، شنلي او ارزولي دي او د هغو له منځه یې د نچوړ په توګه درې دورې غوره بللې دي. استاد روهي په خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ - معاصره دوره) کې دا درې دورې داسې په ګوته کړي دي:

لرغونې (پخوانۍ دوره):

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې ارواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاثونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاثونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چنداني نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو په هغو کې د پاستورالو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق څخه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

منځنۍ دوره:

منځنۍ ادبي دوره له شپاړسمې میلادي پېړۍ څخه تر شلمې پېړۍ پورې دوام کوي. د پښتو ادبیاتو منځنۍ دوره له سیاسي او ایډیالوجیکي مبارزې سره پیلېږي، خو دغه مبارزه د فیوډالي شرایطو له چوکاټ څخه دباندې نه وځي. میا روښان د یوې مذهبي فرقې د لارښود په توګه په توره او قلم مبارزه کوي. د روښانیانو او خټکو ادبیات په عمده توګه تبلیغ او تنویر ته متوجه شوي دي. روښان او خوشال خټک دواړو د پښتنو د خپلواکۍ او ملي حاکمیت لپاره توده او سره جګړه پرمخ بیولې ده. سره جګړه یانې د قلم له لارې مبارزه یوه فکري سیستم ته اړتیا لري. روښانیانو د عرفان له لارې د خلکو د سیاسي شعور د لوړولو، په هغو کې د خودۍ او پرځان متکي کېدلو د احساس د ویښولو لپاره اهنګ وال ادبي اثار ایجاد کړل او په دې توګه د کتبي ادبیاتو پانګه رامنځته شوه.

خوشال خټک پښتو ادبیات د مضمون، شکل او قالب له پلوه غني کړل. ده د فارسي (په حقیقت کې د عربي) ژبې ټول قالبونه (لکه مثنوي، غزل، قصیده، رباعي، مخمس او نور) او لفظي او معنوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنایع په پښتو ادب کې راوستل. د مضمون له پلوه دده په اثارو کې ډېر زیات نوښتونه لیدل کېږي چې د هغه وخت په شراۍطو کې ساری نه لري.

د منځنۍ دورې ادبیات د مضمون او شکل په لحاظ د پخوانۍ دورې له ادبیاتو سره جوت توپیر لري. ددې دورې په ادبیاتو کې د لرغونو سندرو وزنونه متروک شول، کلاسیک معنوي او لفظي صنایع په پښتو ادب کې باب شول، د مفکورې په لحاظ سیستماتیک اثار منځته راغلل او پېچلي تخیلات د پښتو ادب په بڼ کې راوټوکېدل. په دغه وخت کې پښتو ادبیاتو د سیمې له ادبیاتو رنګ واخیست. د افکارو ژورتیا ، د تخیل رنګیني او د قالبونو تنوع د منځنۍ ادبي دورې غوره ځانګړنې ګڼل کېږي. دا څرګنده خبره ده چې د روښانیانو عرفان، د خوشال د ملي تشخص احساس، د رحمان بابا ادبي بلاغت، د حمید او کاظم شیدا نازکخیالي د پخوانۍ ادبي دورې په اشعارو کې نه لیدل کېږي.

په منځنۍ ادبي دوره کې درې مهم پړاوونه د فکري، سیاسي او هنري ځانګړنې له مخې د تشخیص وړ دي چې غوره استازي یې په فکري لحاظ د روښان پلویان، په سیاسي لحاظ خوشال خان خټک او په هنري لحاظ رحمان بابا ، حمید ، شیدا ، حنان بارکزی او نور دي.

معاصره یا اوسنۍ دوره:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاریخ اوسنۍ دوره د شلمې پېړۍ له دوهمې لسیزې څخه پیلېږي.

دا باید ووایو چې پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ د تحمیلي کرښې په اثر د ادبي تحول اوسنۍ دوره په لره او بره پښتونخوا کې د سیاسي جریانونو د جلاوالي په سبب یو شانته انکشاف نه کوي، خو پیلامه یې یو شانته ده.

د افغانستان دننه پښتو ادبیات په اوسنۍ دوره کې درې مهم پړاوونه لري: د روښانتیا پړاو، د ویښتیا پړاو، د اوښتون پړاو، څلورم پړاو چې کېدی شي د سمون پړاو یې وبولو نوی پیل شوی دی.

د وروستي پړاو څرنګوالی په هېواد کې د سیاسي ثبات له راتلو سره اړه لري او تراوسه یې هویت په څرګند ډول نه دی تثبیت شوی.

د اوسنۍ ادبي دورې ادبیات د منځنۍ دورې ادبیاتو سره د محتوی، شکل، ژانرونو او قالبونو له پلوه څرګند توپیر لري او د ادبي تحول نوې دوره بلل کېدی شي.

د مضمون او محتوا له پلوه د اوسنۍ دورې په ادبیاتو کې نوي فکري او سیاسي تمایلات (لکه نېشنلیزم، سوسیالېزم، لېبرالیزم) او نوي هنري مېتودونه (لکه ریالېزم او نور)، نوي ادبي ژانرونه، (لکه ناول، لنډه کیسه، نوی شعر، ادبي ټوټې، طنز او نور) رامنځته شوي دي. په ادبي قالبونو کې هم د ترانې، نوي شعر، منثور شعر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادولو سره تنوع او نوښتونه منځته راځي.)) (۲۴: ۳۸-۴۲) او نوره ډول ډول رنګیني په کې لیدل کېږي.

یو شمېر لیکوالو تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته پښتو ادبي بهیر پر دوو برخو وېشلی، یوې برخې ته یې استوګن ادبي بهیر او بلې ته یې نا استوګن ادبي بهیر ویلی دی. استوګن په دې مانا چې د هېواد په داخل کې رامنځته شوی او نا استوګن هغه چې د مهاجرت او کډوالۍ په چاپېریال کې رامنځته شوی، ځینو بیا همدا بهیر یې د هنري ارزښت له مخې د (شعر) او (شعار) پر څانګو هم وېشلی، هغه شعرونه چې شعري ارزښت ولري هغو ته یې شعر او هغه چې هنري ارزښت یې کمزوری وي، هغه یې شعاري پړاو ویل دی.

که موږ د استاد روهي او نورو لیکوالو او پښتو ادبپوهانو ټول نظرونه سره تحلیل او تجزیه کړو نو په وروستي تحلیل کې دې نتیجې ته رسېږو چې پښتو ادب تاریخ په مجموعي ډول پر همدې دریو لویو دورو (لرغونې، منځنۍ او اوسنۍ) دورو وېشل کېږي چې هره دوره یې بیا په خپل منځ کې نور پړاوونه لوړتیا او ځوړتیا، یا ځوړتیا او لوړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب

لکـه څنګـه چې څرګنـده ده، پـه هـره ژبـه کـې لـومړی ادبیـات رامنځته کېږي او بیا ادبي څېړنې یا د ادبپوهنې علم، چې د همدې علم د بېلابېلو څانګو له مخې ادبي دورې وېشل کېږي، د ادبیـاتو ماهیت او اهمیت په ګوته کېږي او یـوه ادبي پدیـده د معیـارونو پـر بنسټ له ناادبي لیکنو څخه جلا کېږي، څرنګه چې ادبپوهنه پر شتو او لاس لرلو ادبي پدیدو بحث کوي، نه پـر خیـالي او ناشـتو اثـارو، نو ځکه خو کله چې پر پښتو ادبیاتو بحث کېږي، خبره د امیر کـروړ تر لاس لرلي شعر یا کلام وړاندې نه ځي، دا په دې مانا نه ده چې تـر امیر کروړ وړاندې یا پښتو ژبه نه وه یا یې ادبیات، خو ادب تـاریخ پر همغو اثارو بحث کوي چې عمـلاً پـه لاس کـې دي، څرنګـه چې د امیر کروړ تر منظومې ویاړنې دمخه موږ بل لیکلی منظوم یا منثـور کلام په لاس کې نه لرو، نو ځکه خو د پښتو ادبیاتو تاریخ د لومړۍ دورې پیل هم له همدې ویاړنې سره اړه پیدا کوي. البتـه د ژبپـوهنې په رڼا کې د پښتو ژبې لرغونتیـا تـر دې وړانـدې لسګونو پېړیـو تـه رسـېږي. څرنګـه چې یـوه ژبـه موجـوده وي، طبیعـي خبـره ده چـې ادبیات یې هم شته، خو دا چې ددې ادبیاتو لیکلې بېلګې د زمـانې د ناخوالو له امله اوس زموږ پـه لاس کـې نـه شـته، نـو ځکـه خـو یـې ادب تاریخ په باب څه نه شي ویلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو ځل بیا یادونه کوو چې ښایي درنو لوستونکو سره دا پوښتنه پیدا شي، چې د پښتو کوم پخواني ادبي اثار چې زموږ په واک کې دي او موږ پرې دلته خبرې کوو، هغه خو د اسلامي دوران د دویمې پېړۍ دي، ایا تر دې دمخه او تر اسلامي عصر دمخه زمانو پښتو اثار نه شته او یا نه دي ترلاسه شوي؟

ددغسې احتمالي پوښتنو په ځواب کې باید وویل شي، چې تر اسلامي عصر دمخه هم د پښتو اثارو د موجودیت ځینې څرکونه له موږ سره شته، چې د ګرانو لوستونکو د معلوماتو او ددې بحث د پس منظر په توګه به یې دلته یوازې تشه یادونه وکړو.

١. له هغو یونانو باختري باچهانو څخه چې په هندوستان کې پاچهي ته رسېدلي دي، یو هم (مناندر) نومېږي، ددغه (مناندر) د حکومت او پاچاهۍ زمانه مورخانو د دویمې قبل المیلاد پېړۍ په اواسطو کې ټاکلې ده.

(مناندر) نسبت نورو یونانو باختري پاچاهانو ته له هندي رسومو سره ډېر بلد و او په هندي روایاتو کې دا سړی د (ملنده) په نامه یادېږي. دغه مناندر باچا به په مختلفو علمي او مذهبي موضوعاتو کې له عالمانو او روحانیونو سره بحثونه کول، مناندر باچا چې له بودایي حکیم (ناګه سینه) سره کوم بحثونه کړي دي، دغو بحثونو ته (ملنده پنهو) وایي او دغه ملنده پنهو د بودایي مذهب له ډېرو مهمو کتابونو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښېړونکي عقيده لري چې ددغه کتاب اصلي متن په زړه پښتو برابر شوی و، چې هغه پښتو متن اوس ورک دی، اما ددې پښتو متن (پالي) ترجمې شته.

د هېواد نامتو تاريخپوه پوهاند ميرحسين شاه هم په خپلې يوې ليکنې کې همدا موضوع ياده کړې ده، هغه وايي: ((هغه پاچا چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه پښتو متن ورته منسوب دی په هندي رواياتو کې د (ملنده) په نامه يادېږي، ملنده يا مناندر په هندي تعبير يو هوښيار او پوه سړی و او په مذهبي بودايي رواياتو کې هم لوړ مقام لري. پوهان، روحانيون او مذهبي خلک به د شاه په دربار کې د تل لپاره ټول وو، پاچا به له هغوی څخه ګټه پورته کوله، شاه او عالمانو به پر علمي موضوعګانو بحثونه سره کول. دپاچا (مناندر) له معروفو بحثونو چې له بودايي حکيم (ناګاسينه) سره يې کړي د (ملنده پنهو) په نامه يادېږي او د بودايي مذهب له ډېر مهمو کتابونو څخه شمېرل کېږي. ددغه کتاب اصلي متن په پخوانۍ پښتو ژبه برابر شوی و چې له بده مرغه اصلي متن يې اوس په لاس کې نه شته، اما اثار يې په (پالي) ژبه په (سيلون)، (برما) او (سيام) کې ساتل کېږي. ددې پښتو کتاب د پالي ژباړې پخوانۍ نسخه چې په څلورمه ميلادي پېړۍ کې خطاطي شوې، د جاپان له يو بودايي معبد څخه لاسته راغلې ده.)) (۴۱: ۴۰-۴۱)

ددې ډلې ښېړونکو د ښېړنو له مخې دا ښکاري، چې تر ميلاد (۱۵۰) کاله دمخه لا پښتو ژبه ددې جوګه وه، چې کتاب په کې وليکل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د هندوستان د راجستان ايالت په يوه پخواني مندر (معبد) کې د څو ژبو د اشعارو يوه مجموعه پيدا شوې ده، چې په مجموعه کې د راغلو څو شعرونو ژبه پښتو ده. ددې مجموعې له وجوده (روشن لال ملهوتره) خبر کړي يو، هغه وايي: ددې مجموعې هغه اشعار چې پښتو دي، په (دوناګري) خط ليکل شوي دي، اشعار يې د لنډيو غوندې جوړښت لري، دا شعرونه ځينې خاصې دعاګانې دي. دا شعرونه تراوسه نه دي څېړل شوي، ددې شعرونو څېړنه او تحليل به څرګنده کړي چې دا شعرونه کله ليکل شوي دي؟ د چا دي؟ د خط ډول يې موږ په دې باوري کوي چې دا شعرونه به تر اسلام دمخه زمانو کې ليکل شوي وي.

له دې يادونو څخه ښکاري چې تر اسلامي عصره دمخه هم په پښتو اثار ليکل شوي، خو دا چې د (ملنده پنهو) د کتاب اصلي پښتو متن زموږ په واک کې نه شته او له راجستان ايالت څخه ترلاسه شوي په (دوناګري) خط ليکلي پښتو اشعار څېړونکو لا نه دي کتلي او نه يې دي څېړلي، نو ځکه موږ تر اسلامي عصره دمخه پر پښتو اثارو له لوړو لومړنيو يادونو پرته نور څه نه شو ويلای، نو ځکه خو د پښتو لرغونو ادبياتو بحث له موجودو لاسته راغلو اثارو څخه پيلوو.)) (۵۳: ۲۴-۲۵)

پر دغو دوو موارد و سربېره ښايي ځينې نور داسې اثار هم وميندل شي، چې تر اسلامي عصره دمخه د پښتو اثارو د ايجاد ښکارندويي وکړي، خو دلته مو دغو څو موارد و ته اشاره وکړه، چې د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې په تاريخي پس منظر کې يې يادونه ضروري ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې بحث وروسته اوس راځو د پښتو ادبیاتو لرغوني دورې

ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب لرغونې دوره

د لرغونې ادبي دورې په باب ادبپوهانو له خوا بېلابېل نظريات وړاندې شوي، وروستۍ نظر چې د نورو ادبپوهانو د نظرونو تر شننې وروسته وړاندې شوى، هغه د استاد روهي نظر دى چې مونږ مخکې هم ورته اشاره وکړه. د پښتو ادبياتو د لرغونې دورې د پيل په باب د استاد روهي نظر پراخ مستدلل او منطقي بربنسي، کېدی شي يو زيات شمېر ادبپوهان همدا نظر ددې دورې د پيل په باب د مناسب نظر په توګه محاسبه کړي.

«د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د لسمې هجري پېړۍ تر پايه ان د يوولسمې پېړۍ تر لومړيو کلونو پورې دوام کوي. ددې دورې کوم ادبي اثار چې زمونږ په واک کې دي، زياتره متفرق اثار دي، ددې دورې ډېر منظم او بشپړ اثار زمونږ څېړونکو تراوسه نه دي ترلاسه کړي، يا دا چې تراوسه نه دي کشف شوي او يا له منځه تللي دي.

ددې دورې اثار سره له دې چې متفرق دي، خو تاريخي تسلسل لري او زمونږ په هېواد کې له پېښو شويو تاريخي او فکري جرياناتو سره په ارتباط کې راپيدا شوي دي او هم دغه اثار د خپلو شکلي او جوړښتي خصوصياتو، د بيان د ډول او د موضوعي ځانګړنو له پلوه ځينې ګډې وجهې لري، چې د همدغو مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپل تاریخي قدامت له امله موږ د پښتو دغه ګرده ترلاسه شوي متفرق اثار د پښتو د ادب تاریخ په لومړۍ دوره کې مطالعه کوو.

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

په دې لرغونې دوره کې په ټولیز ډول تر (۲۸) زیات بېلابېل شاعران معلوم دي. ددې شاعرانو د کلام مجموعي بېلګې نږدې (۳۳) عنوانو منظومو ټوټو ته رسېږي. په دې مانا چې د امیر کروړ له شعره رانیولې بیا تر شیخ صالح پورې د بېلابېلو شاعرانو د کلام بېلګې په دې دوره کې د مطالعې وړ دي. پر یادو (۲۸) شاعرانو د سلیمان ماکو نثر هم په همدې لرغونې ددوره کې ځای لري چې خورا خوږ او په پښتو ادبیاتو کې له تاریخي پلوه د خورا زیات ارزښت وړ دی.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، وياړنې (قومي تفاخر)، ويرنې، مينه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخيلات او لفظي ضايع چنداني نه لیدل کېږي. د غوريانو د واکمنۍ په دوره کې د قصيدې جوړونه، يو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصيدو کې له پاستورال (د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

پوهانو د امير کروړ وياړنه، د بېټ نيکه مناجات، د شيخ اسماعيل او خرښبون نارې او همدارنګه د ملکيار هوتک سندره او نور شعرونه له زړو اريايي سندرو سره ورته او نږدې بللي دي.

که څه هم قصيدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو په هغو کې د پاستورال سندرو روحيه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبيلو مشران او واکمنان د يووالي او قبيلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستايل شوي دي. که دغه قصيدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصيدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي يووالي د سمبولونو او خواخوږيو دوستانو په توګه ستايل شوي دي. شاعر د صلې او انعام اخيستلو لپاره شعرونه نه وايي او نه په ستاينه کې له اغراق نه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پيروي کوي. د پښتو د لرغونو اريايانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د تخنیک په دې برخه کې د پښتو پر لرغوني شاعرۍ هم د پښتو همغه عام قوانین د تطبیق وړ دي چې هم پر پښتو لیکلې شاعرۍ هم پر ګړنۍ شاعرۍ د تطبیق وړ دي. دا جوړښت څپیز خجیز یا سطلابوتونیک دی. پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار په دې باب وایي: ((پښتو شعر د جولیز جوړښت او تخنیک له پلوه په سپلابوتونیک ډول پورې اړه لري، نه په سپلابیک او عروضي (متریک) پورې، کله چې وایو د پښتو شعر رغاونیز تخنیک سپلابوتونیک دی، دوه عنصره مو سترګو ته ودرېږي: څپه او وزن.)) (۲۸: ۴)

له دویمې هجري قمري پېړۍ څخه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د پیل په باب دا نظریه په واقعیت کې د اکثرو پښتو ادبپوهانو او تاریخپوهانو د نظریاتو نچوړ دی او یوه اتفاقي نظریه ده. لوی استاد عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، سرمحقق زلمی هېوادمل، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، نورمحمد غمجن او نورو ګڼو پښتو ادبپوهانو چې کوم نظریات ورکړي، اکثره په همدې نظر دي چې د پښتو ادب لرغوني دوره له (۱۳۹هـ ق) کال یانې د امیر کروړ د لاسته راغلي شعر څخه پیلېږي او بیا تر (۹۳۰هـ ق) کال پورې چې د روښان د ژوند او مبارزې کلونه دي، تر دې دمه رسېږي. البته د روښانیانو له مبارزو له پیل سره نه قطع کېږي، تداوم یې ان تر (۱۰۰۰هـ ق) کال پورې رسېږي چې وروستی شاعر یې شیخ محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صالح الکوزی دی چې د (۱۰۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي لنډيز

په لومړي څپرکي کې مو په تفصيل سره د لرغونې دورې د پيل، ادب تاريخ، ادبي تيوري، ادبي کره کتنې، په مجموعي ډول د ادبپوهنې پر اساسي او فرعي څانګو، ادبي تذکرې، ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او نورو اړوندو مسايلو په باب په نسبتاً تفصيل سره معلومات وړاندې کړل، اوس غواړو د همدغو درسونو لنډيز ته راشو.

د پښتو ادب لرغونې دوره د دويمې هجري پېړۍ له نيمايي څخه پيلېږي او دا ځکه چې په همدې زمانه کې يو ليکل شوی شعر تر موږ رارسېدلی دی، دا شعر د امير کروړ يوه وياړنه ده چې د پټې خزانې په وسيله موږ ته رارسېدلی او پټې خزانې بيا په خپل وار سره له نورو اثارو څخه رانقل کړی دی.

ادب تاريخ د ادبپوهنې يوه څانګه ده چې د تاريخ په بېلابېلو پړاوونو کې د يوې ژبې د ادبياتو وده او پرمختګ لوړتيا او ځوړتيا څېړي.

ادبپوهنه هغه علم دی چې ادبيات له هر پلوه څېړي او مطالعه کوي يې. ادبپوهنه د (ادب تاريخ، ادبي کره کتنه او ادبي تيوري) درې اساسي څانګې لري.

ادبي دورې د ادبپوهنې د اصولو پر اساس ټاکل کېږي، يوه ادبي دوره هغه وخت رامنځته کېږي چې په ادبياتو کې د پخوا په انډول کيفي او کمي بدلون محسوس شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبپوهانو تر دې دمه پورې پښتو ادبي دورې پر دريو لويو دورو وېشلې دي؛ لرغونې دوره چې د دويمې هجري پېړۍ له دويمې نيمايي څخه پيلېږي او د يولسمې هجري پېړۍ پورې رسېږي، دويمه يا منځنۍ دوره چې د لسمې هجري پېړۍ له نيمايي پيل او د يوولسمې هجري پېړۍ تر پايه پورې رسي او معاصره دوره چې د امير حبيب الله خان پر وخت د سراج الاخبار جريدې او په پښتو ادبياتو کې د نويو څپو له پيل څخه بيا تر (۱۳۵۷ل) کال پورې رارسي، البته دا دورې بيا په خپل وار سره بېلابېل پړاوونه هم لري. طبيعي خبره ده، هغه دوره چې اوس يې موږ د لرغونې دورې په نامه يادوو، تر دې دمخه هم پښتو ادبيات موجود وو، خو موږ يې تر دې دمه کومه ليکلې بېلګه نه ده ترلاسه کړې، د بېلګې د نشتوالي مانا دا نه ده چې ادبيات به نه وو، خو په ادب تاريخ کې تر ډېره حده پر ليکلو ادبياتو بحث کېږي.

د پښتو ادب لرغونې دوره چې له امير کروړ پيلېږي، تر روښانيانو رسېږي او ان تر (۱۰۰۰ هـ ق) حدودو پورې امتداد پيدا کوي. د پښتو شعر بېلابېل انواع په خپله لمن کې رانغاړي، محتوايي او شکلي بېلابېل فورمونه په کې موجود دي، قصيدې، مثنوي، غزل او رباعي فرمونه هم په همدې دوره کې راخپل شوي دي. د پرديو ژبو اغېزې شته خو ډېرې زياتې محسوسې نه دي، لومړۍ منظومه ژباړه هم په همدې لرغونې دورې پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي پوښتنې

- ادب تاریخ څه ته وايي؟
- ادبپوهنه څو څانګې لري؟
- د پښتو ادبیاتو لرغونې یا لومړۍ دوره له کومه پیل او تر کومه وخته رسي؟
- د ادب تذکرې او ادب تاریخ ترمنځ توپیرونه څه دي؟
- د ادبي دورو د ټاکنې معیارونه څه دي؟
- ادب تیوري څه ته وايي؟
- ادبي کره کتنه څه ته وايي او ادبیاتو ته یې ګټه څه ده؟
- د ادبپوهنې فرعي څانګې کومې دي؟
- ادبیات څه ډول تعریفولای شو؟
- د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د لس عنوانو بېلابېلو لیکل شویو اثارو نومونه واخلئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لویې حوزې

د هرې ژبې په یوه مشخصه جغرافیه کې چې ګڼ او یا هم پامور شمېر ادبي اثار رامنځته شي، هغه یوه فرهنګي یا ادبي حوزه ګڼل کېږي، حتمي نه ده چې دا ادبي حوزې دې د اثارو د کمیت او کیفیت له پلوه سره یوشان وي، یا دې یو بل سره سل په سلو کې په رابطه کې وي او یا دې هم یوه پر بلې اغېزه ولري، کېدی شي متقابلې اغېزې او رابطې هم ولري خو چې په یوه مشخصه جغرافیایي ساحه کې بېلابېل اثار راوټوکېږي، هغه د یوې ادبي حوزې بڼه خپلوي. پښتو ادبیات هم په لرغونې دوره او هم په راوروسته دورو کې بېلابېلې ادبي حوزې لري چې دلته یې یوازې په لرغونې دوره کې د مهمو حوزو یادونه کوو. البته دا په دې مانا نه ده چې پښتو ادب په دې زماني بهیر کې نورې حوزې نه درلودلې او یا به په نورو سیمو کې ادبي اثار نه وي رامنځته شوي، خو کوم څه چې موږ دلته یادوو او د تاریخي اثارو په توګه مطرح دي، هغه دادي چې د نورو سیمو په انډول له دې سیمو څخه زیات لیکلي اثار ترلاسه شوي دي.

«کله چې سړی د موجودو او لاس ته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو راښکاري، چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مراکزو کې رامنځته شوي، چې هلته د پښتنو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مراکزو کې یو لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی (غور) دی، بل مرکز یې د (کسې غره) لمنې دي او دریم یې هم (ملتان) دی.

خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مراکزو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، ښه به وي دا خبره له یاده ونه باسو، چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې دلویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه، چې تر (ګردېز) او (زابلستان) پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل.

د غزني د لویکانو د کورنۍ یو سړی (جویر) نومېده، چې د (۱۲۰هـ ق) په حدودو کې یې د ژوند زمانه وه، ددې کورنۍ قدرت د (سبکتګین) (۳۶۵هـ ق) په وسیله ختم کړای شو. د لوی استاد مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي د څېړنو له مخې د لویکانو د کورنۍ نژادي تقارب له غلجي پښتنو سره ښکاره دی او دغه غلجي پښتانه له زابلستان څخه تر غزني پورې ځمکو کې له پخوا څخه مېشت وو او اوس هم مېشت دي.

د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی. د بیت د ویونکي نوم نه دی څرګند، خو د (خانان

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویک) او (خنچل شاه کابلي) معاصر و او پر (۱۶۳هـ ق) کال ژوندی ښکاري.

دغه بیت لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلطان سخي سرور د کراماتو د یو خطي کتاب له یو حکایت څخه رانقل کړی دی او په اوسنۍ املا استاد داسې لیکلی دی:

په زمي غزنه ښځېد لویک لویانو بایله لویا

کښبه تور به براغلوم (بلوم) ممله تازیو په ملا

دا لوړ بیت تر تاریخي تحلیل وروسته داسې تفسیر شوی دی:

څنګه چې د غزني خانان لویک په جبري ډول مسلمان شوی و، نو له کابله یو بل لویک دا لوړ بیت وروا ستاوه، چې دا لاندې مفهوم څنې اخیستل کېږي:

((های افسوس! لویک بت د غزني په ځمکه کې ښخ شو، لویا خو خپله لویي بایلوده، زه به لښکر درواستوم ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه.))

د بیت له ژبني تحلیل څخه داسې نتیجه اخیستل شوې ده، چې د اسلامي عصر په لومړیو پېړیو کې پښتو په شرقي خواوو کې پهلوي ژبې ته نږدې وه.

د غزني د لویکانو ددغه یو پښتو بیت تر دې لنډې یادونې وروسته بېرته خپل اصلي مقصد ته راګرځو او د پښتو ادبیاتو د ټوکېدو هغه لومړني درې مرکزونه یا حوزې ښیو، چې په اسلامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو پېړیو کې هلته پښتو اثارو د ایجاد زمینې درلودې او د پښتو هغه لومړني لیکلي اثار چې موږ ترلاسه کړي دي، په دغو دریو سیمو کې ټوکېدلي دي.)) (۵۳: ۲۶-۲۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

غور ادبي حوزه

غــور د افغانســتان یــوه لرغــونې او تــاریخي ســیمه ده چــې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوې دي او ددې سیمې پاچهانو د اسلام د مقدس دین د خورولو په چارو کې هم لویه برخه درلودلې ده.

د پښتو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه هم د غور سیمه شامله ده، چې د غـور پـر سـوریانو سربېره د پښـتنو د ځینـو نـورو قبـایلو نسبت هم له دې سیمې سره ښکاره دی.

په پښتنو قبایلو کې یوه لویه قبیله، د (غوري) یا (غوریاخېلو) پښــتنو ده، چــې د تــاریخي اثــارو او نســبي تحقیــق د کتــابونو د روایـاتو لـه مخـې د (کنـد بـن خرشبون بـن سړه بـن) پـه اولاد کـې د (غوري) په نامـه د یو تـن ذکر راځـي. د (مخـزن افغـاني) د روایت لـه مخې ددې سړي اصلي نوم (شیخ ابراهیم) و، خو ځنګه چې پـه غـور کـې زوکړی و، نـو ځکـه د (غـوري) پـه نامـه مشـهور و او اولاده یـې تراوسـه د (غـوري) او یـا (غوریاخېـل) پـه نامـه یـادېږي. پـه غـوري پښتنو کې ځلور لویې قبیلې شاملې دي: (دولت یار، خلیل، زړانـي او ځمکني)، چې بیا دې هرې قبیلې ته نورې لسګونې پښتنې قبیلې او پښې منسوبې دي.

د غور د مرکز (چغچران) چې پـه دې وروستیو کـې یـې د (فیـروز کوه) په نامه یاد کړ، ختیځ ته اوس هم د (دولت یار) پـه نامـه یـو کلـی شته، چې د غوري پښتنو د دولت یار د قبیلې له نامه سره اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد د څېړنې له مخې دغه غوري پښتانه د چنګېزخان (۶۲۴هـ ق. مړ) تر بریدونو وروسته له غور څخه کوچېدلي دي، مخ په جنوب او شرق رالېږدېدلي دي.

پر غوریاخېلو پښتنو سربېره د نورو ډېرو پښتني قبیلو د اوسېدو پخوانی ټاټوبی هم غور و او ډېرې پښتني قبیلې له دې سیمې څخه نورو سیمو ته تللي او خورې شوې دي. له دغو تاریخي روایاتو او اسنادو ښکاري چې د اسلامي عصر په لومړیو کې د غور زیاتره اوسېدونکي پښتانه وو او د دوی ژبه پښتو وه.

زموږ د هېواد نومیالی مورخ اروانښاد میر غلام محمد غبار په خپل یو اثر (افغانستان و نگاهی به تاریخ آن) کې لیکلي دي چې د غور قدیمي اریایي ژبې د وختونو په تېرېدو سره خپل ځای ځینو محلي لهجو او پښتو ته پرېښود او د غور سیمو ته د پښتنو د پرله پسې مهاجرتونو له امله دا ژبه هلته عامه شوه. د غور له پاچهي کورنیو څخه یوه کورنۍ د سوریانو ده، په (طبقات ناصري) کې د (قاضي منهاج السراج جوزجاني) د لیکنو له مخې د ضحاک (پښتو: سهاک) په اولاده کې دوه وروڼه وو، چې د یو نوم (سور) او د بل (سام) و، سور یې مشر ورور او پاچا و او دا بل یې د لښکرو مشر و، تر اسلامي عصره دمخه دوی په غور کې پاچاهي درلوده.

د غور دغه سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د (شنسبانیانو) په نامه هم مشهوره شوې ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شین اسپ) نومېده، چې د پلار نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې (خرنک) و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.

د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ. هغه وخت چې (ابو مسلم مروزی) د (بني امیه) امیران له خراسان څخه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ودرېد، نو امیر پولاد د غور لښکرې د ابو مسلم په مدد وکوچولې او د (آل عباس) د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. د امیر پولاد د پاچهۍ مرکز د غور په (مندیش) کې و، کله چې دی وفاتېده نو یې پاچاهي زامنو ته ورسېده.

د پښتو د ادبي تاریخ یوه مهمه سرچینه پټه خزانه ده، په دې کتاب کې د معتبرو پخوانیو کتابونو، لکه د شیخ کته متي زی (لرغوني پښتانه) او د محمد بن علي البستي (تاریخ سوري) په استناد راغلي دي، چې د امیر پولاد سوري زوی، امیر کروړ و، چې پر (۱۳۹هـ ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې: بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نور ونیول. دده پاچهي دوه مرکزونه درلودل، یو (مندیش) او بل (زمینداور) و. امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و، چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده، ده هم د عباسي دعوت په جنګونو کې ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل. امیر کروړ پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی (امیر ناصر) پاچا شو.

د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی، د سر بند یې دا دی:

زه یم زمری پر دې نړۍ لـه ما اتـل نسـته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسـته
بـل بـه زابـل نسـته - لـه مـا اتـل نسـته

دا لوړ شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاس ته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتانه پاچا (امیر کروړ) سوري ویلی دی.

تر دې شعره بل پخوانی شعر تر اوسه نه دی ترلاسه شوی، امکان لري په اینده کې د امیر کروړ تر شعره ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.

څنګه چې غور د پښتنو یو لرغونی ټاټوبی و، دغه رنګه تر اوسه معلوم لاس ته راغلی پخوانی شعر هم همدغې سیمې ته منسوب دی، نو پر دې اساس موږ غور د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مراکزو کې تر ټولو پخوانی مرکز بللی شو.)) (۵۳: ۲۶-۳۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر امیر کروړ سرببره شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري هم د غور دربار ته منسوب شاعران وو، چې هر یو داسې غرا قصیدې ویلې چې د پښتو ادب په تاریخ کې بل ځای سارې نه لري.

د شیخ اسعد سوري قصیده

:

د فلک له چـــارو څـه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

او د ښکارندوی غوري:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه

بیا یې ولونل پـه غــــرونو کــــې لالونـه

د هنـري ښـکلا او فکـري محتـوا لـه مخې دواړه د هنـر پـه ګاڼـه پسوللې قصیدې دي.

ددې بحث په نتیجه کې باید ووایو چې غـور، لکـه څنګـه چې د پښـتنو پـه لرغونـو ټاټوبو کـې شـامل دی، دغـه رنګـه تراوسـه لا د پښـتو ادبیاتو د ایجاد لومړنۍ سیمه هم ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسي غر ادبي حوزه

((د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمنې دي، ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او پښتانه له ډېرې لرغونې زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو ډېرو مشهورو غرونو په لمنو کې استوګنه لري.

دغه د سلیمان غرونه په ځینو کتابونو او تاریخي اثارو کې (د کسې غره) په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا ، بلوچستان، ډېرو او د کندهار د شاوخوا خلک اوس هم د سلیمان غرونه د کسې د غره په نامه یادوي.

څنګه چې د کسې غره په لمنو کې له ډېرې پخوا زمانې څخه پښتانه مېشت وو ، نو دوی د خپلې ټولنې له شرایطو او د دوی په ټولنه کې له مسلطو فرهنګي نورمونو سره برابر ادبیات هم درلودل او دغه ادبي روایات او د ادبي اثارو د ایجاد بهیر په ګړنی او لیکنی بڼه له ډېرې پخوا زمانې نه تراوسه پورې ددغه بختور غره په لمنو کې د مېشتو قبایلو ترمنځ، جریان لري.

په سلګونو پښتانه شاعران ددې غرونو په لمنو کې روزل شوي او د پښتو د ولسي ادب یوه عمده او بهانده چینه د همدغو غرونو په لمنو کې د مېشتو پښتنو په سیمو کې موجوده ده. د پښتو ادبیاتو په دوو لرغونو تذکرو (تذکرة الاولیا) او (پټه خزانه) کې د کسې غره په لمنو کې د ځینو اوسېدلو پښتنو ځینې زاړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شاعران خوندي دي. چې ددغو اشخاصو او اشعارو زمانه زموږ مورخانو د درېيمې هجري پېړۍ له اوايلو ان تر څلورمې او پنځمې هجري پېړۍ پورې ګڼلې ده، څنګه چې دا اثار د پښتو په لومړنيو ادبي اثارو کې درېږي، نو ځکه موږ هم (د کسې غر) د پښتو ادبياتو د ايجاد په لومړنيو دريو مراکزو کې حساب کړ.

د کسې د غره په لمنو کې د روزل شويو شاعرانو په ډله کې تر ټولو معلوم پخوانی سړی، شيخ بېټنی دی چې د ژوند زمانه يې د درېيمې هجري پېړۍ شاوخوا اټکل کېدی شي.

د شيخ بېټني يو مناجات سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړی دی، چې د پښتو د زړو اشعارو په لړ کې ډېر مهم شعر دی او ځينې داسې ټکي يې له پاړکي څخه ترلاسه کېږي چې په فکري لحاظ له ډېرو زړو اريايي افکارو سره تړاو لري. د شيخ بېټني د مناجاتو يو بند يا دوه بيتونه دادي:

لويه خدايه، لويه خدايه ستا په مينه په هرځای

غر ولاړ دی درناوي کې ټوله ژوي په زاري کې

پر شيخ بېټني سربېره د اسلامي عصر په درېيمه او څلورمه پېړۍ کې ددې سيمې دوه نور شاعران هم موږ ته معلوم دي، چې ځينې اثار يې پښتو تذکرو تر موږه پورې رارسولي دي. په دغو شاعرانو کې يو هم شيخ اسمعيل دی، چې د ده دوه پاړکي زموږ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

واک کې دي. په دغو دوو پاړکو کې يو يې د (تذکرة الاوليا) پاڼو او بل يې (پټې خزانې) خوندي کړی دی.

د شيخ اسماعيل د لومړي پاړکي يو دوه بيتونه دادي:

تېښته وکړه لـه ابـليسه چې ابليس لعين ښکاره سـ ـي
هلـته ورکـه پـلوشـه سي ټول نړۍ نوره تياره سـ ـي

د دويم پاړکي لومړۍ برخه يا څلوريزه يې داده:

کـه يون دی يون دی مـــخ کـــې ببلتـــون دی
لـــه کسې غره څخه ځـــــي خرښــــبون دی

د شيخ اسماعيل په دوو راغلو پاړکو کې يې لومړی په (تذکرة الاوليـا) کې او دويـم يـې پـه (پټـه خزانـه) کې راغلـی دی، د شيـخ اسماعيل پر پاړکو سربېره د کسې د غره په لمنو کې دغه وخت د يو بل پخواني ويناوال د وينا نمونه هم پټې خزانې تر موږه رارسولې ده، دا ويناوال خرښبون دی، چې د کلام يا پاړکي يو بند يې دادی:

ببلتانــه نــاره مــې وســوه پــه کــور بانــدې
نــه پــوهېږم چــې بــه څــه وي پــېښ پــه وړانــدې
لــه خپلوانــو بــه ببلېــږم پــه ســرو ســترګو
دواړه ســترګې مــې پــه وينــو دي ژړانــدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته تاسې د دريو تنو پښتنو ويناوالو اشعار ولوستل، چې دغو دريو تنو د اسلامي عصر د دريېمې او څلورمې پېړۍ په حدودو کې د دغه تاريخي غره په شاوخوا کې ژوند کړی دی.))(۵۳: ۳۲-۳۵)

ملتان ادبي حوزه او نورې سيمې

د مورخانو او تاريخي کتابونو له ليکنو څخه معلومېږي، چې د لومړيو دوو اسلامي پېړيو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سليمان د غرونو له لمنو او د پښتونخوا له سيمو د سند او پنجاب سيمو ته ورغلي او هلته مېشت شوي وو.

((ځينې مورخان په دې نظر دي چې په لومړيو اسلامي پېړيو کې په (سند) او (ملتان) کې د اسلامي حکومتونو د ټينګښت يو دليل په هغو سيمو کې د پښتنو موجوديت و د پنجاب او سند سيمو ته کوچېدلي پښتانه د خپل شجاعت او نارينتوب له پلوه په سيمه کې د راجاګانو او محلي حکومتونو د توجه وړ وو.

له همدې امله د پنجاب په غربي برخو او ملتان کې له اوسېدونکو پښتنو څخه (شيخ حميد لودي) د (۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې د لاهور او پنجاب د راجا له خوا له ملتانه نيولې تر لغمانه پورې د پرتو شاوخوا سيمو واکمن وټاکل شو او (راجا جيپاله) د دغو پښتنو د حکومت په وسيله له خپلو غربي سرحدونو څان ډاډمن کړ او په دې توګه د څلورمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په جريان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ملتان په لودیانو کې د شیخ حمید لودي له خوا د لودیانو د واکمنۍ بنسټ کېښول شو او په دې ډول پښتانه په اسلامي عصر کې د هند په یوه برخه کې قدرت ته ورسېدل، چې د غربي پنجاب پر ځینو برخو او ملتان سربېره د پښتونخوا او اوسني افغانستان ځینې سیمې یې هم تر لاس لاندې وې او د پاچهۍ مرکز یې ملتان و.

تر شیخ حمید لودي وروسته د لودیانو د پاچهۍ سلسله دده په کورنۍ کې جاري وه، په شیخ حمید پسې دده زوی (نصر) او بیا یې لمسی (داود) د ملتان د لودي کورنۍ واکمنان وو، ددې کورنۍ پاتې شوني تر (۴۳۲هـ. ق) پورې هلته وو.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ یادونه مو په دې ځای کې ځکه وکړه چې له دغې شاهي کورنۍ څخه دوه تنه داسې کسان موږ ته ښکاره دي چې په پښتو پاړکي ځنې پاتې دي، نو د همدغو دوو تنو پخوانیو پښتنو ویناوالو د شتوالي له امله موږ د ملتان سیمه د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مرکزونو کې وشمارله.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ په دوو تنو ویناوالو کې یو (نصر لودي) دی او بل (شیخ رضی لودي) دی.

د نصر لودي او شیخ رضی لودي لږ احوال او اشعار (شیخ احمد ابن سعید اللودي) په خپل کتاب (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) کې راوړي دي. دا کتاب به (۶۸۶هـ ق) کال کې لیکل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغو دوو لودي پښتنو اشعار او احوال بیا (کامران خان سدوزي) په خپل کتاب (کلید کامراني) کې د دمخني یاد شوي شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب له مخې راوړي دي.

کلید کامراني په (۱۰۳۸هـ ق) کې د کندهار په (ښهر صفا) کې لیکل شوی دی او ددغه کلید کامراني له مخې بیا دغه اشعار او احوال (محمد هوتک) په (پټه خزانه) کې اخیستي دي، په دې ډول موږ وینو چې د ملتان د لودیانو اشعار په دریو واسطو تر موږه پورې رارسېدلي دي. په دغو دوو تنو ویناوالو کې (نصر لودي) د (شیخ حمید لودي) زوی دی، چې تر خپل پلار وروسته په ملتان کې پاچهي ته هم رسېدلی دی. د پاچهۍ زمانه یې استاد عبدالحی حبیبي د (۳۹۰هـ ق) شاوخوا ښوولې ده.

ددې کورنۍ بل ویناوال (شیخ رضی لودي) دی، چې دی د شیخ حمید لودي وراره او د نصر لودي د اکا زوی و.

شیخ رضی لودي د شیخ حمید لودي د پاچهۍ په زمانه کې د اسلام د مقدس دین د تبلیغ لپاره پښتونخوا ته تللی و. پټه خزانه وایي، چې دی (دوه کاله) د کسې په غره کې ګرځېده او ډېر خلک یې مسلمانان کړل.

پټې خزانې د دغو دوو سره تره زامنو (شیخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پارکي خوندي کړي او دا پارکي د لیکونو (خطونو) په بڼه تبادله شوي دي. په دې پارکو کې لومړی پارکی د شیخ رضی لودي دی، ددې پارکي یو دوه بیتونه دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونډلي په زيار نه تا په تورو توراوه

کله چې دا ليک په ملتان کې نصر ته ورسېد ، نو يې ده ځواب ووايه چې يو دوه بيتونه يې دادي:

د الحاد په تور، تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه
يم
زما دښنه هسې تو راکړی که ملحد يم د دښنه يم

په دې دوو لوړو شعري ټوټو کې شيخ رضی د خپل اکا زوی (نصر) ته ويلي دي، چې ته له سنته او خپلې لارې اوښتی يې او د پلرو عقيدوي لار دې پرېښې ده.

نصر په ځواب کې ويلي چې زه پر سنت ټينګ يم، کوم تورونه چې د لارې د پرېښودو په باره کې پر ما لګول شوي دي، هغه دروغ دي.

په دغو شعرونو کې راغلې خبرې له ځينو تاريخي وقايعو سره اړه لري، چې د اشعارو د مفاهيمو د پوهېدو لپاره موږ اړ يو چې دغه تاريخي مسايل لنډ تشريح کړو.

د ملتان لودي شاهي کورنۍ د غزني له پاچهانو سره په رقابت کې واقع وه او تل به د غزني د پاچهانو له خوا د ملتان پر لوديانو حملې کېدلې او تر هغې چې د دې کورنۍ د پاچهۍ سلسله د غزنوي پاچهانو له خوا ختمه شوله. مورخين په دې عقيده دي چې د ملتان پر لوديانو د قرمطيت او الحاد تورونه هسې خوشې بابېزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې دي او د همدې تور په وسيله د غزني پاچهانو د ملتان د لوديانو د ټکولو لپاره ځانته يوه پلمه پيدا کوله. که نه وي د ملتان لوديان هم مسلمانان وو او د غزني پاچهان هم مسلمانان وو، نو څنګه کېدی شول چې يو مسلمان پاچا دې پر بل لښکرکشي وکړي؟ همدا علت و، چې د ملتان پر لوديانو د الحاد او قرمطيت تورونه لګول کېدل او دا يې ښوول چې دوی له اسلامي سنته او اسلامي لارې اوښتي دي او په دې توګه يې د دوی د وهلو او پر دوی د حملې لپاره شرعي جواز پيدا کاوه. لکه چې تاسې د (نصر لودي) په ځوابيه پاړکي کې ولوستل، نصر د الحاد تورونه رد کړي دي او ويلي يې دي، چې زه مومن يم او پر خپله پښتوانۍ لاره ټينګ يم.

ملتان يو له هغو سيمو څخه ګڼل کېږي چې په اسلامي څلورمه پېړۍ کې هلته د پښتو ادبياتو د ايجاد زمينې موجودې وې. ملتان په پښتوانې هند کې تر او سه معلومه لومړنۍ سيمه وه چې پښتو ادبيات په کې ايجاد شوي دي. تر دې زمانې وروسته د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې پښتانه د هندوستان ډېرو سيمو ته تللي او هلته مېشت شوي دي. د دوی له مېشتېدو سره په هندوستان کې د پښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او ودې زمينې هم برابرې شوې دي او په وروستيو اسلامي پېړيو کې پر ملتان سربېره د هندوستان په ډېرو نورو ښارونو کې پښتو ادبيات ايجاد او پښتو اثار وليکل شول، چې دا جريان له څلورمې هجري پېړۍ نه تر نن ورځې پورې راروان دی.)) (۵۳: ۳۶-۳۹)

په همدې لرغونې دوره کې پر شيخ رضي لودي او نصر لودي سربېره موږ د ملتان د بل پښتون واکمن د سلطان بهلول لودي او د هغه د دربار د شاعر خليل خان نيازي دوه څلوريزې هم لرو چې يو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې د سوال او ځواب په بڼه ويل شوي او د هغوی د پېژندنې په برخه کې به پرې پوره بحث وشي.

د بورته دريو غټو مرکزونو ترڅنګ، د هندوستان ځينې نور ښارونه او همدا راز د هېواد نورې سيمې لکه: غزني، بُست، زمينداور او نورې سيمې هم شته چې هم په لرغونې دوره کې او هم تر هغې وروسته په کې پښتو ادبيات ټوکېدلي او وده يې کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویم څپرکي لنډیز

په تېر بحث کې موږ هغه درې مرکزونه وښوول، چې د اسلامي عصر په لومړیو پېړیو کې د پښتو لومړني اثار په همدې مرکزونو کې ایجاد شوي دي. دا مهال پښتانه په زیات تعداد کې په همدې سیمو کې پراته وو، غور، د کسې غر او ملتان، درې دا سې مرکزونه وو، چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه درلودل او یا یې تر خپل قبیله یي نظام لاندې په کې ژوند کاوه.

د پښتونخوا، افغانستان او پخواني (روه) نورو سیمو کې پښتانه خواره وو، د سند او پنجاب لمنو ته هم په کافي تعداد کې رسېدلي وو او د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار (ملتان) کې یې حکومت هم جوړ کړی و.

«په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات ایجاد شوي دي، هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱) په اسلامي لومړیو پېړیو کې ایجاد شوي پښتو ادبیات د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې د پښتو هغه لرغوني سندرې دي، چې د خپل جوړښت له پلوه له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدې والی لري او د پښتنو خپل شعري اوزان دي، چې دغه اوزان د پښتون ولس ترمنځ موجود او مروج وو او دا نمونې راښکاره کوي چې د اسلامي عصر د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مراکزو کې ایجاد شوي پښتو اشعار په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات او افکار نه دي بيان شوي، بلکې د هغه زمان له غوښتنو او د پښتنو موقعيت ته په پاملرنه د مفاخرې او پر حربي او پوځي کارنامو وياړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مينه ددې سندرو د بيان اساسي موضوع ده. د اسلامي اساساتو حمايت هم د دغو سندرو په بيانونو کې شامل موضوعات دي.

۳) د اسلامي لومړيو پېړيو پښتو پارکي، لکه چې د شکلي جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري او د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعري اوزانو او اشکالو نه ليدل کېږي، دغه رنګه د نورو ژبو اثرات هم پر دې اشعارو زيات نه ليدل کېږي، يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيتوب ژبو لغت هم په دغو اشعارو کې شته، چې دا ډول اخيستنې د اسلام د پاک دين له راتګ، له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب او راشه درشې له امله طبيعي عمل دی.

۴) په دې مراکزو کې ايجاد شوي اشعار ساده دي او ډېرې هنري رنګينۍ نه لري او په ځينو کې د هنر تومنه ډېره نه ليدل کېږي. ويناوالو سک سيخ د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينو ډېر خيال يې نه دی ساتلی، خو دا خبره هم بايد هېره نه کړو چې ددې پړاو په اشعارو کې ځينې يې په ساده ګۍ کې هم ښکلي دي.)) (۵۳: ۴۰-۴۲)

په دغو دريو ليو مرکزونو کې موږ د امير کروړ سوري، شيخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، بېټ نيکه، شيخ اسمعيل، خرښبون، شيخ رضی لودي، نصر لودي، سلطان بهلول لودي او ځينو نورو شاعرانو بيلګې لرو چې پښتو ادب پرې روښانه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې ادبي دوره څو لويې ادبي يا فرهنګي حوزې لري؟
- په غور ادبي حوزه کې کومې ادبي څېرې راټوکېدلې دي؟
- د ملتان ادبي حوزې ځانګړنې کومې دي؟
- پر (غور) (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو ولې د نورو ژبو د ادبياتو تاثيرات نه ليدل کېږي؟
- په (کسي غره) ادبي حوزه کې کوم شاعران ټوکېدلي دي؟
- په (غور)، (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو کې د پښتو ژبې او ادب د نرږه والي علتونه کوم دي، ددې حوزو ادبي ځانګړنې په ګوته کړئ!
- کومو پښتنو واکمنو په دې حوزو کې شعرونه ويلي دي؟
- په غور، کسي او ملتان ادبي حوزو کې شعرونه په کومو وزنونو کې ويل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریيم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو څېړې او د کلام بېلګې

پښتو لرغونې شاعري یا د پښتو ادبیاتو لومړنۍ یا لرغونې دوره څه کم زر کاله زمانه په غېږ کې نیسي، په دې ټول زماني بهیر کې کېدی شي په سلګونو یا زرګونو شاعران او لیکوال تېر شوي وي، خو زموږ په لاس کې اوس د هغوی لیکلي اثار نه شته، د کومو شاعرانو یا لیکوالو د کلام بېلګې چې په دې څه کم یوه زریره کې د ادبپوهانو لاس ته ورغلي، د هغوی ټول شمېر (۲۹) یا نږدې دېرشو تنو ته رسېږي، دلته غواړو همدا شاعران یا ناظمان دروپېژنو، د هغوی د کلام بېلګې درته وړاندې کړو او هم یې کلام له شکلي او مانیزه پلوه وڅېړو:

د یادونې وړ ده چې تراوسه پورې دا شاعران د ادب تاریخ په بېلابېلو اثارو کې په لنډیز او تفصیل سره معرفي شوي، ما تر ډېره حده کوښښ کړی چې دا ټول اثار سره پرتله کړم، د هغوی شنني او ارزوني هم راواخلم، خو په ځینو اثارو کې پېژندنې نسبتاً یو شان وې، خو ارزونې یې یو څه توپیر درلود. د پېژندنې په برخه کې چې ماته تر ټولو خوږ او کره متن ښکاره شو، هغه د لوی استاد حبیبي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو تاریخ (دویم ټوک) متن و چې هم یې تاریخي تسلسل ته ډېر پام کړی و او هم یې د متن ژبه خورا خوږه وه، د لوی استاد ارزونه او شننه هم خورا خوږه او ژوره وه، تر استاد حبیبي وروسته چې زموږ نورو لیکوالو هم د ادب تاریخ کوم اثار لیکلي، د استاد حبیبي متن یې د اثر محور جوړوي، نو ما هم غوره وبلله چې دلته د استاد حبیبي متن د دې د لرغونې دورې د لیکوالو یا شاعرانو د پېژندنې په برخه کې د اساسي محور په توګه راشي او نور نوي او وروستي معلومات هم پر همدې چورلیز راوڅرخي، البته د شننې او ارزونې یا څېړنې په برخه کې د نورو لیکوالو له اثارو، د متن له اوسنیو معیارونو څخه هم ګټه پورته شوې ده او همدارنګه خپل تحلیل، شننه او ارزونه هم ورسره مله شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ (جهان پهلوان)

(۱۳۹هـ) حدود

په پښتو ادب تاریخ کې امیر کروړ هغه ادبي، سیاسي او ملي څېره ده چې تر ده دمخه لا تر دې دمه د بل کوم شاعر یا لیکوال لیکلی اثر نه دی ترلاسه شوی، نو کله چې د پښتو ادب تاریخ پر لیکنی برخه خبرې کېږي، نو پیل یې له همدې امیر کروړه کېږي. په تاریخونو کې راغلي چې: ((د سوریانو د شنسب کهول مشهور و، دوی د غور پر غرو پاچاهي کوله، دا شنسب د خرنک زوی و، چې د اسلام په پیل کې ژوندی و، دده زوی امیر پولاد ډېر مشهور شو، د خپلو پلرو نوم یې بیا ژوندی کړ، کوم وخت چې ابو مسلم مروزي د (بني امیه) امیران له خراسانه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ټینګ ودرېد؛ نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم مرستې ته بوت او د عباس کورنۍ د پاچاهۍ لپاره یې ډېر کارونه وکړل، دده مرکز په غور کې (مندېش) و او پر ټول غور یې حکومت کاوه چې مړ شو، نو یې امارت زامنو ته پاتې شو، بیا نو د (امیر بنجي نهاران) تر وخته د دوی احوال معلوم نه شو.

دا روایت د خراسان مشهور مورخ (منهاج سراج جوزجاني) د (منتخب تاریخ ناصري) په حواله کښلی دي، وایي چې امیر پولاد د ابو مسلم (۱۳۹هـ) معاصر و (بنجي نهاران) د هارون الرشید (۱۷۰هـ) له دربار عهد او لواء راوړه او بیا نو ددې کورنۍ یو بل مشهور پاچا امیر سوري یادوي، چې د آل صفار (۲۵۴-۲۹۶هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر دی. له دې څخه ښکاري چې د «شنسب» له وخته یانې د اسلام له پیل څخه بیا د سلطان محمود او مسعود تر وختو پورې د «سور» کورنۍ امارت لاره، خو په خواشینۍ سره ددغو شاهانو احوال مورخینو ته په تفصیل نه وو معلوم، نو یوازې د څو تنو نومونه یې یاد کړي دي. وروسته چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ غالب شول، دا ټول له سوري کورنۍ څخه وو او د دوی کورنۍ پر بامیانو، تخارستان، سیستان، زابل او کابل پاچاهي کوله، هندوستان هم دوی فتح کړ او د ګنګا تر څنډو پورې یې سلطنت ورسېد. د پښتو ادبي اثار داسې ښکاره کوي چې دغې سوري کورنۍ «پښتو» ویله او په دوی کې د پښتو ادب غوره او خورا ښه زاړه اثار پیداشوي دي.

لکه څنګه چې د «طبقات ناصري» په روایت کې راغلي، امیر پولاد د «۱۳۰ه» په شاوخوا کې د غور مشهور سوري پاچا و، په دغو وختو کې د خراسان خلکو غوښتل چې خپل هېواد ازاد کاندي، ددغه تحریک په سلسله کې د خراسان یو مشهور سړی «ابو مسلم مروزي» راپورته شو، چې د خراسانیانو په کومک یې د «بني امیه» اخر پاچا «مروان» مات کړ او پر «۱۳۲هـ» یې په کوفه کې «ابوالعباس علي بن عبدالله بن عباس» پر خلافت کېناوه. د سوریانو کورنۍ چې د غور او خراسان له مشهورو واکوالو څخه وه، له ابو مسلم سره ملګرې وه، د پټې خزانې مولف محمد هوتک د «شیخ کټه متي زي» د «لرغوني پښتانه» په حواله هسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ((امیر کروړ جهان پهلوان د امیر پولاد سور زوی و او دا امیر په جګړو کې د ابو مسلم خراساني کلک ملګری او بریالی مل و.)) که څه هم نور مورخان د امیر کروړ نوم نه اخلي او منهاج سراج تش دومره وایي چې پس له امیر پولاده دده زامن د غور واکوال وو، مګر محمد بن علي البستي په (تاریخ سوري) کې د امیر پولاد یو زوی چې امیر کروړ جهان پهلوان سوري غوري دی، ستایي او دده پښتو اشعار رانقلوي او داسې ښکاري چې امیر کروړ جهان پهلوان ډیر شجاع، ادیب او د قلم او توري څښتن و.

که څه هم (تاریخ سوري) اوس نه شته، خو د (پټې خزانې) مولف د (لرغوني پښتانه) په حواله د امیر کروړ په باب لاندې معلومات موږ ته سپارلي دي.

((نقل کا: زبدة الواصلین شیخ کته متي زی غوریاخېل په خپل کتاب لرغوني پښتانه کې چې دی نقل کا له تاریخ سوري څخه چې په بالشتان یې کتلی او موندلی و، شیخ کته علیه الرحمه هسې وایي چې: په تاریخ سوري کې راوړي:

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې په کال (۱۳۹هـ) سنه هجري د غور په مندېش کې امیر شو او ((جهان پهلوان)) یې باله. وایي چې د غور کوټونه او د بالشتان او خیسار او تمران ماڼۍ او بر کوشک یې ونیول او د رسالت له کهوله یې په خلافت کې ډېر کومکونه وکړل. نقل کا چې امیر کروړ ډېر غښتلی او پهلوان او په یوه تن له سلو جنګاورو سره جنګېده، ځکه یې نو کروړ باله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې ده کلک او سخت. وایي چې امیر کروړ به په دوبي زمینداور کې و او هلته یې ماڼۍ درلوده، چې کټ مټ د مندېش په شان وه او په دغه ځای کې یې ښکار کاوه او عشرت. په تاریخ سوري کې راوړي چې دا امیران له پېړیو په غور او بالشتان او بست کې وو او د هغه (سور) نومې له اولاده دي، چې د سهاک له پښته وو. امیر پولاد په هغه دعوت کې شریک و، چې ابوالعباس سفاح د بني امیه سره جګړه کړله او ابو مسلم یې هم مرستی و. شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نقل کا چې: امیر کروړ عادل او ضابط او د ښې وینا خاوند و، ده به هر کله شعرونه ویل. په کال سنه (۱۵۴) هجري د پوشنج په جګړو کې مړ شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر ایوادونه ضبط کړل او د غور او سور او بست او زمینداور پر مځکو خاوند شو.)) (۵۱: ۳۰-۳۲)

د امیر کروړ د کورنۍ او پاچاهۍ په باب دغه لوړ معلومات د تاریخ سوري په حواله مستند او ټینګ دي، که څه هم نور مورخین دده د نامه څرګندونه نه کوي، خو اساساً دا بیان له نورو تاریخي متونو سره مخالفت هم نه لري. امیر پولاد او د سوریانو کورنۍ او د دوی معاصرت او کومکونه له ابو مسلم سره دا ثابتوي چې دوی په غور کې لوی لاس درلود او په دې تاریخونه متفق دي، خو پټه خزانه د لرغوني پښتانه په حواله له تاریخ سوري څخه دا خبره هم ښکاره کوي چې په هغه وخت کې د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي، د دوی پخوانو نیکونو هم پښتو ویله. امیر کروړ تراوسه هم په پښتنو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افسانوي ډول مشهور دی، مثلاً که څوک وغواړي چې د يوه شي قدامت بيان کړي، نو وايي: د کروړ له وختو دی، مانا دا چې کروړ د پښتنو يو پخوانی تاريخي پهلوان دی چې د پښتو ژبې پخوانی شاعر هم ګڼل کېږي.)) (۱۳: ۴۴۰-۴۴۱) د پښتو ډېر زوړ او پخوانی شعر هم همدغه امير پورې تړلی دی.

د پښتو په خورا زوړو او پخوانيو ادبي اثارو کې چې تراوسه زموږ لاس ته راغلي دي د امير کروړ سوري شعر تر ټولو پخوانی دی، چې ځينو ادبپوهانو دا شعر يوه وياړنه بللې او ځينو يو حماسي شعر ګڼلی چې وروسته به بيا په دې باب لږه زياته رڼا واچوو، دا شعر پټې خزانې د تاريخ سوري په حواله خوندي کړی دی.

هغه وخت چې د پښتو په ګاونډيو او خويندو ژبو کې لا د شاعرانو او ليکوالو د کلام کومې څرګندې بېلګې نه دي رامنځته شوي، زموږ د پښتونخوا په غربي څنډو او د بادغيس، هرات او غور په سيمو کې د پښتو ژبې د شعر غږونه اورېدل کېدل او زموږ توريالي مشران لکه د تورې پر ميدان چې پهلوانان وو، دغسې د ادب او شعر پر ډګر هم دمخه وو.

داسې ښکاري چې په سوريانو کې د پښتو شعر د اسلام له پيل څخه موجود و، ځکه چې د امير کروړ د ژوند وخت تر (۱۰۰هـ) څخه وروسته شروع کېږي او بيا موږ وينو چې په دغو سوري خلکو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره د (۴۰۰هـ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې) هم د پښتو شعر ازانګې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي، چې د اسلامي دورې په لومړيو څلور سوو کالو کې (غور) او (سوري قبايل) د پښتو شعر او ادب زانګو وه او په دغو وختونو کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل.

پټه خزانه د امير کروړ سوري يو شعر داسې رانقلوي:

((په تاريخ سوري محمد بن علي البستي داسې کښلي دي چې: د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امير کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو يې دا بيتونه وويل چې وياړنه يې بولي. هغه دادی چې شيخ کټه عليه الرحمه له تاريخ سوري رانقل کړي دي)) (۵۱: ۳۲)

وياړنه د امير کروړ جهان پهلوان

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل پر زابل نسته - له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي بريښنا پر ميرځمنو باندې
پر ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې - له ما اتل نسته
زما د بريو پرخول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ - له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم

غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم

زه پېژندوی يم په روم - لـه مـا اتـل نـستــه

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه

د هـريـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه

رېږي زړن راڅخه - له ما اتـل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه

په باداری مې لوړاوی د کول د سـورو کــړه

ستسر مې تربور وکړه - لــه مـا اتــل نســـته

خــپلو وګــړو لــره لــور پــېرزوينه کــوم

دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم

تل يې ودنه کوم - له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال

نړی زما ده نوم مـې بـولي پـر دريغ ستايوال

په ورځو شپو مياشتو کال - لـــه مـــا اتـــل نـــستـــه

ددې شعر شننه، ارزونه او ځانګړتياوې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهانو د امیر کروړ شعر له بېلابېلو لیدلوریو او خواوو تحلیل کړی او د هغه ځانګړنې یې په نښه کړې دي. د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا

((د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی لرغونی شعر دغه لاندې ځانګړنې لري:

۱) د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی پارکی چې د پټې خزانې پاڼو موږ ته رارسولی دی، د متونو د استناد له معمولو نورمونو سره برابر دی، دا ځکه چې پټې خزانې دا متن (د امیر کروړ سوري شعر) د (شیخ کته متي زي) له (لرغوني پښتانه) څخه اخیستی دی او د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه ماخذ ، هم رابښوولی دی، چې هغه د (محمد بن علي البستي) (تاریخ سوري) دی او دا په دې مانا چې شیخ کته د امیر کروړ په باب معلومات او دده شعر له (تاریخ سوري) څخه اخیستی دی.

د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی، چې په دې کتاب کې به د امیر کروړ سوري شعر له کومه ځایه اخیستل شوی وي، ډېر احتمال شته، چې دا پارکی دې د ویلو له وخته د تاریخ سوري د تالیف تر وخته (۶۵۰ هـ ق حدود) په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د روایاتو حافظو دې تر (محمد بن علي البستي) پورې رارسولی وي، دا عنعنه تراوسه زموږ په ولس کې موجوده ده او د پښتو ډېر ادبي اثار په کلیو او بانډو کې د پېړیو په ترڅ کې سینه په سینه انتقالېږي. د امیر کروړ سوري د شعر د انتقال او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضبط روش د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی، نو ځکه مونږ ورته یو مستند متن ویلی شو.

۲) د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده، چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم خپل افتخارات په کې بیان کړي دي.

د دا ډول شعرونو ویل هغه وخت په عربو او عجمو کې باب وو او د منطقي په ادبي جریاناتو کې دغه ډول اشعارو لاره درلوده. د امیر کروړ د شعر له روحیې سره د برابرو اشعارو او اثارو ځینې بېلګې د اسلامي عصر د لومړیو پېړیو په شاوخوا کې د سیمې په ژبو کې سړی لیدلای شي.

له دې څېړنو څخه نتیجه اخیستلای شو، چې د امیر کروړ شعر د خپل زمان له روحیې سره برابر ایجاد شوی دی.

۳) د شکلي جوړښتونو له پلوه د امیر کروړ ویاړنه نه د شرق له دېواني شعري ډولونو، لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیع بند، مخمس، مسدس او نورو سره یوشانوالی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي شعري انواعو او اوازونو، لکه چاربیتو، بدلو، بګتیو، لوبو او کسرونو سره یوشانوالی لري، نو ځکه ښاغلي حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللې دي او له خپلو څېړنو څخه یې دا نتیجه ایستلې ده، چې دا ډول لرغونې سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده. د امیر کروړ شعر شکلي جوړښت یې د اوستا د (یشتونو) له ځینو برخو سره پرتله کړی، ددغو یشستونو او د امیر کروړ د شعر ترمنځ ډېر نږدېوالی لیدی شو.

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي ویلي دي، چې د امیر کروړ ویاړنه د اوستا له (زامیادیشت) او (مهریشت) او د (ریګویدا) له ځینو سندرو سره پرتله کېدی شي.

۴) د امیر کروړ شعر د ژبنیو او لغوي څېړنو له نظره هم د توجه وړ دی، ځینې ترکیبونه او لغات په دې شعر کې شته، چې د پښتو لغتپوهانو او ژبپوهانو لپاره د تحقیق زمینې لري. که څه هم د امیر کروړ د شعر له ویلو کابو څه دپاسه دوولس نیم سوه کاله تېرېږي او له هغه وخته چې تر موږ رارسېدلی په غالب ګومان یې په شفاهي او تحریري ډول د انتقال بېلابېل مراحل تېر کړي دي، په دغسې مواردو کې هرومرو په متن کې د لاسوهنو او د کلماتو او لغاتو د ترکیبونو د تبدیلۍ امکانات شته، خو موجوده بڼه یې ځینې داسې ترکیبونه او لغات لري، چې په عامه پښتو ژبه کې یې ځینې اوس متروک دي او دا امکان شته، چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لا تراوسه موجود وي.

۵) د امیر کروړ د شعر ژبه لا تراوسه خپله رواني لري، سره له دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا همدا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سوال وکړي، چې په دې څه دپاسه دولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید ووایو چې په پښتو ژبه کې د تغییر او تحول پروسه د اروپایي ژبو او حتی د پښتو د ځینو ګاونډیو ژبو په څېر نه ده او دا ځکه چې ددې ژبې د ویونکو په اجتماعي اقتصادي ژوند کې هسې تحول نه دی راغلی، لکه د نورو هغو چې راغلی دی. په ژبه کې د تحول پروسه د ژبې د ویونکو د اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي ژوند د تحول له پروسې سره متناسبه ده.

که چېرې د امیر کروړ په شعر کې د انتقال دومره اوږده جریان په ترڅ کې د تغیراتو او لاسوهنو احتمالات هم په پام کې ونیسو، نو بیا د ده د شعر پر ژبه د څه ویلو مجال نه پاتېږي.

۶) د امیر کروړ د شعر له مطالعې څخه سړي ته تر یوه حده د شاعر فکري سیر او د هغه زمان د پښتنو روحیه او هغه د استاد عبدالحی حبیبي خبره له خپل تېر سره د امیر کروړ مینه ښه ترا څرګندېږي.

۷) د امیر کروړ تر زمانې وروسته تر څو پېړیو پورې په غور کې د پښتو ادب د ایجاد زمینې نورې وې او د هغه وختني غور په توابعو کې د پښتو ډېر نور اثار هم ایجاد شوي دي.)) (۵۳: ۳۰-۳۲)

استاد عبدالروف بېنوا د امیر کروړ د شعر په باب وایي: ((البته دغسې اشعارو ته پاک، سپېڅلي، ملي اشعار ویلی شو، ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي لوړ احساسات په داسې توګه په کې ځای شوي دي، لکه څنګه چې له یوه پښتون پهلوان څخه یې هیله کېږي او یو پښتون پهلوان باید همداسې د خپلې مېړانې احساسات څرګند کړي...)) (۷: ۳۲)

ځینې نور لیکوال بیا وایي: د امیر کروړ شعر له عادي محاورې سره یو څه توپیر لري، ګڼ شمېر پخواني کلمات یې خوندي کړي، د نورو ژبو له اختلاطه لری دی، ژبه یې روانه ده، د ژبې پراخوالی او پوخوالی ورڅخه څرګندېږي، په ملي اوزانو کې ویل شوی، دده د خپلو احساساتو او جذباتو ښکارندویي کوي، د پښتو شاعرۍ د پوخوالي څرګندونه کوي، کروړ په کې د یوه غښتلي کرکتر او پهلوان په توګه څرګندېږي، پرځان باندې د پښتنو د ډاډمنتیا روحیه څرګندوي. د یو عادل، مستحکم او مدبر حاکم انځورنه کوي.

استاد عبدالحی حبیبي بیا په ټولیز ډول ددې شعر ځانګړنې داسې په ګوته کړې دي:

(۱) د پښتو دا زوړ شعر چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دي، له ظاهري پلوه یانې د ژبې او ادا، لغاتو او کلماتو له مخې محصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې او له محاورې جریان سره توپیر لري، ډېر داسې لغات او پښتو سوچه کلمات په کې راغلي دي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره او ادب کې نه استعمالېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې شعر لـه ژبنۍ پلټنې څخه سرې دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه لومړنۍ دوره يانې پـه اولـه او دوهمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو لـه اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او نږه والی يې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی او هر څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه له سوچه توبه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي. تاسې دا شعر له سره تر پايه وګورئ يو عربي يا پارسي لغت په کې نه شته، ځينې لغات که يې له پخوانو اريايي ژبو سره مشترک وي، وي بـه. د ځينو کلماتو ګرامري کيف او اشتقاقي ډول دا راښيي چې پښتو ژبې پخوا قوي بنيه او غښتلې بنسټونه درلودل او د ايتمالوجۍ له پلوه يې ډېرې مزاياوې او ځانګړنې درلودلې چې اوس يې پـه خواشينۍ سره بايللي دي، مثلاً په دغه شعر کې د کلماتو د ساختمان او جوړښت له پلوه داسې مواد شته چې اوس يې نه لرو:

الف: پخوا ډېر مصادر په ژبه کې له خپلو مشتقاتو سره موجود وو چې اوس يوازې له هغو څخه يوه سپکه ريښه موږ ته پاتې او نور له منځه تللي دي، مثلاً: يون (تګ او کوچ)، يرغل (هجوم) رپ (تپش) چې اوس شته، مګر مصدري او فعلي صورتونه يې ورک شوي دي، خو په دغه شعر کې د يونم (ځم) يرغالم (هجوم کوم) رپي (رېږدي) په ډولو شته، نو چې مشتق افعال يې مستعمل وو، بايد د غو مادو ته په ژبه کې د (يونل، يرغالل، رپل) مصادرو تـه هم قايل شو چې اوس مستعمل نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: زړن (دلاور) دښـن (دښـمن) پلـن (پیـاده) اوس مسـتعمل او ژوندی نه دي، خو داسې ښکاري چې (ن) د نسبت یا فاعلیت ادات په پای کې لري او لومړی کلمه له زړه او دویمه له (دښ) یانې (عیب او زشتي) او دریيمه له پل (قدم) څخه جوړ شوی دی، چې اوسني اشکال یې دادي: زړه ور- دښمن- پلی.

ج: ځینې پخواني کلمات چې دې زاړه شعر لـه زړې ژبې څخه راخوندي کړي دي د ژبې پخواني وسعت او پراختیا څرګندوي او دا ښکاره کوي چې د ژبې ډېر مواد او ښه ښه کلمات په خواشینۍ سره له لاسه وتلي دي، مثلاً په دې شعر کې (من) خورا لرغونې کلمه ده، چې په سنسکریت کې هم وه اوس موږ په خپله مستعمله ژبه کې د (منل) مصدر لرو او مشتقات یې هم وایو، خو ریښه یې نه ده راتـه معلومه چې دا مصدر له کومه شوی دی.

که دقیق شو د (منل) مصدري عنصر (من) دی چې پـه سنسکریت کې د (زړه)، (روح) او (ارادې) مانا لري. (ابو ریحان البیروني) وایي، چې: (من) اصلاً زړه ته وایي، څرنګه چې د ارادې محل او ځای زړه دی، نو پـه خپله اراده هم (من) بولي او پـه دې شعر کې هم (من) د (ارادې) مانا ورکوي او له دغې مادې څخه د اریایانو د یوه پخواني پلار او مشهور مقنن (مانو) نوم هم جوړ شوی دی، چې د (منونکي) او (فکر کوونکي) مانا لري او دا ټول اسناد پر دې دلالت کوي چې (من) پخوانۍ اریایي کلمه ده، چې په پښتو کې هم وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې (دریځ) هم پخوانۍ پښتو کلمه ده، چې اوس یې مونږ نه لرو. که د ژبې د اصلیت له پلوه ددغې کلمې عنصر ته وګورو باید له (درېدل) او (ځای) څخه جوړه شوې وي، داسې دوه نورې کلمې هم په پخوانیو اشعارو کې شته لکه خاتیځ د ختلو ځای (مشرق) لویدیځ د لوېدلو ځای (مغرب).

له دغو لرغونو الفاظو څخه ښکاري، چې پخوا ژبې په دې ډول د ظروفو نومونه درلودل چې ورو ورو محوه شوي دي. فقط دغه درې کلمې اوس د پټې خزانې د اشعارو په استناد راته پاتې دي.))

(۲) د مانا له پلوه هم دا لومړی شعر ډېر قدیم دی، دا شعر له حماسي اشعارو څخه چې د دنیا د ادب یوه غوره برخه ده دا یو برجسته او غوره نښه ګڼله کېږي. د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د تورې غلبه او برې ښه تصویروي، شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول کوي، چې یوه توانا او مقتدر شاعر ته ښايي. له دغې ویاړنې څخه د امیر کرو ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګندېږي او دغه د شعر یوه زړه ټوټه ده چې سړی د هغې زمانې د پښتنو اخلاقي او روحي کیفیت ښه ځنې معلوملای شي او د شاعر د احساساتو د محیط هینداره ده، چې د پخواني ژوند مختلف پلوونه په کې ښکاري.

(۳) د شعر عروضي کیف او وزن هم د غور وړ دی او دا څرګندوي چې پښتو ژبې پخوا د عروضو او بحر له پلوه هم پاخه اشعار درلودل او دغه مخصوص بحرونه له خورا زړې زمانې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شعر کې موجود وو او ددې ژبې عروضي او بحري هویت او ثرنګوالی بېل دی او پوره استقلال لري او د عربو د «خلیل بن احمد» «علم العروض» لا دې ځمکې ته نه و راغلی، چې دلته د اشعارو مخصوص ملي او پښتني عروض او بحور موجود وو او تراوسه هم دغه اثار په ملي اشعارو کې پاتې دي چې د پښتو د علم او ادب په تدوین او ترتیب کې ښایي دغو مخصوصو بحرو او اوزانو ته خاصه توجه وشي.»» (۱۳: ۴۴۴-۴۴۷) استاد حبیبي د کروړ دا شعر تر ډېره حده یو حماسي شعر بولي او هم یوه ویاړنه یا فخریه.

ځیني نور پښتو ادبپوهان هم د استاد حبیبي په شان د کروړ شعر یو حماسي شعر بولي او ځیني یې لا یوه حماسه بولي، د پښتو ادب یوه نومیالی کره کتونکی «زرین انځور» یې حماسه بولي او وایي: ««حماسه د جنګ د وخت سندره ده او جنګ د خپل وخت یو ډول حماسه ده.

کروړ په جګړوو کې شعرونه ویلي او په شعرونو کې یې جګړې کړې دي. دا هم د عمل حماسه ده او هم د شعر، دا هم د تورې حماسه ده او هم د وینا ، دا هم د میدان حماسه ده او هم د خبرو او کتاب.

کروړ هم د شعري او هنري شعر ایجادګر و او هم د میدان حماسه جوړونکی. په لومړي شعر کې ښایي د کروړ شعر یوه فردي حماسه معلومه شي، خو تر دقت وروسته سړی پوهېدی شي چې دا حماسه یوه اجتماعي حماسه ده. په دې مانا چې کروړ تشه د ځان ستاینه نه کوي، هغه غواړي خپل ټبر او خلک په یوه خاصه تاریخي مقطع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تثبیت کړي او د یوه باتور او مېړني قوم په توګه یې وځلوي.)) (۳: ۱-۴)

خو سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د امیر کروړ شعر یوازې ویاړنه بولي او له حماسي شعره یې توپیروي، هغه وایي: ((د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم افتخارات په کې بیان کړي دي.)) (۵۳: ۳۰)

د امیر کروړ د شعر په باب د پوهانو له بېلابېلو نظریاتو او شننو کې یو زیات شمېر مشترک ټکي شته. ټول پر دې متفق دي چې دا شعر د پښتو په خپلو ملي اوزانو کې ویل شوی چې زړو اریایي سندرو ته ورته دی. د خلیل بن احمد فراهدي د عروضي سیستم تابع نه دی. رزمي محتوا هم لري، خو ددې ترڅنګ اکثرو ویاړنه هم بللې، د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر شته چې موږ به یې بیا پر خپل ځای یادونه وکړو. خو په دې خبره اتفاق دی چې د کروړ په دې کلام کې د ویاړنې عناصر تر بل هر عنصره زیات دي. شعر ډېر روان دی، له دې څخه ښکاري چې نه یوازې پښتو شعر به تر دې وړاندې ښه پړاوونه وهلي وي، بلکې کروړ به هم نور زیات شعرونه لیکلي وي، چې شعر یې دې مرحلې ته رسېدلی دی. په دې شعر کې د بلې ژبې هېڅ کلمه نه شته، دا خبره ددې مانا ورکوي چې د پښتو ژبې د شعر لمن دا مهال ډېره پراخه وه. دا شعر (اته) بنده لري چې د لومړي بند لومړۍ دوه مسرې یې (۱۴) (۱۴) څپې دی، خو دربیمه مسره چې په واقعیت کې له دوو وړو مسرو څخه جوړه ده، بیا (۶) (۶) څپې لري د سر لومړۍ مسرې یې بیا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبل منځ کې همقافیه دي او د لومړي بند دواړه وړې مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري. د نورو بندونو دوه لویې او یوه وړه مسره یې بیا په خپل منځ کې همقافیه دي او څلورمه وړه مسره یې بیا د کسر یا تکرار په توګه راځي (له ما اتل نه سته) هغه په ټولو بندو کې یو شان ده. له شپږم بند پرته چې هغه هم د مسرو د څپو د شمېر له مخې له لومړي بند سره مساوي دی، د نورو ټولو بندونو لویې مسرې یې (۱۵) (۱۵) څپې لري او لنډه قافیه واله مسره یې چې د اوږدو مسرو قافیه تعقیبوي، هغه بیا (۷) (۷) څپې لري. ځینې بندونه یې ردیفونه هم لري خو ځینې یې پر قافیه ختم شوي دي. په مجموعي ډول (اتل، کابل، زابل، میرخمنو، تښتېدنو، ماتېدنو، ویــاړ، لتــاړ، اوجــاړ، جــروم، اودوم، روم، دښــمن، پلــن، زړن، مخسور، سور، تربور، پېرزوینه، روزنه، ودنه، ټال، ستایوال، کال) یې د قافیې کلمې دي چې په هر بند کې دا کلمې په خپل منځ کې ګډه قافیه جوړوي. (نسته، نسته، باندې باندې، راځخه راځخه، وکړه وکړه، (کوم کوم) هغه کلمې دي چې په خپل منځ کې ګډ ردیفونه جوړوي.

په کلام کې د څپو د شمېر تساوي او تناسب، د خج پرځای کارونه هغه عوامل دي چې دا نظم یې د مشترک وزن په تار تړلی دی. د نورو ژبو د کلمو نشتوالی ددې نظم بله ځانګړنه ده. یوازې (باداري) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وګڼل شي. نور نو له سیمه ییز نومونو لکه، (هند، سند، تخار، کابل، زابل، هرات، جروم، غرج، بامیان، روم، مروه، هریرود، زرنج) هغه کلمې دي چې په ټولو ژبو کې تقریباً په یوه شکل، یوه مانا او یوه تلفظ کارول کېږي. د نورو ژبو کلمې په کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم د زید سرواني زوی

(۲۲۳- ۲۹۷هـ)

لکه څنګه چې دمخه یې یادونه وشوه په لومړۍ او دویمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا لویدیزې خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پالنې او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهۍ مشهوره کورنۍ پیدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه (سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد) او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال بیا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و چې د دوی د دربار شاعران به وروسته تاسې وپېژنئ، خو له ټولو ادبي پلټنو څخه داسې ښکاري چې د غور او د هغه ځای په نږدې ځمکو کې پښتو یوه ادبي او درباري ژبه وه او د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري.

تر جهان پهلوان امیر کروړ وروسته چې بل پخوانی ادبي اثر زموږ ګوتو ته راغلی، تقریباً سل کاله دده تر عصر وروسته دی او دا ادبي نښه هم د غور په جنوبي خوا او د هلمند د غاړو په هغو ښارو پورې اړه لري، چې په هغو وختو کې یې روښانه مدنیت درلود او اوس وران دي. د پښتو بل شاعر او ادیب چې تر امیر کروړ وروسته موږ ته معلوم دی (ابو محمد هاشم بن زید السرواني البستي) دی چې دده اشعار او احوال هم د پټې خزانې مولف د (شیخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتېه) لـه (لرغـوني پښـتانه) څخـه نقـل کـړي چې دلتـه يـې کټ مټ را اخلو:

((ذکـر د زبـدة الفصـحاء- ابـو محمـد هاشـم ابـن زيـد السـرواني البستي رحمة الله عليه... په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کته رحمة الله عليه چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان په سنه (۲۲۳هـ) قدسي زېږېدلی او په بست کې يې له علما او فصحا لوستنه وکړه او وروسته ولاړ، په عراق يې په کلو کلو د لويو ائمه وو څخه سمع وکړه- او ابن خلاد- چې څرګند و په ابی العيناء سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴) هجري قدسي کال له عراقه بېرته راغی دري کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل کا، چې ابومحمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به يې خدمت کا او د هغه څخه به يې خواږه شعرونه- په ادب کې د عربو اورېدله- ابومحمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) (۵۱: 60-59)

ابوهاشم سرواني يو له هغو شاعرانو څخه دی چې په عربي ژبه ښه پوهېده، لکه پټه خزانه چې وايي: په کلو کلو د علم او ادب د زده کړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د عربو د ادب له هغه مشهوره استاده يې استفاده کړله، چې ابن خلاد نومېد او په ابي العيناء معروف و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې یې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ) کال مړ دی. د پټې خزانې له لیکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې لیکوال هم و او ده په پښتو یو کتاب کښلی و، چې په هغه کې یې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړي وو او نوم یې د ((سالو وږمه)) و.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د ((سالو وږمه)) ده چې ((د نسیم ریګستان)) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به د پښتو له لومړنیو مولفاتو څخه و.

د هاشم اشعار:

ددې عالم او ادیب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په ذریعه له ((لرغوني پښتانه)) څخه رانقل شوی دی. لکه دا کتاب چې تصریح کوي هاشم سرواني د دریو ژبو شاعر و، هم یې په پښتو او هم په عربي او فارسي اشعار ویل، خو دده عربي یا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی، که یې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو به یقیناً ددې ژبې له لومړیو شاعرانو څخه هم وای.

پټه خزانه لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ابن خلاد چې یو ظریف او ادیب سړی و، په یو شعر یې درهم ستایلی دی او ابو محمد هغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی))(۵۱: ۶۰)

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وینا یې اوري
د درهم خاوندان تل وي په ویارونه
که درهم یې ځنې ورک سو، سې نتلی
پر نړۍ یې وي په خړو پېژندونه
که بدای سونی وبولي خلک وایي
دا وینا ده رښتیانیه له رښتونه
که بېوزلی ووایي رښتیا خبره
نور ووایي دا خوسوني دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لویه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه.

دا (اوه بیته) چې زموږ لاس ته راغلي دي، د پښتو ژبې د دریمې هجري پېړۍ ادبي ډول، صبغه او رنګ راښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه، تلنه او ارزونه:

ابوهاشم لومړنی څرګند شخص دی چې پښتو ته یې له عربي ژبې څخه ژباړه کړې، ژباړه یې دومره پخه او کره ده چې د ژباړې رنګ پرې غالب نه دی، نږه پښتو لغتونه یې په ژباړه کې کارولي، دا وییونه د خپلې زمانې د ژبې څرنګوالی په ګوته کوي، هغه مهال د ژبې د پرمختګ او تحول بهیر هم څرګند وي د همدې ژباړې له مخې پښتو ژبه د ختیزو ژبو په تېره بیا د عربي ژبې د شعر له شکلي جوړښتونو سره نږدې او اشنا کېږي.

د امیر کروړ تر شعر وروسته دا ژباړل شوی شعر دویمه بېلګه ده چې زموږ په ادبیاتو کې خوندي ده. د پښتو دا منظومه ژباړه چې موږ له تحلیلي پلوه ارزوو او د امیر کروړ له هغه لومړني شعره سره یې پرتله کوو، نو له مقایسوي تحلیله دا سې نتیجه اخلو:

(۱) په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر له لغوي پلوه تر ډېره حده سوچوالی درلود، خو په دریېمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی، چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و، یانې په خراسان او د پښتونخوا پر غربي څنډو تر زابلستان او کابل پورې د عربي ژبې اثر خپور شوی و.

(۲) په دریېمه هجري پېړۍ کې لا پښتو ژبې ځینې هسې لغتونه، کلمات او تعابیر درلودل چې اوس نه شته او د هاشم په دې شعر کې خوندي دي، مثلاً (ویاړونه، خړی، سوبې، بلل، تېرونه، چې اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ريښې په ژبه کې بل راز شته- مثلاً ويار- ويا ړل- سوڼی ويشتل- تېرى کول.

(۳) د هاشم دغه ټوټه شعر د بحر او وزن له پلوه هم عربي بحورو او عروضو ته نږدې دی، په داسې حال کې چې د امیر کروړ شعر و زناً او عروضاً ځانته خاص رنګ او صبغه لري.

عربي وزن تـه نږدېـوالی پـه دې مانـا نـه دی چې پـه بشـپړ ډول د عربي ژبې شعري يا نظمي اوزان پرې د تطبيق وړ دی. خو څرنګه چې دا له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړی ژباړل شوی شعر دی، نو طبيعـي خبـره ده چـې د عربـي ژبـې د شـعري جوړښـت خپـل خپـل تاثيرات لري، خو بيا هم دا شعر د څپيز خجيز جوړښت لـه مخې د پښتو د عام شعر د شعري قواعدو تابع دی.

(۴) د شکلي جوړښت له پلوه ځينو دا شعر يو پاړکی بللی، ځينو قطعه او ځينو ورته کوم خاص نوم هم نه دی ټاکلی. ددې نظم عربي بڼې ته که وکتل شي، نو د پيل بيت يې مقفی نه دی، خو نـور ترپايـه د غزل فورم تعقيبوي، ياني د يوې بې مطلعې غـزل بڼـه لـري، پښـتو ژباړه يې مطلع هم لري. پر پښـتو بڼـه يـې د غـزل قـوانين د تطبيـق وړ دي. د غزل په ډولونو کې يو هم بې مطلع غزل دی، عربي متن تـه يـې په لږ احتياط سره بې مطلع غزل ويلای شو او پښـتو بڼې تـه يـې تـر ډېره حده د غزل فورم ويلای شو. په خپله د غزل عام فورم دادی چې مطلع بايد ولري ياني د سر لومړی بيت يې مقفی وي او د نورو ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیتونو دویمه مقفی مسره یې د مطلع قافیه تعقیب کړي، ردیف په کې اختیاري وي، خو که یو ځل راوړل شو بیا یې راوړل حتمي دي.

د بیتونو شمېر تر پنځه لسو بیتونو پورې رسېدی شي. د غزل بل شکل دادی چې په پورته بڼه کې ردیف (=) هم ورسره یوځای شي.

د هاشم ابن زید سرواني منظومه ژباړه چې ګورو، نو پښتو ژباړه یې تر ډېره حده د غزل فورم راخپلوي، د سر بیت یې په پښتو کې مقفی دی:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه

د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

(وینه) او (درهمونه) یې د قافیې کلمې دي. (نه) (نه) یې ګډ غږونه دي، نورې ټولې مقفی مسرې یانې د قافیې کلمې یې (ویاړنه، پېژندونه، ربښتیونه، تیرونه، پرتمونه، او قتالونه) د مطلعې قافیه تعقیبوي، په مطلع کې یوازینی توپیر دادی چې د لومړۍ مسرې قافیه له نورو قافیو سره دوه مشترک غږونه او نورې ټولې قافیې یې درې مشترک غږونه لري.

نو که دا ژباړه د غزل فورم وګڼل شي، نو دا به په پښتو کې لومړنی غزل هم وي. که څه هم اوس پر دې توافق دی چې لومړنۍ غزله د اکبر زمینداوري له خوا ویل شوې ده. البته د اکبر زمینداوري غزل، هم د فورم له مخې غزل دی او هم د محتوا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې. خو دا ژباړه تر ډېره حده يوازې د فورم له مخې غزل ګڼل کېدی شي، نه د محتوا له مخې.

نو ددغو څرګندونو او نتايجو تر لوستلو وروسته وايو چې ابو محمد هاشم په پښتو ادبي تاريخ کې د عربي فکر او ادبي تحول لومړنی استازی او ښکارندوی دی او دده دا يوه قطعه شعر د خپل عصر د ادبي حالت څرګندونه په ښه ډول کوي.

له محتوايي پلوه دا شعر اخلاقي مسايل تشريح کي، اخلاقي پيغام لري او انسان په نامستقيم ډول دېته هڅوي چې د دنيا مال او متاع پورې زړه ونه تړي. که څه هم يو شمېر خلکو ته درهم، مال او متاع تر هرڅه زيات ارزښت لري، خو دا کار په اساسي مانا د انسان د ژغورنې لار نه ده. شاعر لوستونکي ته په نامستقيم ډول اخلاقي پيغام رسوي او نفسي تذکيې ته يې رابولي.

له لغوي پلوه دا غزل د نورو ژبو تر ډېر اغېز لاندې نه دی، که څه هم دا يوه ژباړه ده او په ژباړه کې معمولاً لومړنۍ ژبه خپل اغېز ښندي، خو په دې شعر کې (قتالونه، درهم) عربي کلمې دي (خاوند) له دري ژبې سره ګډه کلمه ده. نورې ټولې پښتو کلمې دي. ځينې کلمې يې اوسنۍ ژبه کې متروکې ګڼل کېږي، لکه (سونې، خړو) خو نورې کلمې يې اوس هم په ورځنۍ محاوره کې کارېدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

(۳۵۰-۴۰۰هـ)

د شیخ رضی لودي او نصر لودي نومونه او پېژندنه ځکه دلته یو پر بل پسې راوړو، چې د دوی لاسته راغلي نظمونه یو بل سره اړیکي لري او دوی دواړه له کورني پلوه هم یو بل سره ارتباط لري، خو مخکې تر دې چې د دوی پېژندنې او د کلام بېلګو ته لاړ شو، لومړی به لودیان لږ په لنډیز سره دروپېژنو.

لودیان هم لکه سوریان د پښتنو یوه مشهوره کورنۍ ده چې د سلطنت او مشرتابه مرکز وه او تر (۳۰۰هـ) په ختیزه پښتونخوا کې ددې کورنۍ د پاچاهانو نومونه اورېدل کېږي، څرنګه چې دا کورنۍ هم په واکمنۍ او پاچاهۍ او هم په ادب کې نوم لري، نو ځکه خو ضروري ده چې په لنډیز سره ددې کورنۍ یادونه وشي.

(لودي) د پښتنو یوه قبیله ده، چې دغه کورنۍ هم له دغې قبیلې څخه وه او د غزني د لومړیو پاچاهانو (الپتګین) او (سبکتګین) په عصر کې (۳۵۱-۳۹۰هـ) له دې قبیلې څخه (شیخ حمید) پر ننګرهار او پېښور تر ملتانه واکمنۍ درلوده او تر ده وروسته (نصر) چې زوی یې و، پاچا شو او ملتان یې د سلطنت مرکز و. شیخ حمید لودي د (۳۵۰هـ) په شاوخوا کې د (راجه جي پاله) له خوا له لغمانه تر ملتانه واکمن و د (۳۵۱هـ) په شاوخوا کې چې پر (جیپاله) له غربي خوا کومې حملې کېدې، حمید له ده سره کومک کاوه او په داخل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې یې ازادي او استقلال درلود، خو بیا چې (سبکتګین) پاچا شو، نو حمید روغه ورسره وکړه او پر (۳۹۵-۳۹۶هـ) چې سلطان محمود پر ملتان حمله وکړه، د شیخ حمید لمسی (ابوالفتوح داود) له دې کورنۍ څخه پاچا و، نو یې (ججه) ومنله خو تر (۴۰۲هـ) دمخه سلطان محمود دی ونیو او په غزني کې یې بندي کړ، (ګردېزی) لیکي، چې: محمود پر (۴۰۱هـ) د ملتان قرامطه سره ومروړل او (داود بن نصر) یې غزني ته راوست او د (غورک) په کلا کې یې بندي کړ او هورې ومړ.

که څه هم پخواني مورخین د (شیخ حمید) د کورنۍ افغانیت ته اشاره کوي، خو (فرشته) تصریح کوي چې دوی پښتانه وو او تر ده وروسته نور مورخین هم لکه (حیات خان) په (حیات افغاني) او (شېرمحمد) په (خورشید جهان) او (ملیسن انګرېز) (د افغانستان تاریخ) کې دوی پښتانه بولي، خو ځینې اوسني مورخان ددې کورنۍ پښتونواله نه مني او دوی عربي نژاده ګڼي، مګر د پټې خزانې مولف هم دوی پښتانه بللي او پښتو اشعار یې ځنې رانقل کړي دي.

پټه خزانه خپل سند هم ښيي او دا مطالب له (کلید کامراني) څخه نقل کوي او کلید کامراني هم له یوه کتابه اقتباس کوي چې (اعلام اللوذعي في اخبار اللودي) نومېده، ځکه چې دا کتاب پر (۶۸۶هـ) د یوه لودي سړي له خوا کښل شوی دی، نو د دوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونوالې مهم او زوړ سند هم دغه دی او موږ کولای شو چې ددې کتاب پر تصریح اعتماد وکړو.

له دې کورنۍ څخه پخوانیو مورخانو درې تنه (حمید، نصر او داود) ذکر کړي دي، چې پاچاهان وو، خو پټه خزانه د شیخ حمید یو وراره (شیخ رضی) هم یادوي چې ده له خپل تربور سره یوه شعري معارضه او مناقشه کړې ده.

د لودیانو دا سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم سلطان محمود منحله کړه او تر داود وروسته بل پاچا پاتې نه شو، خو وروسته هر وخت لودیان په تاریخ کې نوم لري. له دې څخه مشهور او نومیالي خلک راوځي، پر (۸۵۵هـ) بیا د ټول هند سلطنت نیسي او د لودي پاچاهانو برم تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې دوام کوي، سلطان بهلول، سکندر او ابراهیم ددې قبیلې مشهور شاهان دي چې د پښتو ادب ممیزه له دوی سره د سلطنت په ډول ملګرې ده.)) (۴۵۷:۱۳-۴۵۹)

څرنګه چې دلته شاعران یا لیکوال د تاریخي تسلسل له مخې راوړل کېږي، نو دلته لومړی شیخ رضی لودي او بیا نصر لودي ته نغوته کېږي او بیا به نور لودي شاعران پر خپل ځای معرفي کېږي. نو اوس راځو شیخ رضی لودي او نصر لودي ته.

شیخ رضی او نصر لودي دواړه د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي چې (رضی) د (حمید) وراره او (نصر) یې زوی دی او د مورخانو په وینا تر شیخ حمید وروسته دده زوی نصر پاچا شوی دی او رضی سلطنت ته نه دی رسېدلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې ددغو دوو پخوانو شاعرانو احوال پټه خزانه داسې راوړي:

«ذکر د امیر الفصحا شیخ رضی لودي: پوه شه په دې چې کامران خان ابن سدو خان په ښهر صفا کې په سنه (۱۰۳۸هـ) هجري یو کتاب وکښښ چې کلید کامراني یې نوم و په دې کتاب کامران له کتابه د شیخ احمد بن سعید اللودي چې په سنه (۶۸۶هـ) یې کښلی او نوم یې «اعلام اللوذعي في اخبار اللودي» دی هسې نقل کا چې شیخ رضي لودي د شیخ حمید وراره و چې شیخ حمید په لمتان پاچا شو یو یې خپل وراره پښتونخوا ته ولېږه، چې د هغو غرو خلک د اسلام دین ته راولي. شیخ رضي راغی دوه کاله د کسي په غرو ګرځېده او هلته یې ډېر مخلوق مسلمان کړ، نقل هسې کا نصر د شیخ حمید زوی په ملتان کې د ملا حده له استازو سره کېناست او له دوی څخه یې د الحاد او اسماعیلي فرقې عقاید زده کړل او وګورهېدی د دوی په اعتقاد ملحد شو، چې شیخ حمید رحمة الله وفات شو، نو یې پرځای نصر کېناست او د الحاد ترویج یې غوره کړ او قرامطه یې راوستل. شیخ رضي چې سوچه مسلمان و خپل تربور نصر ته یې داسې پاڼکی وکښل او ور وایې ستول:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمور وکوراوه
مور رونېلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رڼاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لودي ستا په نامه سپک شو　　　　که هر څو مو رناوه
نصره نه مو يې له کهاله　　　　لودي نه يې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه　　　　د ور ځلوی په رغاوه.

شيخ احمد لودي هسې نقل کا، چې نصر لودي هسې د شيخ رضي غبرګون وکاوه:

د الحاد په تور، تورن سوم　　　　زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې توراکړی　　　　که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه تر پلمه　　　　تورانو څخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی　　　　اوس هم کروږ په لرغونه يم
د اسلام پر هسک به ځلم　　　　وتورانو ته تياره يم
د لودي زوی سنتي يم　　　　د حميد له لوړ کهاله يم
تورانې دښن چې وايي　　　　زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوی　　　　زه مومن ستاسې په تله يم
د دښنو ويناوې مغړه　　　　زه لودي يمه څو زه يم.

په دې ډول پټه خزانه د خپلو قوي اسنادو پر بنسټ ددغو دوو تنو پخوانو پښتنو مشرانو اشعار موږ ته سپاري چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر مهم دي او هم د ژبې په تحول کې ښې نتيجې ځنې ايستلای شو:

ارزونه، شننه او پايله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو ادبپوهانو دا شعرونه یا نظمونه پارکي (قطعې) بللي او ځینو هم د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ورته بللي، دواړه نظمونه دیني محتوا لري، د نورو ژبو اغېزې پرې نه شته، یوازې د عربي ژبې یو څو لغتونه لري او ځینې متروک کلمات چې اوس نه کارول کېږي، پر هغه مهال د پښتنو او پښتو ژبې او ادب وده او پراختیا ورڅخه معلومېږي، پیغام په کې نېغ په نېغه انتقالوي.

سرمحقق زلمی هېوادمل، د ملتان د شاهي کورنۍ ددې د پارکو د ارزښت په باب وايي: ((د ملتان د لودي شاهي کورنۍ د دوو تنو غړو نصر لودي او شیخ رضی لودي پارکي د پښتو په پخوانیو منظومو اثارو کې شامل پارکي دي او د همدغو دوو تنو پښتنو ویناوالو د پارکو له امله موږ تر غور او د سلیمان تر غرونو وروسته ملتان دریم مرکز بولو، چې پښتو منظومې په کې ایجاد شوې دي.

دا منظومې د خپلو شکلي جوړښتونو له امله په ظاهري ډول د شرقي شاعرۍ قطعو ته ورته پارکي دي، خو موږ ته دا راښکاري، چې دا پارکي د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ډېر ورته دي او دا دوه پارکي موږ د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې شامل ګڼو، چې وروستیو اشکالو یې د کسرونو په بڼه تحول موندلی دی او اوس هم موږ د کتواز او بنو د مروتو او ګنده پورو په سیمو کې ډېر کسروال شاعران پیدا کولای شو.

په معنوي لحاظ دا پارکي د یوې مناقشې بڼه لري، چې په غالب ګومان د لیکونو په بڼه تبادله شوي دي او د اسلام د مقدس دین او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له محمدي سنتونو څخه د پېروۍ په دفاع کې ویل شوي دي. په یوه پارکي کې رضی، نصر ته ویلي دي، چې تا خپله اسلامي لاره پرېښې ده، په ځواب کې یې نصر، رضی ته کښلي دي، چې زه پر خپله لاره ټینګ یم، زما په باره کې چې تا څه اورېدلي دي، هغه د دښمنو تورونه دي، چې په دې حساب دواړه پارکي په یو ډول د اسلام په دفاع کې ویل شوي دي.

په دې دواړو پارکو کې ځینې داسې ژبني او ګرامري ترکیبونه لیدل کېږي، چې نن په عامه پښتو کې د استعمال موارد نه لري، دغه ډول په دې پارکو کې ځینې داسې لغات هم شته چې په عامه پښتو کې یې مړ نه استعمالوو پر دې اساس هم دا دواړه پارکي د ژبنیو څېړنو له پلوه هم د اهمیت وړ دي.

په دې پارکو کې د هنر پلوشې نه ځلېږي او د څلورمې هجري پېړۍ د معمولي پښتو په چوکاټ کې یې ساده خبرې په نظم کې راوړې دي.)) (۵۳: ۳۹-۴۰)

لوی استاد عبدالحی حبیبي بیا وایي: ((د رضی او نصر دا اشعار چې موږ ګورو او د پښتو له مخنیو او وروستنیو اشعارو سره یې مقابله کوو، نو دا څو ځانګړنې تر سترګو کېږي:

(۱): د (۳۵۰هـ) تر حدودو پورې لا د پښتونخوا پر شرقي خواوو د عربي ژبې اثر لږ و، که څه هم د هاشم سرواني نظم د لودیانو تر عصر دمخه دی، خو څرنګه چې د پښتونخوا پر غربي څنډو د عربو د فکر، حکومت او ادب اثر ډېر و، نو د هاشم سرواني په نظم کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اغېزې په ځرګند ډول ښکاري، خو د لودیانو نظمونه که څه هم تر هاشم وروسته دي، خو د پښتو سوچه توب او د ژبې نرۍ والی او ځرګندوالی یې قوي دی او د عربي ژبې لږ اثر ښکاره کوي.

(۲): د لودیانو له دغو نظمونو څخه ځینې مړه او متروک مواد لاسته راځي او په دې خاصیت کې د امیر کروړ شعر ته ورته دي او دغه اثار موږ ته راښیي چې د غزنوي دورې تر لومړیو پورې لا دې ژبې په شرقي خوا کې مخصوص ډول او رنګ درلود، چې وروسته یې هغه رنګ بدل شو.

د ساري په توګه د (تور) یانې تهمت له مادې څخه په دغو ویناوو کې (تورن) د صفت په ډول او (تورا) په مصدري مانا او فعل یې (توراوه) او هم (توراني) داسې کلمات دي چې اوس نه شته، دغسې هم (وکوراوه) او (رغا) او (رغاوه) او نور ډېر نادر مواد لري چې اوس مړه دي.

(۳): له دوو عربي لغاتو (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې د عربي ژبې اثر په دغو وختو کې تش په دیني اصطلاحاتو پورې محدود و او دغسې عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي وو، خو د ژوند نورې څانګې ځنې تشې وې.

(۴): له دغو ویناوو څخه ښکاري چې په دغو وختو کې د پښتنو نفوذ او د پښتو د خپرتیا لمن شرقاً تر ملتانه وه او د پښتونخوا له غرو څخه پښتانه د شرق لوري ته ډېر خپاره شوي او د ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نفوذ يې هم له بادغيس او هراته د اباسين تر څنډو او ملتانه خپور شوی دی.

(۵): لودي سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم له پښتونخوا څخه لرې په ملتان کې مېشته وه، خو دوی خپل پښتني تهذيب خوندي کړی و، خپله ژبه يې ساتلې وه او د اسلام سوچه خدمتګاران وو، دوی غوښتل چې د پښتونخوا په ټولو غرو کې د اسلام رڼا خپره کاندي، لکه چې شيخ رضی لودي په همدې مقصد د سليمان په غرو کې تبليغ کاوه او د لوديانو د الحاد خبرې فقط د دښمنانو او د دوی د سياسي مخالفينو او رقيبانو (د سبکتګين د کورنۍ) پروپاګند و، څکه چې نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د سنت تابع بللي دي.)) (۱۳: ۵۶۵-۵۶۶)

(۶) له شکلي پلوه د شيخ رضي لودي نظم يا پارکی تر ډېره حده بې مطلع غزل ته ورته دی. يوازې د سر بيت لومړۍ مسره يې له قافيې څخه ازاده ده، نور ټول بيتونه يې چې قافيه لري، د سر بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي، رديف نه لري، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a__________________

____

a__________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

____

a________________

ترپایه

ټول اوه بیتونه لري، د څپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د عامې شاعرۍ د قوانینو تابع دی. د څپو شمېر یې سره مساوي دی. هره مسره یې (۸) څپې لري او هرې درې څپې وروسته خج اخلي. د نصر لودي نظم بیا نهه بیتونه لري.

د سر بیت یې مقفی نه دی دویمه مسره یې قافیه لري، نور مقفی بیتونه یې بیا همدا لومړۍ قافیه تعقیبوي. ردیف هم لري (نه، دښنه، ترپله، لرغونه، تیاره، کهاله، اړه، تله، زه) یې د قافیې کلمې دي (یم،یم) یې چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او یوه مانا تکرار راغلی ردیف دی. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

____

=a________________

____

=a________________

____

=a________________

تر پایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځپو د شمېر له مخې هره مسره يې (۸) ځپې لري او دا قاعده پر ټولو مسرو يوشان د تطبيق وړ ده. دا نظم هم د فورم له مخې د بې مطلع غزل فورم کې شاملېدی شي. له محتوايي پلوه دواړه شعرونه يا نظمونه مذهبي، عقيده يي اخلاقي روحيه منعکسوي او په پښتو کې د سوال او ځواب په بڼه لومړنۍ مناظره، مشاجره يا مشاعره هم ورته ويلای شو، چې وروسته به پرې پر خپل ځای لږه نوره رڼا هم واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ببټ نیکه

(۳۵۱هـ)

مخکې تر دې چې ببټ نیکه معرفي کړو، تر هغه وړاندې ضروري ده چې د پښتنو یوه بله تاریخي کورنۍ پېژندنې ته تم شو.

د پښتنو په تاریخ کې یوه ډېره مشهوره کورنۍ شته چې موږ یې د وجود وخت تر (۳۰۰هـ) وروسته تخمینولای شو، که څه هم ددې کورنۍ په باب په پښتو مورخینو کې ډېر متفرق او ډول ډول روایات شته او سړی نه شي کولای چې په ښکاره او څرګند ډول د دوی احوال ولیکي، خو له ملي عنعناتو څخه چې تراوسه د پښتنو په منځ کې شته او هم له تاریخي لیکنو څخه سړی ځنې نتیجې اخیستلای شي او ددې کورنۍ د نومیالیو سړیو حال لږ لږ ځنې څرګندولای شي.

ددې کورنۍ لومړی مشر پښتون بابا (پټهان) دی چې نوم یې (کیس) و. د کسي غره (سلیمان غره) ته منسوب او عربي نوم یې مورخینو (عبدالرشید) کښلی دی چې ده درې زامن درلودل او د پښتنو مشهور رجال او نیکونه دي:

اول ببټ یا ببټنی، دویم سړبن او دریم غرغښت وو.

له ملي عنعناتو او تاریخي لیکنو څخه داسې ښکاري چې دې کورنۍ د غور له غرو څخه د کسې غره (سلیمان غره) ته لېږد کړی و او په دغه غره کې اوسېدل او هلته دا کورنۍ ډېره شوه او ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهرت يې وموند او داسې سړي په کې پيداشول چې د پښتو ژبې شاعران هم وو.

د پښتنو مورخان له پخوا زمانې څخه ددغسې لويې کورنۍ احوال او د سړيو نومونه ليکي، تر ټولو دمخه خورا زوړ مورخ سليمان ماکو دی چې دی په خپله تذکرة الاوليا کې د ببړ نيکه، سړبن او اسمعيل احوال لړ لړ ليکي او هم د دوی اشعار خوندي کوي، دده د ليک نتيجه داده:

((ببړنی د کسې پر غرو باندې اوسېده، د خدای په عبادت بوخت و، سړبن دده ورور او اسمعيل يې زوی و چې سړبن په زويتوب قبول کړی و. د اسمعيل مرقد د کسې په غره کې دی.))

((له دې کورنۍ څخه يو بل مشهور سړی خرښبون دی چې پټه خزانه او نور مورخان دده نوم او احوال ذکر کوي، دا سړی هم د سړبن زوی دی، د کسې په غره او د کلات په (غونډان) کې اوسېده او په (مرغه) کې پر (۴۲۲هـ) وفات شو. وروسته به پر خپل ځای د دوی پر اثارو او ژوندانه خبرې وشي. دلته يوازې دومره وايو چې مورخان ددې کورنۍ پر وجود متفق دي او ابوالفضل مورخ په (ايين اکبري) او نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې ددغې کورنۍ رجال او شهرت بيانوي او دا دواړه کتابونه د (۱۰۰۰هـ) په شاوخوا کې کښل شوي دي.

د پورته بحث لنډيز دادی، له زړو کلونو راپه پخوا چې کوم عنعنات او تاريخي کتابونه موجود دي ددغې کورنۍ شهرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

راښيي او د دوی ادبي اثار او اشعار هم رانقل شوي دي چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر اهميت لري او د لرغونې دورې په اثارو کې غوره، خوندور او له ملي احساساتو ډک همدغه منقول اشعار او سندرې دي.)) (۴۴۷:۱۳-۴۴۹)

اوس راځو د بېټ نيکه پېژندنې او د کلام شننې ته: بېټ نيکه په پښتنو کې ډېر شهرت لري، له پخوانۍ زمانې څخه مورخانو دده نوم او حال ليکلی دی او په پښتني عنعنه کې هم دا سړی يو خورا لوی پښتون او مشهور نيکه ګڼل کېږي.

ددې عنعنې تصديق په خارجي مورخينو کې د اکبر مغولي پاچا د دربار مورخ ابوالفضل علامي (۱۰۰۶هـ) په دې ډول کوي: ((په پښتنو کې درې ورونه بېټني، غرښت او سړبن ډېر مشهور نيکونه دي.))

د بېټ نيکه نوم په تاريخونو کې (بېټني) او (بټن) هم راغلی دی او نعمت الله هروي (نورزي) چې پر (۱۰۱۸هـ) يې (مخزن افغاني) تاليف کړی دی، هم د شيخ بېټني او دده د اولادې مفصل احوال راوړي او ځينو نورو تاريخونو ته حواله ورکوي چې (مجمع الانساب) ، (معدن اخبار احمدي) او (تاريخ ابراهيم شاهي) له هغو څخه دي او تر ده دمخه کښل شوي دي. تر نعمت الله وروسته اخوند درويزه ننګرهاري چې تر (۱۰۴۸هـ) پورې ژوندی و ، هم د شيخ بېټني او دده اولاد ذکر کوي او د پښتنو له مشاهيرو څخه يې ګڼي، خو تر دغو ټولو يو پخوانی او زوړ کتاب چې د بېټ نيکه ذکر او دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار په کې راغلي دي، د بارک خان د زوی (سلیمان ماکو) (تذکرة الاولیا) ده چې پې‍ړ پر (۶۱۲هـ) لیکل شوې ده، ددې کتاب هغه یو څو پاڼې چې خوندي پاتې د شیخ بیټني ذکر داسې کوي: ((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزگار د شیخ بیټني دده ورور چې سړبن نومېده او پر شیخ بیټني هم خورا گران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به یې ویل خپل ورور ته، بیټني خپل زوی اسمعیل ورکاوه او لوی شو د سړبن په کاله، خدای مهربان د اسمعیل په برکت، سړبن ته نصیب کړه دومره زامن چې اوس تر وس تېر شو گڼون د هغو...)) (۳۸: ۲۳)

نعمت الله هم دغه عنعنه په مخزن افغاني کې هسې لیکي:

((نقل است که سربنی برادر کلان بیتنی مفلس بود و از سعادت فرزند هم محروم بود، روزی سربن بخانه برادر خود که شیخ بیتنی باشد امده عرض کرد. که ای برادر! دعای تو درباب جمیع خلایق مستجابست، درباب من توجه نمی‌فرمانی. حضرت شیخ بیت فرمود که یک پسر مرا ببر و پرورش نما... اخر الامر شیخ پسر خود اسمعیل رابرادر خود سربنی داد...)) (۱۳: ۴۷۱)

په دې ډول زموږ د لومړي مورخ سلیمان ماکو قول که څه هم تر نعمت الله څلور سوه کاله دمخه دی خو یو له بله ربط او نږدېوالی سره لري او دا ښکاره کوي چې تر زرم هجري کال مخکې هم د بیټ نیکه له بابته پښتنو پرله پسې او مستند روایات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بېټ نیکه نور احوال مونږ ته نه دي معلوم او نه دده د ژوند وخت مورخانو تصریح کړی دی، یوازې د پټې خزانې له لیکلو څخه ښکاري چې اسمعیل د بېټ نیکه زوی نیو، د خرښبون معاصر و او دغه سړی پر (۴۱۱هـ) مړ شوی دی، نو چې د اسمعیل د ژوند وخت د (۴۰۰هـ) حدود وي ښایي چې پلار او اکا یې هم د (۳۵۰هـ) په حدود کې ژوندی وي.

د بېټ نیکه اشعار:

د پښتو په پخوانو اشعارو کې د بېټ نیکه یو مناجات ډېر قیمتي دی او دا ادبي ټوټه سلیمان ماکو په (تذکرة الاولیا) کې هسې راوړې:

((نقل کاندي چې شیخ بېټنی سپین ږیری شو، نو ده به هر کله ښتن ستایه او رب ته به یې درخواست کاوه چې زما په کهول او سړبن او غرښت په کهول برکت کېږده! بادار قبول کړ، دده درخواست او ډکه شوه، ځمکه د پښتنخا د دوی په کهول- نقل کاوه شي چې حضرت شیخ بېټني به ډېر تر ډېره دا سندرې لولې او کسي غره کې به ګرځېده په شپې.)) (۳۸: ۲۴)

لــــویه خــدایه لــویــه خدایه　　ســتا پــه مینــه پــه هــر ځایــه
غــر ولاړ دی درنــاوي کــــې　　ټولــــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلــــته دي د غـــرو لــــمنـــې　　زمونږ کېږدۍ دي په کې پلنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وګـــړي ډېـــر کـړې خدایه لویــه خدایــه لویــه خدایــه

***

دلـته لـږ زمـــوږ اور بـــل دی وور کـورګی دی وور بورجـل دی

مـــینه ستـا کې مـوږ مېشته یو بـل د چـا پـه ملـه تلـه نـه یـو

هسک او مځکه نغښته ستا ده د مـــړو وده لـــه تـــا ده

دا پـــالـــنه ستـا ده خـدایـــه لویــه خدایــه لویــه خدایــه.

د بیت نیکه د شعر شننه او ارزونه:

((لکه څنګه چې دمخه وویل شول دا شعر د (۳۵۰هـ) پـه حدودو پـورې اړه لـري، لـه الفـاظو او کلمـاتو یـې هم دغـه مطلب ښکاري، داسې لغات او کلمات په کې راغلي دي چې اوس یې ځینې په دغو ماناوو مړه دي، مثلاً (ژوی) اوس څوک د مخلوق او حیوان پـه مانـا نه کاروي یوازې په زړو ادبیاتو کې یې کله کله وینو او که دغه کلمه په فعلي مانا واخلو یانې (ژونـد کـوي) دا تعبیر هـم زوړ دی او اوس مستعمل نه دی دغسې هم هسک دلتـه د اسمان پـه مانـا دی او دا کلمه په دغه مفهوم ډېره زړه ده او لکه چې تاسو دمخه د امیر کـروړ او نصر لودي په کلام کې ولوستل، پخوا یې اسمان هسک بالـه خـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هر لوري شي ته هسک وايو او دا لغوي تحول وروستني دی، لکه د عربي (سما) چې اسمان ته هم وايي او د هر ځای لوړې خوا ته هم وايي. پر دې شعر د پرديو ژبو اغېزه هم لږ ده او له هغو زړو اثارو څخه دی چې په غرو کې ويل شوي، د عربي او پارسي ژبو له اغېزو څخه تش وي لکه د امير کروړ او لوديانو اشعار، د ببلګې په توګه په ټول شعر کې يوه پردۍ کلمه نه شته، يوازې د (خدای) مشترکه کلمه لري چې هغه هم ښايي د پښتو په ريښو کې ډېره نږدې وي او ددې سوچه توب علت هم دادی چې بېټ نيکه په سليمان غره کې ببل اوسېده او پر ژبه يې د نورو ژبو اثر نه و شوی. د شعر وزن او عروض يې هم د پښتنو ملي بدلو ته ډېر ورته دي او يو تکرارېدونکی کسر لري (لويه خدايه لويه خدايه) چې دغه پخوانی ادبي رنګ تراوسه هم د پښتنو په بدلو کې ليدل کېږي او ښکاري چې دا يو پخوانی اريايي مزيت دی. دا شعر د مضمون او ادبي فکر له پلوه هم پخواني اريايي سندرو ته ورته دی. په پخوانيو اريايي اقوامو کې (کوله-کهول) څومره اهميت درلود؟، پر دغه کهول باندې اکثر اجتماعي تشکيلات بنا کېدل، دوی هر کله خپلې کورنۍ او کهولونه ډېرول او کورنۍ يې د ټولو نعمتونو مرکز ګڼله.)) د بېټ نيکه دا شعر که له (ريګويدا) سره مقابله کړو، نو د مضمون له پلوه له دې مناجات سره نږدېوالی لري: ((خدای د ژوندون واکمن دی، مالک الملک دی، دی ښاغلې کورنۍ سړو ته ورکوي، نو خدايه! موږ ستا مريي يو! بې له اولاده. بې ښېګڼې مو، مه وژنه!...)) (۴۷۲:۱۳-۴۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم زموږ ځینو ادبپوهانو د ببېټ نیکه دا شعر له محتوایي او شکلي پلوه پخوانیو اریایي سندرو ته ورته بللی او وایي چې له هغو سره زیات مشترکات لري، خو که له شکلي پلوه يې وڅېړو له عربي ژبې څخه له یوه راغلي شعري فورم (مثنوي) سره هم تر یوه حده اړخ لګوي. مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې مستقله قافیه لري، ځینې بیتونه یې پر قافیې سربېره کېدی شي، ردیفونه هم ولري، خو د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي او یو مشترک وزن تعقیبوي، هندسي جوړښت یې په دې ډول دی:

a________________

a________________

b________________

b________________

c________________

c________________

د بیتونو وروستی شمېر یې معلم نه دی، ځینې بیتونه که ردیفه ولري، نو یوازې په ردیف کې یې شکل لږ تغیر وي.

=d______________

=d______________

د ببېټ نیکه دا شعر دوه بندونه لري چې د هر بند په پای کې یې (لویه خدایه لویه خدایه) کسر تکرارېږي، چې د لومړي بیت لومړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره هم ده. له دغه تکراري کسر پرته که هر بیت یې په جلا جلا ډول وځېږو، نو د مثنوي فورم ته ورته دی. هر بیت یې خپله مستقله قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري، خو ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې هم سره مساوي دی، هره مسره یې (۸) څپې لري او تر پایه همدا جوړښت تعقیبوي. له محتوایي پلوه دا شعر یو مناجات ګڼل کېږي چې بنده له خپل رب څخه په عذر او زارۍ خپله مدعا غواړي.

لکه څنګه چې یادونه وشوه دا شعر زړو اریایي سندرو ته ورته دی، خو دا خبره هم د یادونې وړ ده چې له ځینو جزیي توپیرونو پرته مثنوي فورم ته هم نږدې دی. خو له عربي څخه د راغلي مثنوي فورم ټول خصوصیات نه رانغاړي، نو ځکه خو په وروستي تحلیل کې زړو اریایي سندرو ته ورته یې ځکه بللای شو چې دا ځانګړنې په کې زیاتې دي.

شیخ اسمعیل

(۴۰۰هـ) حدود

د پښتنو مورخان او د اسماء الرجال خاوندان لیکي: چې اسمعیل په اصل د بېټ نیکه زوی و او لکه چې دمخه مو ولوستل د خپل تره (سړبن) په کور کې لوی شوی و، نو دی په ((سړبني)) مشهور دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې سليمان ماکو ليکي: اسمعيل د بېټ نيکه په کور کې لوی شوی و او د سليمان په غره کې مېشته او هم هورې وفات شو، دا مورخ وايي:

((د اسمعيل مرقد واقع دی د کسې پر غره چې زه هلته تللی وم...))(۳۸: ۳۱)

دغه روايات نعمت الله هم کټ مټ په مخزن کې داسې تاييد کړي دي:

((چون اسمعيل بسن رشدی رسيد از رياضات شاقه بمراتب ولايت رسيد و اين شيخ اسمعيل سړبنی پسر حضرت بيټ است... شيخ اسمعيل سړبنی قدس سره صاحب عبادت و رياضت شاقه بود مقتدای وقت بعلوم لدنی کاشف اسرار طريقت و حقيقت بوده در ولايت روه چون بوطن مالوف رسيدند به مقام خواجه منزل گرفتند و خلايق از جاهای دور بملازمت شتافتند...)) ((سليمان ماکو او خواجه نعمت الله هروي دواړه وايي چې د اسمعيل د ژوندانه ځای سليمان غر و، بل ځای نعمت الله تصريح کوي چې دده مزار په هغه ځای کې دی چې (وازه خوا) يې بولي او وازه خوا د سليمان د غره په لمنو کې ده، علاوه پر دغه پټه خزانه کې هم د اسمعيل احوال ليکل شوي او وايي چې دی د خرښبون معاصر و، څرنګه چې د خرښبون وفات په (۴۱۱هـ) دی، نو موږ د اسمعيل د ژوند عصر هم دغه ګڼو.))(۴۷۴: ۱۳-۴۷۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمعیل د خپلې کورنۍ مشهور عابد او خدای دوست سړی و د مخزن افغاني له روایاتو څخه ښکاري چې دی له خپله کوره په سیاحت هم تللی او له لویو اولیاوو سره یې لیدنه کتنه هم شوې وه.

د اسمعیل شعرونه:

د اسمعیل شعرونه موږ ته په دوو وسیلو رارسېدلي دي؛ لومړی شعر یې هغه دی چې (سلیمان ماکو) په خپله تذکره کې په دې ډول رانقل کړی دی.

((نقل کاوه شي چې شیخ ملکیار ستانه به تل تر تله د شیخ اسمعیل ستر ستانه پاړکي ویل او ږغ به یې کاوه دا شیخ د سړبن زوی و.)) (۳۸: ۳۲) شعر یې دادی:

تېښته وکړه له ابلیسه — چې ابلیس لعین ښکاره سـي
هلته ورکه پلوشه سي — تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه — غوخ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرخ کړ — نو یې هلـه ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو — نو پر کور د ویر ناره سي

د اسمعیل یو بل شعر چې دده پر کورنیو احساساتو دلالت کوي، د پټې خزانې لیکوال یې په دې شرح لیکي:

((هسې وایي، چې یو وقت خرښبون بابا او اسمعیل د سړبن او ببټني نیکه په مخ کې ناست وو، د دوی کور و د کسې په غره نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خربښبون د پلار او تره له خوا په تګ او رخصت ماذون شو، اسمعیل نیکه داسې نارې وکړلې» (۵۱: ۱۸)

کـه یــون دی یــون دی | مــخ کــې بېلتــون دی
لـــــه کسې غــره ښخه | ځـــــي خربښـــبون دی
کـــــــه وروره وروره | خربښــــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کـړې | زمـــا ویـــر تــه ګـوره
چـــې ځې مـرغـې لـــه | تـــورې کرغـــې لـــه
هـــمزولي پـــاتـــه | ځـــي ښـــه برغـــې لـــه
د خـــدای د پـــــاره | خربښـــبون یـــاره
چـــې هـېـر مـو نه کړې | زمـــوږ کهـــول واړه
زړه مــــــې ریبـــږي | یــــار مــــې بېلېـــږي
بـــېلتون یـــې اور دی | ځــــان پـــه ســـوځېږي.

لکه څنګه چې مو یادونه وکړه اسمعیل یو روحاني شخصیت او له متصوفینو سره مل سړی و. نو ځکه دده په لومړني شعر کې د وعظ، تلقین او نصیحت رنګ شته او ځنې عربي لغات هم په کې راغلي دي چې دده روحاني ژوند ښکاره کوي اما دویم شعر یې په ملــي وزن دی او د پښــتو ژبــې د مخصوصـو عروضـو او اهنـګ ښکارندویي کوي او پردي لغات هم نه لري، نو ځکه ویلای شو چې دا شـعر هـم د پښـتو ژبـې پـه زړې دورې پـورې اړه لـري او پـه هغـو اشعارو کې حسابېږي چې د نورو ژبـو اثـر لـږ پـرې شـوی دی. داسـې نـارې تراوسه هم د پښـتو ژبـې په افسـانو او نکلونو کـې شـته چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعري وزن او عروض يې مخصوص دي او په يوه خاص اهنګ ويل کېږي.

د شکلي جوړښت له مخې د شيخ اسمعيل لومړی شعر د هغه غزل بڼه لري چې مطلع نه لري. ياني د سر بيت يې مقفی نه وي يا يې لومړۍ مسره قافيه نه لري. له دغه توپير پرته نور د غزل د فورم شکلي قوانين پرې د تطبيق وړ دي. ياني دا سې بڼه لري.

____

=a____________________

____

=a____________________

____

=a____________________

تر پايه

دلته دربيمه مسره هم قافيه او هم رديف لري، خو که هغه قافيه او رديف راغلي هم نه وای، څه ستونزه نه پېښېدله.

د څپيز جوړښت له مخې يې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، البته د څلورم بيت د لومړۍ مسرې يوه څپه کمه ښکاري خو دا کېدی شي، د زمانې په تېرېدو سره يو څه ترې لوېدلې وي او يا هم د (خرخ) په تلفظ کې څه بدلون راغلی وي. نورې ټولې مسرې سره برابرې څپې لري او يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزن تعقیبوي. (ښکاره، تیاره، کتهاره، ننداره، ناره) یې د قافیې کلمې دي او (سي سي) یې ردیف دی. دویم شعر ی‌ې چې زموږ تاریخ لیکونکو او ادبپوهان هغه زړې نارې ګڼلي، په واقعیت کې پنځه بندونه دي چې هر بند یې په اوسني اصطلاح یوه څلوریزه جوړوي. څلوریزه هغه ډول شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، د څپو شمېر یې سره مساوي دی، لومړی بیت یې قافیه لري او د دویم بیت دویمه مسره یې د لومړي بیت قافیه تعقیبوي، ردیف په کې اختیاري دی.

لومړۍ بڼه

a________________

a________________

____

a________________

دویمه بڼه:

=a________________

=a________________

____

=a________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو واحد نظم له پنځه و څلوریزو څخه جوړ شوی، هر بند یې د یوې څلوریزې بڼه لري، خو څلوریزه یا رباعي بیا د بېته وایي چې څلور مسرې ولري، تر هغو زیاتې نه وي، خو دا شعر بیا پنځه بندونه او شل مسرې لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۵) څپې لري. لومړی بند یې پر قافیې سربېره ردیف هم لري، (یون، بېلتون، خرښبون) د لومړي بند د قافیې کلمې دي، (دی، دی) یې ردیف دی. په دویم بند کې (وروره، وروره، ګوره) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، درېیم بند کې (مرغې، کرغې، برغې) د قافیې کلمې او (له، له) یې ردیف دی، په څلورم بند کې (دپاره، یاره، واړه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، البته (واړه) کې د قافیې د اوسنیو معیارونو له مخې یو څه عیب لیدل کېږي. په پنځم بند کې (رپېږي، بلېږي او سوځېږي) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري. په دې ډول که موږ دې شعر ته ګورو نو د پښتو په همغه پخوانۍ اصطلاح دا بیلابیلې نارې دي چې د څلوریزو بڼه هم لري، په خپل منځ کې یوه ارتباطي مانا او یو مشترک وزن لري او څپیز جوړښت یې د څلوریزو په شان دی. ټول نظم یوه محتوا تعقیبوي او د هغه خپل یار او ورور بېلتون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرښبون

(۴۰۰هـ)

په پښتو کې خرښبون ډېر شهرت لري، د مشهور (سړبن) زوی و چې د بېټ نيکه وراره کېږي او ددې کورنۍ يو معروف شاعر دی، دده درې زامن (کند ، زمند ، کاسي) هم خورا مشهور دي او پټه خزانه يې احوال داسې ليکي: ((د پښتون بابا د کسې د عبدالرشيد لمسی و ، خاوند ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو ، د خدای په عبادت به بوخت و ، نقل کا چې: د پلار په ژوند کې لا رخصت شو او د خپلو اولادو سره راغی له کسې ځخه غوړې مرغۍ ته او کله به ولاړ د غنډان غره ته او هلته به يې خدای ستايه او نمانځه او په کال کې به يو وار تلی د خپل تره بېټني نيکه ليدنه به يې کوله او پس له وفاته به يې هم زيارت ته ورتلی، خرښبون بابا د شيخ اسمعيل سره چې د بېټني نيکه زوی و ، لوی شو او هغه وخت چې خرښبون د کسې له غره غنډان ته راته، نو اسمعيل بابا په ده پسې ډېر وژړل...)) (۵۱: ۱۸)

تر دې وروسته د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې دمخه يې د اسمعيل په احوال کې يادونه وشوه او د اسمعيل هغه نارې ليکي چې د خرښبون په فراق کې يې کړې دي. پټه خزانه د خرښبون د هغه غبرګون (ځواب) اشعار هم نقل کړي چې د اسمعيل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارو په غبرګون کې د خرښبون له خوا ویل شوی وو. زموږ ځینو ادبپوهانو دا اشعار څلوریځ (مربع) ګڼلي دي:

د خرښبون بابا څلوریځ

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړاندې

***

اسمعیله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بیا نه ستا یادی کئ
په چړو د ویر به پرې سي دزړه مراندې

***

ځمه ځمه چې اوږد یون مې دی و مخ ته
دیا نه څوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې یاد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((پټه خزانه وايي چې خرښبون د خپل عمر په پای کې په مرغه کې ساکن شو او دا مرغه يا غوره مرغه هغه ځای دی چې د کندهار شرقي جنوبي خواته د ارغسان او کلات ترمنځ د کوږک او سليمان غره په لمنو کې واقع ده او لکه دمخه چې وويل شول، خرښبون د غنډان په غره کې هم اوسېده، چې دا غر هم د کلات خواته د ترنک په ناوه کې دی.

خرښبون پر (۴۱۱هـ) کال په مرغه کې وفات شو اولاد يې هم هورې اوسېده، خو دده د زوی کاسي زامن بېرته د کسي غره او پښين ته تللي وو او د کند او زمند اولاد په ننګرهار، خيبر او پېښور کې خپاره شول.

داسې ښکاري چې د خرښبون اولاد ډېر شوی او وروسته د پښتنو ډېر قبايل دده په نامه يادېدل، لکه چې پر (۸۲۰هـ) ميرزا شهرخ د هرات تيموري پاچا کندهار ته راغی، نو د غزنين مشران او د پرمل او خرشواني افغانانو مشران دلته دده حضور ته راغلل.

دا روايت د هرات د دربار مورخ عبدالرزاق سمرقندي راوړی او دا ځنې ښکاري چې خرشواني (خرښبوني) پښتانه په دغو وختونو کې هم په غزني او وازه خوا کې پراته وو.)) (۱۳: ۴۸۰)

ارزونه او شننه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د خربښون دا ځوابي څلوریځ شعر له دې پلوه چې تقریباً ټول پښتو دی او د نورو ژبو کلمات نه لري، نو د دې ژبې په ادبي اثارو کې اهمیت لري او دا ښکاره کوي چې تر دې وخته لا په پښتو کې د پردو ژبو کلمات ډېر نه وو ګډ شوي.

د دې نظم جوړښت په پښتو کې له عربي څخه راغلو شعري فورمونو سره پوره سمون نه خوري، که څه هم د سر لومړی بند یې د څلوریزې بڼه لري او د دوو نورو بندونو درې مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه دي او څلورمه مسره یې بیا د لومړي بند د مقفی مسرو قافیه تعقیبوي.

یانې دا چې هندسي بڼه یې په دې ډول ده:

a________________

____

a________________

a________________

=b________________

=b________________

=b________________

a________________

=c________________

=c________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

=c________________

a________________

په لومړي بند کې (باندې، وړاندې، ژړاندې) د قافيې کلمې دي، رديف نه لري، په دويم بند کې (سوری، پردی، يادی) د قافيې کلمې (کئ، کئ) يې رديف دي او د څلورمې مسرې (مراندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، په دريم بند کې (مخ، ترخ، سخ) د قافيې کلمې او (نه، نه) يې رديف دی او په څلورمه مسره کې (باندې) يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي. که څه هم زموږ ځينو ادبپوهانو دا نظم مربع (څلوريځ) ګڼلی، خو له عربي څخه راغلی مربع فورم په دې شعر ټول ځکه نه تطبيقيږي چې مربع فورم څلور مسرې او څلو بنده لري چې هر بند يې په خپل منځ کې مقفی وي، په دې مانا چې هر بند يې څلور مسرې لري چې درې مسرې يې بيا په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او څلورمه مسره يې د لومړي بند د مسرې قافيه تعقيبوي، د لومړي بند څلور واړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي. مربع ټول څلور بندونه لري، نو ځکه يې څلوريځ يا مربع ګڼې، خو دلته ټول درې بندونه دي، د څلورمې مسرې قافيه يې د لومړي بند قافيه تعقيبوي، دلته د بندو له مخې مثلث ته ورته دی او د مسرو د شمېر له مخې بيا مربع ته ورته والی لري، د لومړي بند ټولې څلور مسرې يې هم په خپل منځ کې هم قافيه نه دي، دغه راز د دويم بند د دريمې مسرې په قافيه او رديف (يا دی کئ) هم د همدې بند له نورو قافيو او رديفونو سره له ګرامري پلوه يو څه بېلوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري. په دې ډول نو له عربي څخه د راغلو فورمونو مثلث او مربع دوارړه فورمونه پرې په بشپړ ډول د تطبيق وړ نه دي، خو د دوارړو يو څه ځانګړنې په کې شته، د څپو د شمېر له مخې ټولې مسرې يوشان دي، (۱۲) (۱۲) څپې لري.

سرمحقق زلمي هېوادمل بيا په خپل اثر د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) کې د دغو دريو تنو شاعرانو (شيخ بېټنی، شيخ اسماعيل او خرښبون) يوه ټوليزه ارزونه کړې، هغه ليکي:

۱) دغه درې کسه شيخ بېټنی، شيخ اسماعيل او خرښبون د اسلامي عصر په دريمه پېړۍ او د څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او د هغه زمان ددې سيمې په پښتنو کې د نوم او شهرت خاوندان وو. دلته بايد دا خبره هېره نه کړو، چې د دوی تر زمانې دمخه پښتانه په غور او د سليمان په غرونو او د اوسني افغانستان اوروه په سيمو کې خپل سياسي او ملي شهرت ته رسېدلي وو او حتی د دوی تر زمانې دمخه يې د هندوستان سيمو ته هم نفوذ کړی و.

۲) د کسي د غره په لمنو کې د پښتو اثارو د دغو دريو لومړنيو هستوونکو له ډلې څخه د شيخ بېټني د ژوند زمانه هم همدغه مهال ټاکل کېدی شي، ځکه دا دوارړه هم عصره وو او دوارړو يو د بل په بېلتانه کې سوې نارې ويلې دي. په مخزن افغاني کې د نعمت الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

هروي د لیکنې له مخې د اسماعیل قبر په وازه خوا کې واقع دی او وازه خوا هم د سلیمان د غرو په لمنو کې واقع ده.

۳) د کسې د غره په لمنو کې دغه لومړني ایجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حسابېږي. یوازې د اسماعیل یو پارکی په شکلي لحاظ په ظاهري ډول قطعې ته پاتېږي. خو موږ وایو، چې دا ټوټه شعر د شرقي شاعرۍ د قطعې ټول شرایط د وزن او تول له نظره نه لري او زموږ د پښتو کسرونو په ابتدایي ډولونو کې یې درولای شو.

۴) دغه اشعار په موضوعي لحاظ د بېلابېلو موضوعاتو بیانوونکي دي:

الف: د شیخ بېټني په مناجات کې یوه اورنۍ الهي مینه په ډېرو ساده الفاظو کې بیان شوې ده او موږ له دغه مناجاته څخه په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني افکارو د پیداکېدو لومړنی او ابتدایي څرکونه هم ایستلای شو.

ب: په دغه مناجات کې شیخ بېټنی د خپلو خلکو د زیاتېدو هیله څرګنده کړې ده، دغسې افکار په زړو اریایي ادبیاتو کې هم بیان شوي دي. استاد عبدالحی حبیبي د شیخ بېټني دغه مناجات د ریګویدا له ځینو سندرو سره مقایسه کړی دی او د شیخ او د ریګویدا د یوې سندرې ترمنځ یې مشابهتونه ښوولي دي.

ج: د شیخ بېټني د مناجات له مطالعې څخه د هغه وخت د پښتنو د ژوندانه اشکال هم ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د: د شیخ اسماعیل یو پارکی دیني او اسلامي روحیه لري او د همده بل پارکی او د خربنبون پارکی د کورنۍ د غړو ترمنځ، د مینې او محبت روحیه تمثیلوي.

هـ: د کسی د غره په لمنو کې دغه ایجاد شوي لومړني پارکي، د پښتو په لومړنیو پارکیو کې حسابېږي، نو ځکه په دغسې اشعارو کې د هنري ښېګڼو او ښکلا پلټنه چندان مورد نه لري، خو بیا هم د شیخ بېټني په مناجات کې یوه ساده او ابتدایي ښکلا لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد سوري

(۴۲۵هـ)

د سوري کورنۍ تاریخي احوال مو دمخه څه ناڅه روښانه کړل او دا راته څرګنده شوه چې د پښتو پخواني او ډېر لومړني اثار په دې کورنۍ پورې اړه لري او کله چې دوی سلطنت درلود ، ادبي ذوق هم ورسره و.

له دې ټبره د پښتو یو بل مقتدر اور ژبی شاعر هم راوتلی دی چې نوم یې (اسعد) او د (محمد) زوی و ، دا شاعر په لرغونې دوره کې ډېر لوړ مقام لري او د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کې ژوندی و ، پټې خزانې د (لرغوني پښتانه) په حواله له تاریخ سوري څخه داسې نقل کړی دی.

((شیخ کټه په کتاب کې د لرغوني پښتانه له تاریخ سوري هسې نقل کا چې: اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته د سوري خاندان په پادشاهۍ کې ډېر عزتمند و شیخ اسعد د محمد زوی و چې په کال سنه (۴۲۵هـ) هجري په بغنین کې وفات شو شیخ اسعد ډېر ښه اشعار ویل نقل کا چې سلطان محمود غازي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګران په کوټ کې و ، هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې بوت غزني ته ، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل ضابط امیر و ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

غیرته د بند مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.)) (۵۱: ۳۸)

په دې ډول اسعد سوري د پټې خزانې په قول په اهنګران کې اوسېده او وفات یې د (زمینداور) په (بغنین) کې دی، دا شاعر لکه د سوري له ټبره چې و د پادشاهانو په دربار کې معتبر هم و او له امیر محمد سوري سره یې اشنایي او دوستي لرله. امیر محمد سوري د غور له مشهورو شاهانو څخه دی چې (قاضي منهاج سراج) یې احوال داسې راوړی:

((... چون تخت با میر محمود سبکتګین رسید امارت غوریان با میر محمد سوری رسیده بود ممالک غور را ضبط کرده ګاهی سلطان محمود را اطاعت نمودی و ګاه طریق عصیان سپردی و تمرد ظاهر کردی تا سلطان محمود بالشکر ګران بجانب غور امد و در قلعه اهنګران محصر شد و مدتها ان قلعه نګاه داشت و قتال بسیار کرد و بعد از مدتها بطریق صلح از قلعه فرود آمد و بخدمت سلطان محمود پیوست و سلطان او را با پسر کهتر او که شیش نام بود ، بجانب غزنین برد چون بحدود ګیلان (نزدیک غزنه) رسید امیر محمد سوری برحمت حق پیوست بعضی چنان روایت کنند: که او چون اسیر شد از غایت حمیت که داشت طاقت مذلت نیاورد ، خاتمی داشت در زیر نګین زهر تعبیه کرده بود انرا بکار برده در ګذشت.))(۱۳: ۴۸۲-۴۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر محمد سوري د مرګ په باب د پټې خزانې او طبقات ناصري روایت یو راز دی، بیهقي هم لیکي چې سلطان محمود پر (۴۰۵هـ) له بست او جنوبي خوا پر غور حمله وکړه او ویې نیو.

ابن اثیر وایي: دا جنګ پر (۴۰۱هـ) و چې د سلطان محمود له خوا د هرات حاکم (التونتاش) او د طوس حاکم (ارسلان جاذب) پر اهنګران راغلل او ابن سوري له لسو زرو لښکرو سره د دوی سره سخت جنګ وکړ، خو په پای کې دی ونیول شو او په زهرو یې ځان مړ کړ. (حمدالله مستوفي) هم لیکي، چې سوري د غور پاچا له سلطان محمود سره جنګ وکړ خو په پای کې دی مړ شو، د پارسي شاعر عنصري هم په یوه قصیده کې چې د سلطان مدح کوي دې ځګړې ته داسې اشاره کوي:

ګرفتن پسر سوری و کشادن غور

هراینه نتوان کرد در سخن مضمر

د مورخانو له دغو روایاتو ښه ښکاري چې محمد سوري په غور کې د سلطان محمود لوی معاصر رقیب او پایتخت یې اهنګران و او زموږ د پښتو ډېر مقتدر او لوی شاعر اسعد هم له دې پاچا سره هورې اوسېده او ددغه پاچا د دربار یو قصیده ویونکی شاعر و. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه په ذریعه له تاریخ سوري څخه یوه بولله (قصیده) رانقلوي چې شیخ اسعد سوري د امیر محمد سوري په ویرنه (رثاء) کې ویلې وه او هغه داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توې کاندي خونخوار
چې له برمه یې زمری رپي ځنګلو کې
له اکوبه یې ډاري تېرو جبار
هم یې غشي سکنې ډال د ژوبلورو
رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار
چې یې ملا وي نه کړېږي په غښتليو
دا فلک پر وکا څه کاري ګوزار
په یوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار
څه تېرى څه ظلم کاندې اى فلکه
ستا له لاس نه دى هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو لور نه کړې په زړه کراړیه
پر نتلیو اوروې د غم ناتار
هېڅ روغی مې په زړه نسته ستا له ځوره
بېلوي په ژړا ژړ مین له یار

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــه تېريــو دې اوښــې څـاڅي لــه اوربځيــو
څنــې ژاړي پــه ورتۀ ورتۀ ســتا لــه شــنار
نــه بــه لاس واخلــې لــه څــوره نــه بــه لــورې
نــه بــه مــلا كــړې لــه ببوزلــو لــه تــرار
نــه بــه زړه وســوځوې پــه هېڅــا بانــدې
نــه بــه پرېــوځې لــه ګردښــته لــه مــدار
نــه بــه وصــل كــړې مــين لــه بــل مينــه
نــه بــه درملــې ټپونــه د افكــار
ســتا لــه لاســه دي پراتــه ژوبــل زګېــروي كــا
هــر پلــو تــه ټپــي زړونــه پــه څــار څــار
كلــه غــوځې كانــدې مرانــدې د زړګيــو
كلــه تېرباســې وګــړی هوښــيار
كلــه ټكــې واچــوې پــر نــازوليو
كلــه خېــرې كــړې ګرېــوان د نمنځــي چــار
كلــه غورځــوې واكمــن لــه پلازونــو
كلــه كېنــوې پــه خــاورو كــې بــادار
زمــوږ پــر زړونــو دې نــن بيــا وويشــت
ودې ژوبللــه پــه دې غشــي هــزار
پــر ســوريو بانــدې ويــر پرېــووت لــه پاســه
محمــد واكمــن چــې ولاړی پــه بــل دار
يــو وار شــو اســير پــه لاس د ميرڅمنــو
انتقــال يــې وكــړ قبــر لــه بــل وار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سماو یې ودان اهنګران و
په ټیکنه وو پر درست جهان اوڅار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلی په تلوار
ننګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
سه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بېړیو کله وي څوار
په دې ویر د غور وګړي تور نمري شول
په دې ویر رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره څاڅي راڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لې په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کتهار
نه غټول بیا زرغونبږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توینه
مرغلرې به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور تول سوګوار

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــه ښــکارېږي هغــه ســور د ســور پــه لتــو
نــــه ځلېــــږي هغــــه لمــــر پــــر دې ديــــار
چــې بــه نجليــو پــه نڅــا پــه کــې خندلــه
چــې بــه پېغلــو کــا اتــڼ قطــار قطــار
هغــه غــور پــه ويــر ناتــار د واکمــن کښېوســت
هغــه غــور ســو د جانــدم غونــدې ســوړار
لاس دې مــات ســه ای فلکــه چــې دې وکــا
محمــد غونــدې زمــرى د مړينــې ښــکار
شــين زړګــى فلکــه ولــې لا ولاړ يــې
اى د غــور غرونــو پــه څــه نــه ســوئ غبــار
مځکــې ولــې پــه رېږدلــو نــه پرېــوځې
لانــدې بانــدې ســه چــې ورک ســي دا شــعار
چــې زمــري غونــدې واکمــن ځــي لــه جهانــه
چــې څــوک نــه کــړي پــه نــړۍ بانــدې قــرار
ســخ پــه تــا اى محمــده د غــور لمــر وې
پــه نــړۍ بــه نــه وي ســتا د عــدل ســار
تــه پــر ننګــه وې ولاړ پــه ننــګ کــې مــړ ســوې
هــم پــه پــر ننګــه دې پــه ننګــه کــا ځــان جــار
کــه ســوري دې پــه تــګ ويــر کانــدي ويــرمن ســول
هــم بــه ويــاړي ســتا پــه نــوم ســتا پــه تبــار
پــه جنــت کــې دې و تــون زمــوږ واکمنــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــم پـــه تـــا دې وي ډېــــر لــــور د غفـــار.

ددې بوللې ارزونه او شننه:

په پښتو لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړی معلوم سړی دی، چې دده شعر د پارسي د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري. دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ) په حدودو کې د پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارو کې په ښه ډول روزل شوی و او بیا د غزنویانو په دربارو کې چې د پارسي شاعرانو د تجمع او راټولېدو ځای و، هم لا پسې روزل کېده. په دې وختو کې سلطان محمود په غزني کې سلطنت کاوه، نو ډېر نومیالي پارسي شاعران په غزني کې راټول شوي او د قصیدې ویلو د عروج وخت و.

که د عنصري، فرخي، عسجدي او نورو هغو پارسي شاعرانو چې د غزني په دربار کې وو، اثار او اشعار وکتل شي، نو دا ښکاري چې دغه مهال شاعرانو او عموماً قصیدې ویلو ته مخه کړې وه او پر دغه وخت دغه ادبي فن بشپړ او پوخ شو. غزني او د غور لتي سره نږدې دي او د ادب او مدنیت دغو دوو مرکزونو ضرور روابط سره درلودل، نو ځکه موږ لکه په غزني کې چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو وختو کې ډېر قصيده ويونکي وينو، په غور کې هم ددې ادبي ميلان او ذوق اثر ښکاره دی که تاسو د اسعد سوري د مرثيې دغه غرا قصيده له نورو هغو پښتو اثارو سره چې هم په دغو وختو کې په غرو او دښتو کې ويل شوي دي. څنګ په څنګ کښېږدئ. نو بې له کتنې او پلټنې څخه دا لاندې نتايج لاس ته راځي:

(۱) د وزن او عروضي کيفيت له پلوه دا قصيده د پارسي د اوږدو قصايدو په ډول ويل شوې ده او د څپېز خجيز جوړښت له مخې د پښتو د خپل شعري جوړښت تابع ده.

(۲) شاعر د پارسي قصيدو په ډول لومړی له فلکه شکوه کوي او فلک غندي، بيا نو خپل مطلب ته مخه کوي چې د محمد سوري وير دی او دا تېښته يا ورتګ کټ مټ د پارسی قصيده ويونکيو په ډول دی.

(۳) په دې قصيده کې ډېر پارسي او عربي کلمات راغلي دي او دا ښکاره کوي چې په دغو وختو کې د غور پښتو خالصه نه وه، بلکې ډېر پارسي لغت ورسره ګډ شوي وو.

(۴) سره له دې چې په دې قصيده کې ډېر عربي او پارسي کلمات شته، بيا هم ډېر نادر او پخواني پښتو لغات لري او دا څنې ښکاري چې تر دغه وخته لا پښتو ژبه په غور کې د لغاتو او کلماتو له پلوه ارته او غني ژبه وه او تر دې دورې وروسته يې ډېر مغتنم ادبي مواد له لاسه ايستلي دي چې په لغوي شننه کې په ورته نغوته وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵) دا قصیده په سلاست، بلاغت او ادبي ښیګڼو کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده او دا ښکاره کوي چې اسعد یو ډېر مقتدر او زبردست شاعر و، چې په خورا ښه ډول یې د محمد مرګ تصویر کړی او د خپل ویر تاثرات یې هم په استادۍ او مهارت په دې قصیده کې ځای کړي دي.

وګورئ شاعر د قصیدې په پیل کې فلک په غایب ډول غندي او دده ظلمونه بیانوي، بیا له (څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!) بېرته له غیابه حاضر او مخاطب ته رجوع کوي او له مغایبې څخه مخاطبې ته التفات کاندي. دا مخاطبه تر هغه ځایه ده چې د ګرېز یا تېښتې (تخلص) موقع ده، وایي: (زموږ پر زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت) ترپایه...

په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړه ممدوح صفات او ښیګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او دده د مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي. لکه استاد (ابوالحسن علي بن جولوغ سیستاني) چې د (سلطان محمود) به مرثیه کې یې د غزني د ښار حسرتناک منظر او د خلکو ویر او ناورین څرګند کړی:

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار
چه فتاده است که امسال دګرګون شده کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسعد سوري په بولله (قصیده) کې هم د محمد د مرګ پر وخت د غور ویرجن او غمناک منظر په ښه ډول تصویر شوی دی:

((په دې ویر د غور وګړي تور نمري شول ترپایه... اسعد خپله استادي په دې قصیده کې ښه ښکاره کړې ده، دی د غور د ویر او ناورین مناظر هسې تصویروي، چې په مقابل کې د خوښۍ، مسرت او نشاط پخواني رنګین تصاویر هم ښیي، وایي: په هغو غرو کې چې به مستې زرکې په مساکتهار کاوه او د غور پېغلو نجونو به نڅاوې او اتڼونه په کې کول، اوس هلته ماتم او ویر پروت دی. هېڅ هغه نشاط او خوښې نشته.

د فرخي او اسعد سوري د شاعرانه تخیل او تصویر ترمنځ دومره فرق دی، چې فرخي د غزني د ښاریانو غمګین منظر ښودلی دی، د حاجیانو، عاملانو، درباریانو او لښکرو د ویر حالت یې تصویر کړی دی، چې یوه نارې غلبلې وهلې، نورو دوکانونه تړلي وو او له یوه خولۍ ورکه وه او د بل پګړۍ، په غاړه کې کلاوه شوې وه او له میرزایانو څخه مشوانۍ ورکې وې، سرونه یې په دېوالو وهل او ځینو پر سرونو لاسونه نیولي او بعضو خلکو خپل لاسونه چیچلي وو!!!

په یوه ښار کې د ویر او ماتم مناظر هم دغه وي چې فرخي تصویر کړي دي، خو که دا شاعرانه تصویر او ترسیم د اسعد سوري له دې بیتونو سره مقابله کړئ، وبه وینئ چې د غزني په تصویر کې د جمال او ښکلا برخه نه شته او د غور ښکلا او ښایست د ویر او غم پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت هم ترسیم شوی دی او دا د شاعر استادي، مهارت او ښکلا خوښونه ده چې په تصویر او محاکات کې یې ډېر قوت پیدا کړی دی:

ګوره ښاخي رنې اوښې لـه دې غرونـو
دا کړونګـی سـاندې لـي پـه شـور هـار
نــه هغــه زرغـــا د غرونـــو د بیـــدیا ده
نـــه د زرکیـــو پـــه مســـا دي کتهـــار
نــه غتهــول بیــا زرغــونېږي پــه لاښــونو
نــه بــامي بیــا مســـېده کــا پــه کهســار
نـه لـه غرجـه بیـا راځـي کـاروان د مشـکو
نـه رادرومـي غـور تـه بیـا جـوپې د شـار
د پســـرلي اوره تـــودې اوښـــې توینـــه
مرغلـــرې بـــه نیســـان نـــه کـــړي نثـــار

اسعد د بوللې په پای کې د خپل ویر احساسات په خورا قوت ښکاره کوي، اسمان ته وايي چې ولې لا ولاړ یې؟

ای د غور غرونو ولې نه غبار کېږئ؟ ای مځکې ولې په زلزله نه کښېوځې.

دا خطابونه په یوه داسې ډول کوي چې د محمد د مرګ د واقعې اهمیت او غمجنتوب ښه ښکاره کېږي او دا هم د شعر یو ډول کمال دی چې مخاطب ته هسې احوال تصویر کړای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصیدې په پای کې اسعد د پښتنو د هغه ملي روح ترجماني کوي، چې د دوی ټول اشعار پرې ډک دي، که څه هم د محمد پر مرګ ډېر ویر کوي او دا ماتم دومره دروند ګڼي چې باید ځمکه چاودلې او اسمان نسکور شوی وای، خو چې دی د ننګ او ناموس په لاره مړ شوی دی، نو یې په نامه هم ویاړي او په داسې مرګ چې د ننګ او ناموس په لار کې وي، افتخار هم کوي:

که سوري دې په تګ ویر کاندي ویرمن سول

هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار)) (۱۳: ۴۹۴)

دا ډول ملي روحیه د پښتو په ولسي او لیکلي ادب دواړو کې خوندي ده.

((د شیخ اسعد سوري دا قصیده ټوله (۴۴) بیته ده چې (۱۹) بیتونه یې تمهیدي دي او په دې بیتونو کې شاعر د فلک د ظلم او تېري مناظر په خورا استادۍ بیانوي. بیا وروسته فلک ته خطاب کوي. دغسې خطابي بیتونه بیا (۱۱) دي او تر دې خطابي بیتونو وروسته شاعر خپل اصلي مقصد ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویر او ماتم کول دي او ددغه غم ترسیمول دي. د قصیدې وروستۍ برخه شاعر پر یوې داسې اجتماعي او اخلاقي نتیجې ودرولې چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون خوري او د پنځمې پېړۍ په پیل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساس ښکارندویي کوي.)) (۵۳: ۴۴-۴۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ځنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، د شیخ اسعد سوري په دې قصیده کې د دریو ژبو لغتونه کاربېدلي، پښتو، دري او عربي، د دري او عربي تاثیرات دا وخت تر پخوا زیات ځرګند شوي دي. په دې قصیده کې، (بهار، خونخوار، خار، افګار، بادار، هزار، دار، جهان، هدیره، کهسار، نیسان، سوګوار، دیار، جاندم، غبار، سپار) او ځینې نورې دري کلمې دي، ددې ترڅنګ یو شمېر داسې کلمې هم په کې شته چې په پښتو او دري کې یوشان کارول کېږي، لکه، کاروان، مشک، جوپه، جار، بیدیا، ګوزار او ځینې نورې کلمې، پر دري سربېره په دې قصیده کې پام وړ شمېر عربي کلمې هم شته، لکه (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امیر، انتقال، قید، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

په دې شعر کې ځینې نورې داسې کلمې هم کاربېدلي چې اوس ډېرې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې دي یا نیمه متروکې دي او یا هم اوس په پخوانۍ بڼه نه کارول کېږي. لکه زمولوي (مړاوي کوي)، اکوب (جلال)، تېرو (تېرى، ظلم)، سکڼې (غوځوي)، ژبلور (جنګي، سپاهي)، ځغلا (تېښته)، ترار (مضطرب)، نه به درملې (علاج به یې ونه کړي)، تکه (صاقه)، نمنځې چار (زاهد او انصاف)، تیکنه (عدالت)، اوځار (ظاهر او ښکاره)، باتلی (د بوتلي پخوانی شکل)، سه (ساه، روح)، ببړی (زولانه)، ځوار (صبر)، زرغا (زرغونتیا، شینوالی)، مسا (موسکا، تر شونډډې خندا)، لاښ (د غره کمر)، بامي (د یوه ګل نوم)، غرج (غرجستان)، جوپه (قافله)، شار (د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرجستان د مشرانو لقب)، دويم سوړار (سوری او توده دښته)، رېږدله (زلزله)، سخ (ښه حال)، سار (ساری)، ټبار (ټبر، کورنۍ)، تون (ځای) او ځيني نورې کلمې دي چې اوس په ژبه او محاوره کې په دې شکل ډېرې نه کارول کېږي.

د شکل له پلوه لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه دا يوه بشپړه بولله يا قصيده ده چې د وخت په معيارونو برابرې درې برخې لري، تشبيب يا تغزل يا د پيل برخه، اصلي مطلب يا د موصوف ستاينه او درېيمه برخه خپل ممدوح ته دعا ده. دا قصيده دا درېواړه برخې لري. دا قصيده ټوله (۴۴) بيتونه لري. د مقفی مسرو د څپو شمېر يې په خپل منځ کې سره برابر دی يانې هره مسره يې (۱۱) څپې او د نامقفی مسرو شمېر بيا په خپل منځ کې مسره برابر دی يانې دا چې (۱۲) څپې لري. په پښتو کې يوه قاعده داده چې په غزل او قصيده کې کله چې مقفی مسرې (۱۱) څپې ولري، شاعر يا ناظم په ځينو وختونو کې اړ وځي چې دمقفی مسرو يوه څپه زياته کړي او که زياته يې نه کړي، نو وزن نه پوره کوي، دا حالت ډېر عام نه دی، يوازې په همدې يوولس څپيزو مسرو او ځينو نورو استثنايي حالاتو کې په نورو مسرو کې هم پېښېږي. دا قصيده رديف نه لري (کوکار، بهار، تار، زار، خونخوار، جبار، ډار، ګوزار، سپار، خار، ناتار، يار، شنار، ترار، مدار، افګار، خار، هوښيار، جار، بادار، هزار، وار، څار، تلوار، لار، ځوار، ښار، شرهار، کتهار، کهسار، شار، نثار، سوګوار، ديار، قطار، سوړار، ښکار، غبار، شعار، قرار، سار، جار، ټبار او غفار) يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافيې کلمې دي. د خپل تحليل د وروستۍ نتيجې په توګه وايو چې د محتوايي فورم له مخې دا نظم يوه مرثيه يا ويرنه ده او د شکل له مخې يوه پوره قصيده. د ويرنې په باب به پر خپل ځای رڼا واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ تیمن کاکړ

د (۵۵۰هـ) حدود

شیخ تیمن د (کاکړ نیکه) زوی د پښتو له پخوانیو شاعرانو څخه دی چې د پټې خزانې مولف دده احوال او اشعار د شیخ بستان بړیځ له (بستان الاولیا) څخه رانقل کړي دي. وایي چې شیخ تیمن د کاکړو له سیمې (کاکړستان) څخه د غور خواته ولاړ او هلته مېشت شو او دده اولاده تر اوسه هم په غور کې شته او په تیمني قبیلې پورې اړه لري، په خپله تیمن زاهد او عابد سړی و، کله کله به له غوره رږوب ته تللو او د خپل پلار کاکړ لیدنه به یې کوله، په غور کې دی په (کجران) کې اوسېده، چې د غور جنوبي برخه ده او د (زمینداور) شمال شرقي خواته پرته ده او مورخانو هم (کجوران) یا (کجران) لیکلی دی.

د بستان الاولیا په روایت چې پټې خزانې رانقل کړی دی، شیخ تیمن کاکړ د (علاوالدین خان حسین سام) معاصر و چې ددې پاچا د سلطنت وخت د (۵۵۰هـ) حدود دی او هم ددغه پاچا په عصر په کجران کې وفات شوی دی.

د پټې خزانې مولف وایي: زما پلار داودخان په بستان الاولیاء کې د شیخ تیمن دغه لاندې شعر لوستلی و او ما له خپله پلاره واورېده، دا شعر په پښتو قدیمو اشعارو کې ښه عشقي نښه ده، د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ړنغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی

***

زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون له اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی

***

نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهې راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی

***

د څښتن پار دې هېر مې نه کړې
آغلیه مخ چې په یانه کړې
اور بل دې پرېښوې واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ تيمن دا لوړ شعر چې په سوچه پښتو دی او ملي وزن لري له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي، چې غنايي (ليريک) او د موسيقيت خوا هم لري او له عشقي تغنی غړونو سره يې اړه ده او لکه پښتو اکثر عوامي اشعار چې په خوږه او خاص غږ غړول کېږي.

د تيمن نور حال موږ ته نه دی معلوم، فقط له دغه يوه شعره دومره ښکاري چې تيمن به يو عاشق مشربه سړی و او کله کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه ويل، دده د شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده او اشعار يې هم روان، سليس او خواږه دي او د لرغونو شاعرانو په ډله کې د تيمن شعر خاص مقام لري.

د شيخ تيمن د شعر شننه او ارزونه:

لکه څنګه چې زموږ ادبپوهانو يادونه کړې د شيخ تيمن دا شعر له سوچه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی او وزن يې د ملي اوزانو مطابق ګڼلی دی. په دې شعر کې رښتيا هم ټولې نږه پښتو کلمې کارول شوي يوازې د (تاخون) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وي. نورې ټولې پښتو کلمې دي، ځينې داسې پښتو کلمې په کې هم کارېدلې چې اوس نه کارول کېږي او يا هم ډېرې کمې کارول کېږي، په اصطلاح متروکې او نيمه متروکې ګڼل کېږي. لکه (سادين)، (نول)، (نوليزم)، (شهی)، (پېر)، (يانه). ددې ترڅنګ (ګهيځ، ببلتون، زرغون، يون، کړاوون) او نورې کلمې هم سوچه پښتو کلمې دي خو په اوسنۍ پښتو کې هم په ورته مانا کارول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د شکلي جوړښت په باب يې بايد وويل شي چې دا شعر له ځلورو ټوټو څخه رغېدلی، ياني ځلور بندونه لري. د سر بند درې لومړۍ مسرې يې په خپل منځ کې هم قافيه دي او ځلورمه مسره يې بيا بېله قافيه او رديف لري. د نورو درې بندونو هرې درې مسرې يې بيا خپلې خپلې قافيې او رديفونه لري، خو د هر بند د وروستۍ مسرې قافيه او رديف يې د لومړي بند د وروستۍ مسرې د قافيې او رديف تابع دي. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

=a______________________

=a______________________

=a______________________

=b______________________

=c______________________

=c______________________

=c______________________

=b______________________

=d______________________

=d______________________

=d______________________

=b______________________

=f______________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

=f____________________

=f____________________

=b____________________

د هندسي جوړښت له مخې دا نظم تر یوه حده په عربي ژبه کې د یو شعري فورم (مثلث) له بڼې سره نږدې دی خو له همدې مثلث سره یې بیا توپیر په دې کې دی چې هلته د بندونو شمېر هم درې او د مسرو شمېر یې هم درې دی. د لومړي بند هره او د نورو دوو بندونو د درییمې مسرې قافیه یې د لومړي بند قافیه تعقیبېږي.

په دې ډول نو دا شعر د مثلث او مربع دواړو فورمونو قوانین په بشپړ ډول نه راخپلوي، نو ځکه د وروستۍ نتیجې په توګه باید ورته همغه ملي سندره یا ترانه ووایو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري

د (۵۸۰هـ) حدود

د پښتو لـه پخوانیو قصیده ویونکو څخه یو ډېر مقتدر او د غښتلې قریحې خاوند ښکارندوی دی، چې د غور و او پلار یې (احمد) د غور د فېروز کوه کوټوال و، داسې ښکاري چې د ښکارندوی کورنۍ د خپل عصر عزتمن او معتبر خلک وو او د غور د پاچاهانو په دربار کې ورته په درنه سترګه لیدل کېدل، په خپله ښکارندوی به کله په (غور) کې ژوند کاوه او کله کله به په (غزنه) او (بست) کې هم اوسېده، د ده د ژوند شرح هم د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل کوي، چې ددغه کتاب خاوند هم هغه له (تاریخ سوري) څخه را اخیستې ده، دی وایي: ښکارندوی د خپل عصر عالم او شاعر پښتون و او د (سلطان شهاب الدین محمد سام شنسباني) په حضور کې یې ډېر عزت او اعتبار درلود او ددغه پاچا او هم یې (سلطان غیاث الدین غوري) په ستاینه کې ډېرې قصیدې ویلې وې او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و، داسې ښکاري چې ښکارندوی به تل د غور سلاطین په پښتو قصیدو ستایل او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی چې دده له دېوانه د تاریخ سوري لیکوال یوه پښتو قصیده نقل کړې وه او دغه بولله له تاریخ سوري څخه شیخ کته په خپل (الرغوني پښتانه) کې وکښله او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په (پټه خزانه) کې وساتله. دا قصیده چې اوس زمو په لاس کې ده، ښکارندوی د (محمد سام) په ستاینه کې ویلې ده او هند ته د هغه سلطان یو سفر انځوروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي.

ښکارندوی د پخو قصیده ویونکو په ډول لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري د پسرلي مناظر د غرو او رودو په زړه پورې او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې انځوروي، وروسته نو د سلطان معز الدین (شهاب الدین) ستاینې ته ورداننګي (ګرېز کوي) او په خورا استادۍ او اقتدار دده د لښکرو یرغلونه انځوروي. دا قصیده کټ مټ د غزني د دربار د پخو شاعرانو فارسي قصایدو ته ورته ده. دلته به لومړی د ښکارندوی قصیده راوړو او وروسته به یې شننه او ارزونه وکړو:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل ښونه
د غټولو جنډې خاندي و رېدي ته
زرغونو ښو کې ناڅي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وګاڼل غټولو سره پسولونه
مرغلرې چې اوره وخونو لیه
په ځلا یې سوه راڼه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوریه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپین ګلونه
سپینې واورې ویلېده کاندي بهېږي
لکه اوښې د مین پر ګرېوانونه
هر پلو رنې والې بهاندې خاندي
له خوښیه سر وهي له سینګړونه
هر پلو د ګلو وږم دی لونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه
د مسیح په پو به مړو ژوندون بیامونده
پسرلی مګر مسیح سو په پوکړونه
له مړو خاورې یې اغلی ګل راویوست
وچ بیدیا او غر یې کړله جنتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړی جا جي چې رامشت کړ رامشتګرو
ګهیځ چوڼي چې په بڼ وکا ږغونه
په بربڼ چې ږغ د چوڼو نغوږېده سي
ته وا چندي سره پیودي اشلکونه
د زلما ټاپی راغلی دی پر جنډیو
لکه پېغله غوټۍ کاندي مکېزونه
د پوپلو مخ سور کړی پسرلي دی
یو د بل په غاړه اچوي لاسونه
د هېندارو په څېر غرونه سپین وړنګن دي
چې پر واورو باندې ځل وکا لمرونه
په غورځنګ غورځنګ له خولې ځګونه باسي
لکه شڼ هاتي شڼا کاندي سیندونه
نه به چوڼي په ستایه د ګلو موړ سي
نه به موړ سم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمر دی
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه
د ښندو اورو یې درست اېواد زرغون کړ
له قصداره تر دیبله یې یونونه
په زابل چې د بري پر نیلي سپور سي
په لاهور یې د مېړانې ګزارونه
نه یې څوک مخ ته دري د میرخمنو
نه یې تورې ته ټینګېږي کلک ډالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دی پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه
په پسرلي چې یې تېرون پر اټک وکا
غاړه غاړه یې ترې سوللـه زړونه
نه به ده غوندې روڼ ستوری په هسک ځلي
که څه پورته سي له غوره ډېر مېړونه
نه به راولي جګړن د سیند په لوري
نه به بري څوک د هند خپاره ښهرونه
نه به څوک زلمي د غور سره راغونډ کا
د داور توري به چېري کا ځلونه
یو خاوند شهاب الدین دی چې یې وکا
په هر لوري هر اېواد ته یرغلونه
په جوپو جوپو جګړن یې هند ته یون کا
چې د غور بادار همت وکا زغلونه
نن په سیند باندې تېرېږي یرغل کاندي
په پرتم یې زمري رېږدي په ځنګلونه
څپان سیند یې هم له ډاره ایلایي کا
پر اوړو وړي د غوریانو ښه ایړونه
په هر کال اټک دده ښه راغلی کاندي
غوروي په څنډو خپل پاسته سالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونخوا ښکلي زلمي چې زغلي هند ته
نو اغليه پېغلې کاندي اتڼونه
زرغونې ختې اغوستې وي دې غرونو
بت بيديا هم پسوللي وي ځانونه
هر ګهيځ چې لمر څرکېږي له ختيځه
څو چې يون کا د لويديځه په څنډونه
که بريځر وي که غرمه وي، که برمل وي
که لرمل که لمر لوېد که ترملونه
د شهاب جګړن به نه کښېني له زغلو
نه به پرېږدي دا زلمي خپل بهيرونه
زمري کله کاږي ځان له يرغلګريو
څو يې نه کامات متونه ورمېږونه
يا به جګ کا د بريو رپي په هند کې
يا به پرېږدي هم په دې چاره سرونه
يا به وران کا بودتونونه د بمبڼو
يا به سره کاندي په وينو اړوادونه
په رڼا اوسې ته تل د دين شهابه
نوم دې تل وه پر دريځ په نمزد کونه
څو راڼه شي ستا په توره د هند لوريه
څو چې نست کړې له نړيه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ښبتن دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـوږ خـو سـتا پـه مرسـته يونـه څـو چـې يونـه.

شننه، ارزونه او تلنه:

پښـتو ادبپوهـانو د ښـکارندوی غـوري د قصـيدې پـه بـاب خپـل نظريــات څرګنــد کــړي دي. اســتاد پوهانــد حبيبــي وايــي: ((د ښــکارندوی دا قصــيده د پښــتو ادب يــو شــهکار دی او د شــاعر مهـارت او اسـتادي او د قريحـې غښـتلوالی او سـپېڅلتوب ځنـې ښکارېږي. لومړی مزيت چې په دې قصيده کې ليدل کېږي د کلام سلاست، رواني او بلاغت دی، چې هېڅ غوټه او ابهام نه لري او شاعر په خورا مهارت خپل مقاصد په ساده او سپېڅلو عباراتو ادا کوي.

که څه هم ښکارندوی ښاروال او درباري سړی و، خو کلام يې د غرو د ژبې کلکوالی او استحکام لري او د پښتو ډېر نادر لغات او مواد په کې شته چې پخوا ژوندي وو. دا لغات موږ ته دا راښيي، چې پښـتو خـورا پراخـه ژبـه وه او اوس يې ډېر پخواني کلمات لـه رواجه لوېدلي دي، لکه خاتيځ، لويديځ، لرمل، برمل او نور چې اوس يې په عوض کې موږ عربي يا دري کلمات وايو.)) وروسته بـه يې په تفصيل سره لغوي شننه وشي.

((ښـکارندوی چـې د قصـيدې پـه تشـبيب کـې د پسـرلي کـومې ښـکلې منظـرې تصـوير کـړې دی، د وطـن لـه ښـکليو دښـتو او غـرو څخه يې الهام اخيستی دی، دده حساسه قريحه د مناظرو په تصوير

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ډېره ګرندۍ ده، د پسرلي زرغونتوب، د ګلو غوړېده، د نسیم نڅا او ښه بوی، د غوټیو د پېغلو په شان مکېزونه، د بلبلانو خواږه ږغونه، د نیسان مرغلرې پاشل، د لمر وړانګې پر غرونو سپینو واورو لوېدل او هغه لکه هېنداره ځلول، د سیندونو مستي او غورځنګ دا ټول د وطن د پسرلي طبیعي او ښکلي مناظر دي، د پښتونخوا د جمال نښې دي چې شاعر یې په ترسیم او محاکات کې استادي او مهارت ښکاره کړی دی.

له دغې بوللې (قصیدې) څخه چې د ښکارندوی له دیوانه موږ ته پاته ده معلومولای شو، چې دا شاعر په ادبي فنونو او د بلاغت په اساساتو کې هم پوخ و، دده اشعار له ښکلیو تشبیهاتو او استعارو ډک دی او اسلوب یې کلک او پاخه دي. خو دا خبره هم باید هېره نه کړو چې، لکه د پښتو نور اشعار د ښکارندوی قصیده هم له سره ترپایه پر طبیعت ولاړه ده او لکه د دري د ځینو شاعرانو په شان په خپل شعر کې د هیئت، نجوم، فلسفې او نورو علومو اصطلاحات نه ګډوي او په کلام کې یې هېڅ راز درونـدوالی، تکلف او بې خوندي نه شته او په دې مزیت کې دی (منوچهري) ته ډېر ورته دی. چې هر کله طبیعي، حسي او د طبیعت په لمن کې نغښتي اشعار وایي.

په دې قصیده کې پر (سیند) باندې د غور د سلطان د لښکرو عبور تصویر شوی دی او شاعر په دغه پسرلي کې د سیند څپانتوب او د پېغلو اتڼونه او د دنیا ښکلا او د غرونو زرغونېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې ډول راوړي دي، چې دا ټول د دغو زلمو په استقبال کې دي او اټک هم هر کال، خپل پاسته سالونه (رېګ) پر مځکه غوړوي، چې د سلطان د لښکرو زلمي پر تېر شي.

څپاند سیند هم سلطان ته اېل دی او د غوریانو کښتۍ پر اوږو وړي، که څه هم له دې یرغله، د زمریو زړونه په ځنګلو کې رپېږي، خو بیا هم د خلکو مینه له دې سلطانه سره دومره ده، چې زړونه یې د تېرېدلو لپاره پلونه کړي دي. تاسې قصیده سر تر پایه وګورئ، ټول طبیعي انځور لري او له مافوق الطبیعه مبالغو او حشویاتو څخه پاکه ده او دا د یوه شاعر قدرت او مهارت ثابتوي، چې د طبیعت په لمن او دایره کې خپل مقاصد له طبیعي مبالغو پرته ادا کړي او خپل ممدوح که هم ستایي د یوه انسان په ډول یې ستایي او د هغه اصلي او حقیقي مقام ساتي.)) (۱۳: ۵۰۵- ۵۰۷)

لغوي شننه: لکه څنګه چې مو اشاره وکړه، په دې قصیده کې ګڼ شمېر داسې پښتو زاړه لغتونه کارېدلي چې اوس په پښتو کې نه کارېږي، یا لږ کارېږي او ځینې یې متروک ګڼل کېږي. دلته غواړو د دې ډول لغتونو مانا ته لږ تم شو.

بولله (قصیده)، ښکلونکی (سینګاروونکی)، ولونل (وپاشل)، طیلسان(قبا)، وښکلل (ښکلی یې کړ) اوس دا فعل نه وایو، جنډی(ګل)، ټیک(د تندي پسول)، وګاڼل(په ګاڼه یې سینګار کړل)، اوره(وربخ)، وخونولیه (نثار یې کړ او خون یې وکړ)، ځلا (ځلېدل)، سینګړ(سنګلاخ، سیند غاړه)، لونلې(پاشلې)، پو کړونه(

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوکول) ، جاجي (فکر کوي) اوس دا فعل نه شته، رامشت (ساز او سرود)، رامشتګر (سازنده)، چوڼی (بلبل)، بربڼ، (لوړ باغ)، نغوړېده (اوربېده)، چنډی (ښايي چې د شاعر مانا به لري) پيودي (نظم کوي) اشلکونه (اشعار)، زلما (اوس نه ده مستعمله- ښايي د ځوانۍ په مانا به وه له زلمي څخه)، ټاپي (اوس معين وخت ته وايي) يوپل (ښايي د يو ګل نوم به و اوس دا نوم پر سړيو ايښودل کېږي) وړنګن (ښايي له وړانګې څخه جوړ شوی صفت وي)، شڼ او شڼا (ښايي د مست او مستۍ په مانا و، خو اوس نه شته) چوڼی (ښايي له چوڼېدل څخه به د بلبل په مانا و)، د يادونې وړ ده چې تر همدې لغت وروسته تشبيب تمامېږي او تخلص شروع کېږي. شنسب د غوريانو د لوی نيکه نوم و (طبقات ناصري) د پښتو شين اسپ به وي. کهول (کورنۍ)، راغه (د غره لمن او دښته) د ښندواورو (د ښندلو وربځو)، اېواد (اوسنی هېواد دی)، قصدار (په اوسني بلوچستان کې يو ښار و چې اوس يې خضدار بولي)، ديبل (د عربو بحيرې پرغاړه يو ښار و، اوس کراچۍ ته نږدې) يون (تګ) نيلی (يو اس)، دري (درېږي) ستهان پخوانی شکل، ستهان (ستان، ځمکه، استوګنځی، په سنسکريت کې هم شته)، تېرون (تېرېدل، عبور)، ښايي له تېرېدل څخه پخوا په بله مانا و خو اوس نه شته. جګړن (ظاهراً له جګړې څخه د جنګي په مانا و ، بري (فتح کوي، له بري څخه، خو اوس د برل مصدر نه شته) داور (اوسنی زمينداور)، ځلونه (د ځل جمع ده، ځلېدل) زغلونو (د زغل جمع ده، تاخت و تاز)، پرتم (دبدبه)، ای‌لايي (له ايل څخه د اطاعت په مانا)، اير (يوه دسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښتې) سال (میده شګه)، ختې (البسه، اوس خت کمیس ته وایي) بټ، بیدیا تود بیابان)، پسولل له (پسول زېور) څخه پخوانی مصدر دی چې اوس یې فعلي مشتقات نه ویل کېږي.)، ګیهځ (سحر)، څرکېږي(له څرک (لمرخاته) څخه خو اوس یې فعلي ډول نه دی مستعمل)، خاتیځ(پخوا د مشرق په مانا و، د ختلو ځای، خو اوس عام نه دی.) لویدیځ(پخوا د مغرب په مانا و، خو اوس عام نه دی- لوېدل ځای)، ځنډه(اوس افق او کنارې ته وایي، خو ځنډونه نه شته)، بربځر(ضحی) برمل (ماپښین) ، لرمل (مازیګر) ، ترمل (مانبام) ، مل (به د مهال مخفف وي چې اوس وخت ته وایي)، نو باید مل (لوړ مهال) او لرمل (کوز مهال) ترمل (تور مهال) وي. بهیر(قطار)، ځان کښل-(تېښته)، یرغلګری (متهاجم)، رپی (ښایي د رپېدل له ریښې څخه پخوا د بیرغ په مانا و، خو اوس نه شته، د پرېږدي پرځای اوس کېږدي وایو، سر به پرې کېږدي.)

بودتون- (بتکده اوس دا کلمه نه شته، خو پخوا وه په زړه پښتو کې بود (بت) و او تون د ظرفیت ادات دي. بمبڼ (د هندوانو پیر)، دریځ (پخوانۍ کلمه ده د امیر کروړ په شعر کې هم راغلې ده، ښایي منبر ته یې ویله د درېدلو ځای لکه خاتیځ (لویدیځ) نمزدک(ښایي پخوا یې مسجد ته ویل اوس نه شته)، په زړه پارسي کې هم مزګت مسجد و. نست(نابود)، زېرمه- حمایت.)) (۱۳: ۵۰۰-۵۰۵)

له شکلي پلوه لکه څنګه چې دمخه یادونه وشوه، دا یوه بولله یا قصیده ده چې د شیخ اسعد سوري تر قصیدې وروسته دا دویمه قصیده ګڼل کېږي، قصیده هغه ډول فورم دی چې ((د غزل په شان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر لومړی بیت يې مقفی وي، د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره يې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره کوم خاص توپیر نه لري، توپیر يې دادی چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصيدې له (۱۶) څخه تر (۲۰۰) یا هم تر دې زیاتو بیتونو پورې رسېږي. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی، لومړی هغه قصیده چې قافیه لري، خو ردیف نه لري.

a________________

a________________

____

a________________

____

a________________

ترپایه

او هغه بڼه چې قافیه او ردیف دواړه لري.

=a________________

=a________________

____

=a________________

____

(c) ketabton.com: The Digital Library

=a

ترپایه

د ښکارندوی غوري قصیده لومړی بېله لري، ردیف نه لري او په قافیې پایته رسېږي. (سینګارونه، لالونه، غرونه، بڼونه، جونه، پسولونه، دښتونه، ګلونه، ګرېوانونه، سینګړونه، کاروانونه، پوکړونه، جنتونه، ږغونه، اشلکونه، مکېزونه، لاسونه، لمرونه، سیندونه، صفتونه، رغونه، یونونه، ګزارونه، ډالونه، جهادونه، شهابونه، زړونه، مېړونه، ښهرونه، ځلونه، یرغلونه، زغلونه، ځنګلونه، ایړونه، سالونه، اتڼونه، غرونه، ځانونه، څنډونه، ترملونه، بهیرونه، ورمېږونه، سرونه، اېوادونه، نمزدکونه، بودتونونه او یونه) یې د قافیې کلمې دي (ونه ونه) یې ترمنځ مشترک غږونه دي، دا قصیده د محتوایي فورم له پلوه یو مدحیه یا ستاینه ده. ستاینه مدحیه بیا هغه ډول مانیز فورم ته ویل کېږي چې په هغه کې شاعر له پیله ترپایه د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. لکه څنګه چې د امیر محمد سوري قصیده په ویر او ماتم، شکایت او درد پیلېږي او په ویر پای ته رسېږي، نو ځکه ورته ویرنه وایي، دغسې د ښکارندوی غوري دا قصیده له سره ترپایه د سلطان معزالدین په ستاینه راڅرخي، نو ځکه ورته یوه مدحیه قصیده ویل کېږي. دې قصیدې د خپل وخت د قصایدو ټولې ځانګړنې پوره کړې او ان د خپل وخت تر نورو قصایدو لوړه او طبیعي انځورګري لري، نو ځکه یې په ټول پوره او کره بولله ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین

(۵۸۰هـ) حدود

غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دی، چې پخوا یې یو وچ غر شین او اباد کړی و، نو ځکه دوی (غرشین) بولي، دا قوم د کندهار خواوو کې اوسي.

ملکیار له دغه قومه یو خورا ستانه او مشهور سړی دی، چې د پښتنو مورخانو دده ذکر په خپلو مشاهیرو کې راوړی دی، نعمت الله هروي لیکي، چې (ملکیار) د (شیخ ابوبکر طوسي) معاصر و او په (ډیلي) کې یې یوځای درلود چې (سلطان شهاب الدین غوري) د ملتان د یرغل پر وخت ده ته ښبنلی و او دده مرقد هم هورې دی.

دا روایت چې نعمت الله کښلی دی، څو سوه کاله دمخه سلیمان ماکو هم دغسې راوړی دی او ځنې ښکاري چې د ملکیار د ژوند وخت د (سلطان معز الدین غوري) عصر و او دی په جګړو کې د سلطان ملګری هم و، ځکه چې سلطان لومړی پلا پر ملتان پر (۵۷۱هـ) حمله کړې وه، نو دده د ژوند زمانه هم په دغو وختو کې تخمینولای شو.

سلیمان ماکو دده په احوال کې هسې لیکي: ((نقل کاوه شي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی وروښانده او هم هورې مړ شو. نقل کاوه شي چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوبله کې مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو بری وکړ. لیرې نه وه چې مسلمانان شي د کفارو په کتارو پوپنا او دښنه بری وکړي، ناڅاپه شیخ ملکیار راغی او پر دښمن یې یرغل وکاوه او ډېر زښت یې ووژل، نورو مسلمانانو هم د ملکیار تر اړخ تورې وکښې او سره ومروړل (یې) دښنه، ستر ځښتن دوی ته په مېړانه د شیخ ورکړه لو سوبه او بری چې پخوا هم نه و په برخه شوی د چا ، هېڅکله په هېڅ ځای کې.)) (۳۸: ۲۴-۲۵)

د سلیمان ماکو له دغه بیانه ښکاري چې ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د تورې او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب سربېره، ادبي ذوق هم درلود ، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې تل لوستل، لکه چې سلیمان ماکو د شیخ اسمعیل سړبني شعرونه د ملکیار له خولې رانقل کړي دي. د زهد ، تصوف او عرفان له پلوه هم ملکیار ښه شهرت لري او مورخان دده له نامه سره (پران) هم لیکي او دده عرفاني شهرت دومره ډېر و ، چې تخميناً دوه نیم سوه کاله وروسته سلطان فېروز شاه (۷۲۵-۷۹۰هـ) ډهلي ته نږدې فېروز اباد ښار جوړ کړ، نو هلته دې پاچا د (شیخ ملکیار پران) په یادګار یو سرای هم جوړ کړ چې د هغه عصر مورخ (ضیاءالدین برني) یې پر (۷۵۸هـ) کال ذکر کوي، لکه چې مورخان تصریح کوي، ملکیار په ډهلي کې اوسېده او هم هورې مړ شو او په دغه ښار کې د شیخ ابوبکر طوسي له مزاره سره یوځای ښخ دی او د سلیمان ماکو د وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې په هغه میدان کې چې شیخ ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېده او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف د ننګ او جنګ یوه سندره وویله او لښکریان یې همت، شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، څو په پای کې بریالی شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه، سلیمان ماکو لیکي: په جوبله کې ملکیار دا پارکي وویل، چې غازیان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول:

ښبنتن مو مل دی　　اوس مو یرغل دی　　ایواد د بل دی

غازیانو ګورئ

ښبنتن مو مل دی

توري تېرې کړئ کړئ　　دښن مو پرې کړئ　　منګولې سرې

څه له به تښتو

ښبنتن مو مل دی

که ټینګ کړو زړونه　　پر بري یونه　　چې زمري یونه

اسلام راڅخه دی

ښبنتن مو مل دی

غازیانو راسئ　　ټول شاوخوا سئ　　د شهاب په ملا سئ

دښمن مو غوڅ کړئ

ښبنتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

«د ملکیار دا شعر چې د پښتانه قومونو د حماسیاتو او رجز رنګ لري له هغو سندرو څخه دی، چې پښتانه پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د ظلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي. ددې شعر عروضي کیف، الفاظ او کلمات سوچه دي او لکه د نورو ګړنیو (ولسي) اشعارو په څېر یو تکرارېدونکی کسر (غبرګ) هم لري، چې د هر بند په پای کې ویل کېږي او دا د پښتو د مخصوصو اشعارو یو ښه خاصیت دی. شاعر په حقیقت کې یو مبلغ هم دی او په هرځای او هره موقع کې د خپلو ویناوو د اغېزمنتیا لپاره د بیان طرز او اسلوب داسې ټاکي چې دده وینا پر اورېدونکیو باندې ښه اغېزه وکړي او د شعر مقصد یې حاصل شي.

په دې پارکي کې هم ملکیار د غوري سلطان د جنګیالیو د پارولو لپاره دوی ته داسې خطابونه کړي دي چې باید په اورېدلو یې متاثر شوي وي او په دوی کې یو ملي او دیني هیجان پیداشوی وي، دا پارکی له نومونو پرته نور ټول سوچه پښتو دی. په دې پارکي کې (ملا) د ملګری او همراهۍ په مانا هغه زړه کلمه ده چې د اسعد سوري په قصیده کې هم راغلې وه (نه به ملا کړي له ببوزلو له ترار)، له دې څخه هم ښکاري چې دا پارکی د پښتو ژبې په لرغونې دورې پورې اړه لري، په دغه وخت کې لا داسې پخواني کلمات مړه نه وو او له استعماله نه وو لوېدلي. د پښتو په پخوانیو اشعارو او لرغونې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوره کې چې ګورو د جهان پهلوان امیر کروړ سوري تر شعر وروسته دا لومړی جنګي اثر دی، خو فرق یې دومره دی چې امیر کروړ په خپل شعر کې د یوه زبردست او غښتلي قاید رنګ لري او د یوه نومیالي اتل (قهرمان) په ډول شعر وایي، خو ملکیار دلته د یو مبلغ په دود خبرې کوي او غواړي چې ملي احساسات په دیني تبلیغ وخوځوي. له خپل عرفاني مقامه هم کار واخلي او د شعر په وسیله د لښکرو روح تقویه کړي، نو ملکیار په پخوانیو شاعرانو کې هم عارف و، هم شاعر، هم جنګیالی او دا درې سره خواوې یې په شعر کې شته.)) (۱۳: ۵۱۳-۵۱۴)

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه په دې شعر کې نږه پښتو کلمې راغلي دي. یوازې (غازیانو) کې (غازي) عربي ریښه لري او (اسلام) عربي کلمه ده، نورې ټولې کلمې یې پښتو دي. دا نظم ټول درې بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې لري، خو پنځمه مسره یې په ټولو بندونو کې تکرار یا د کسر بڼه لري.

په زړه پورې خبره خو داده چې د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره هم مساوي دی، هره مسره یې (۵) (۵) څپې ده او بله خبره په کې داده چې په ټولو درې بندونو کې څلورمه مسره له قافیې څخه ازاده ده، خو له وزن څخه ازاده نه ده، همدا هره څلورمه بې قافیې مسره او پنځمه مسره د محتوایي تاکید بڼه هم لري چې اوربدونکې ته روحیه ورکوي، دا شعر د پښتو د خپلو ملي اوزانو تابع دی، ملي او حماسي محتوا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تایمني

د (۵۸۰هـ) حدود

د تایمني په نامه موږ د پښتنو یو پخوانی ادیب او شاعر پېژنو خو دا نه ده ښکاره چې ددې شاعر نوم تایمني و که د تایمني قوم ته منسوب و، چې دا قبیله په غور کې اوسي.

د غوري شاهانو په عصر کې لکه نور مشهور پښتانه شعراء چې تېر شوي دي یو له هغو څخه (تایمني) دی، چې دده ځینې اشعار تراوسه هم د زمینداور په غرو او رغو کې د خلکو په یاد دي، د (سلطان غیاث الدین غوري) معاصر و څرنګه دده یو شعر په زمینداور کې میندل شوی دی، نو دا په ټینګه ویلای شو چې دی به په زمینداور کې اوسېده، او لکه څنګه چې څرګنده ده ددغه سلطان پاچاهي د (۵۸۰هـ) په حدودو کې وه، نو د تایمني ژوند به هم په دغه عصر کې و. تر دې زیات نور دده احوال نه لرو.

استاد علامه حبیبي د تایمني په باب وایي: (په (۱۳۱۰ش کال) چې زه د هلمند په کلیو او لتو کې ګرځېدم، په یوه کلي کې د شپې د زلمو بنډار و او د نشاط او مسرت بزم تود و هلته به ځینو په خواږه ږغ نارې کولې او ځینو به نڅل او بعضو به بدلې او سندرې ویلې، ددې بنډار په یوه خوا کې یو سپین ږیری ناست و که څه هم زمانې نتلی و او وښتان یې تک سپین وو، خو خوش ارواح سړی و او زړه یې ځوان و. دې سپین ږیري د زمینداور په غرو کې د زلمیتوب ښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې ورځې تېرې کړې وې او د هلمند پر غاړو يې د مينې په دنيا کې خپله ځواني خاورې کړې وه، د سترګو ديد يې لږ شوی و، خو زړه يې بينا و، غوږونه يې درانه وو، خو سد يې پرځای و، زلمو ده ته په درنه سترګه کتل او ده هم په خپلو خوږو سندرو، بزمونه تودول، د خپل زلميتوب کيسې به يې کولې او د هلمند د غاړو او داور د ودانۍ او مدنيت زړې افسانې چې ده ته له تېرو نيکونو ښخه رسېدلې وې، بيانولې به يې. دې سپين ږيري په خپلو سندرو کې د تايمني په نامه دا شعر په ملي وزم او خوږه لهجه ولوست، چې د پښتو يوه زړه ادبي ټوټه ده:))(۱۳: ۵۱۵)

نـــــن زه ږغېــــــږم پـــــه صـــــفت د ســــــلطان
چـــــې دی بـــــادار غـــــازي ملـــــک د جهـــــان
د فيـــــروز کـــــوه او غـــــور رښـــــا لـــــه ده ده
هـــــم د تېـــــرو تـــــورو برېښـــــنا لـــــه ده ده
چـــــې تـــــوره وکـــــاږي چړتـــــون کـــــې خـــــالي
غلـــــيم يـــــې کلـــــه کـــــړي پـــــه تـــــوره ســـــيالي
غيـــــاث الـــــدين د غـــــور زمـــــری عاليشـــــان
د اســـــلام ديـــــن دده پـــــه تـــــوره روښـــــان.

***

مـــــا د ((داور)) پـــــه مځکـــــه وليـــــد ((ارم))
دا د جنتـــــت پـــــه څېـــــر و بـــــڼ ښـــــه خـــــورم
د فېـــــروز کـــــوه پـــــه دود ودان دی نـــــا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلی هر ګل څه ښه خندان دی نا
دلته کړونګي دي ږغونه کوي
اوبه بهېږي سرودونه کوي
هر سړی ګوري چې ولاړ وي اريان
کړي ننداري د خداوند د بستان

***

غياث الدين د جهان لمر دی نا
عالم له ده ډېر بهره ور دی نا
هند يې روښانه په اسلام کی نا
له ځانې خوښ خير الانام کی نا
چې يې په غور کې نيلی زين کی نا
پر کافرانو يې ناورين کی نا
تل دې برى وي د غازي پر ميدان
زه تايمني ستاينه کړم د سلطان.

استاد حبيبي زياتوي: ((د تايمني له اشعارو څخه فقط دومره موږ ته پاتې دي او په دې کې دی زميندا ور ستايي او د دې ځای تاريخي ودانې او مدنيت بيانوي، دی په زميندا ور کې د ((ارم)) باغ ستاينه کوي او وايي چې د فېروز کوه په ډول ودان دی. د تاريخ له پلټنې ښکاري، چې دغه (ارم) په (داور) کې يو باغ و، د غوري عصر يو مورخ (منهاج سراج جوزجاني) هم د دې باغ ارم ياد داسې کوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ثقات چنین روایت کرده اند: که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود و شکار دوست و از حضرت فیروز کوه که دارالملک او بود تا بشهر زمین داور که داراالملک زمستانی بوده هیچ افریده را مجال نبودی که شکار کردی...

در زمین داور باغی ساخته بود انرا باغ ارم نام نهاد و الحق درمیان دنیا مثل نزاهت و طراوت ان باغ هیچ پادشاهی رانبود و طول او بقدر دو میدان وار زیادت بود...»

منهاج سراج د غوري عصر یو مشهور سړی دی چې د غوري شاهانو په دربار کې اوسېده، د بامیانو، فېروز کوه، هرات او زمین داور مدنیتونه یې په خپلو سترګو لیدلي دي.»

د تایمني پښتون شاعر دغه بدله هم ددغه مورخ د بیان ښه تایید کوي او دا دوه معاصر ادیبان د غوریانو د ثقافت استازي دي.» (۱۳: ۵۱۵-۵۱۷)

د تایمني دغه شعر روان او ساده دی او ضمناً حماسي خوا هم لري او لکه د پښتو ولسي اشعار په وزم هم ویل کېږي، که څه هم ظاهراً د عروضي اشعارو په تقلید د قافیې تر اصولو لاندې دي، خو د پښتو د پخوانیو او اوسنیو ازادو سندرو رنګ لري او د اکثرو بیتونو په پای کې دترنم (نا) راغلی دی او دا خاصیت د ملي اشعارو دی چې په ترنم ویل کېږي.

داسې ښکاري چې تایمني په شعر کې د پخوانیو او خاصو وطني اسلوبو تابع و، خو بیا هم د ماحول اثر پرې شوی او ښایي د پارسي ادب اغېزې پرې لوېدلې وي، چې دده له دغه یوه شعره ښه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې پورته یادونه وشوه د تایمني پورتنی شعر یا بدلـه تر ډېره حده د پښتو ولسي شعرونو له فورمونو سره سمون خوري او له عربي څخه راغلي فورمونـو سره تـوپیر لـري، خو دې سره سره د پښتو خپل فورمونه چې کوم څرګند فورمونه دي، د هغو ټولو یو هم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي. دا بدلـه (درې) بندونـه لـري چې د مسرو د شمېر او د څپو د څومره والي له امله سره یوشان دي.

مشترک وزن تعقیبوي د لومړي بند لومړی بیت یې مقفی دی او د همدې بند وروستی بیت یې بیا د لومړي بند مطلع تعقیبـوي او د دویم او درېیم بند وروستي بیتونـه یې د لـومړي بنـد د مطلع قافیـه تعقیبوي، ځینې بیتونه یې پر قـافیې سربېره ردیفونـه هم لـري، خو ځینې یې پر قـافیې پـای تـه رسي. پـه ټولیز ډول پـرې د پښـتو خپـل څپیز خجیز جوړښت د تطبیـق وړ دی. د محتـوایي فـورم لـه پلوه دا بدله تر ډېره حده مدحیه یا ستاینه ګڼل کېږي، چې شاعر پـه کې لـه پیلـه ترپایـه د خپـل ممـدوح (غیـاث الـدین غـوري) او د هغـه د تـورو ستـاینه کـوي. لـه لغـوي پلـوه پـه دې شعر کـې دري او عربـي کلمـې شـاملې دي، دري کلمـې، لکـه: (فیـروز کـوه، بـادار، خـالي، خـورم، سـرود، خداونـد، بسـتان، جهـان، بهـره ور، میـدان) او ځینـې نـورې کلمې دري دي. (صفت، سلطان، غـازي، ملک، عـالیشـان، اسـلام، دین، جنت، عـالم، خیرالانام، کافر) او ځینې نـورې کلمـې بیـا عربـي دي. دغه راز مشترکې کلمې هم لري چې په پښتو او دري دواړو کې یوشـان کـارول کېـږي لکـه (سـیالي، خنـدان، زیـن) او ځینـې نـورې. پښـتو سوچه کلمې هم په کې ډېرې دي، د متروکو کلمو څخه یوه هم (چړتون) دی چې اوس په پښتو کې نه کارېږي. د تایمني له شعر څخه داسې ښکاري چې دا مهال پښتو ادب ته د دري او عربي ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزې رارسېدلي او تر نورو پخوانيو شعرونو په کې دا اغېز زيات محسوس دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطب الدین بختیار

(۶۰۰هـ)

قطب الدین د (احمد) زوی د (موسی) لمسی په قوم پښتون بختیار او د خپل عصر له نومیالیو عرفانو څخه و، چې تراوسه هم په هند کې لوی شهرت لري. پردیو مورخانو دا سړی نه دی پېژندلی او دده د پښتونوالي ذکر يې نه دی کړی، خو پښتنو مورخانو دی د پښتنو په عرفاني مشاهیرو کې راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) کې دده مناقب په تفصیل سره راوړي او داسې وايي: ((حضرت خواجه قطب الدین بختیار کاکي قدس الله سره نام پدر ایشان احمد بن موسی است ساکن اوش بود که از توابع بغداد است و تولد ان برگزیده، درسنه پانصد و هفتادوپنج اتفاق افتاد، چون سال عمر ایشان به بیست و پنج رسید حضرت معین الدین سجزی بآن مکان تشریف اورد خواجه قطب الدین بختیار دست انابت بذیل هدایت ایشان درآورده مرید شد... بعد برفاقت شیخ جلال الدین متوجه هندوستان شدند، در بلده ملتان بغوث العالم شیخ بها الدین زکریا ملاقات نمودند...))

په دې ډول نعمت الله د پښتنو مورخ، قطب الدین بختیار د خپل کتاب په ډېرو ځایو کې ((قطب افغان)) بولي او دده د نورو هم قومیانو مشاهیرو نومونه هم راوړي، لکه خواجه یحیی بختیار، شیخ شهاب بختیار، شاه ابوبکر بختیار او نور... دا خو ښکاره ده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بختیار د پښتنو یو خورا مشهور او ستانه قوم دی، څرنګه چې دوی تر راوروسته وختونو پورې هم د سلیمان غره په شاوخوا کې پووندګلي او سوداګري کوله ځکه نو پردي مورخان د پښتنو په دغه نه وو خبر، نو یې قطب الدین پښتون نه دی لیکلی تش له ده سره بختیار لیکي، (فرشته) تاریخ وایي، چې: دی په (اوش) کې زوکړی دی چې د ماورالنهر له ښارو څخه و. (ابو الفضل علامي) هم دی د (فرغانې) د (اوش) بولي.

(اوش) یا (اوچ) خو دوه زاړه ښارونه وو، چې د (سیحون) پر هغه بله غاړه ودان وو. (ابن خرداذبه) وایي: دا یو لوی کلی و چې له (قبا) څخه اوه فرسخه لرې و او (اوزګند) ته لس فرسخه پروت و، (یاقوت) هم دا دوه کلي بېل بېل یادوي (اوش) له (فرغانې) څخه او (اوچ) د سی‌حون پرغاړه ګڼي، نو که موږ د نورو مورخانو دغه قول چې قطب الدین په (اوش) کې اوسېده، ومنو ځکه چې دده پښتونواله پښتنو مورخانو تصدیق کړې ده، نو دا ویلای شو چې دده نیکه یا پلار به هغې خواته تللی او قطب الدین به هلته زوکړی وي. دلته دا خبره هم د غور وړ ده چې زموږ پښتون مورخ سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ددې قطب الدین ذکر داسې کړی دی:

((نقل کاوه شي چې بختیاري ستر ستانه و، له ده څرګند شوي دي هغه کرامات چې موږ وکښل او وویل، موسی چې ستر پلار د قطب، تللی و له بختیارانو څخه او مېشت و پر ابواد چې سیند باله سي.))(۳۸: ۳۸) دا روایت خو د قطب الدین د نیکه تګ له خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطنه ثابتوي، خو د ماورالنهر پرځای (سند) ښيي که موږ دقت وکړو، په سند کې هم په دغو وختو يو ښار ودان و چې (اوچ يا اوچه) بلل کېده، مورخان يې د سلطان معز الدين غوري په فتوحاتو کې له ملتان سره يوځای راوړي او دا ښکاري چې (اوچ) د سند يو مشهور ښار و، نو که د قطب الدين پلار او نيکه په دغه ښار کې اوسېدلي وي، ځکه چې د قطب او دده د پلار نور عرفاني معاصران هم په ملتان کې وو، نو به د سليمان ماکو قول سم وي. په هر صورت قطب الدين خو پښتون و، چې نيکه يې له خپله قومه بختيارانو څخه تللی دی يا د سند په (اوچ) يا د ماورالنهر په (اوش) کې اوسېده او وروسته يې لکه دمخه چې وويل شول په (هند) کې شهرت موندلی دی.

قطب الدين د (مخزن افغاني)، (آيين اکبري) او (مخبرالواصلين) په قول د لومړۍ خور پر (۱۴)مه (۶۳۳هـ) کال او (فرشته ۶۳۴هـ) د عمر پر (۵۸) کال وفات او په ډهلي کې ښخ شو، چې تراوسه يې مزار ډېر مشهور دی.)) (۱۳: ۵۲۰-۵۲۱)

د قطب الدين اشعار:

د قطب الدين علمي او عرفاني شهرت خو له تېرو ليکنو څخه تاسې ته ښکاره شو، چې دا نوميالی بختياری پښتون په عرفاني دنيا کې څومره لوړ مقام لري او د اولياوو اکثر تذکره ليکونکي دده احوال ذکر کوي، خو دا عارف د پښتو يو خورا ښه شاعر هم دی، چې سليمان ماکو يې په خپله تذکره کې د مناقبو تر شرحې وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه عشقي سندره هسې رانقل کوي، څرنګه چې سلیمان دده معاصر دی، نو یې قول د منلو وړ هم دی. ماکو وایي:

((بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویونه، خدای ته نارې کړي غلبلې کړي، پاړکی لرینه، چې یو دادی:

ویر مې زړه سوری سوری کړ	راتـه وګـوره مـلـوکې
پـه بـېلتون کـې دې وبـاسم	له خوږمنه زړګي کوکې

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بـېلتون اورونـه بـل دي	هر ګړی مې زړګی سوځي
لـېونـی یـمه د مـینې	سوځم زه لکـه پېلـوځي

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

غـوړولـی دې اوربـل دی	اور زمـا پـه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم	په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

شننه او ارزونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شعرونو کې د پښتو شعر زوړ اغېز ځرګند دی، یوه پردۍ کلمه پرې ګډه نه ده او د ادا ډول یې هم ساده، اما ډېر بلیغ دی. د مینې واردات او د مین د زړه احساسات یې ښه په کې ځرګند کړي دي دا شعر لکه اوسني پښتو ولسي شعرونه تکرارېدونکی غبرګ (کسر) هم لري.

داسې ښکاري، چې قطب افغان د مینې په دنیا کې تاوده جذبات لرل او سلیمان ماکو، چې دده معاصر دی دغه عشقي احساسات په داسې ډول بیانوي:

«ژاړي، اوناري غلبلې کړي او د عشق سندرې لولي.» له دغو عشقي نارو او سندرو څخه یوه لوړه سندره اوس موږ ته پاتې ده، چې د شاعر د زړه درد او سوزناکه جذبات ښکاره کوي.

قطب یو فارسي لوی دېوان هم لري، چې ټول عشقي غزلیات دي او له هغو څخه هم دده عشقي جذبات ښکاري، خو په پارسي کې دده اشعار ډېر ښه، بلیغ او روان نه دي، ځکه چې اصلي او مورنۍ ژبه یې پښتو وه، نو یې په پارسي هغسې اشعار نه دي ویلي چې د پارسي له لوړو شاعرانو سره مقابله وکړي په اکثرو پارسي اشعارو کې یې تعقید او شعري عیبونه شته.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، د بختیار شعر د پښتو د ولسي اشعارو وزن لري، بدلو ته ورته دی، ټول درې بنده لري، هر بند یې څلور مسرې لري او یو کسر خو له ځینو نورو کسرونو سره چې یوه مسره په کسر کې تکرارېږي، توپیر لري. دلته هم په حقیقت کې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره د کسر په توګه راځي، خو همغه مسره بیا ځکه غبرګېږي چې وزن پوره کړي او د ویونکي خوله په وزن ډکه شي. د نورو پښتو شعري فورمونو کوم مشخص فورم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دی. د سر بند او د دویم بند څلور څلور مسرې د جوړښت له مخې د قطعي تر قاعدې لاندې راتلای شي او وروستی بند یې د څلوریزې، خو په مجموعي ډول ټول شعر د بل کوم خاص فورم تر قاعدې لاندې نه راځي. نو ښه به وي چې د پښتو د خپلو ولسي فورمونو له جملې څخه یې وګڼو. دوه لومړني بندونه یې ردیفونه نه لري او درېیم بند یې له ردیف څخه هم برخمن دی، د څپو د جوړښت له مخې یې د ټولو څپو شمېر سره مساوي دی یانې دا چې هره مسره یې (۸) څپې لري او همدا ددې سبب شوي چې ټول نظم په یوه واحد وزن سره وتړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو

(۶۱۲هـ)

د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په نثري برخه کې چې د کوم لیکوال لیکنه ترلاسه شوې هغه سلیمان ماکو د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده. د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هورې اوسي او په ابدالیو (درانو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي.

دی په خپله وايي، چې: پر (۶۱۲هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان ماکو تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتنو د نومیالیو بزرګانو په احوال کې یوه (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي، په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس ورک دی، یوازې لومړي اووه مخه یې زموږ لاس ته راغلي دي.

سلیمان ماکو د پښتنو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د نفیس او ګټور کتاب دغه څو مخه د پښتو ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسې مفید ثابت شو چې د ادب او پښتنو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا که څه هم یوازې اوه ډک مخونه ترلاسه شوي، خو له تاریخي پلوه دا اوه مخونه هم خورا ارزښتمن دي او د پښتو ادب لپاره د طلایي اثارو مثال لري. په دې اوو مخونو کې (بیټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ اسماعیل او قطب الدین بختیار) معرفي شوي او د هغو د کلام بېلګې په کې راغلي دي. د نثر برخه یې چې د شاعرانو معرفي رانغاړي، په سلیمان ماکو پورې اړه لري او د نظم برخه یې اړوندو شاعرانو پورې. په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی چې په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې دده نثر ته یې زیاته ښکلا ورکړې ده. د نثر یو دوه پراګرافونه به یې د بېلګې په توګه راوړو:

((مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ))

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بېټني دده ورور چې سړبن نومېده او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلیمان ماکو د نثر د ځانګړنو په باب وایي: ((تر سلیمان دمخه د پښتو نثر کومه منثوره نمونه موږ ته نه ده معلومه چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و؟ او څه سبک او ډول یې لاره؟ خو د سلیمان د نثر پوخوالی او متانت دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته ثرګندوي، چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او لکه د پارسي نثر چې هم په دغو غزنوي او غوري دورو کې متين او پوخ او خوږ و، د پښتو نثر به هم ښه او د فصاحت اصولو ته نږدې و.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې دريو عواملو لاندې يې نشو و نما راته ښکاره کېږي او په هغه ادبي محيط کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و؛ نو طبيعي ده چې دغه عامل به دده نثر پر ادبي بنيه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو، د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده دروند اثر لاره.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان ماحول يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه عصر کې پاړسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني، هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و. تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او جوامع الحکايات او تاريخ سيستان او بيا طبقات ناصري او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي؛ ځکه چې پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و. په خپله پارسي نثر هم په ابتداء کې تر دغه اثر لاندې نشو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په حدودو کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول، د عربي ژبې اغېزې پـه کې ځرګندې دي، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره په دغه زمانه کې پوره ارتباط لـري، پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

د سلیمان ماکو په حیاتي محیط کې دغه درې سایقه موجود وو، چې هر یو پر ادبي تحول او د لیک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغو دریو عواملو لاندې د سلیمان نثر تحلیلوم.)) (۱۳: ۶۰۲-۶۰۴)

د سلیمان ماکو د نثر په باب به وروسته د نثر په اړونده برخه کې پوره تفصیلي بحث کېږي، خو اوس دلته پـه لنډیز سره وایـو چې د سلیمان ماکو نثر خورا خوږ او روان نثر دی. خپل پښتو لغتونه هم لري، (دري) او (عربي) ژبو لغتونه هم پـه کې کارېدلي دي، ګرامري جوړښت یې د پښتو له اوسنۍ محاورې سره ډېر اړخ نه لګوي، خو کېدی شي د خپل عصر محاورې سره برابـر وي، تکلف او تصنع پـه کې نه شته، ځینې لغتونه یې اوس مړه یـا متروک ګڼل کېږي، خو اکثره یې اوس هم زموږ په ورځنۍ محـاوره کې کـارېږي. د سلیمان ماکو د تذکرې بشپړ متن نه دی ترلاسه شوی کـه ټول متـن وای، نو پوره باور و چې د هغه وخت د ښنتو ادبي بهیر په تېره بیا د نثر برخه بـه تـرې ډېـره ښـه ځرګنده شوې وای، خو دا څو مخونـه چې ترلاسـه شوي دي، له هغو څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاره کېږي.

د سلیمان ماکو په تذکره کې د نظم برخه هم د زیات اهمیت وړ ده، دا برخـه نـوره هـم سـوچه او نـږه پښـتو ده. سـلیمان مـاکو پـه دې تذکره کې د پښتو ډېر پخواني نظمونه خوندي کړي او د زمـانې لـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپانه يې ژغورلي، چې په خپل ځای کې يې په تفصيل سره د هرې برخې يادونه کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي
(۶۳۳-۶۸۸هـ)

دا مشهور عارف او متقي شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی، چې دده لوی نیکه (خرښبون) هم د پښتو ادیب او شاعر او دمخه یې احوال او اثار تاسو ولوستل.

شیخ متي د (عباس) زوی و، چې عباس د (عمر) او عمر د (خلیل) زوی و، خلیل د (غوریا) او غوریا د (کند) او کند د (خرښبون) زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خرښبون تر مرګ وروسته په ارغسان، پښین او پېښور کې سره خپره شوه او شیخ متي دوه نور وروڼه هم درلودل چې (حسن) او (امران) نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی، چې هغه غر دده په نامه ((د خواجه امران غر)) هم بلل کېږي او یوه خور یې ((بي بي خالا)) چې قبر یې تراوسه هم په پښین کې مشهور دی او په کلات کې د ترنک پر غاړه د ((خالا کلی)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي، چې دا به په ژوند هلته اوسېده. شیخ متي پر (۶۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کالو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۶۸۸هـ) کال وفات شوی دی، دده مزار تر اوسه د کندهار شمال شرقي خوا ته تقریباً (۵۰) میله لرې پر یوه غونډۍ واقع دی، چې (کلات) یې بولي او دی په (کلات بابا) مشهور دی، ده خپل ژوند هم د ترنک پر غاړو او د (غونډان) په غره او د (کلات) په حدودو کې تېر کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي کورنۍ په (خلیلو غوریاخېلو) کې خورا مشهوره ده، دوی د پېښور له رغو څخه بېرته د کندهار خواوو او د ترنک غاړو ته ولاړل، په علم او عرفان معروف وو او پښتنو مورخانو یې ذکر ډېر راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) او اخوند درویزه په خپله تذکره (حیات افغاني) او نور مورخان ددې کورنۍ احوال په تفصیل ذکر کوي او ددغې عرفاني کورنۍ خلک تراوسه هم د کندهار د ((ناکودک)) په کلي کې اوسي، په دوی کې ډېر شاعران، مورخان، عارفان تېر شوي دي. تر خرښبون وروسته هم ښایي، چې دوه پېړۍ په دې معروفه کورنۍ کې ډېر مشاهیر او شعراء تېر شوي وي، چې زمانې د دوی اثار سره مروړلي او پرېولي دي، خو دوه پېړۍ وروسته د پښتو شعر یو خورا ښاغلی او عارف ادیب مونږ پېژنو، چې د مغولو د تاړاک په منځ کې دنیا ته راغلی او هغه نو شیخ متي دی.

د شیخ متي اخلاقي او عرفاني شهرت:

شیخ متی په پښتنو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او لکه ځینې خورا لوړ مشاهیر دی هم د ((بابا)) په لقب یادېږي او پښتانه دا لقب هر چاته نه ورکوي. یوازې هغه کسان په دې نامه بلل کېږي، چې په دوی کې د علم یا عرفان یا بل لوړ خدمت له مخې ومنل شي او ګرده خلک یې په ((بابایي)) قبول کړي. د پټې خزانې مولف

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي، چې: ((شيخ متي لوی زاهد او عابد او پر خدای مين سړی و، عالم او د دين مرشد و او روحاني ژوند يې کاوه.))

دده مشهور عارف په باب لا خلک ډېرې کيسې او روايات تراوسه هم نقل کوي، دده کرامات بيانوي، په پټه خزانه کې له ((افضل الطرايق)) څخه يو حکايت دده د ښو اخلاقو په باب رانقل شوی دی، چې دلته په لنډيز سره ورته اشاره کوو: ((يوه ورځ شيخ متی پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډېرې پرتې وې او لار يې بنده کړې وه، چې دغه ځای يې ولید، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه يې ډبرې او کاڼي ايسته کړل، يوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله، ده ته يې وويل: ته د خدای دوست يې او ټول خلک ستا احترام کوي، نو دونې زحمت ولې پر ځان تېروې او دغه لار پاکوې، شيخ متي هسې ځواب ورکړ، چې يوه ګړۍ د خلکو خدمت تر هر څه ښه دی.))

د شيخ متي اولاد او کورنۍ:

شيخ متي په خپلې کورنۍ کې علم، زهد او تقوا او ادب په ارث پرېښوول او تر ده وروسته له دغې کورنۍ څخه عارفان، شاعران او مولفان راووتل، چې په ډېر لنډيز سره يادونه وکړو:

په پښتنو کې د شيخ متي کورنۍ په (متي زي) شهرت لري او دده له زامنو څخه (حسن) او (يوسف) ډېر مشهور دي، چې د يوسف زوی (شيخ کټه) يو لوی ولي او د پښتو مولف د (۷۵۰هـ) په حدودو کې تېر شوی او د (لرغوني پښتانه) کتاب يې ليکلی دی، بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور عارف له دې کورنۍ څخه (شيخ قدم بن محمد زاهد بن ميرداد بن سلطان) دی، چې سلطان هم د شيخ کته له زامنو څخه و، شيخ قدم به سرهند کې وفات شوی او هورې ښخ دی، د (۹۶۲هـ) په حدودو کې ژوندی و، دده زوی (شيخ قاسم) هم مشهور ولي او مولف دی، چې پر (۹۵۶هـ) زېږېدلی او د (تذکرة الاوليا افغان) مولف دی، ددې شيخ قاسم له زامنو څخه (شيخ کبير بالا پير) هم په تقوا او عرفان مشهور و، چې دده زوی (شيخ امام الدين) پر (۱۰۲۰هـ) زوکړی او ((تاريخ افغاني)) او (اولياى افغان) دده ليکلي اثار دي، له دې علمي کورنۍ څخه اخرنی مولف او شاعر (ميا نعيم) دی، چې د (۱۲۳۰هـ) په حدودو کې يې د کندهار په ((ناکودک)) کلي کې ژوند کاوه.

د شيخ متي اشعار او اثار:

شيخ متی د پښتو يو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان (د کندهار د کلات يو غر) کې يو کتاب کښلی و، چې نوم يې و ((د خدای مينه)) او د پټې خزانې مولف وايي چې دا کتاب په کلات کې دده پر مزار پروت و او زايرانو (کتونکو) به لوست، اکثر عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو، چې پر خلکو به يې ډېره اغېزه کړله او زړونه به يې ويلې کول، په خواشينۍ سره چې ددې صوفي او مقتدر شاعر اشعار زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يو عارفانه خوږه او مهيجه منظومه له خپله پلاره اورېدلې او داسې يې رانقل کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې
په غاړه ږغ او په شپېلو کې
یاد ویرژلیو په شپېلو کې
ټول ستا د یاد نارې سورې دي
دا ستا د مینې نندارې دي

***

جنډی زرغون که په بیدیا دی
د بریڼ خواته په خندا دی
ترنک چې خړ دی په ژړا دی
دا ټول اغېز د مینې ستا دی
ټوله ښکلا ده ستا له لاسه
ای د پاسوالو پاسه پاسه!

***

که لمر روښانه مخ یې سپین دی
بیا د سپوږمیه تندی ورین دی
که غر دې ښکلی پرتمین دی
لکه هېنداره مخ د سین دی
ستا د ښکلا دا پلوشه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یــــــې یــــــو ســــــپکه ننـــــــداره ده

***

دلتـــــه لـــــوی غرونــــه زرغـــــونېږي
د ژونـــــد وږمــــې پــــه کــــې چلېـــږي
بــــــوراوې شـــــاوخوا کړېـــــږي
ســــترګې لیـــدو تـــه یــــې هیښــــېږي
لویــــه خاونـــده! ټولـــه تـــه یــــې!
تــــل د نــــړۍ پــــه ښــــکلېده یــــې

***

خاونـــــده! ښـــــکلی ســــتا جمـــال دی
ښـــــکاره یــــې لـــور پــــه لـــور کمـــال دی
کـــه ورځ کـــه شـــپه کـــه پېـــړۍ کـــال دی
ســـــتا د قـــــدرت کمکــــی مثـــال دی
ســـــتا د لورونـــــو یـــــو رڼـــــا ده
دلتــــه چــــې جــــوړه تماشـــــا ده

***

زړه مـــــې دا ســـــتا د مینـــــې کـــــور دی
ســـــوی د عشـــــق پـــــه ســـــوځند اور دی
رپ یـــــې و تاتـــــه ســـــتا پـــــر لـــــور دی
بـــــې لـــــه دې هـــــېڅ دی ورک یـــــې پلـــــور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا جمال په ليدو ښاد دی
که نه وي د غه نور برباد دی

***

په غرو کې ستا د عشق شپېلکی دی
د دې نړۍ په عشق سمی دی
که غټې، که ووړ، که پنډ نری دی
ستا د جمال ځری هر شی دی
چې پر دنیا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

***

نه هسک نه مځکه وه، تورتم و
تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس، نه یې ادم و
ستا د جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه

***

زه چې څرګند پر دې دنیا سوم
د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شیدا سوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــــــه خپلــــــې ســــــتې راجــــــلا ســــــوم
پــــــه ژړا ژاړم چــــــې بېلتــــــون دی
یمــــــه پرد بســــــی بــــــل مــــــې تــــــون دی

***

وګړیــــــــو! ولــــــــې «متــــــــی» ژاړي
ســــــورې یــــــې اورئ غــــــاړې غــــــاړې
ثــــــه غــــــواړي ثــــــه وایــــــي ثــــــه بــــــاړي
خپــــــل تــــــون او کــــــور و کلــــــی غــــــواړي
چــــــونی چــــــې بېــــــل ســــــي نیمــــــه خــــــوا ســــــي
تــــــل یــــــې د بــــــڼ پــــــه لــــــور ژړا ســــــي

شننه او ارزونه:

پښتو ادبپوهان د شیخ متي د شعر د تصوفي، عرفاني او فلسفي اړخ ترخنګ هغه د فکري غنا او پوخوالي له پلوه پوخ شعر بولي، وايي: «د شعر د اړخ موږ ته دا جوتوی چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا لیدلای شو چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نمایندګي کوي. دا خبره هم دا جوتوي چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا وو، په دې برخه کې یې زیاتې شتمنۍ درلودې، خو دا چې لا تراوسه نه دي ترلاسه شوي، یو عمده دلیل یې دا کېدی شي چې د پښتنو سیمه تل د لویدیځ، ختیځ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسیا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده. د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار ولرو.)) (۳۶: ۷۸)

د شیخ متي دا لوړ شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهمیت لري او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په سر او پیل کې درېږي.

((د منځنۍ اسیا په پارسي اشعارو کې عرفاني رنګ د غزنویانو له عصره ښکاري. سنایي، شیخ فرید الدین عطار او مولینا بلخي (رومي)ددې ډلې مشران دي. د (۶۰۰هـ) په حدودو کې پارسي شعر د تصوف یوه غوره او غښه زېرمه لري.

داسې ښکاري چې شیخ متي د خپل عصر پر تصوف واقف سړی و او دده دا شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي، چې تر ده وروسته په دغه فکر او دغه ډول ډېر اشعار د روښانیانو، عبدالقادرخان خټک، رحمان بابا او نورو له خوا ویلی شوي دي، خو د شیخ متي اشعار په عرفاني دنیا کې یو مخصوص خوند، رنګ او قیمت لري، چې په نورو عرفاني او تصوفي اشعارو کې نه شته، ځکه چې دی مخصوصاً په خپل شعر کې جمالي افکار او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظریات څرګندوي او کایناتو ته د ښکلا او جمال پلټلو په سترګه ګوري.

شیخ متي له هغو لومړیو شاعرانو څخه دی، چې پښتو شعر ته یې یو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جمالیت ټکی یې ښه روڼ کړی دی، دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته تمایل لري، له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبیعه نتایج اخلي او یوازې د مادیاتو په ستاینه کې ځان نه ډوبوي.

((له خورا پخوانۍ زمانې، بلکې له هغه عصره چې انسان لومړۍ پلا پر دې دنیا سترګې غړولې دي، نو ده ته د کایناتو د لیدنې او کتنې خوند پیدا شوی او پر دې نړۍ یې ډېر ښکلي موجودات لیدلي دي.

دې ښکلا انسان تر خپل اثر لاندې نیولی او دده د فکر او عقلانیت په سلسله کې د ښکلا خوښوونې او جمالیت جذبه پیدا شوې ده، له هغه وخته چې فلسفي میلان او د شیانو په حقایقو کې فکر کول په انسانانو کې ډېر شوي دي، نو له (افلاطون) او (ارسطو) څخه رانیولې بیا تر (کانټ) او (هوم) متاخرو فیلسوفانو پورې ټولو پر ښکلا او ښکلا پېژندنه بحثونه کړي او مخصوصاً کانټ (۱۷۰۹م) په علمي ډول دغه مباحث ترتیب کړل، دی وایي چې: جمال یو مستقیم او بې غرضانه لذت او هسې یو خوند دی، چې د بل مقصد او غرض لپاره نه دی، بلکې په خپله دی مقصد دی او فنون هم د حسن او ښکلا د اظهار وسایل دي، مثلاً د خبرو فنون او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقص او پېښو فن او رسامي او نور هر يو ځانته د ښکلا او جمال ترجماني کوي، د کائنتو په علمي تعبير، جمال يو بې غرضانه او سيده سم خوند دی، چې انسان مستقيماً په فطري ډول رابطه ورسره لري، خو هغه وخت چې نظر پوخ شي او د انسان کاته په غور او تدقيق وشي، نو له ښکلا او جمال څخه ښکلوونکي ته ميل کوي او په مادي ښکلا کې يو ابدي او جاويدان نور او تلپاتې رڼا پلټي، د عرفان په دنيا کې د انسان دا لومړی قدم دی او هغه وخت چې له اثره موثر او له موجوده موجد ته لار ومومي، نو د (الله نورالسماوات والارض) پر اساس د جمال پر نندارو بوخت شي او د مينې په درياب کې هسې لاهو شي چې بې له هغه نوره بل څه نه ويني.

د شيخ شعر هم اساساً پر دغو جمالي او عرفاني افکارو بنا شوی دی، دی وايي: که لمر او سپوږمۍ روښانه دي، که پر دښتونو باندې ګلان خاندي، که په پسرلي د ځمکې مخ زرغونېږي، که په غرو کې د مينې شپېلۍ غږېږي که بوراوې پر ګلو کړېږي، دا ټول د يوه ابدي او تلپاتي جمال مظاهر دي او انسان تل ددغه جمال په مينه ژوندی پايي او هر شی د جمال يو ځری دی. انسان په خپله هم د قدرت له فياض او ښکلي چينې راوتلی دی، نو په دې دنيا کې هم پر ښکلا مين دی او تل ميل لري، چې بېرته خپل پرېښي وطن او ښکلې مرجع ته ولاړ شي، نو شيخ متي هم کټ مټ دغه فکر تصويروي او د نورو روحاني او عرفاني شخصيتونو غوندې خپلې روحاني سرچينې ته لېوالتيا او ميلان پيدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي له دغه یوه شعره دده لوړ عرفاني او فکري او فلسفي مقام ښکاري، دی هم لکه د نورو پخو عارفانو په شان هغسې فکر کوي او په جمالي فکر کې د کایناتو له مناظرو او ښکلو مزایاوو څخه عرفاني او روحاني نتایج اخلي او د جمال منبع فیاض ته رجوع کول غواړي، هغه چې انساني روح له هغې منبع فیض مومي چې ((و نفخت فیه من روحي)) علاوه پر دغو عرفاني لوړو افکارو چې شیخ متي په خپل شعر کې څرګند کړي دي، دده د افادې طرز او ژبه خورا خوږه ده، په روانو، سلیسو او خوږو اشعارو کې یې لوړ او مغلق فلسفي مطالب هسې ځای کړي دي، چې دده د ساده او خواږه شعر په ترخ کې هسې ښکاري، لکه خورا معمولي او سهل مطالب.

دا چې شیخ متي د جمالیت مقاصد په خوږه او جمیله ژبه ویلي دي، د ژبې او وینا ښکلا ده، په شعر کې یې د غږ ښکلا یانې موسیقیت هم پټ دی او دده شعر اساساً د پښتنو د بدلو پر وزن په خواږه غږ ویل کېږي، نو ده ګڼې د ښکلا ډېر فنون په دغه شعر کې سره یوځای کړي دي، اصل شعر پر جمالي فکر او نظریاتو باندې بنا دی، ژبه یې هم ښکلې او جمیله ده او د شعر وینه او تغني هم په غږیزه ښکلا او موسیقي پورې اړه لري.)) (۱۳: ۵۴۰-۵۴۳)

د ژبني جوړښت له مخې دا شعر هم په هغو شعرونو کې راځي چې نرۍ پښتو لغتونه په کې راغلي دي. لکه: (غاړه (په پښتو کې مجازاً د نل نغمه ده)، ویرژلی (غمجن)، جنډی یا زونډی (پخوانیو ګل ته ویل)، خو اوس هم د ګل په مانا دی او ځینې پښتانه یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه په ډول (جنډيي خان، جنډو خان يا ژوندی خان) وايي، بربڼ (لوړ باغ) اوس دا کلمه ژوندۍ نه ده. اغېزه(اغېز، اثر)، پاسوال (ساتونکی، حافظ) دا کلمه پخوا ويله کېده ښايي پاچا هم پاسوال بلل کېده. پرتمين (د پرتم خاوند)؛ اوس هم پرتمين کارول کېږي ،پرتم د شکوه او جلال په مانا. سين (د سيند مخفف دی) د دربار په مانا. ښکلا (د ښکلي له ريښې څخه د جمال په مانا)، کړېدل (چاپېر ګرځېدل، طواف)، هيبښ (حيران)، لورنه (مهرباني)، سوځند (سوزان)، رپ(تپش،رپېدل)، پلور (قيمت)، سمی او سما (د سم له ريښې څخه پخوا ويل کېده (صلاح او سموالی)، ځری (قاصد)، هسک (اسمان)، پرتم (دبدبه)، پنځ (پنځېدل) پخوا د خلقت او پيدابښت په مانا و، نو پنځ بايد مخلوقات او جهان وي. سته(بېخ)، تون(ځای)، سورې(نارې)، غاړې(غاړې) ، باړل (اوس نه شته ښايي پخوا د نفع غوښتلو په مانا و)، چوڼی(بلبل).

يو څو دري لغتونه او يا هم پښتو او دري مشترک لغتونه په کې هم شته، لکه (بيديا، برباد، سهار، خاوند، تماشا، سوچه) دري کلمې دي. او ځينې عربي کلمې لکه (جمال، کمال، مثال، قدرت، عشق، عدم، ابليس، ادم) او ځيې نورې هم په کې شته.

د شکلي جوړښت له مخې هم لکه پورته چې يادونه وشوه پر دې شعر له عربي ژبې څخه د راغلو شعري فورمونو قواعد نه تطبيقېږي، دا نظم ټول لس بندونه لري چې هر بند يې شپږ مسرې لري. د ځينو بندونو مسرې يې د قافيو ترڅنګ رديفونه هم لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې بيا له رديفونو څخه ازادې دي. د هر بند په پای کې يو ځانګړی کسر لوېږي، چې يو بيت لري. او مسرې يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري، ځينې کسرونه يې د قافيې ترڅنګ ګډ رديف هم لري، د بندونو څلور مسرې يې د څلوريزې بڼه لري، خو کسرونه چې ورسره زيات شي، دا شکل بدلوي، د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، هره مسره يې (۹) څپې لري، البته يوه نيمه مسره کې د کلمې د اوسني تلفظ او بڼې له مخې بېوزني احساسېږي. څرنګه چې دا شعر نسل په نسل تر موږه رارسېدلی، نو کېدی شي د ځينو کلمو د اوسنۍ او پخوانۍ بڼې تلفظ کې بدلون راغلی وي. له محتوايي پلوه لکه څنګه چې دمخه ووېل شول، دا يو عرفاني او تصوفي شعر دی چې په پښتو کې تقريباً د خپل ډول ستر عرفاني شعر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک
(۶۶۱-۷۴۰-هـ)

بابا هوتک هم د ترنک د ناوې له مشهورو پښتنو څخه دی، چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات لري او پر دغو ښېګڼو سربېره د پښتو ژبې یو ډېر نامي شاعر هم دی، د مورخانو په قول دی د (بارو) زوی او د (تولر) لمسی و او تولر هم د بابا غلجي له کورنۍ څخه، چې دا کورنۍ هم په پښتنو کې مشهوره ده او د ببټ نیکه له معروف خاندانه راوتلې ده، چې ډېر ادیبان او مشران په کې تېر شوي او د (۶۰۰هـ) په حدودو کې د ترنک د غاړو د پښتنو مشرتوب په دغې کورنۍ پورې اړه درلوده. بابا هوتک له دغې کورنۍ څخه یو نومیالی مشر و، چې پر (۶۶۱هـ) په اتغر کې زېږېدلی او دا ځای اوس هم په دغه نامه مشهور او د کلات جنوب شرقي خواته د هوتکو او توخو مسکن دی، څرنګه چې د ببټ نیکه د کورنۍ، صلاح او تقوا مشهوره وه، نو هوتک هم عمر په عبادت او صلاح تېراوه، په پښتنو کې دده کرامات مشهور وو او د سرداری او باداری مقام یې هم درلود. بابا هوتک د مغولو په دوره کې لومړی پښتون شاعر دی چې د خپل وطن دفاع یې کړې او د مغولو پر وړاندې په جګړو کې یې لاس درلود، دده د رشد او زلمیتوب عصر د (۷۰۰هـ) حدود دي چې دغه وختونه د مغولو د واک د خپرېدا او د دوی د سلطنت د ارتقاء دوره ده، دا هغه وخت دی چې د غوریانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عظمت کښته شوی او د فیروز کره د لوړتیا زمانه تېره شوې ده، په هرات کې (آل کرت) او په سیستان او خراسان کې نور محلي امراء له مغولو سره اوبه غلبېلوي او شپه او ورځ ورسره تېروي، پښتانه اکثر یا د مغولو له تاړاکه غرو ته ختلي دي، یا د ارغنداو او ترنک په ورشو ګانو کې ژوند کوي، له دوی سره جنګونه کوي. خپله خپلواکي او ازادي ساتي، چې د ازادۍ دا جګړې د پټې خزانې مولف هسې بیانوي:

((نقل دی، چې په هغه وخت کې به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر او اولان او کلات به یې تالا کول. بابا هوتک خپل قومونه راټول کړل او د سره غر سره یې پر مغولو شخړه بوتله، په دې جګړه کې مغول تالا شول او پښتنو ګڼ ندیو ډېر ووژل، ماته خپل پلار داودخان داسې نقل وکا، چې سور غر په دغه ورځ د مغولو په وینو داسې لژند شو، چې پلوشو د لمر به بربښانده کا...))
(۵۱: ۸)

((بابا هوتک له مغولو سره ډېر جنګونه کړي دي، تل یې د ارغنداو پر غاړو د دوی د تالاو دفاع کوله او پښتانه چې په (اتغر) او (مرغه) کې پراته وو، دده تر مشرتابه لاندې د وطن په دفاعي جګړو کې شامل وو، دا زړور مشر او سپین ږیری د عمر پر نهه اویایم کال پر (۷۴۰هـ) کال وفات شوی دی.

د پښتو شاعرۍ په تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی، چې د مغولوالې پر خلاف یې شعر ویلی دی او دی د هغو ټولو شاعرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېشوا ګڼل کېږي، چې په وروستيو دورو کې د مغولو مخې ته درېدلي او په قلم يا توره يې په وطني دفاع کې برخه اخيستې ده.

د بابا هوتک يو تود حماسي شعر چې په ملي وزن غږول کېږي، د پټې خزانې مولف د خپل پلار له خولې په هسې ډول رانقلوي:

((د مغولو په يوه شخړه کې پښتانه لږ او بې قوته وو، چې د سرو مغولو پېښه راغله: د بابا هوتک يو څو خپلوان ومړل، ده په لوړ ږغ دا حماسي سندره وويله او خپل زلمي يې په جګړه کې تاوده کړل، څو دوی په دښمنانو باندې برې وموند)) (۱۳: ۴۵-۴۶)، هغه سندره داده.

پـــــر ســــــور غربــــــل راتــــــه نــــــن اور دی
وګړيــــــه جـــــــوړ راتـــــــه پېغـــــــور دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی
هـــــم پـــــه غزنـــــي هـــــم پـــــه کابـــــل راغـــــی

***

غښـــــتليو ننـــــګ کـــــړئ دا مـــــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــــه پښـــــتنخا کـــــې يـــــې ناتـــــار دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ د مرغې غښتليو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتنخا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

زلمو په غشيو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرخی ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وينو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د ننګ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــیو مـــو پییـــه کـــړئ
د پښـــتنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

شننه او ارزونه:

ددې نظم ژبه خوږه او لـه تکلفـه تشـه ده، خـو لکـه د ځینـو نـورو پخوانیو شاعرانو په شان مړه او نـادر لغـات نـه لـري، وزن يـې هـم د ملي بـدلو دی، مکـرر کسـر لـري، خـو د قـافیې او نـیم عروضـي وزن التزام يې کړی دی، د شاعر فکر هم ډېر مستقیم او د حماسي دورې استـازی دی. د هغـې زمـانې د پښـتنو وطنـي احسـاس او د مینـې د ساتنې تاوده احساسات ځنې ښکاري، چې دغه افکـار هـم د مغـولي دورې د پښتو شعر شمزۍ ده او تـر (۱۰۰۰هـ) پـورې پـه پښـتو شعر کې په ښه ډول خوندي شوي دي. د لغوي جوړښت له پلوه لکه څنګـه پورته یادونه وشوه، دا نظم لکه د ځینـو نـورو پخوانیـو نظمونـو پـه شان داسې کلمې نـه لـري چـې اوس دې متروکـې وي، یـا دې پـه ژبـه کې نه کـارول کېږي او یـا دې هم داسې کلمې وي چې مانا یـې څـه ناڅـه بدلـه شـوې وي، ټـولې کلمـې چـې پـه دې شـعر یـا نظـم کـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدلي، اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه ژوندي او کارېدونکي دي. ټولې پښتو کلمې يې کارولي، د نورو ژبو کلمې په کې نه شته، خو دا ټولې کلمې اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه کارول کېږي. يوازې (ميرخی) هغه کلمه ده چې اوس په ژبه کې ډېره نه کارول کېږي او تر بابا هوتک وړاندې امير کروړ هم په خپل شعر کې کارولې ده.

د شکلي جوړښت له مخې دا نظم هم په هغو نظمونو کې راځي چې د بلې ژبې شعري يا نظمي قواعد پرې د تطبيق وړ نه دي، د خپلې ژبې پښتو ملي اوزانو سره سمون خوري، په اصطلاح د ولسي بدلو رنګ لري، ټول نظم (اوه بندونه لري)، هر بند يې څلور مسرې لري، د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې قافيه لري او ځينې يې رديفونه هم لري، خو د هر بند څلورمه مسره يې په ټولو بندونو کې چې د کسر په توګه راځي، هغه يو شان ده. (پر کلي کور باندې مغل راغی)، همدا کسر چې تکراري او ټينګاري بڼه لري، د شعر مانا ته قوت ورکوي، وزن او مانا دواړه بشپړوي او د حماسي شعر وروستی قوت او هدف پوره کوي. له کسر پرته د ټولو بندونو هره مسره (۹) سيلابه لري، خو د کسر مسره يې لس څپې لري. له کسر پرته د مسرو د څپو شمېر ددې سبب شوی چې نظم مشترک وزن پيدا کړي او د کسر مسره بيا ددې سبب شوې چې هم اهنګ او وزن راتاو کړي، په اصطلاح ويې تړي او هم پر هدف ټينګار وکړي. له محتوايي پلوه لکه چې دمخه اشاره وشوه دا يو حماسي شعر دی چې پر ملي احساساتو ولاړ دی او د همدې شعر په برکت يوه لويه سوبه د پښتنو په برخه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ ملکیار هوتک

د (۷۴۹هـ) حدود

شیخ ملکیار د بابا هوتک مشر زوی و او له خپله پلاره یې ادب، توره او مشرتوب په ارث وړی و، دی هم لکه خپل پلار د پښتو شاعر او هم د خپل قوم مشر و، د پلار تر مرګ وروسته یې د مشرتابه پګړۍ پر سر کړې وه.

دده د زېږېدو کال (۷۱۵هـ) دی د پلار د وفات پر وخت د (۲۵) کالو زلمی و، دی جسماً هم قوي او غښتلی پهلوان و له لسو سړو سره به یې یوازې مقابله کوله، د بابا هوتک تر وفات وروسته د ملي دفاع وظیفه هم دده پر غاړه لوېدلې وه او د مغولو د یرغلګرو لښکرو په مقابل کې د پښتنو ملي مشر ګڼل کېده.

ملکیار د کلات د (سېوري) په لتو کې له خپل قوم سره اوسېده او دا هغه ځای دی چې تراوسه هم هوتک په کې اوسېږي، دده په سیوري کې خپل قوم زراعت او ودانۍ ته راوباله، کاریزونه یې وکښل، نو مغولو چې ددې ځای زراعتي عمران ولیده، پر (سیوري) یې هم یرغل وکړ او د پښتنو مېنې یې ور ورانې کړې، دلته هوتک او د دوی مشر ملکیار مجبور شول، چې (مرغې)، (ړوب) او (وازې خوا) یانې د (سېوري) شاوخوا ته سره متفرق شي، خو ملکیار چې وطنپال، توریالی او پوهاند مشر و، د مغولو مخې ته ودرېده او له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی سره يې د خپلواکۍ جهاد جاري وساته، په پای کې پر مغولو بريمن شو او سيوری يې ببرته ونيو، دغه ځای يې بيا ودان کړ. دا کورنۍ د ترنک په ورشوګانو کې تراوسه لا هم شهرت لري، د ملکيار تره چې د بابا هوتک ورور و، (توخی) نومېږي او د (توخي) زوی ((نور بابا)) هم د ملکيار معاصر او ملګری و. دوی لکه خپل پلرونه روحاني ژوند هم درلود او تل په پښتنو کې په صلاح او تقوی مشهور وو او په پای کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته د توخي له کورنۍ څخه سلطان ملخی مشهور مشر راووت، چې د اورنګزېب معاصر دی، خو د بابا هوتک له پښته هغه مشهور ملي قايد او ازاديخواه پښتون پيدا شو، چې مور يې حاجي ميرخان نيکه (ميرويس خان) بولو او ده د (۱۱۲۰هـ) په حدودو کې د پارس د صفوي کورنۍ له اسارته خپل قوم وژغوره، په کندهار کې يې د پښتنو د استقلال بيرغ لوړ کړ او وروسته دده اولادې تر اصفهانه پاچاهي وکړه.

پټه خزانه د ملکيار په باب دا نقلونه ليکي:

((يوه ورځ ملکيار بابا د خپل تره توخي کور ته ولاړ او د خپل تره زوی ((نور بابا)) يې وليد، چې غشی تېره کا، ملکيار ځنې پوښتنه وکا، چې تربوره دا څه کړې؟ هغه ويل: د مغولو په جګړو کې ستا ملاتړ يم، ملکيار بابا دعا وکړه ورته، چې تربوره! اتل سوبمن اوسې، وايي، چې هر وخت به نور بابا په جګړه کې بری موند او ماته يې د هېچا په ياد نه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسې نقل کا، چې یوه ورځ د مغولو تاړاک پر سیوري راغی او هغه وخت د ملکیار بابا په کلا کې څوک نه وو، پرته له ښځمنیو نور بابا چې خبر سو ژر یې ځان هغه کوټ ته ورساوه او په یو تن یې مغول وشړل او ډېر یې مړه کړل، دا ټول د ملکیار بابا د دعا برکت و...)) (۵۱: ۱۶)

له دې روایاتو څخه دې کورنۍ او د ملکیار شخصیت ته د پښتنو د ذهنیت او فکر نسبت ښکاري چې خلکو په څه احترام ورته کتل او دده مقام یې څومره لوړ ګاڼه.

د ملکیار شعرونه:

داسې ښکاري چې ملکیار د مینې ډک زړه درلود او د عشق او مینې پر لار یې قدم واهه او کله کله به یې عشقي سندرې هم ویلې. پټه خزانه دده یوه داسې عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او خاص د یوه ساده او عشقي پښتني فکر ښکارندویي کوي، داسې سندرې د پښتو په ولسي شعر کې خورا ډېرې دي او په یوه خورا مست او طنان غږ ویلې کېږي، چې د پښتنو د مخصوصو الحانو او موسیقۍ یو خوږ ترنم او لحن دی.

ملکیار د طبیعت په سپېڅلې لمن کې دا عشقي سندره د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولې ده، دده خطاب څپاند رود او ډک سین ته دی چې دده او محبوبې ترمنځ حایل شوی دی د مینې اور ده ته قرار نه ورکوي او دی داسې تصور کوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اور ځکه چې ډېر تېز دی، نو د سین ځپې ، توپان او د سېل زیږې اوبه به وچې کړي.

د سین پرغاړه ناست دی، نه شي تېرېدلای، نو د محبوبې کلي ته د سپوږمۍ په ذریعه خپل احترام وړاندې کوي او په پای کې دې ځپانده سېل ته د مینې به قوت خطاب کوي او ترې اوړي.

د ملکیار دا د عشق شپه او د مینې ویناوې د پټې خزانې خاوند داسې نقل کوي:

((هسې نقل کا ، چې په سنه (۷۴۹هـ) کې په پسرلي ترنک ډېر ډک شو ، په سختو نېزو او په یوه میاشت یې چړ ونه موند او خورا ډک غاړې غاړې بهېده، ملکیار بابا چې د ترنک څنډو ته راغی هسې سندرې یې ویلې.)) (۵۱: ۱۴)

ترنک بهېږي	تـرنک بـهـېـږي	غاړې تر غاړې
	زما زړګـــی خـــو	
	خپل لالی غواړي	
که روده روده	د تـــرنـــک روده	خاوند دی وچ کا
	چې زړګـی مـومي	
	زمـــا خـــپله سوده	
که نېز دی نېز دی	نـېز د ببلتون دی	زړه نـېزه وړی
	پــه ویـــر ژړلـــی	
	پــه غـــم زبون دی	
که اور دی اور دی	په زړه یې اور دی	دا اور به وچ کا
	د ویـــر نېـزونـه	

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ډېر په زور دی

نـمنځه یــوســه　　　سپینې سپوږمیــه　　　ورتــه ووایــه

چې ترنګ ټال کړم

ستا له خولګیـــه

که خړو خړو　　　اوبـــو سوان کړئ　　　ببېل

ملکیار دی

پـاتـــې له یار دی

سوب یـــې جانان دی.

شننه او ارزونه:

له لغوي پلوه دا شعر لـه نرې پښتو کلمو څخـه رغېدلی، د بلې ژبې کلمه په کې نـه شـتـه، ځینې کلمې یې داسې دي چې اوس یې ځینو ته مانا ډېره څرګنده نه برېښـي، نېـز (سـېلاب) چـړ (د اوبـو هغـه وروستۍ برخه چې اوبه په کې په تېـزۍ سـره راځـي)، سـوده (ډاډ او اطمینان)، نېزه وړی، د سېلاب خس و خاشاک)، سـوان، (سـهولت او رعـایـت)، سـوب (حاضـر) چـې اوس پـه ژبـه کې ډېـر زیـات نـه کـارول کېږي، په تېره بیا سوده او سوان.

لـه شـکلي پلـوه هـم دا یـوه ځـانګړې ولسـي بدلـه ده چـې خپلـه د پښتو شعر وزن او اهنګ لري او د پښتو د خپلو قواعدو تابع ده.

ټول شپږ بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې، د سر د لومړی بند دریيمه او پنځمه مسره یـې مشـترک اهنـګ لـري، د سـر لـومړۍ دوه مسرې یې خپلمنځي قافیه لـري. پـه حقیقت کـې یـوه مسـره دوه ځلـه تکرارېږي. د دویم او دریيم بند لـومړۍ دویمـه او پنځمـه مسـرې بیـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل منځ کې هم قافیه دي، پنځم او شپږم بند بیا له نورو سره یو څه جزیي توپیر لري، لنډه دا چې دا داسې یوه ولسي بدله ده چې د پښتو له ځانګړې موسیقۍ سره اړخ لګوي او د نورو مقیدو قافیوالو وزنونو کوم خاص فورم پرې د تطبیق وړ نه دی. له محتوايي پلوه یوه عشقي بدله ده چې د طبیعي مینې اظهار په کې له ورایه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر زمینداوري

د (۷۸۰هـ) حدود

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي وایي: ((اکبر زمینداوری د پښتنو له نوم ورکو شاعرانو څخه دی، چې دده اثار هم ورک دي او یوازې یو څو پاڼې یې په زمینداور کې ما میندلې وې چې دا نوم ورکی شاعر د هغو پاڼو په مرسته وپېژندل شو.)) (۱۳: ۵۵۲)

لکه تاسې چې تر دې وړاندې په بېلابېلو برخو کې ولوستل، (داور) زمورږ د وطن یو معروف ولایت او ډېر عمر د اسلام له پیل څخه بیا د مغولو تر تاړاکه د مدنیت او ثقافت مرکز و مشهور ښارونه یې لرل او (اکبر) هم په دغه ځای کې زېږېدلی و.

دا شاعر هم د مغولو د دورې په پیل کې ژوندی و او د هغو شاعرانو له مخکښانو څخه دی چې دوی په خپلو اشعارو کې د مغولو له تاړاکه شکوې کړې دي، یا یې د هغو مظالم لیدلي دي. دی په یو بیت کې هسې وایي.

د مـغلو تمر هسې پـــه اور وسوم
چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم

له دې بیته ښکاري چې دی د (ګوډ تیمور) معاصر دی، ځکه چې (تمر) د تیمور پخوانۍ املا ده او دې پاچا له (۷۷۱- ۸۰۷هـ) پورې سلطنت کړی دی، نو د اکبر د ژوندانه عصر هم په دغو کلونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷۸۰هـ) حدودو کې تاکلای شو، ځکه چې امیر تیمور په (۸۰۰هـ) د افغانستان نور ځایونه ونیول او له کابله یې د هند خواته حرکت وکړ.

د اکبر شعرونه:

د اکبر ډېر لږ اشعار د زمانې له انقلابه خوندي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ باور کولای شو، چې دی د دېوان خاوند و او په شعر کې یې غزل او مثنوي موږ ته پاتې دي. اکبر که څه هم په عروضي ډول لکه پارسي غزلیات ویلي دي، خو په ملي وزن هم دده د شعر یو څو نمونې شته او دده دغه مخصوص ډول پښتو اشعار او نور عروضي غزلیات دواړه سلیس او خواږه دي. په دې مثنوي کې اکبر د مینې د دنیا ډېر نازک حالونه او احساسات تصویر کړي دي:

مثنوي

زه عاشـــــق یـــــم یــــار هـــــم نیـــــز
نـــــور څـــــه نـــــه لـــــرو تمیـــــز
یـــــو پـــــر بلـــــه عاشـــــقان یـــــو
پـــــه خپـــــل عشـــــق کـــــې صـــــادقان یـــــو
یـــــو پـــــر بـــــل پســـــې رنځـــــور یـــــو
چـــــې نـــــږدې نـــــه یـــــو مهجـــــور یـــــو
عشـــــق کـــــه ښـــــه دی کـــــه بـــــلا دی
پیـــــداکړی زمـــــوږ مـــــولا دی
کـــــه ږغ نـــــه کـــــا عاشـــــقان څـــــوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــړه ســـــي دوی پــــر دا جهـــــان څـــوک
خـــــــو بــــــــه دواړه شـــــــــهيدان وي
کــــــــه رښـــــــتيني مســـــــلمان وي
زه کـــــه مـــــخ پـــــه اوښـــــو ســـــور کــــړم
زړه کبـــــاب صـــــورت تنـــــور کــــړم
لايــــــــق دا چـــــــــې دا زه وکـــــــړم
څـــــه تهمـــــت بـــــه پــــر يـــــار نـــــه کــــړم
ولــــــې هرځــــــای زه بېلتــــــون کــــړم
بيــــا د ســـــرو اوښـــــو ، رژون کــــړم
هـــــم اشـــــنا خــــوار کــــړم هـــــم ځـــــان
بيـــــا تهمـــــــت کـــــــړم پـــــــر دوران
کــــــه نـــــژدې کــــه پــــر هېــــواد يــــم
زه دده پـــــــه خيـــــــال و يـــــــاد يـــــم
چــــې غــــه ښــــه ديـــدن يـــې يـــاد کــــړم
پـــــه تـــش خيـــال يـــې خـــاطر ښـــاد کــــړم
زه چـــــــې ژاړم مـــــــــراد مـــــــــې دادی
چــــې اشـــــنا لــــه مــــا جـــــلا دی
کــــه مـــور بيـــا ســـره خوشـــحال ســـو
چـــې محکـــوم زمـــور وصـــال ســـو
زه د يـــار ســـم، يـــار مـــې خپـــل ســـي
زه بلبـــل ســـم، يـــار مـــې ګـــل ســـي
پـــــه ســــپين مـــخ بانـــدې تپېـــړم
چــــې دی خانـــدي تـــرې جـــاربړم
د ليـــدو شـــربت يـــې نـــوش کــــړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غم د هجر فراموش کړم
سره کښېنو په خندا سو
په دا تېر احوال ګويا سو
چې تېر سوي په هجران دي
خوشال شوي غمازان دي
له غه پسه به صحبت کړو
زده زړونه به راحت کړو
چې غماز پاخي له میانه
همنشین شم له جانانه
چې غماز له میانه دور سي
نور که شپه وي هم به نور سي
ولې یار زما خواهان دی
بیا په عشق کې پهلوان دی
ډېر نفرت کا له غمازه
رب دې دی کا سرفرازه
زه هر څو چې باندې چور یم
خو دده په پند مامور یم
که زلمی دی خو عاقل دی
بیا د عشق په کار کامل دی
تر ما زيات د عشق په کار دی
هم معشوق هم مینه دار دی
خو په خپله ترې جلا شوم
مدام سر په واویلا شوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

په دې مثنوي کې اکبر د عشق او مينې هغه نازک او خوندور حالونه تصوير کړي دي، چې عاشق او معشوق دواړه يو له بله سره غواړي، يوه د انجذاب او ايتلاف قوه په ټولو کايناتو کې ساري ده، چې عارفان هغه عشق بولي او نور پوهان يې د جاذبې په نامه يادوي.

د کايناتو په اتومي ذراتو کې، چې دا عالم ځنې جوړېږي، يوه قوه پرته ده چې تل دوی سره نښلوي، دغه قوه په انساني افرادو او بيا په اجتماعاتو کې هم تاثير لري، عارفان له دغه تجانس او مجاذبې څخه چې ((عشق)) يې بولي، دا نتيجه اخلي چې بدن او مواد خو په مادي دنيا کې يو له بله علاقه سره لري او يو بل غواړي، خو د انسان ((روح)) تر مادي لوړې ځوې بلې مرجع ته ميل کوي، ولې چې دا ((روح)) په ابتداء کې هم له هغې خوا راغلی دی.

اکبر په خپله مثنوي کې دا خبره چې عشق په حقيقت کې معشوقه او جذب يوه مجاذبه ده، په ښه ډول ادا کړې ده او د روم له مولانا سره همغاړې شوی دی، چې وايي:

زه چې ژاړم مراد مې دادی
چې اشنا له ما جلا دی

ځکه چې مولانا هم هره ژړا او ناره په ((ازجدائی ها شکایت میکند)) تعبير کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا شعر لکه څنګه چې یادونه وشوه په مثنوي فورم کې ویل شوی دی. دا په واقعیت کې په پښتو کې لومړنۍ مثنوي وه چې تر دې دمه لاسته راغلې ده. البته تر دې وړاندې هم داسې نظمونه شته چې مثنوي فورم ته نږدې دي، لکه د بیټ نیکه مناجات خو پوره او کره مثنوي همدا ده چې زمینداوري ویلې ده. په دې مثنوي کې له لغوي پلوه د دري او عربي ژبو دواړو خپل خپل تاثیرات شته دي. په دې مثنوي کې (نیز، جهان، دوران، دیدن، مراد، نوش، فراموش، ګویا، غماز، میان، خواهان، سرفراز، چور، دوران، مامور، همېش) او ځینې نورې دري کلمې دي. (په خپله مثنوي، عاشق، تمیز، عشق، صادق، مهجور، شهید، محکوم، وصال، هجر، نفرت، عاقل، کامل، معشوق) او ځینې نورې بیا عربي کلمې دي.

پښتو، دري او عربي د درې واړو ژبو کلمې چې په دې مثنوي کې کارېدلي دي، داسې کلمې په کې نه شته چې اوس دې په عادي محاوره کې له دورانه غورځېدلې او یا دې متروکې شوې وي، بلکې ټولې هغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي هغه اوس هم په ورځنۍ ژبه کې کارېږي.

د مثنوي فورم چې هر بیت یې خپلمنځي قافیه لري، ردیف په کې اختیاري دی او د بیتونو وروستی برید یې هم قید نه دی، دا ټول قوانین پر دې نظم د تطبیق وړ دي. له محتوايي پلوه دا د مینې او عشق یوه مثنوي ده چې مرکزي او یا هم ټوله محتوا یې همدا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

میني او محبت خبرې دي، نور تولنیز، سیاسي، مذهبي او نور مسایل په کې نه دي داخل شوي. یانې دا چې په لنډیز سره ورته یوه عشقي مثنوي ویلای شو.

د اکبر له حیات او احواله موږ نه یو خبر، خو یوازې له یو څو شعرونو څخه دده د فکر ډول معلومېږي او ښکاري چې د خپل عصر یو ادب پوه سړی و او هغه ادبي تمایلات او ذوقونه چې دده په عصر کې وو، ده ته ښکاره شوي وو او همدارنګه په دغو ادبي جریاناتو کې یې مخصوصاً د پښتنو شاعرانو روحي میلان او ذوق هم ساتلی و، چې دده له دغې خورا مستې پښتو بدلې څخه ښکاري:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بېلتانه د تورو جنګ لره ځم
زه اپوته یم په هجران سره قرار نه لرم
هجر مې اوږد شو د وصال د امید کار نه لرم
بېلتون په خوله راکړې څپېړې زه لا عار نه لرم
و ام د معشوق پر سینه پروت زه تور لونګ لره ځم

***

ځینې یې ولې څوک عاشق څو رنګ په تورې کاندي
پر خوار مین د شها هومره هورې ژورې کاندي
بې نیازه نکا چې پلو له مخه لیرې کاندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې راوپاڅي په اخلاص چې خپل څو رنګ لره ځم

***

اول خو ته نجلۍ په عشق باندې اقراره شولې
اور دې راپورې کې نور کښېنستې قراره شولې
هېڅ ګفتګوی له عشقه نه کوې بېزاره شولې
يو وار خو وايه قرار چې د يار څنګ لره ځم

د اکبر زميندار اوري په دې بدله کې هم داسې لغتونه نه دي کارېدلي چې هغه دې اوس متروک شوي وي. يوازې اپوته (پرېشان) او څو رنګ (زخمي) په اوسنۍ محاوره کې کارېږي.

د عربي او دري ژبو کلمې په کې هم کارېدلي (معشوق، هجر، قرار، وصال، اخلاص، عار، عاشق، قرار) او ځينې نورې عربي کلمې دي. (اميد ، بې نياز، ګفتګوی، بېزار) يې دري کلمې دي.

دا بدله هم په هغو فورمونو کې نه ده وېل شوې چې ډېر زيات معمول دي. د پښتو ولسي ادب له نورو بدلو سره ورته ده. البته بدلې هم داسې نه دي لکه د غزل او مثنوي او يا نور فورمونه چې تر ډېره حده ثابت شکلونه لري.

دا بدله درې بنده لري، د سر بند يې شپږ مسرې او دوه نور بندونه يې هر يو څلور څلور مسرې لري. د سر لومړی بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري چې په حقيقت کې مطلع ګڼل کېږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې مسرې نورې يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او وروستی يا شپږمه مسره يې بيا د مطلعې قافيه تعقيبوي. په نورو دوو بندونو کې بيا د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې ګډه قافيه جوړوي او د څلورمې مسرې قافيه يې بيا د مطلع د قافيې تابع ده. هر بند يې په خپل منځ کې ځانګړي رديفونه هم لري.

ددې بدلې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، يانې دا چې هره مسره يې (۱۵) (۱۵) څپې ده. همدا څپيز خجيز جوړښت د مشترک وزن او اهنګ د ټينګښت سبب شوی دی. له محتوايي پلوه د زميندا وري دا بدله هم د هغه د مثنوي په شان عشقي محتوا راټولوي او انځوروي.

اوس راځو د اکبر زميندواري دوو غزلونو ته!

د خپــــل ځــــان لــــه حيرانــــۍ څــــه ويــــل کــــړم
د عشــــق ويــــر بــــه تــــل پــــه خپلــــه پټــــول کــــړم
مــــا مــــدام لکــــه بــــورا پــــر ګلــــو ګښــــت کــــړ
اوس بــــه ځــــم پــــه ســــر تــــور ســــر فــــراق د ګــــل کــــړم
د غمــــاز لړمــــون بــــه زه پــــه لمبــــه کښــــېږدم
ځينــــې هېــــر بــــه د يــــار بــــزم ګــــل او مــــل کــــړم
زمــــا د يــــار د مينــــې اور پــــه زړه کــــې بــــل دی
زه بــــه ســــر او مــــال ښــــندم ديــــد بــــه حاصــــل کــــړم
د ببلتــــون لــــه ويــــره ژاړم اوښــــکې وينــــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه «اکبر» پر خپل اشنا د سر ښندل کړم.

***

چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم
د بېلتون له بیرې زړه زېر و زبر وړم
که په ما دې حکم وشي چې خادم شه
دغه ستا د نغري سور انګار پر سر وړم
چې جمال په مهر او مینه راښکاره کې
شین توتي شم په هوا د مینې پر وړم
چې ګفتار دې په ښه مینه راته وسي
نو بډاى سم کوټې کوټې دُر ګوهر وړم
که مې وژنې که مې پېرې رضا ستا ده
ستا و غشي ته مدام موخه ځیګر وړم
چې جمال دې په هجران کې را په یاد شي
هغه دم په تصور شمس وقمر وړم
ستا د تورو څڼو خیال هسې طویل دی
تل په زړه کې دغه فکر زه «اکبر» وړم

د اکبر زمینداوري دا دواړه غزلې د فورم او محتوا دواړو له پلوه د غزل په تول پوره دي. په لرغوني دوره کې موږ ځینې داسې بېلګې لرو چې یا د شکل له پلوه غزل ته ورته وي او یا هم د محتوا له پلوه خو داسې بېلګې نه وي چې د شکل او محتوا دواړو له پلوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د غـزل پـه تـول پـوره او کـره وخېـږي. د اکبـر دا دواړه غزلـې دا ځانګړنې لري.

د غزل شکلي تعریف دا دی چې مطلع او مقطع ولري، یانې د سر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه ولري او د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې په قافیه کې د مطلع قافیه تعیب کړي، ردیف په کې اختیاري دی، خو که مطلع کې یوځل راوړل شو، نو پـه نـورو مقفی مسرو کـې یـې راوړل حتمـي کېـږي. دا دواړه غزلـې ردیفونـه لـري، د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخـه تـر (۱۵) پـورې اټکـل کېـږي، د اکبـر زمینداوري لومړی غزل (پنځه) بیته او دویم یې (اوه) بیتونه لري. پـه لومړي غزل کـې (ویـل، پټـول، ګـل، مـل، حاصـل او ښندل) د قـافیې کلمې دي، (کړم کـړم) یـې ردیـف دی او پـه دویـم غـزل کـې بیـا (نظـر، زبر، سر، بر، پر، ګـوهر، ځیګـر، قمبر او اکبـر) د قـافیې کلمـې دي، (وړم وړم) یې ردیف دی.

د لومړي غزل د مسـرو د څپـو شمـېر یـې (۱۲) (۱۲) دی او د دویـم غزل د مسرو شمېر هم (۱۲) (۱۲) څپې دی، له لغـوي پلـوه پـه لـومړي غزل کـې (مـدام، بـورا، غمـاز، مـل، دیـد) دري کلمې دي او (عشـق، فراق، بزم، حاصل) عربي کلمې.

پـه دویـم غـزل، کـې (مـدام، زبـر و زبـر، مهـر، پـر، ګفتـار، دُر او ګوهر) دري کلمې او (تصور، شمس، قمر، خیال، طویل، فکر او په خپله اکبر) عربي کلمې دي، څرنګه چې ددې شعرونو فورم هم د غزل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی او محتوا یې هم تغزلي او غنايي مسایل دي، نو ځکه د پته د غزل د معمول تعریف له مخې پوره غزلې ویلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان بهلول لودي

(واکمني ۸۵۵هـ، ۸۹۴هـ وفات)

ددې کتاب په يوه برخه کې مو د لوديانو د کورنۍ په باب لنډه رڼا واچوله، چې دې کورنۍ تر غزنوي سلطنت دمخه په ملتان کې پښتو ژبه او پښتني ثقافت خپور کړی و، که څه هم هغه کورنۍ د سلطان محمود په لاس له منځه لاړه او د (۴۰۱هـ) په شاوخوا کې يې واکمني ختمه شوه، خو د لودي قوم بقايا په هند کې وه او له دوی څخه ډېر حربي مشاهير راووتل او پر (۸۵۵هـ) کال بيا له دې لوديانو پښتنو څخه ابوالمظفر بهلول شاه د پښتنو د سلطنت اساس کېښود او هغه رڼايي بيا خپره کړه چې څلور نيمې پېړۍ دمخه د لوديانو د واکمنۍ په ړنګېدو سره پټه شوې وه.

د هندوستان په پاچاهانو کې يو معروف سړی (خضر خان) د ملک الشرق ملک سليمان زوی دی، چې پر (۸۱۷هـ) کال د ډهلي پر پاچاهي کښېناست او دده له کورنۍ څخه څو تنو تر (۸۴۷هـ) پورې پاچاهي وکړله، چې دوی (خضر خانيه پاچاهان) بولي، د خضر خان زوی (معزالدين مبارکشاه) پر (۸۷۴هـ) کال پر تخت کېناست، څرنګه چې دا کورنۍ له پښتنو پاچاهانو سره محشوره او هم د پښتنو د مځکې خلک وو، نو د دوی په سلطنت کې پښتنو او په تېره بيا لوديانو ډېر اعتبار درلود او ملک سلطانشاه لودي د مبارکشاه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمانه کې د سرهند امير و او د دغه پاچا له خوا پر (۸۳۱هـ) د ((اسلام خان)) په نامه هم مخاطب او سرلوړی شوی و او له مشهورو خلکو څخه ګڼل کېده. د سلطانشاه (اسلام خان) ورور ملک کالا (کالو) نومېده، چې دی هم لکه خپل ورور د عصر له مشهورو سپه سالارانو څخه و، په مبارکشاهي عصر کې يې په اکثرو جګړو کې برخه لرله او يو مشهور سړی و. دده زوی ملک بهلول هم له خپل پلار او اکا سره وروزل شو، څرنګه چې سلطانشاه لودي ډېر پلوی امير او په هند کې د غټ ځواک خاوند و، نو دده خپل وراره ملک بهلول ښه وروزه او تر خپل مرګ وروسته يې په هند کې پرېښود.

ملک بهلول زړور، مدبر او پوه پښتون و، د اکا تر مرګ وروسته يې استقلال وموند او د هند پښتانه يې سره راغونډ کړل، دوی ته يې د لوديانو تېر شوی شوکت ور په ياد کړ او ويې غوښتل چې بيا د لودي سلطنت مشال روڼ کړي، لومړی دده د پښتنو په ملګرۍ سرهند او ټول پنجاب ونيول، وروسته يې ډهلی هم فتح کړ او د (۸۵۵هـ) پر ربيع الاول يا محرم کې د هند پر پاچاهۍ کېناست او پښتانه سرداران لکه قطب خان لودي، دريا خان لودي او نور يې د ځان ملګري کړل او د هند هرې خواته يې ښکاره فتوحات وکړل، دی د سلطنت پر وخت (ابوالمظفر بهلول شاه) بلل کېده، تر (۳۸) کالو سلطنت وروسته په ډهلي کې (قصبه جلالي) ته نږدې پر (۸۹۴هـ) وفات شو او تر ده وروسته يې زوی (سلطان سکندر) پرځای کېناست او دې کورنۍ تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې پاچاهي کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول لودي شعر:

سلطان بهلول لودي، لکه د توري او تدبير خاوند چې و ، دغسې يې ادبي ذوق هم درلود او کله کله به يې شعر هم وايه، دده په دربار کې به په پښتو خبرې او مشاعرې کېدې او دا لودي سلطان لکه خپل اسلاف (د ملتان لوديان) د پښتو ژبې شاعر هم و او دده دی و شعر د پټې خزانې مولف ضبط کړی او دده احوال يې هم داسې کښلي دي.

((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول د ملک کالا زوی و ، په هندوستان يې د سلطنتت لوا هسکه کړه او دغه ملک له لودي طايفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبر سلطنت کا په هند کې، ملک بهلول په سرهند د اسلامخان تر وفات راهيسې استقلال ومومند او تر جنګونو په وروسته يې پر دهلي خطبه او سکه ووهله، پاني پت، لاهور، هانسي او حصار او تاګور يې د ملتان تر څنډو پورې ونيول او د هندوانو د راجګانو سره يې سخت جنګونه وکړل او اته دېرش کاله يې پر هندوستان سلطنت وکا او ډېر عادل او عالم پادشاه و په (۸۹۴هـ) کال وفات شو ، لکه چې وايي:

به هشت صد و نود چهار رفت از عالم

خديو ملک ستان و جهانکشا بهلول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول علیه الرحمه وفات په تبه د جلالي په قصبه کې و...)) (۵۱: ۷۶)

تر دې وروسته د پټې خزانې مولف د محمد رسول کلاتوال د بیاض په حواله لیکي چې خلیل خان د سلطان بهلول د دربار شاعر یوه پښتو رباعي د سلطان په ستاینه کې ویلې وه، چې دغه رباعي به وروسته د خلیل خان په احوال کې راوړل شي، وایي چې سلطان هغه رباعي واورېدله، په ځواب کې یې دا رباعي سم له لاسه وویله:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره اورېځې د داد، له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

تاسې چې وروسته د خلیل خان رباعي هم ولولئ، د سلطان بهلول د ارتجالي شعر کمال به درته معلوم شي، علاوه پر ادبي ښېګڼو له دې یوې رباعي څخه موږ ددغه پښتانه سلطان فکر هم ځرګندولای شو، چې ده د مملکت د ودانۍ او عمران فکر درلود او په انصاف او عدالت یې حکمراني کوله.

سلطان بهلول د پښتنو د لودي ټبر د شوکت او لوړتیا داستان دویمه پلا تازه کړ او هم دی د پښتو ژبې مربي، شاعر او ادیب و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په خواشينۍ سره چې نور اثار يې ورک دي او يوازې يوه رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو.

شننه او ارزونه:

که څه هم له سلطان بهلول لودي څخه يوازې همدا يوه څلوريزه تر موږه رسېدلې، خو له دې يوې څلوريزې څخه هم د هغه د شاعرۍ شعري قوت او کمال ښکاري. يو څوک چې تر دې وړاندې شعري تجربه، قريحه او پانګه ونه لري او پر شعري مهارتونو واکمن نه وي، هغه هېڅکله سم له لاسه داسې حلوريزه نه شي ويلای چې هم د ې له حال سره مناسبه وي، هم دې د شاعرۍ ماضي انځور کړي او هم دې شعري ښکلا ولري.

له لغوي پلوه دې څلوريزې کې، (دُر او جهان) دري او (زيب، عدل او ملک) عربي کلمې دي، نور شعر له پښتو کلمو څخه رغېدلی، ځينې نرِه پښتو کلمې چې اوس نه کارول کېږي هم په دې شعر کې خوندي دي، لکه ((راسه، خول)) اوس نه کارول کېږي. په نورو ګڼو رواياتو کې هم د بهلول لودي د پښتو پالنې او عدالت کيسې راغلې دي. د سلطان بهلول لودي په باب په (تاريخ داودي) کې راغلي: ((گويند روزی که بر تخت نشست در ان هفته برای نماز حاضر شد. ملا قادن که يکی از اکابر ان شهر بود، برای خطبه خواندن بر منبر بر امد، خطبه به اتمام رسانيد وقت فرود امدن گفت: سبحان الله عجب قومی پيدا شدند نمی دانم پيرو دجال در ايشان باشد زبان ايشان اينست که مادر را مور می گويند و برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

را ورور می گویند ودیه را شور می گویند و سیاه را تور می گویند و دیگر را نور می گویند. در این گفتن سلطان بهلول رومال را بر لب گرفته تبسم کنان گفت: ملا قادن بس کن که ما هم بنده گان خدایم.)) (۱۳۴: ۶۰- ۱۳۵) یانې په ډېر سړیتوب او اوسېله یې پوه کړ. نو په پښتو شعر ویل له پښتو سره د هغه د مینې ځرګندونه کوي. د فورم له مخې دا نظم یوه ځلوریزه یا رباعي ده، چې د هغې ټول ارکان یې پوره کړي، رباعي همغه ډول فورم دی چې ځلور مسرې ولري، د سر دواړه مسرې یې قافیه لري او د ځلورمې مسرې قافیه یې هم د مطلعې قافیه تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي، قافیه په کې حتمي او ردیف په کې اختیاري دی. په دې رباعي کې (راسه، پاسه، لاسه) د قافیې کلمې او (سه سه) یې مشترک غږونه دي، ردیف نه لري، هره مسره یې لس لس څپې ده. د رباعي محتوا د سلطان تېر عدالت او د راتلونکي لپاره نېک عزم ښکارندويي کوي او د یوه هوډمن واکمن نېک تکل ځرګندوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازی

د (۸۹۰هـ) حدود

نیازي د پښتنو یوه قبیله ده چې د لودیانو یوه پښه شمېرل کېږي، دوی له لودیانو سره یوځای په هند کې خپاره شوي دي. په افغانستان کې هم په بېلابېلو سیمو لکه کندهار، غزني، کابل، لغمان پروان، کندوز او نورو سیمو کې اوسېږي. له دوی څخه هم په هند کې مشهور جنګیالي او مشران راوتلي دي، د لودیانو او سوریانو په دوره کې یې ډېر مشاهیر درلودل، مثلاً (هیبت خان نیازی) د شېرشاه سوري په وخت کې د ((اعظم همایون)) په خطاب د لاهور حکمران و، نیازیان د لودیانو او سوریانو غښتلي ملګري وو او تراوسه یې هم بقایا په هند کې شته. له دې قبیلې څخه یو تن هم معتمد او ادیب و او پټې خزانې دده یو مدحیه رباعي راوړې ده، پټه خزانه وایي:

((محمد رسول کلاتوال په خپل بیاض کې هسې کښلي دي، چې: په هندوستان د برسات په موسم خلیل خان نیازي هسې رباعي انشا کړه او د سلطان بهلول پادشاه په مخه کې یې وویله)) (۵۱: ۷۸)، دا رباعي په دې ډول ده:

خړې وربځې ژاړي له پاسه

کوېله رغ کا، بېلتون له لاسه

یه هغه لوني ګوهر په خول ستا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مرحبا که ستا ، زموږ مواسه

د خلیل خان ددې رباعي په ځواب کې پښتون شهنشاه هغه رباعي ویلې ده، چې دمخه دده په احوال کې راغله. په خواشینۍ سره چې د خلیل خان نور اثار زموږ لاس ته نه دي راغلي او داسې ښکاري، چې د سلطان بهلول د دربار پښتون شاعر او د هغه ښه معتمد شخص و.

شننه او ارزونه:

په لوړه رباعي کې خلیل خان په ډېر ښه صورت د خپل ممدوح ستاینه د رجوع په صنعت کې کړې ده، لومړی د وربځې ژړا او د کوېلې د بېلتانه غږ بېانوي، بیا په دویم بیت کې رجوع کوي او د لومړي بیت مطالب نقض کوي، د ستاینې لپاره په بل رنګ هغه مقصد وايي. دده دا رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي يې سم له لاسه ځواب وو ايي، دا په واقعیت کې یو ډول مشاعره هم ده. په دې څلوریزه کې له (مرحبا) او (کویله) پرته نورې ټولې کلمې پښتو دي (مرحبا) عربي کلمه ده. (کویله) بیا په هند کې یو ډول خوش اوازه مرغۍ ده. (لوني) د پاشلو او ښورولو مانا ورکوي، (خول) تاج ته وايي او (مواس) ساتندوی ته. د محتوايي فورم له مخې دا په مدحیه یا ستاینزو شعرونو کې راځي چې شاعر په کې د خپل ممدوح توصیف کوي. د فورم له پلوه لکه څنګه چې یادونه وشوه دا یوه څلوریزه یا رباعي ده. (پاسه، لاسه، مواسه) يې د قافیې کلمې دي او ردیف نه لري. د مسرو د ځینو شمېر يې سره مساوي دی، یانې دا چې هره مسره يې (۱۰) څپې لري. که څه هم د سر لومړۍ مسره یې د اوسني تلفظ له مخې (۹) څپې ښکاري. خو کېدی شي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت په تېرېدو سره کوم لفظي بدلون په کې راغلی وي او يا هم د هغه وخت ځپيز تلفظ په بل ډول وي. پر دې ځلوريزې يا رباعي د رباعي فورم ټول شرايط د تطبيق وړ دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغون خان نورزی

د (۸۹۰هـ) حدود

نورزي د پښتنو يوه لويه طايفه ده، چې په فراه، هلمند، هرات، ارزګان او د هېواد په نورو سيمو کې اوسي او زرغون خان په دوی کې يو لوی جنګيالی او اديب سړی تېر شوی دی، د پټې خزانې مولف د دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) په حواله ليکي، چې زرغون خان اصلاً د نوزاد (زميندا ور) و او د قوم مشرتوب يې کاوه، په دغو وختو کې چې د ماورالنهر شيباني خان پر هرات او سيستان يرغل وکړ، نو زرغون خان د وطن له مدافعينو څخه ګڼل کېده او له يرغلګرو سره يې سختې جګړې کړې وې. زرغون خان پر (۸۹۱هـ) هرات، خراسان او عراق (پارس) ته سفر وکړ او چې شيباني خان پر سيستان راغی، نو زرغون خان له خپل قومه سره له وطنه دفاع کوله او خپله ازادي يې ساتله.

داسې معلومېږي، چې زرغون خان يو ملي قايد، د وطن ازاديخواه مدافع او جنګيالی سړی و، علاوه پر دغه د قلم او علم خاوند هم و، لکه د ازادۍ د جګړو پر ذکر چې په مېړانه دربېده، دغسې هم د علم او ادب په ميدان کې پوخ شهسوار و، لکه پټه خزانه چې د دوست محمد کاکړ له روايته ليکي: زرغون خان خورا ډېر عمر ژوندی و او د نهايت ضعف او سپين ږيرتوب پر وخت په (۹۲۱هـ) د کندهار په دهراوت کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرغون خان دېوان او شعرونه:

زرغون خان د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ) له (ملا ایوب تیمني) سره و او پر دغه کال چې دوست محمد کاکړ هرات ته ته، هلته یې دا دېوان کتلی و، چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې او دغه سړي په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې له هغه دېوانه دا دوه یځ (مثنوي) نقل کړی دی چې د پټې خزانې مولف هم له هغه کتابه را اخیستی دی.

ساقینامه

ســـاقـــــي پـاڅــــه پیالـــه راکـــړه
مــــرور یـــــار مــــې پخـــلا کـــړه
اوبـــه تـــــویې پــــــه لــــمبو کـــړه
اور مـــــې مـــــړ پــــه دې اوبــــو کـــړه
پــسرلـــــی ســـو غــونـــچه ګــل کـــا
زلفـــــې تــــاوې د ســــــنبل کــــا
بــــلبلان شــــــور و فــــــغان کــــا
کړېــــدن پـــــه ګلســـــتان کـــــا
زاهـــــد وځــــــي صــومعـــــې څخـــــه
شـــــراب پیـــــري میخـــــانې څخــــه
هــــر ســــړی پـــه میـــو مســـت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي
د غټو لو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو
وچ راغه ښکلی ګلګون سو
سړي ټول شور و شعب کا
ياراني کاندي طلب کا
بهار وخت د ياراني دی
ښه موسم د پيماني دی
نو ساقي پاځه بهار دی
نن ژوندون سبا رفتار دی
دنيا پاته مور به ځونه
تورو خاورو کې به يونه
پيمانه ډکه له مې کړه
بزم تود په پياپې کړه
چې يو دم سمه ازاد
ناښاد زړه مې سينه ښاد
ساقي پاځه وقت د ګل دی
په جوش کې خم د مل دی
وقت د ميو د وېشو دی
د پيالو د ډکېدو دی
هغه څوک اوس د پېغور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې جام تش و نسکور دی

مستان ګرځي په باغو کې
مستي کاندي په راغو کې
لاس په لاس دي ياراني کا
يو په بل ناز و نخرې کا
مجنون وصل له ليلا دی
د جمال په تماشا دی
نه غمجن سته، نه بېلتون سته
نه مهجور، نه ځيګرخون سته
تر تا وګرزمه راسه
ساقي يو ګړی پخلا سه
ماته جام د ربل ولور را
چې يو تش سي ډک يې نور را
اور مې بل د زړه په کور کړه
له هر چا هر څه يې تور کړه
چې بل څه نه وي الفت وي
ټوله مهر و محبت وي
ټول اخلاص وي او صفا وي
تياره ورکه سي رڼا وي
له زړه کم غش او دغل سي
جهان ټوله ګل او مُل سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـــاقي ســـــتا مهـــــر مطلـــــوب دی
نـــــو بهـــــار ځکـــــه مرغـــــوب دی

کـــــه ســـــتا لـــــور پـــــېرزو نـــــه وي
نـــــو بهـــــار بـــــه پـــــه څـــــه ښـــــه وي؟
خونـــــد بـــــه نـــــه کـــــار رنـــــګ د ګلـــــو
بـــــې مســـــتيو، بـــــې لـــــه مُلـــــو
نـــــه بـــــه بـــــزم پـــــه شـــــور تـــــود ســـــي
نـــــه نغمـــــې نـــــه بـــــه ســـــرود ســـــي
نـــــو ســـــاقي پـــــاڅه بهـــــار دی
بـــــزم تالـــــه اميـــــدوار دی
يـــــاران ناســـــت ســـــترګې څلـــــور دي
ســـــتا د جـــــام پـــــه اميـــــد نـــــور دي
تـــــه هـــــم راســـــه عنـــــايت کـــــړه
بـــــزم تـــــود د محبـــــت کـــــړه
لـــــه ســـــرو ملـــــو ځخـــــه ډک جـــــام کـــــړه
د يـــــارانو يـــــې انعـــــام کـــــړه
چـــــې ســـــوړ بـــــزم پـــــه مـــــی تـــــود ســـــي
د رنـــــدانو غـــــوړو ســـــرود ســـــي
د جهـــــان ويـــــر و غـــــم هېـــــر کـــــا
يـــــو دم ښـــــه پـــــه عشـــــرت تېـــــر کـــــا
چـــــې پـــــه مـــــخ کـــــې مـــــو بېلتـــــون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د زرغون خان د ساقینامې دغه مثنوي، د نهمې هجري پېړۍ له هغو اثارو څخه ده، چې له پارسي سره په ښه ډول د پښتو ژبې اختلاط ښکاره کوي. په دغه پېړۍ کې هغه پښتانه چې په سمو او ښارو کې یې ژوند کاوه، په پوره ډول د پارسي ادب تر اثر لاندې راغلي دي، لکه دا مثنوي چې ګڼ شمېر پارسي او عربي کلمې لري، دغسې هم تخیل او د شاعر د ادا طرز او د کلام نوعیت هم تر یوه حده پارسي ته ورته دی او په دغو وختو کې چې کوم ادبي جریان په منځنۍ اسیا او خراسان کې و، دا ساقینامه یې ښه استازولي کولای شي، د پارسي ژبې په پخوانیو شاعرانو کې مخصوصاً له غزنوي دورې څخه یانې د (۴۰۰هـ) له حدودو، بزمي اشعار او خمریات ډېر شوي دي، اکثر شاعران لکه عنصري، منوچهري، عسجدي او نور د خپلو قصایدو تشبیب او نسیب په بزمي او خمري مضامینو سره کوي، وروسته (سنایي) او نور متصوف شاعران د عرفان په کتهوریو کې د وحدت شراب څښي او دا نشه او کیف په عرفاني ډول په خپلو اشعارو کې نغاړي.

دا عرفاني کیف په ډېرو بزمو کې د میو او رنګینو جامونو په نشه هم اوړي او دغسې خمري اشعار په مثنوي کې په ښه ډول ځای مومي (نظامي ګنجوي) ډېرې ساقینامې لري، (عمر خیام) په خپلو رباعیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د خمري اشعارو یوه ډېره ښه نمونه دنیا ته پرېږدي، په پای کې په مثنوي سبک کې (ساقي نامه) ویل یو بېل فن ګرځي، په پارسي ادب کې یو مخصوص رنګ مومي او شاعران یې تقلید کوي.

عبدالنبي فخر الزماني چې د پارسي ژبې ساقي نامې یې سره یوه ځای کړې دي (۱۰۲۸هـ) یو غونډ کتاب یې د (میخانې) په نامه ځنې ترتیب کړی دی او د نظامي، عراقي، خسرو دهلوي. خواجو، حافظ، جامي او نورو پارسي شاعرانو ساقي نامې سره یوځای کوي، چې ځینې له دغو ساقي نامو بېل بېل کتابونه ګڼل کېږي او د ظهوري تهراني (۱۰۲۵هـ. مړ) ساقي نامه تقریباً زر بیته ده.

په دغو ساقینامو کې د شعراوو لار دا وه چې دوی به له ساقي څخه د سرو میو آرزو کوله، د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول، د دنیا بې وفایي او په خوښۍ سره یو څو ورځې ژوندون تېرول او بزم په میو تودول، د ساقینامې عمومي مضمون و. شاعر به په سپک مثنوي فورم کې دا مطالب لیکل او اثرناک الفاظ او کلمات به یې په کې استعمالول.

لنډه یې دا چې عجمو شاعرانو د عربو د خمریه اشعارو تقلید وکړ او ورو ورو د (ساقي نامې) ویلو سبک په پارسي ادب کې پیدا شو، د نورو اسیایي ژبو شاعرانو یې هم تعقیب وکړ، خو په ساقینامو کې د شاعر مهارت او استادي دا وه چې د مستۍ احوال تصویر کړي او د مستانو په شان خبرې وکړي، د استادانو ساقینامې ټولې له مستۍ، وجد او ذوقه ډکې دي او هغه شاعران چې په ساقینامه کې مستي نه کوي او د عاقلانو په څېر ګډه وي، د دوی ساقینامې د ادب له پلوه ښې نه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي ساقينامو کې که څه هم د (ظهوري) ساقينامه خورا مفصله او هم خوږه ده، د مستۍ او ميخورۍ مختلف مناظر ښيي، خو کلام يې د مستانو په څېر نه دی. د مستانو خبرو ته نه دی ورته او د يوه نارمل سړي وينا ده، نو ځکه دده ساقينامه هم عمومي مقبوليت نه لري او دده زر بيته د خواجه حافظ تر (۶۰) بيتو نه درنېږي.

زرغون خان هم په دې پښتو ساقينامه کې د استادانو پر لار تللی او مستانه وينا يې کړې ده، دده شعر روان او خبرې يې هم د مستانو په څېر دي، ځکه نو ده ته يو کامياب او پوخ ساقينامه ويونکی وايو او دا ساقي نامه هم د پښتو له پخو اشعارو څخه ګڼو، ځکه چې ده په خپل شعر کې د احساساتو څپې، ښکلا غوښتنه او هم د عباراتو رواني، رشاقت او خوږ سلاست سره يوځای کړي دي او په دې ټولو شيانو کې کامياب دی. لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، په دې مثنوي کې د دري او عربي ژبې خپل خپل اغېز پروت دی، (فغان، ګلستان، ميخانه، مې، بهار، ګلپرست، جهان، ګلګون، بهار، موسم، پيمانه، رفتار، پيايي، نابينا، جوش، تماشا، ځيګرخون، مهر، مرغوب، پيرزو، سرود، اميدوار، اميد، رند) او ځينې نورې دري کلمې او همدا راز يو شمېر يې پښتو او دري ګډې کلمې دي، پر دري سربېره عربي کلمې هم په کې زياتې دي، لکه (ساقي، زلف، زاهد، صومعه، شراب، شعب، طلب، بزم، وقت، ناز، مجنون، ليلا، وصل، جمال، مهجور، الفت، محبت، اخلاص، صفا، مطلوب، عنايت، انعام، عشرت) او ځينې نورې عربي کلمې دي. د دومره ګڼو دري او عربي کلمو له شتوالي څخه دا ښکاري چې دامهال پر پښتو ادبددې ژبو خپل خپل اغېز پروت و. متروکې کلمې په کې نه شته، يوازې د (ربل) کلمه چې (د مهربانۍ او رواداري) مانا ورکوي، اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه کارول کېږي. د فورم له مخې دا د مثنوي ټول شرايط پوره کوي، هم يې د کميت او هم يې د محتوا د کيفيت له پلوه د مثنوي د فورم ټول شرايط پوره کړي دي. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، ځينې بيتونه يې د نورو مثنويانو په شان رديفونه لري او ځينې نور يې پر قافيه پای ته رسي. د محتوا له مخې لکه څنګه په پيل کې ورته اشاره وشوه دا يوه ساقينامه ده، په دې مانا چې محتوا يې پر خمريه مسايلو، ګل او مل راڅرخي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغونه کاکړ

د (۹۰۰هـ) حدود

د پښتو شعر په تاریخ کې دا لومړۍ ښځه ده چې موږ یې پېژنو او د شاعرانو په ډله کې په لومړي کتار کې دربړي. که څه مېرمنو په پښتو ولسي ادبیاتو کې زیاته ونډه لرلې ده، خو په لیکلي ادب کې یې ډېرې بېلګې تر دې دمه نه دي ترلاسه شوي. یو شمېر ادبپوهان په دې نظر دي چې ((د فولکلوري ادب په تخلیق کې د پښتنو مېرمنو برخه تر نارینه وو څخه زیاته ده، خو څرنګه چې د دوی تخلیق کارو نومونه معلوم نه دي، نو له دې کبله د ادب دا دومره پراخه میدان د څېړونکو د مطالعې او تحقیق په دوران کې د کومې خاصې پښتنې ادیبې، شاعرې یا څېړونکې نوم ته نه شي منسوبېدی.)) (۲۹: ۲۲) دوی لنډۍ، د مینډو سندرې، د واده سندرې، ساندې، نیمکۍ، کاکړۍ، بابولالې، فالونه، چیغان، د اتڼ نارې تر ډېره حده د مېرمنو د فکر، درد، سوز، انګېزو او فکر محصول ګڼي.

په پښتو ادب کې زرغونه کاکړه لومړنۍ پښتنه مېرمن ده چې په پښتو لیکلي ادب کې یې د کلام بېلګه تر موږه رارسېدلې ده.

دا شاعره مېرمن د کندهار د پنجوایي وه، د پلار نوم یې (ملا دین محمد کاکړ) و او دې د خپل عصر مروج علوم زده کړل، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فصاحت احکام یې ولوستل او د فصحاوو اشعار او اثار یې وویل.
زرغونه د سعدالله خان نورزي په نکاح کې وه، د علم او هنر او تورې خاوندان زامن یې درلودل، دې مېرمنې د خپل عصر په شاعرانو کې شهرت درلود او ددې اشعار به یې لوستل. زرغونې پر (۹۰۳هـ) د شیخ مصلح الدین سعدي پارسي بوستان په پښتو شعر ترجمه کړ.
دا مېرمن علاوه پر شعر او ادب د ښه خط خاونده هم وه او د خط ډېر اقسام یې لیکلای شول، داسې خوش خطه وه چې کاتبانو به یې له خطه زده کړه کوله او لکه د پټې خزانې مولف چې لیکلي دي: دې په خپل ښه خط خپل پښتو کړی بوستان کښلی و چې مرغلرو یې خط ته عاجزي کوله.

د زرغونې کاکړ شعرونه: د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، چې په فصحاوو کې مشهوره وه، خو په خواشینۍ سره چې له هغو څخه اوس کومه نمونه نه لرو، یوازې د هغې پښتو بوستانه یو حکایت د پټې خزانې مولف رانقل کړی، چې د زرغونې د کلام سلاست او متانت ځنې ښکاري.

که مونږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه مخصوصه ډله ومنو نو زرغونه به له خپل بوستانه سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه یو اخلاقي شاعر چې مستقل اثر ولري، مونږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ژباړه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکایت چې زرغونې ژباړلی او د زرغونې له بوستانه پاتې دی، دادی:

اوربدلي مې قیصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار   بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی   په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه   راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ   په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو   د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړیم د بل اور   چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه   یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ   له لویني یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل   خدای ته نه سي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده   لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا   تکبر به دې تل ځوړ کا.

شننه او ارزونه:

د زرغونې کاکړ ددې حکایت له مخې لازمه ده چې د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د پښتو حکایتي اثارو ته هم لږ تم شو.

د زرغونې کاکړ له دې حکایت سره په پښتو کې د حکایتي اثارو لړۍ هم پیلېږي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي، دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې لوستونکو ته په ډاګه کېږي. د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ژاروي یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه ځرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات ځرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکی په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د زرغونې کاکړ حکایت هم داستاني بڼه لري او د حکایت له تعریف سره سم پوره حکایت ګڼل کېږي. حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګړني حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لږ تر لږه موږ دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي، په دې کې یو په خپله د زرغونې کاکړ حکایت دی او بل د دوست محمد کاکړ (غربتنامه) ده چې هغه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې او حکایتي بڼه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له لغوي پلوه د زرغونې کاکړې دا نظم له پښتو، دري او عربي کلمو څخه رغېدلی دی. دري کلمې په کې کمې (رویدار، گفتار) دي او کومه بله مشترکه کلمه که لري (قوم، له ((با)) پرته یزید، شکر، شکوه، تواضع او تکبر) بیا عربي کلمې دي، نور ټول نظم له پښتو کلمو څخه جوړ شوی. ژبه یې روانه، خوږه او پسته ده، همغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي اوس هم په ژبه کې کارېږي، متروکې کلمې په کې نه شته. د فورم له مخې دا یوه مثنوي ده چې هر بیت یې ځانګړې قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري. ټوله مثنوي (۱۲) بیته ده. د مسرو د قافیو شمېر یې سره مساوي، هره مسره یې (۸) (۸) څپې لري. یو روان، سلیس او خوږ شعر دی چې په مانا او تلفظ دواړو کې یې څوک له ستړیا او خنډ سره نه مخامخېږي او په اسانۍ سره ترې خوند او لذت اخیستلای شي. که د زرغونې کاکړې دېته ورته د کلام نورې بېلګې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرېمانه ډېره ښکلې شوې وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابعه

د (۹۲۰هـ) حدود

تر زرغونې کاکړ وروسته بله شاعره مېرمن رابعه ده، چې دا هم په هغه عصر په کندهار کې اوسېدله. ددې شاعرې نور احوال موږ ته نه دي ښکاره، د پټې خزانې مولف يې په لنډ ډول هسې معرفي کوي، ((حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم سوی، خو لږ څه چې ښکاره ده، هغه هسې ده چې دا شاعره د قندهار وه او په دوران د محمد بابر پادشاه يې ژوند کاوه.)) (۵۱: ۱۹۴)

پټه خزانه رابعه د ډېرو اشعارو خاونده ګڼي، يو دېوان يې هم درلود، خو په خواشينۍ سره چې ددې له اشعارو څخه بله نمونه نه ده ليدل شوې، يوازې د هغه کتاب مولف د خپل ملګري (محمد طاهر جمريانې) له خولې دغه رباعي رانقلوي:

ادم يې مځکې وته راستون کــا
پــه اور د غم يې سوی لړمون کــا
دوزخ يې روغ کا، پرمخ د مځکې
نــوم يې د هغه دلته ببلتون کــا

شننه او ارزونه:

له دغې يوې رباعي څخه چې د رابعې له کلامه موږ ته پاتې ده، دومره معلومولای شو چې رابعه د پښتو د لومړنۍ ادبي دورې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ برخې ښه شاعره ده او په کلام کې يې جزالت او سلاست دواړه ليدل کېږي او ښايي چې اشعار به يې هم عشقي وو او دېوان به يې د پښتو له ښو اثارو څخه و.

د رابعې دا څلوريزه له لغوي پلوه له سوچه پښتو کلمو جوړه ده، يوازې (ادم) او (دوزخ) يې عربي کلمې دي، د هجران د سوز او درد تصوير په کې انځوروي، لکه څنګه چې يادونه وشوه دا نظم د فورم له مخې يوه رباعي يا څلوريزه ده. (راستون، لړمون او بېلتون) يې د قافيې کلمې دي، (کا ، کا) يې رديف دی، د جوړښت له مخې د څلوريزې يا رباعي ټول خصوصيات پوره کوي، هره مسره يې (لس) (لس) څپې لري.

(زرغونه کاکړ) او (رابعه) د پښتو ادب په لرغونې دوره کې هغه ښځمنې شاعرانې دي چې تر موږه يې د کلام بېلګې رارسېدلې دي، تر دې وروسته بيا مېرمن نېکبخته ده چې پر خپل ځای به پرې بحث وشي، تر دې دريو شاعرانو زياتې د نورو ښځينه شاعرانو څرک نه لګي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونې دوره کې دې نورې ښځينه شاعرانې هېڅ نه وي، لکه څنګه چې د بېلابېلو عواملو له امله په لرغونې دوره کې موږ خپله زياته ادبي پانګه له لاسه ورکړې، نو ددې اټکل هم کېدی شي چې په دې دوره کې به د نورو ادبي اثارو په شان د ښځمنو شاعرانو ادبي پانګه هم له لاسه وتلې وي. خو د زرغونې کاکړې او همدارنګه د رابعې او مېرمن نېکبختې له دې شعري بېلګو څخه دا جوتېږي چې پښتنو مېرمنو هم پښتو ادب ته ډېر څه ورکړي، خو د زمانې ناخوالو د هغو يوه زياته برخه له موږه مروړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ

د (۹۲۰هـ) حدود

دوست محمد د (بابړ خان کاکړ) زوی دی، چې د کاکړستان په ژوب کې اوسېده، دده پلار هم عالم او شاعر سړی و، چې یو کتاب یې د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړی و، دوست محمد علم او ادب له پلاره په ارث وړي وو او د کاکړو د علمي او ادبي (عشیرې) یو پخوانی ادیب دی.

دی پر (۹۱۳هـ) له ژوبه هرات ته ولاړ او هلته یې د (کاکړ بابا) زیارت وکړ، پر (۹۲۹هـ) یې خپل یو کتاب ((غرغښت نامه)) نظم کړ او د غرغښت نیکه احوال یې په کې په مثنوي ولیکه.

لکه پټه خزانه چې لیکي: د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) هغه حکایات وو چې بابړخان د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړي وو، څرنګه چې هغه کتاب ورک شوی و، نو دوست محمد د ((غرغښت نامې)) په نوي نامه بیا وپېودله. دا کتاب په لږ وخت کې د پښتنو په ادبي محافلو کې مشهور شو، څرنګه چې اخلاقي منظومې یې لرلې، نو یو درسي او تدریسي کتاب ګڼل کېده او پښتنو هلکانو به درس کې لوست. په کندهار کې د پټې خزانې د مولف کورنۍ چې یو باذوقه ادبي کهول و، دوی هم ددې کتاب نسخې د کوږک غره په (توبه) کې میندلې وې او په کورنیو مکتبو کې یې د درسي کتاب په توګه هلکانو ته لوست، داسې ښکاري چې (غرغښت نامې) د غرغښت نیکه له احواله زیات ځینې نور مضامین هم درلودل، لکه څرنګه چې د زرغون خان ساقینامه چې دمخه یې یادونه وشوه، هم د پټې خزانې مولف له ((غرغښت نامې)) څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقل کړې ده او هم دا لاندې حکايت په کاکړ پورې چې د غرغښت له اولادې څخه دی، اړه لري، څرنګه چې اوس د دغه کتاب نسخه نه شته، نو تر دې زيات نور څه نه شو پرې ويلای.

((غرغښت نامه)) د پښتو ژبې په اخلاقي شاعرۍ کې د زرغونې تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی، له دغه يوه حکايته چې پټې خزانې ځنې رانقل کړی دی، معلومېږي، چې لنډه مثنوي وه او ژبه يې هم سليسه او روانه وه:

حکايت له غرغښت نامې څخه

له نېکانو روايت دی — هسې توګه حکايت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی — چې يې فيض تل جاري دی
د نيکونو له خولې وايي — چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و — لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل يې عبادت کا — پر دې ليار يې رياضت کا
شپې يې روڼې په لمانځووې — په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و — عبادت يې ژوندو ژواک و
چې به کېناست په لمانځنه — يابه کېوت په ستاينه
ورځ يې تېروله په قعده وه — شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سير د لاهوت کا — په يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکرالله و — هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا — پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه — چې غرغښت ښيي پنهانه
وايي ای کاکړه زويه — له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی — ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه — د څښتن عبادت کړنه.
ولې پاته له تا نور دي — شپې او ورځې دې په کور دي
ځه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هم ستا د غاړې قرض دی
يوه ورځ جهاد افضل — تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمنځ و روژه کا — په جهاد به يې پوره کا
لومړی شرط د دين همدا دی — بيا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه — ځان خبر کړه ښه له دينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــوره واخلـــه مجاهـــد شـــه — د لـوی خـدای د دیـن قاصـد شـه
د خـدای نـور پـر جهـان خپـور کـړه — دا خـدمت یـې پـه ځـان پـور کـړه
چـې دې بشــپړ عبــادت ســـي — ځان دې خلاص له معصیت سي
چـې لــه خوبــه ویښ کــاکړ ســو — د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو
زغـــره خـــول یـــې اراســـته کـــړل — د غـــزا غشـــې تېـــره کـــړل
هـرات خـوا تـه پـه تلـو تلـو سـو — د سـلطان غیـاث لـه ملـو سـو
وې کـــــړه هــــورې جهادونـــــه — د سـلطان مـل سـو پـه ملونـه
ځـو هـورې تـر دنیـا تېـر سـو — د غازیـانو پـه ټـول شـمېر سـو
چـې یـې هلتـه هـم وفـات سـو — ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو
مېـــړه هســـې ژونـــدون کانـــدي — مـري د خـدای پـه رضـا بانـدې

شننه او ارزونه:

دا یو ټوټه چې له غرغښت نامې ځخه زموږ په لاس کې ده، د پښتو د اخلاقي شعر غوره نمونه ګڼل کېږي. د منځنۍ اسیا په شاعرۍ کې اخلاقي برخه له پخوا ځخه ګډه ده، هر شاعر که ځه هم اساساً بزمي یا رزمي وي، په شعر کې اخلاقي پانګه لري، د پارسي شاعرانو په لومړنیو اشعارو کې هم اخلاقي ټوټې شته.

له اکثرو پخوانو شاعرانو لکه ابو سلیک (د ۲۷۰هـ حدود) شهید بلخي (د ۳۰۰هـ حدود) رود کې (د ۳۰۰هـ حدود) او نورو ځخه اخلاقي ټوټې او اشعار رانقل شوي دي، د فردوسي شهنامه هم غوره اخلاقي پانګه لري، اما په مستقل ډول د پارسي پخوانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر چې اخلاقي مستقل کتاب يې نظم کړ، ابو محمد بديع بلخي دی، چې د سلطان محمود معاصر دی، د (۴۰۰هـ حدود) دې سړي د (نوشيروان پندنامه) په پارسي نظم کړه او تر ده وروسته سنايي غزنوي، نظام ګنجوی، ناصر خسرو، علوي او نور ډېر شاعران راغلل او په خپلو اشعارو کې يې اخلاقي برخه ډېره کړه، د سنايي غزنوي (حديقة الحقيقه) د اخلاقو او تصوف پوخ او بې مثاله اثر دی، د ناصرو خسرو (روښنايی نامه) او (سعادت نامه) هم په فلسفي اخلاقي رنګ کې د پارسي ژبې ډېر ښه اثار دي، خو د شيراز شيخ سعدي په خپلو دوو کتابو (ګلستان او بوستان) دا بڼ هسې ښکلی او تازه کړ، چې د اخلاقي شاعرۍ دوه شهکاره ګڼل کېږي.

په پښتو شعر کې هم يو اخلاقي مستقل کتاب ښايي چې دغه ((غرغښت نامه)) وي او ددې کتاب له وجوده موږ څرک ايستلای شو، چې د پښتو اخلاقي شاعرۍ هم په پخوانۍ دوره کې رواج درلود او له دې پلوه هم دا ژبه بې پانګې نه ده، څرنګه چې عموماً د پارسي ژبې اخلاقي اشعار د مثنوي په ډول دي، نو ((د غرغښت نامې)) مولف هم خپل کتاب په مثنوي کې پيودلی دی او وروسته چې په پښتو کې هم ځينې مستقل اخلاقي کتابونه نظم شوي دي، په مثنوي فورم کې دي. ددې کار يو علت شايد دا وي چې د مثنوي فورم په اسانۍ سره د زياتو مطالبو او پيغامونو د ځايونې ظرفيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغې یوې بېلګې څخه چې له ((غرغښت نامې)) څخه پاتې ده، داسې ښکاري، چې د کتاب ژبه ډېره روانه وه او مقاصد یې هم لنډ لنډ ادا شوي دي، حشو او زواید نه لري، له ابهامه خالي شعر دی او دا هم ښکاره کوي، چې په دغو وختو کې ډېر پارسي او عربي کلمات په پښتو ادب کې داخل شوي او د تابعیت حق یې پوره موندلی و.

د زرغون خان ساقي نامه خو تاسې ولوستله، هغه د هلمند او ارغنداو د غاړو او ورشوګانو ژبه وه، څرنګه چې له پارسي ژبې سره نږدې او ګاونډۍ وه، باید هم د پارسي اثر پر لوېدلی وای، خو ((غرغښت نامه)) په ژوب او د سلیمان د غره په لمنو کې نظم شوې ده، خو سره له دې هم د هغې ساقینامې له ژبې سره څه ښکاره فرق نه لري او له دې څخه نتیجه اخلو چې په دغو وختو کې د پښتنو اختلاط ډېر شوی او ژبې یو متحد او مثبت ادبي معیار موندلی دی.

البته ددې خبرې یادول هم ضروري دي، که څه هم دا مهال د پارسي ادب لمن ډېره پراخه شوې وه او پر پښتو ادب یې له ژبنې او محتوايي پلوه اغېز درلود، خو په (غرښت نامه) کې د پارسي ژبې ژبنی اغېز ډېر نه ښکاري، یوازې درې څلور پارسي کلمې په دې مثنوي کې تر سترګو کېږي، لکه (جهان، اراسته، پنهان) او ځینې نورې سره مشترکې کلمې، خو د عربي ژبې د کلمو کمی په کې نه شته. څرنګه چې دا شعر اساساً دیني محتوا لري، نو د دیني محتوا د بیان لپاره عربي کلمو ته زیاته اړتیا ده، نو ددغسې اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ليکوال، ناظم ياشاعر شعر اړ دی چې د خپل پيغام د بيان لپاره له همدې کلمو څخه ګټه پورته کړي، په دې نظم کې (روايت، حکايت، نورمحمد، راوي، فيض، زاهد، عابد، عبادت، رياضت، قعده، سجده، لاهوت، قوت، غرق، ذکرالله، سلامت، جهاد، فرض، قرض، افضل، شرط، دين، خدمت، خلق الله، مجاهد، نور، خدمت، معصيت، غزا، سلطان، غياث، وفات، رضا) او ځينې عربي کلمې دي، يانې د ټول نظم نږدې پنځه لس سلنه.

پر دې نظم د مثنوي فورم پوره د تطبيق وړ دی، ټوله مثنوي (۳۳) بيتونه لري، ځينې بيتونه يې د نورو مثنوياتو په شان قافيه او رديف دواړه لري او ځينې يې په قافيې پايته رسي. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی؛ هره مسره يې (۸) څپې لري. مشترک وزن تعقيبوي، روان، ساده او عامه فهمه نظم دی، محتوا يې ديني اخلاقي مسايل دي چې له سره تر پايه همدا يوه موضوع رانغاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ عیسی مشواڼی

(۹۴۷هـ) حدود

مشواڼي د پښتنو یو قوم دی چې د کاکړو یوه پښنه ګڼله کېږي، یوه برخه یې په کونړ، د کابل په کوهدامن او نورو سیمو کې اوسي، نور شاوخوا سوداګري کوي او له پخوا څخه د هند په لتو کې هم خپاره شوي دي.

شیخ عیسی هم له دې قومه د پښتو ادب د لرغونې دورې د وروستي پړاو شاعر دی، چې د شېرشاه سوري پښتانه شهنشاه معاصر و، نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې دده د ژوندانه بیان لیکي، چې د هند په (دامله) کې اوسېده او هلته یې مځکې او پټې درلودل، شېرشاه ته چا وویل چې شیخ عیسی شراب خوري، خو د شېرشاه سړی چې ورغی په صراحي کې شیدې وې.

د شیخ عیسی احوال د پټې خزانې مولف هم کټ مټ له (مخزن افغاني) څخه نقل کوي او وایي چې دی لوی ولي و او د خدای په توحید کې یې په پښتو، پارسي او هندي شعرونه ویل.

دده نور احوال موږ ته نه دي معلوم، خو چې شېرشاه سوري پر (۹۴۷هـ) د هند پر تخت کېښستلی دی، نو موږ د شیخ عیسی د ژوندانه وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ عيسى شعرونه:

مخزن افغاني د شيخ عيسى پښتو، پارسي او هندي يو يو شعر رانقلوي، خو په خواشينۍ سره دغه اشعار کابتانو مسخ کړي دي. په ښه ډول نه ويل کېږي، د پټې خزانې مولف هم له مخزنه دده يو پښتو شعر دا سې رانقل کړی دی:

پـه خپلـه کـار کـړي، خپلـه انکـار کـړي
کلـه بـادار يـې کلـه مـې خـوار کـړي
تـه خـو قـادر يـې! پـه صـفتونو
کلـه مـې نـور کـړې کلـه مـې نـار کـړې
«عيسـى» حيـران دی پـه دې شـيونو
کلـه مـې يـار کـړې کلـه اغيـار کـړې.

شننه او ارزونه:

لـه دغـو بيتونـو ځـخه ښکاره ده، چې شيخ عيسى لـه پخـو متصوفينو ځخه و او پـه هغـه شان وينا لري، لکه د هرات خواجه انصاري او نور عارفان چې له خدايه سره راز او نياز کوي.

د نعمت الله لـه ليکنې ځخـه معلومېږي چې شيخ عيسى يـوه «رساله» درلوده چې د دريو ژبو اشعار يې په کې ليکلي وو، چې له هغو ځخه يې يو پښتو لوړ شعر، يو پارسي بيت او څو هندي اشعار دي په مخزن کې نقل کوي او په دې ډول شيخ عيسى له هغو پښـتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دی چې خپله ژبه یې په هند کې هم ساتلې وه او په دغه دور کې د یو ګډ افغاني او هندي ثقافت ممثل و. داسې ښکاري چې د شیخ عیسی پورتنی شعر هم پوره نه دی رانقل شوی، کېدی شي د اوږده شعر یو بند یې رانقل شوی وي، ځکه له دې شعره داسې ښکاري چې نورې برخې به یې هم وي. شعر له مانا ډک ښکاري، نو د مانا د پوره بیان لپاره د نظم امتداد ته اړتیا احساسېږي. که څه هم د نظم په وروستۍ برخه کې (عیسی) خپل نوم هم راوړی او دا کار معمولاً د شعر په وروستي بند یا بیت کې ترسره کېږي، خو په ټولیز ډول چې مونږ دې درې بیتیز شعر ته ګورو او د هغه مانا ته، نو داسې ورڅخه ښکاري چې مانا ټوله نه ده خلاصه شوې او کېدی شي نورې برخې یې وي چې نقلوونکي نه وي رانقل کړې. په دې شعر کې له لغوي پلوه (بادار) د پارسي ژبې کلمه ده. (انکار، قادر، صفت، نور، نار او اغیار) عربي کلمې دي، څرنګه چې دا نظم شپږ مسرې لري د کوم کوټلي او خاص فورم بڼه نه راخپلوي، د غزله فورم ته هم په بشپړ ډول ځکه نه ورداخلېږي چې د بیتونو شمېر یې د هغه تر معمول تعریفه کم دی. د سر لومړی بیت یې مقفی دی، د دوو نورو بیتونو قافیه یې هم د سر بیت قافیه تعقیبوي. (انکار، خوار، نار او اغیار) یې د قافیې کلمې دي، (کړې کړې) یې ردیف دی. که چېرې د بیتونو شمېر یې په همدې ډول غځېدلای وای او همدا وزن و اهنګ یې تعقیب کړی وای، نو کېدی شي د ماتې غزلې بڼه یې خپله کړې وای. ماته غزل دېته وایي چې یوه مسره یې په واقعیت کې په منځه ملا کې نیمه وي، یانې دا چې د مسرې ټولې څپې یې د اهنګ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه پر دوو برخو وېشل کېږي. نيمې يوې او نيمې بلې خواته پاتې کېږي، تر نيمايي پورې وزن يا اهنګ ځي بيا خنډ يا ځنډ واقع کېږي او بيا نيمايي اهنګ د مساوي ځپو په شمېر سره جوړېږي، نو دېته ماته غزل وايي. دلته هم وګورئ همدا حالت دی (په خپله کار کړې) تر دې ځايه (۵) ځپې يو اهنګ دی بيا لږ وقفه (خپله انکار کړې) د هغه په تعقيب بل اهنګ دی چې دا هم پنځه ځپې دي، نورې (۵) مسرې هم همدا حالت لري. (کله بادار يې)، (کله مې خوار کړې)، (ته خو قادر يې)، (په صفتونو) (کله مې نور کړې)، (کله مې نار کړې)، (عيسی حيران دی)، (په دې شيونو)، (کله مې يار کړې) او (کله اغيار کړې). ټول يو شان قاعده تعقيبوي، ياني دا چې هره مسره يې پر ملا ماته ده، نو ځکه ورته ماته غزل وايي. که دې نظم ترپايه د غزل بيتونه پوره کړي وای، نو د ماتې غزلې تر قاعدې لاندې راتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ بستان بړېڅ

د (۹۶۰هـ) حدود

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني نومیالیو څخه دی او پلا ربې د کندهار په (ښوراوک) کې اوسېده، چې نوم یې (محمد اکرام) او روحاني سړی و، دی قوماً بړېڅ و، له ښوراوکه ولاړ د هلمند پر غاړه یې دروېشانه ژوند کاوه او پر عبادت به بوخت و. بستان له خپله پلاره فیض وموند او د ځوانۍ په عمر کې هند ته ولاړ او په سیر او سیاحت مشغول شو.

دې افاقي سیر زموږ شاعر پوخ کړ او د فطرت پر مطالعه بوخت شو. شیخ بستان د پښتو ژبې شاعر، لیکوال او مولف دی، چې مورخان یې ښه پېژني او دده روحاني شهرت هم تر ادبي خوا لږ نه و، نعمت الله مورخ لیکي:

((په ځوانۍ کې له روهه هندوستان ته راغی، په سمانه کې مېشت شو او د تجارت په لباس کې یې ځان پټاوه، تل به یې حزین صورت ویل او خلک به یې په دردناک حالت ژړول.))

د مخزن له دې بیانه زموږ د شاعر اخلاقي هویت ښه ښکاري او دا څرګندوي چې شیخ بستان سیاح او ګرځند سړی و او د عمر تر پایه هم پر سیاحت بوخت و، نعمت الله د عمر په اخر کې د بستان ملګری و او له ده څخه یې خوارق لیدلي وو، دی وایي چې د دریاب په سفر کې د بستان مل وم، چې د ګجرات احمداباد ته راغلو، شیخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته وويل چې زما عمر تمام دی او هم دلې د جمعې پر ورځ چې د ربيع الثاني (١١)مه وه، پر (١٠٠٢هـ) کال د اسهال په مرض د ماسپښين تر لمانځه وروسته مړ شو او هم هورې ښخ شوی.

تاليف او شعرونه:

شيخ بستان که څه هم پر کور ناست سړی نه و او عمر يې په سير او سياحت تېراوه، خو بيا هم کوم وخت چې د جهان له مطالعې فارغ شوی دی، نو يې قلم را اخيستی او په پښتو يې ښه اثار ليکلي دي.

ترمرګ څلور کاله دمخه دی پر (٩٩٨هـ) کال خپل وطن ته راغی او د خپلو مطالعاتو نتايج يې په يوه کتاب کې راټول کړل چې نوم يې((بستان الاولياء)) و.

د پټې خزانې له بيانه ښکاره ده، چې دا کتاب هم د روحاني خلکو تاريخ و او هم د پښتنو رجالو او مشاهيرو اشعار او احوال په کې وو، لکه چې محمد هوتک د خپل پلار په روايت چې دغه کتاب يې د ښوراوک د حسن خان په کور کې ليدلی و، د شيخ تيمن اشعار او احوال له ((بستان الاولياء)) څخه رانقل کړي دي. له دې څخه نو دا خبره ښه کاري چې بستان الاولياء د پښتو شاعرانو احوال او اشعار هم درلودل او علاوه پر دې شيخ خپل اشعار هم په کې راوړي وو او په دې مقصد د پټې خزانې مولف هم تصريح کوي، نو بستان د خپل عصر شاعر، مولف او مورخ سړی و چې په پښتو يې اشعار ويل او روحاني ژوند يې کاوه د عشق او مينې په اور سوی و. محمد هوتک د خپل پلار له خولې د شيخ بستان يوه بدله

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقلوي، چې د ولسي شعر په وزن ده او له دې څخه ښکاري چې د بستان په شعر کې (لکه نعمت الله چې هم ليکلي دي) د تغنی او ترنم خوا غالبه وه.

د مينې اور دې زما زړګی وريت په انګار کئ نا — ښې تار و نار کئ نا
خود به ويلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا — ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پرما — راسه ګذر که پرما

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور يمه تل — په وير ناسور يمه تل
له زړه مې ځاځي وينې سور په وينو خپل يمه تل — په اور جلبل يمه تل
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

له درده، سوزه تل ناري او غلبلې وهمه — کړېږي سوري همه
يو آن مې چېري نه ارام نه تيکاونه وينم — نه راحت کړنه وينم
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

د خوږو زړو له حاله ته يې ای باداره اګاه — يې د بېوزلو همراه
د خپل عزت په روی ((بستان)) ته کړه د مهر ښندل — کړې له ګناهه ګواښل
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان يو وار نظر که پر ما — راسه ګذر که پر ما

شننه او ارزونه:

دا بدله د پښتو د ملي شعر يو خاص وزم راښيي، چې تکرارېدونکی کسر هم لري او په ملي وزمو کې د تغنی او ترنم يو خاص مزيت ځرګندوي، داسې اشعار د غږ يا وزن د پوره کولو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت لپاره کله کله د کلماتو په پای کې ځینې اهنګین لغتونه لري چې هم د شعر ځپیز جوړښت بشپړوي او هم د ترنم لپاره غږ ته دوام ورکوي، چې په پښتو عروضو کې دغه کیفیت ډېر لیدل کېږي. ددې بدلې په لومړي بند کې د بیت اخر ته د مانا د تکمیل لپاره فقط (کئ) کافي وو، خو د ترنم لپاره (نا) ورسره نښتی دی. دا وروستۍ برخه د ګرامر له مخې بالکل زایده ده، خو د وزن او موسیقیت له پلوه ضروري ګڼل کېږي.

که څه هم دا بدله د پښتو پر سوچه وزن و اهنګ سوره ده، له پارسي او عربي وزنونو څخه لرې ده، خو له لغوي او ژبني پلوه ددې ژبو له کلمو څخه لرې نه ده پاتې شوې، (مفتون، زبون، ګذر، بادار، اګاه، همراه) دري کلمې او (نظر، حال، راحت، عزت) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

دا بدله څلور بندونه لري، هر بند یې له دریو لویو او دریو وړو مسرو څخه جوړ دی لویې مسرې په خپل منځ کې د سېلابونو د شمېر له مخې سره مساوي دي، یانې هره مسره یې (۱۵) ځپې لري او په وړو مسرو کې (ځان مې زبون کئ نا) څخه پرته چې (۶) ځپې لري، نورې ټولې مسرې (۷) ځپې لري. د لنډو او اوږدو مسرو د ځپیز جوړښت دغه سمون د نظم وزن او اهنګ سره پوره کړی او د یوې خوږې او پوره موسیقي والې بدلې رنګ او خوند یې ورته په برخه کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي سرور لودي

د (۹۶۰هـ) حدود

علي سرور په قوم (شاهوخېل) لودي و، چې د هندوستان له هغو لودي ادیبانو او عارفانو څخه ګڼل کېږي، چې دمخه مو ږ ذکر کړل. دده احوال او خوارق مخزن افغاني بېانوي او د پټې خزانې مولف یې هم د ((تحفة صالح)) کتاب په حواله احوال راوړی او داسې ښکاري، چې دی متقي، پارسا او متصوف سړی و، د خپل عصر رهبر بلل کېده او په ملتان کې به یې ژوند کاوه.

علي سرور د ارشاد او تدریس حلقه درلوده او ډېر خلک یې مریدان وو دده عمر په وعظ او ارشاد کې تېر شوی دی او د لسمې پېړۍ په پای کې ژوندی و.

نعمت الله مورخ وایي چې علي سرور د ملتان د کهرور (کرور) په کلي کې اوسېده، مستجاب الدعوات و او د پرش کاله اوږد، ونه غځېد او نه ښویېده، یوه ورځ یوه نایي سر ورخرایه، ویې ویل، چې (شیخ نجم الدین کبری) به په یوه کتنه خلک د کشف خاوندان کول، علي سرور ورته وویل چې دا خو اسانه کار دی، نو چې نایي له خپله کاره فارغ شو، بل حال پرې راغی، د کشف درجې ته ورسېده او په عبادت او ریاضت مشغول شو، له دې کیسې څخه د علي سرور د ژوند ډول او د خلکو نظر چې ده ته یې درلود، ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري او د «تحفة صالح» له روایته څرګندېږي، چې دی د خلکو مرجع و او عرفاني او علمي مشکلات به یې دده په فکر حلول.

د علي سرور لودي وینا او شعرونه:

پټې خزانې د «تحفه صالح» په حواله د علي سرور لودي یو تقریر هسې رانقل کړی دی: «یوه ورځ سوال ځنې وشو چې:

«پس ترا هر لحظه مرګی رجعتی است

مصطفی فرمود دنیا ساعتی است»

څه مقصد لري؟ زموږ مرګ و رجعت کله دایم او مستمر دی؟ او که دا مرګ و رجعت دایم او مستمر وي، نو به حیات بعدالممات متعدد شي او د تناسخیانو عقیده به شي. هغه عارف رباني هسې جواب ورکا، چې ذات ماسوا دی له بدنه، ذات دایماً ثابت او بدن متحلل دی، هسې چې وایي: «انت ان لا ببدنک فان بدنک فی التحلل و لیس عندک منه خبر، فانت وراء هذه الاشیاء» دغه مرګ و رجعت بدني دی، نه ذاتي او هرکله چې تحلل ومومند سابقه ذراتو نو یې پرځای درېږي لاحقه ذرات او همدغه تجدد دی، چې د دنیا دتحقق نشتتوالی ثابتوي او هغه چې مصطفی علیه السلام وویل: «الدنیا ساعة» رښتیا کوي»

په دې تقریر کې د علي سرور د تصوف پاخه افکار ښکاري، د تصوف او فلسفې یوه پخوانۍ عقیده دا وه چې د اجسامو اتومي ذرات مسلسلاً فنا کېږي او پر ځای یې نوي نوي درېږي، څرنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فاني او نورو ذراتو دغه تسلسل تل جاري دی او نوي اجزاء د پخوانيو ذراتو ځای ډکوي، نو څوک د جسم په فنا نه پوهېږي. صوفيان وايي چې مادي دنيا د الهي اسماوو مظهر ده او موجودات د خدای تعالی د کمالاتو د تجلی مظاهر دي، ځکه چې په تجلی کې تکرار نه شته او پر يوه شي مکرراً يو راز تجلی نه کېږي (کل يوم هو فی شان) نو جلالي اسماء تل له موجوداتو څخه ((وجود)) قلع کوي او جمالي اسماء يې تر خپلو تاثيراتو لاندې راولي او بېرته ((وجود)) ورکوي او دغه مسله ((د مثالونو تجدد)) بلل کېږي.

شيخ ابو طالب مکي وايي: ((لاتجلی فی صورت واحدة لشخص واحد مرتان ولا فی صورة واحد للاثنین))، صوفيان له دې پرله پسې فنا څخه دا نتيجه اخلي، چې دغه فنا په حقيقت کې د ((اثبات)) او ((وجود)) بنسټ ده، ځکه هر کله چې لومړی صورت فنا کېږي، نو دويم صورت يې په مترقي ډول پرځای درېږي او که دغه فنا نه وای، نو به ((وجود)) هم نه و تکميل شوی، نو ګويا ((عدم او فنا)) د ((ارتقاء او تکامل)) وسيله ده. له علي سروره چې د کوم پارسي بيت پوښتنه شوې وه، هغه د مولانای بلخي (رومي) له مثنوي څخه دی.

د علي سرور په تقرير کې هم تاسې ددې عرفاني خبرې شرح وينئ او دده عرفاني مقام او علمي منزلت څنې ښکاري، ده د خبرې د څرګندولو لپاره د حضرت شيخ الاشراق شهاب الدين سهروردي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵۸۷هـ مقتول) له اقوالو څخه ځینې عربي جملات رانقل کړي دي، چې هغه هم د غه مسله بیانوي.

اوس چې د علي سرور د عرفاني تقریر وضاحت د نورو عارفانو د بیان په ترڅ کې وشو، نو به دده یو غزل رانقل کړو، چې د پټې خزانې مولف هم له ((تحفة صالح)) څخه اقتباس کړی دی او ښه عرفاني رنګ لري.

غـــزل

محبـت پیالــه مــې نــوش کـړه پــه مجــاز کــې
د حــق نـــور ویـــنم پـــه ســـترګو د ایـــاز کـــې
درســـت وطـــن راتـــه دریـــاب ســـو بـــې دیدنـــه
دیـد مـې نـه شي مګـر خدای مې سبب ساز کي
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه
ناګهانـــــه چـــــې دلبــــر راتــــه اواز کـــــي
کـه مـې سـر غـوځ د رقیـب پـه تېـره تېـغ سـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـرو نـاز کـي
زه ویـــار مـــداماً ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــاښي د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـې تـل ناسـت وي پـه خلـوت کـې سـره راز کـي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پیـاز کـي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د سرور لودي دا غزل له محتوايي پلوه پر ديني اساساتو راڅرخي، خداى پېژندنه، د طبيعت د اسرارو كشف، عرفان او تصوف د دې غزل منځپانګه ده. شاعر په ژور ډول د مانا تل ته ورکښته شوى، څرنګه چې دى خپله په عرفاني ژوند كې د خداى پېژندنې بېلابېلو لارو ته رسېدلى، نو غزل يې هم له همدغو معنوي لارو ډک دى، له لغوي پلوه په كې دري او عربي دواړه كلمې موجودې دي، تصوفي اصطلاحات هم په كې څرګند دي. (نوش، ديدن، ديد، مګر، ساز، ناګهانه، دلبر، مهر) دري كلمې دي. (محبت، مجاز، حق، نور، وطن، سبب، مداماً، خلوت، حساب، الله، صورت) او ځينې نورې عربي كلمې دي.

دا غزل ټول (۷) بيتونه لري، (مجاز، اياز، ساز، اواز، ناز، راز او پياز) يې د قافيې كلمې دي (كې – كې) يې رديف دى. خو په دې غزل كې د رديف له معمول تعريف سره سم چې: رديف همغه يوه يا څو مورفيمونه يا كلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شكل او يوه مانا تكرار راځي، دلته هسې نه ده. دلته په لومړي بيت كې (كې) د مكاني اوستر بل مانا ښندي، لكه په كور (كې) خو په نورو بيتونو كې بيا د (كې) پرځاى (كي) چې د (كړي) فعل عاميانه تلفظ دى، هغه راځي، نو ځكه دلته د (كې) او (كي) په مانا كې توپير ليدل كېږي. دلته نو سړى ويلاى شي چې په رديف كې عيب ليدل كېږي، يا لږ تر لږه د رديف له معمول تعريفه وځي. له همدغه جزيي توپير پرته نور د غزل فورم ټول معيارونه پرې پلي كېږي. د مسرو د څپو شمېر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم سره مساوي دی، هره مسره يې (۱۲) (۱۲) څپې لري. په عرفاني او تصوفي برخه کې دا غزل خپل ځانګړی مقام لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن نېکبخته

د (۹۶۰هـ) حدود

د پښتو له شاعرو مېرمنو څخه ده، ددې کورنۍ د پېښور په (اشنغر) کې اوسېده او پلار نیکه یې روحاني خلک وو او د (ممن زیو) مرشدان ګڼل کېدل، ددې پلار (شیخ الله داد مموزی) د خپل عصر عالم او عابد سړی و او لکه (شیخ امام الدین) چې په خپل کتاب ((اولیای افغان)) کې کښلي دي، نېکبخته هم عارفه او زاهده مېرمن وه، دیني علوم یې لوستلي او عمر یې په ریاضت او عبادت تېراوه، دې کورنۍ د خپل وخت له یوې بلې عرفاني او ادبي کورنۍ سره چې د پېښور په لتو کې مشهوره ده، خپښي وکړه، دا کورنۍ د مرحوم شیخ متي اولاد او تسلسل وو، نېکبخته پر (۹۵۱هـ) د شیخ متي یوه لمسي ته په نکاح ورکړه شوه، چې (شیخ قدم) نومېده او د (محمد زاهد متـي زي) زوی و، نېکبختې پر (۹۵۶هـ) (میا قاسم افغان) وزېږاوه، چې د پښتنو له عرفاني او علمي رجالو څخه دی.

پټه خزانه د ((اولیاء افغان)) په حواله لیکي، چې نېکبختې پر (۹۶۹هـ) یو کتاب د ((ارشاد الفقراء)) په نامه وکېښ، چې د پښتو اخلاقي او تلقیني اشعار په کې وو او د فقیر مشربو خلکو لپاره نصایح او وعظونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې موږ وینو په پښتو ادب کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته یوه ډله ناظمان او لیکوال شته چې د دوی د منظوماتو مضامین فقط وعظونه او دیني نصایح دي.

ډېر کتابونه په دې ډول نظم شوي دي، چې ددغو دیني منظوماتو ډېره پخوانۍ نمونه موږ د نېکبختي په منظوماتو کې مومو.

دغه ډله نظم کوونکي عموماً واعظان، ملایان او دیني مرشدان وو، چې د عباداتو او اخلاقو په خصوص کې به یې لنډې لنډې منظومې جوړولې او د نېکبختي منظومات هم داسې دي، چې د نمونې په ډول یې دلته رانقلوو، دا نمونه د پټې خزانې مولف له «ارشاد الفقراء» څخه را اخیستې ده:

نصیحت

د خـــدای حـــق تـــه غـــاړه کېــږده
نـــــوري نـــــوري وینــــا پرېـــــږده
دنـــــیا پـــاتـــــه لــــــــه هـــر چــا ده
پـــــه اخــــلاص کـــې ځنـــې بلېـــږده
څـــو قـــوت لـــري پـــــه ځـان کـــې
ســــر د یـــــار پــــــه رضــــا کېـــږده
ځــــان لـــــه بــــده خــویــــه ژغـــوره
زړه پـــــه ذکــــــر د یـــــار بلېـــــږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــل دنـیــا بـــه دې دښنــــه شــــي
اوس لـــــه بېــــرې ځنــــې ربـــړده
ټولـــــــه غـــــواړي حسابــونــــه
کـــه دې اوښـــې، کـــه دې مېــــړده
دنــــيا تـــرک وهـــه کـــه پـوه يـې
د بقـــــا پـــــر لــــوري پښـــې ړده

شننه او ارزونه:

مېرمن نېکبخته د دين او اخلاقو په وړانګو منوره او نېکبخته مېـرمن وه، لکـه څنګـه چې يادونـه وشـوه، ددې شعر لـه اخلاقـو او نصـيحتونو څخـه ډک و، تراوسه پـورې مـوږ د زرغـونې، رابعـې او نېکبختـې دربـواړو د کـلام يـوه يـوه بېلګـه يـاده کـړه، د زرغـونې او نېکبختې کلام پر اخلاقي، روحاني او عرفاني مسـايلو راڅرخي او د رابعې تر يوه حده د عشق او بېلتون سوز بيانوي. مېرمن نېکبخته په دې کلام کې له لغوي پلوه له عربي ژبې څخـه ګټـه اخلي، د دري ژبې کومه کلمه په کې نه شته او که وي هم نو هغـه بـه مشـترکه ګڼـل کېږي. (حق، اخلاص، قوت، رضا، ذکر، کـل، حسـاب او بقـا) عربـي کلمې دي. (زړه په ذکر د يار بېلړده) مسره (بلېږده)بيا (د پېچلو يا پـه يو شي کې د تاوول)و مانا ورکوي چې اوس په پښتو کې نـه کـارول کېږي، د نظم نورې ټولې کلمې يې پښتو دي، د فورم له مخې دا يـو غزل ګڼل کېږي، (پرېږده، بلېږده، کېښږده، ربړده، مېړده، پښې ړده)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د قافيې کلمې دي، ردیف نه لري. یوازې (که دې اوښې که دې مېږده) په مسره کې د قافیې عیب لیدل کېږي، ځکه په ټولو قافیوالو کلمو کې (ږده، ږده) مشترک ټکي دي، خو دلته (مېږ) یو مستقله کلمه ده د مېږې، لنډیز دی، یانې (ې) توری ترې غورځېدلی او (ده) یو مرستندوی فعل دی، دلته دا دواړه سره یوځای شوي دي. یانې (ږ) له یوه ځای او (ده) له بل ځایه را اخیستل شوي دي. خو په مجموعي ډول دا نظم په اخلاقي ګانه پسولل شوی او هم د وزن له پلوه رواني لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دي، هره مسره یې (۸) څپې لري. ټول نظم له (۷) بیتونو جوړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ محمد صالح الکوزی

د (۱۰۰۰هـ) حدود

شیخ محمد صالح په قوم (الکوزی) او د کندهار په (جلدک) کې اوسېده. دغه ځای د کندهار شمال شرق ته تقریباً (۳۰) میله لرې د کابل پر لار واقع دی او تراوسه هم هلته د الکوزو ټبر اوسي.

شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او دغه کتاب دده د اشعارو بېلګه هم موږ ته رارسولې ده، داسې وايي چې شیخ یو عالم او عابد سړی و او په علم او تقوا یې په خلکو کې شهرت درلود، وختونه یې په تدریس او د خلکو په ارشاد تېرول. منزوي او په ګوښه کې ناست سړی و، علمي او روحاني استغنا دی له دنیوي جولانه منع کاوه او همېشه د خپلو شاګردانو او مخلصانو د مجلس ځراغ و، د تدریس حلقه یې د شاهانو تر دربار او عزت خوښه وه، نو ځکه تل د تدریس او ارشاد په حلقه کې له دنیوي مزخرفاتو څخه فارغ او مستغني و.

داسې معلومېږي چې شیخ صالح تر (۱۰۰۰هـ) دمخه زېږېدلی و او پر هغه وخت دده د علمي شهرت، تقوا او فضیلت غږ لوړ و، چې نه یوازې پر کندهار، بلکې پر ټولې پښتونخوا د دوو لویو امپراطوریو یانې د هندي تیموریانو او صفویانو جګړې په پرله پسې ډول جاري وې او پښتنو ارام نه درلود، د شیخ صالح په وخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د کندهار صوبدار (والي) (شاه بیګ خان کابلی) و، چې پر (۱۰۰۳هـ) کال یې د (جلال الدین اکبر) پاچا په امر کندهار ونیو او تر (۱۰۱۴هـ) پورې هم په کندهار کې واکمن و.

پټه خزانه د شاه بیګ او شیخ صالح داستان داسې رانقلوي:

((نقل دی چې شاه بیګ خان د کندهار صوبدار، شیخ محمد صالح وغوښت، چې کابل ته ولاړ شي او هلته خلکو ته فیض ورکړي او په تدریس د علومو طالبانو ته هدایت وکا، شیخ محمد صالح ورته وکښل، چې: ((ما له طمع د عزت نه شته او په دنیا پسې تګ نه غواړم، زما داسې مقصد دی چې دنیا ماته راشي نه چې زه ولاړ شم دنیا پسې، که زما عزت غواړې، ما پرېږده او په دنیا پسې مې مه مسافر کوه...)) چې دغه خط ورسېد شاه بیګ خان وویل: ((ما هم ستا عزت مقصود و، نه بې عزتي...)) (۵۱: ۱۰۰)

له دې روایته موږ د شیخ صالح د ژوندانه طرز او دده د تفکر صبغه معلومولای شو، چې د نفس پاکوالی، پوهه، تقوا، استغنا ټول ورسره وو او دغه صفات او مزایا ده په دغه غزل کې سره یوځای کړي دي، چې شاه بیګ صوبدار ته یې لېږلې و:

د لیلــــی د مینـــــې فـــــیض هـــــر ســـــبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښـــېوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کـه پـر تخـت مـې د سـلیمان سـپور کـړې سـړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

د شیخ صالح ویناوې او شعرونه:

داسې ښکاري چې شیخ صالح د شاګردانو او مخلصانو یوه لویه حلقه درلوده او دده اشعار، اقوال او احوال به هغو لیکل، د پټې خزانې مولف پر یوه کتاب حواله ورکوي، چې «تحفه صالح» یې نوم و او دا کتاب د شیخ یوه شاګرد (ملا الله یار) دده په نامه کښلی و او په دې کتاب کې د شیخ صالح احوال، اشعار او اقوال راټول شوي وو، یوه مجموعه وه، چې محمد هوتک له هغو اشعارو څخه لوړ غزل او هم دا لاندې پښتو غزل رانقل کړی دی:

چـې پـه زړه یـې غشـی څـرخ سـي د چشـمانو
روغ بـــه نـــه ســـي پـــه دارو د طبیبـــانو
چـې نـور تـن لـه رنځـه خـلاص پـه زړه رنځـور وي
دا د زړه دارو جـــــوړ نـــــه کـــــړه حکیمـــــانو
مګـــر الله چـــې حبیـــب دی هـــم طبیـــب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــــار ســــازي کــــا د خوارانــــو رنځورانــــو
هــــېڅ اثــــر رابانــــدې نــــه کانــــدي عالمــــه!
ښــــه ويــــل دُر و ګــــوهر د ناصــــحانو
نصــــيحت زړه غــــواړي، زړه نســــته ګوګــــل کــــې
زړه مــــې وړی پــــه منګولــــو خوبرويــــانو
کــــه ((صــــالح)) غونــــدې د زړه پــــه وينــــو پــــايئ
نــــور دولــــت پــــر دنيــــا نســــته طالبــــانو

شننه او ارزونه:

د شيخ صالح له دغو دوو غزلو څخه ښکاري چې دی د پښتو ژبې داسې يو شاعر دی، چې شعرونه يې د هنري ښکلا له مخې د منځنۍ کچې شعرونه ګڼل کېدی شي. کلام يې ساده او روان دی او د کندهار د پښتو محاورې يوه نمونه ده. سره له دې چې د کلام اساس يې تصوف، عرفان او د خدای مينه ده، خو دی دا مفکوره په غنايي او تغزلي الفاظو کې رانغاړي او ظاهراً خپل کلام ته عشقي رنګ ورکوي، له لغوي پلوه يې په کلام کې د عربي ژبې لغتونه څرګند دي، يو څو دري لغتونه هم لري. په لومړي شعر کې يې (بېهوده، پيشوا) دري کلمې، (فيض، منت، سما، تجارت، عشق، عاقبت، عمل، حرام) او ځينې نورې عربي کلمې دي. د فورم له مخې يې لومړی کلام هم د غزل فورم خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول نظم (۵) بیتونه لري، (سبا، چا، سما، سودا، پیشوا او ژړا) يې د قافيې کلمې دي (وړم وړم) يې ردیف دی، د نظم هره مسره يې (۱۲) څپې لري.

په دویم غزل کې هم دري او عربي لغتونه شته، (چشمان، کارسازی، دُر ګوهر، خوبرویان،) يې دري کلمې دي، (طبیب، حکیم، الله، حبیب، اثر، عالم، ناصح، نصیحت، صالح، دولت، طالب) دا ټولې عربي کلمې دي، پر دې نظم هم د غزل فورم د تطبیق وړ دی، دا نظم ټول شپږ بیتونه لري، (چشمانو، طبیبانو، حکیمانو، رنځورانو، ناصحانو، خوبرویانو، طالبانو) يې د قافيې کلمې دي (انو، انو) يې مشترک غږونه دي. هره مسره یې (دولس) څپې لري او ټول يو مشترک وزن تعقیبوي، یوازې د دریم بیت لومړۍ مسره او د پنځم بیت لومړۍ مسره د (خج) له مخې څه ستونزه لري چې که د شاعر له مقصود تلفظ سره سم وویل شي، نو هغه وزني ستونزه هم له منځه ځي، د ساري په توګه که د (الله) او (نصیحت) په کلمو کې خج د شاعر له مقصود تلفظ سره سم ادا شي، نو وزني ستونزه له منځه ځي.

یادونه: له شیخ صالح څخه نیولې بیا تر (دوست محمد کاکړ) پورې کوم وروستي شاعران چې موږ په لرغوني دوره کې شامل کړل، علت يې دا و چې دوی د لرغوني دورې یو تسلسل دی، له شکلي او محتوایي پلوه د دوی اشعار د لرغوني دورې له نورو شاعرانو سره کوم غوڅ توپیر نه لري. ځینو درنو لوستونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرمنو محصلینو ته به پوښتنه پیدا شي چې موږ خو د لرغونې دورې په پېژندنه کې وویل چې دا دوره له (۱۳۹هـ) څخه نیولې بیا تر روښان یا روښانیانو (۹۳۰هـ) پورې رسېږي، دلته خو ځینې داسې شاعران هم وپېژندل شول چې تر (۹۳۰) وروسته یې ژوند یقیني دی.

په دې باب باید وویل شي دا خبره سمه ده چې د پښتو ادبیاتو دویمه دوره له روښان یا روښانیانو څخه پیلېږي. خو ادبي دورې داسې نه دي، لکه سیاسي دورې چې په غوڅ ډول له یوې نېټې څخه پیلېږي، ادبي دورې یوه په بله کې تداخل پیداکوي. بله خبره دا ده چې (۹۳۰هـ) کال داسې نه دی چې پر همدې نېټه هر څه پیل شول، تردې وروسته د روښان د ژوند لومړي کلونه پیلېږي او څو لسیزې وروسته هغه مذهبي، سیاسي او فرهنګي مبارزه کوي، بیا اثار لیکي، بیا یې د کورنۍ غړي او نور پلویان دده لاره تعقیبوي بیا اثار پنځوي او تداوم یې ان د یوولسمې پېړۍ وروستیو ته رسېږي. کله چې ددې اثارو شکل او محتوا وکتل شي، نو له تېرې دورې سره اوچت توپیر په کې لیدل کېږي، ان له دغو څو تنو شاعرانو (دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشواڼي، شیخ بستان بړیڅ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته، شیخ محمد صالح) سره یې په شعرونو کې اوچت توپیر دی او کوم شاعران چې موږ یاد کړل د دوی شعرونو د لرغونې دورې له نورو شعرونو سره خپل تسلسل او ارتباط ساتلی، نو ځکه خوموږ د تاریخي او محتوایي تسلسل له مخې په لرغونې دوره کې شامل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درېیم څپرکي لنډیز

په درېیم څپرکي کې مو د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې ټولې څېرې وپېژندلې، امیر کروړ جهان پهلوان او دده ویاړنه، زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته، د هغه ددې ویاړنې شننه، د هاشم ابن زید سرواني د منظومې ژباړې، (ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه) ارزونه او خپله دده پېژندنه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي پېژندنه او ددوی ترمنځ د منظوم کلام تبادله (د الحاد په لور دې ترپلل) او (د الحاد په تور تورن شوم) پرتلنه او شننه، بېټ نیکه او د هغه مناجاب (لویه خدایه لویه خدایه)، د شیخ اسمعیل پېژندنه او د هغه پاړکي او نارې (تېښته وکړه له ابلیسه) او (که یون دی یون دی)، خرښبون او د هغه نارې (بېلتانه ناره مې وشوه په کور باندې)، شیخ اسعد سوري (د فلک له چارو څه وکړم کوکار)، شیخ تیمن کاکړ پېژندنه او د هغه شعر (ګهیځ رڼا د لمر خپره شوه)، د ښکارندوی غوري پېژندنه او د هغه (قصیده) (د سپرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه- بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه) د ملکیار غرشین پېژندنه او د کلام (څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی) شننه، د تایمني پېژندنه او د کلام (نن زه غړېږم په صفت د سلطان) ارزونه، قطب الدین بختیار او د هغه د کلام (د بېلتون اورونه بل دي) پېژندنه او د نثر شننه، د سلیمان ماکو پېژندنه، د شیخ متي ژوند او د کلام (پر لویو غرو هم په دښتو کې) شننه، د بابا هوتک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي مبارزه او د کلام (پر سور غر بل راته نن اور دی) پېژندنه، د شيخ ملکيار هوتک پېژندنه، مبارزه او د کلام (ترنک بهېږي-ترنک بهېږي) ارزونه، د اکبر زمينداوري د ژوند پېژندنه او د هغه د مثنوي (زه عاشق يم يار هم نيز) د هغه بدله (زه چې په مينه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم) او غزلونه يې (د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم) او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم)، د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي پېژندنه او د هغو د ځلوريزو (ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه) او (خرې وريځې ژاړي له پاسه) د زرغون خان نورزي پېژندګلوي او د هغه د ساقينامې (ساقي پاځه پياله راکړه) ارزونه او شننه، د زرغونې کاکړ ژوند او د هغې د منظوم حکايت (اوربدلې مې قيصه ده) شننه، د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه د غربتنامې (له نېکانو روايت دی) ارزونه، د شيخ عيسی مشواڼي پېژندګلوي او د هغه شعر (په خپله کار کړې- خپله انکار کړې) شننه، د شيخ بستان بړېڅ پېژندګلوي او د کلام (د مينې اور دې زما زړګی وريت په انکار کئ نا) شننه او ارزونه، د علي سرور لودي ژوند پېژندنه او د غزل (محبت پياله مې نوش کړه په مجاز کې) شننه، د مېرمن نېکبختې پېژندګلوي او د هغې د يوې ناصحانه شعر (د خدای حق ته غاړه کېږده) تحليل او د شيخ محمد صالح الکوزي پېژندګلوي او د هغه غزلونه (د ليلی د مينې فيض هر سبا وړم) او (چې په زړه يې غشی ځرخ شي د چشمانو) شننه او ارزونه راغلي دي. په واقعيت کې په لرغونې دوره کې چې څومره شاعران تېر شوي د هغو ټولو پېژندنه او د کلام شننه په دې څپرکي کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي، خو البته د کلام بېلابېل لیدلوري یې په نورو څپرکو کې هم څېړل شوي خو دا د لرغونې دورې په باب اساسي څپرکی دی.

دلته غواړو د همدغه څپرکي په رڼا کې چې د لرغونې دورې زیاته برخه رانغاړي، د لرغوني ادبي بهیر ځانګړنو ته هم لنډه کتنه وکړو، البته عمومي ارزونه به وروسته هم راشي، خو دلته غواړو په یاده دوره کې د پښتو ادبي بهیر په تېره بیا د شعري بهیر یو عمومي جاج واخلو.

لکه څنګه چې دمخه مو څو ځایه یادونه کړې، د پښتو ژبې لومړی ادبي اثر او شعر د هجرت د دویمې پېړۍ په لومړیو کلونو پورې اړه لري او ددې ژبې خورا پخوانی شاعر چې تراوسه موږ ته معلوم دی د سوریانو د کورنۍ پهلوان امیر کروړ د امیر پولاد زوی دی، چې پر (۱۵۴هـ) کال په فوشنج کې مړ شوی دی او بل هم د لویکانو یو بیت دی، تر دې وروسته نو د پښتو شعر نښې ډېرې دي او ډېر شاعران دي چې د سلیمان په غره او د پښتونخوا په نورو ځایو کې اوسېدل او ځینې په ملتان او هند کې وو. د پښتو ادب لرغونې دوره بېلابېلو ادبپوهانو ارزولې ده. استاد حبیبي چې د پښتو ادبیاتو لوی استاد دی، دا دوره ډېره ښه ارزولې ده. هغه وایي: «دې شاعرانو ته له عمومي کتنې څخه موږ دا نتیجه اخلو چې پښتو د اسلام په لومړیو کلونو کې تر (۶۰۰هـ) پورې په ټوله پښتونخوا کې له بادغیس او هراته رانیولې په غور، زابل او د هلمند او ارغنداو په ورشوګانو او د سلیمان غره په لمنو، پېښور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ننګرهار کې تر ملتانه ویل کېده او ددې ژبې ویونکي په دغو ورشوګانو کې له بادغیسه تر اباسینه پورې خپاره وو، مهم مرکزونه یې غور او د سلیمان غره لمنې وې، په دې لومړۍ دوره کې چې مونږ یې د پخوانیو او قدماوو دوره بولو او تر (۶۰۰هـ) پورې رارسېږي، په پښتو ډول اشعار ویل شوي دي، چې د مضمون له پلوه حماسي او عشقي اثار په کې ډېر دي او د ستاینې، مدحې او ویرنې او رثایه، پند او نصیحت او اخلاقي تلقیناتو ځینې شعري ټوټې هم شته.

دا اشعار چې د (۵۰۰هـ) کلونو د بېلابېلو ادبي تمایلاتو او جذباتو ښکارندویي کوي اکثر د پښتو ژبې د مخصوصو عروضو او اوزانو په ډول چې سندرې او پارکي یې بولي، ویل شوي دي، خو تر (۴۰۰هـ) راوروسته ځینې داسې اشعار هم شته چې د عربي او پارسي عروضو او قافیو ته نږدې دي، لکه ځینې قصاید چې د غور په دربار کې ویل شوي دي او په پښتو یې (بولله-جمع: بوللې) بولي.

په لرغونې دوره کې د شعر ژبه عموماً خالصه پښتو وه او اکثر زاړه اشعار د نورو ژبو کلمات هېڅ نه لري او که په ځینو کې څه پردي کلمات وي، هغه هم ډېر لږ دي. هغه اشعار چې په غرو او رغو کې ویل شوي دي، د نورو ژبو له اثره خالي دي، خو ځینې اشعار چې تر (۴۰۰هـ) راوروسته په ښارو، مدني ځایونو او دربارونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل شوي دي، لږ لږ د نورو ژبو د کلماتو ګډون په کې ښکاري او دا د محیط هغه کلک اثر دی، چې تل پر ادب باندې لوېږي.

د لومړۍ دورې ټول منقول اشعار عموماً د پښتنو د روحیاتو او د دوی د محــیط د اثــر، د غــرو او رغــو د منــاظرو او د دوی د اجتماعي شعور او ملي جذباتو ښکارندویي کوي، هغه اخلاق، افکار، احساسات او مناظر تصویروي، چې د پښتنو په محیط کې موجود وو.

په دغو اشعارو کې د پښتو ډېر داسې کلمات او لغات هم شته چې اوس ژوندي نه دي او په اوسنۍ پښتو کې نه استعمالېږي، دا لغات نومونه او صفات هم دي او ځینې مصادر یا افعال هم شته چې اوس یې څوک نه وایي.

د لرغونې دورې اشعار اکثر د پښتو ژبې د فصاحت او سلاست له پلوه خورا سلیس او روان دي، تعقیدات نه لري. ابهام او تکلف نه په کې لیدل کېږي، پېچلي او نغښتلي عبارات نه لري، د اداء طرز او اسلوب یې ډېر ساده، روان او د سهلو وړ دی.

د پخوانیو د شعر یوه مهمه ښېګڼه داده چې د شعر مضمون یې سره نښتی او پېودلی او مسلسل دی، تر دې دورې وروسته چې نور شاعران په پردو اشعارو روږدي شول، دغه خاصیت یې بایلود. د پارسي شعر د خراسان پر سبک چې د سامانیانو، غزنویانو او سلجوقیانو په دوره کې کوم شعرونه ویل شوي دي. هم دغه ښېګڼه لري، خو وروسته دغه د شعر د مضمون تسلسل له منځه ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخوانيو شاعرانو په تصوير او تخيل کې عموماً د محيط اثر دومره ټينګ دی، چې اکثر تشبيهات او استعارې يې طبيعي او محيطي دي، د بڼ تازګي او د اوبو شورهار د پسرلي ښکلا او د غرو او رغو ښکلې ننداري د پېغلو اتڼونه د زرکو کتهار او نور داسې محيطي الهامات دي چې د پخوانيو د شعر د شمزۍ کړۍ دي او هر شاعر يې هم په ستاينه، هم په رثايه، هم په عشقي جذباتو او سندرو او هم په تبليغ کې تصويروي. تر (۶۰۰) هجري کلونو وروسته پښتو ادب د مغلو د تاړاک له امله د مقاومت رنګ اخلي، څلور پېړۍ پښتانه له مغلو سره پر جګړه بوخت دي او په مجموعي ډول ادبيات له همدې حالت اغېزمن کېږي.

د هجرت د شپږمې پېړۍ له پيله بيا تر پايه پورې په پښتونخوا کې دوه لويې سلطنتي کورنۍ وې چې په لومړيو کې د غزنوي شاهانو لويې کورنۍ سلطنت کاوه، دوی په پښتنو ګډ شوي وو او د شرقي پښتونخوا پښتانه يې ملګري وو، بيا نو د غوريانو د کورنۍ شاهان غالب شول او پر تخارستان، باميانو، خراسان، زابل، غور، هرات او شرقي پښتونخوا د دوی لاس بر و، دوی په هند کې هم ډېر فتوحات وکړل او د غور شاهنشاهي يې له خراسان او امو څخه د ګنګا تر څنډو پورې ورسوله. غوريانو پښتو ادب ته توجه کوله او د دوی په دربار او مملکت کې مشهور شاعران تېر شوي، خو د شپږمې پېړۍ په وروستيو کې دغه کورنۍ ضعيفه شوه او تر (۵۰۰هـ) وروسته د مغولو د تاړاک لومړۍ څپې پر بلخ، غور او خراسان راغلې. د (۶۱۸هـ) حدود وو چې له مغولو څخه د چنګېز

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان وحشي لښکرې تر امو راواوښتلې، په دغو وختو کې د پښتونخوا شمالي خواوې لکه تخارستان، بلخ، باميان، غرستان (غرجستان) خورا معمور وو، مشهور ښارونه يې لرل. بادغيس، مرو، هرات، غور داسې ښکلي او ودان ښارونه درلودل چې په هغو وختو کې د منځنۍ اسيا د تهذيب او علم مرکزونه وو، خلک په ډېره هوسايۍ په کې اوسېدل، علماء، شعراء، اديبان او پوهنوال ډېر وو، خو د چنګېز خان وحشي لښکر او دده د زامنو خونړۍ قوه پر دې ودانو ښارونو او ښکليو مدنيتونو هسې راتوی شول چې له لويو ښارو څخه يې يوه ودانۍ روغه پرې نښوده او ښکلي ښارونه يې وران کړل، کتابتونونه يې وسول، ځمکې يې په وينو ولړلې او اکثر خلک يې ووژل، پاتې يې غرونو ته وختل.

پښتانه په دغو وختو کې ډېر د شرقي پښتونخوا په غرو کې وو، د سليمان د غره په شاوخوا او د کابل په جنوبي خوا څه ناڅه له تاړاکه خوندي وو او خپل استقلال يې ساتلی و، خو د پښتونخوا سيمې مغولو نيولې وې، په دغو وختو کې پښتنو اديبان لرل او خپله ژبه يې روزله، لکه د مغولو لوټ چې پر پارسي ادب اغېزه وکړه او د ادبياتو افکار او د بيان طرز يې ورواړاوه، دغسې دې خونړۍ واقعې پر پښتو ادب هم خپله اغېزه وکړه. د مغولو سلطه او اقتدار څلور پنځه پېړۍ اوږد شو، د چنګېزخان د کورنۍ خونړي تاړاکونه لا نه وو ساړه شوي، چې له دې کورنۍ يو بل سفاک سړی د (۷۷۱ هـ) په حدودو کې راووت، دا (ګوډ تيمور) و، چې ده هم پر دې ځمکه خپل تاړاکونه شروع کړل او په کلو کلو يې دا خواوې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وربېدولـي دا اورلا نـه و مـړ شـوی او هـرې خواتـه يـې دودونـه ښكارېدل، چې بيا يو بل خونكار او د ډېر كلك زړه خاوند هم لـه دغـه ټبره راووت او د (۹۱۰هـ) پـه حدودو كـې بيـا پښـتونخوا سـره ونښـتېځله او د وينـې تويولـو او تـاړاک سلسـله يـې هسـې جـاري وساتله، دا سړی (بابر) و چې له پښتنو سره يې ځانګړې دښمني وه او د دوی سرونه يې وربېل.

په دې ډول له هغه وخته چې د پښـتنو غوريـانو د عظمت جنډې تر (۶۰۰هـ) وروسته كښته شوه، بيا نو دې قوم د مغولو له لاسه ښه ورځ ونه ليده او ځلور پېړۍ يې په دغه اړو دوړ كې سره تېرې كړې، ويې وژل، ووژل شول، وجنګېدل، جنګونه ورسره وشول، كله به يې د چنګېز د لښكرو په وينو خپل غرونه لړل، كله بـه تيمـور د دوی پـر كورونو په زابل او ننګرهار كې غدۍ اچولې، كله به بابر او اكبر او نـورو پـه دوی پسـې تـورې راكښـلې وې. پـه دې خونړي او خطرنـاک حالت كې هم پښتنو خپـل ځانونـه سـاتلي وو، دوی د خپلـو زلمـو پـه وينو خپله ځمكه او خپل غرونه خوندي كول، ځو پېړۍ زلمـو غشـي او تـورې لـه لاسـه ونـه غورځـول، دوی پـر خپـل اسـتقلال مـين وو او دغه مرغلره يې ساتله، ځو يې وس و، پـر دې غـرو بـه د دوی د زلمـو ټټرونه سپر وو او تل به د خپل وطن لپاره پـه وينـو كـې رغښـتل، پـه دې ملي مبارزه كې لكه د زلمو تورې چې ځلېدې، د اديبانو ژبې هم هغسې چلېدې، دوی خپل قوم ويښاوه او د وطـن دفـاع او اسـتقلال ساتلو ته يې ولاړ وو، دوی خپله خپلواكي په توره او قلم ساتله، ډېر شاعران او اديبان وو، چې ددې ملي جهـاد پـر ميـدان ولاړ وو او تـل

(c) ketabton.com: The Digital Library

به يې زلمو ته په خپلو اشعارو د وطن ساتنې تبليغ کاوه او تورې به يې وهلې، نو د مغولو دورې لکه نور ضعيف اقوام دوی مړه نه کړل، بلکې ژوندي يې کړل، دوی يې زمول نه کړل، بلکې ملي روحيه يې په کې پياوړې کړه، چې دا روح د دوی په ادب کې ښه ځلېږي او د مغولو دوره په يوه ادبي دفاعي تبليغ امتياز مومي.)) (۱۳:۵۲۷-۵۳۲)

سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دورې تاريخ يې ليکلی د لرغونې ادبي دورې د عمومي ارزونې په ترڅ کې وايي چې په دې دوره کې اثار له کمي پلوه زيات نه دي،ددې علت دادی چې د اثارو زماني ناخوالو له منځه وړي دي، د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا پرته چې څو پاڼې يې موږ ته رارسېدلي، نور ټول اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. که څه هم ددې اثارو کميت کم خو کيفيت يې زيات دی. ددې اثارو په کمي او کيفي لحاظ انکشاف کړی، د شکل او مضمون دواړو له پلوه يې وده کړې ده. بېلابېل معنوي فورمونه رامنځته شوي لکه وياړنه، ويرنه، ساقينامه، ستاينه او حکايتي اثار، د نورو ژبو له ادبياتو سره هم په دې دوره کې اړيکي پيداشوي، د غزل، مثنوي، رباعي او قصيدې فورمونه راخپل شوي، د نورو ژبني تاثيرات هم پرې ليدل کېږي. او همدارنګه ځينې نورې ځانګړنې چې په بېلابېلو برخو کې ورته اشاره شوې او نور بحث به هم پرې وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دریم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونی ادب ولې د امیر کروړ له شعره پیلېږي؟
- امیر کروړ شعر ویاړنه ده که حماسه؟
- ابوهاشم ابن زید سرواني د چا شعر له کومې ژبې وژباړه؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پاړکو د لیکلو او تبادلې علتونه څه وو؟
- د ببټ نیکه مناجات کومې ځانګړنې لري؟
- ولې شیخ اسمعیل او خرښبون یو بل ته پاړکي وویل؟
- د شیخ اسعد سوري د قصیدې د لیکلو عامل کوم و؟ له محتوایي پلوه دا قصیده په کوم فورم کې راځي وې ارزوئ؟
- شیخ تیمن کاکړ په لنډ ډول راوپېژنئ او د کلام ځانګړنې یې په ګوته کړئ!
- د ښکارندوی غوري قصیده له هنري پلوه وارزئ او دا هم څرګنده کړئ چې کوم محتوایي فورم لري؟
- ملکیار غرشین ته ولې غرشین وایي، د هغه د کلام اغېز او ارزښت په ګوته کړئ!
- د تایمني شعر لومړی ځل چا ، چېرته او څنګه ترلاسه کړ، ددې شعر محتوا وشنئ!
- قطب الدین بختیار راوپېژنئ او کلام یې وارزوئ!
- سلیمان ماکو څوک و؟ او په تذکرة الاولیا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د شیخ متي د شعر اخلاقي او عرفاني ارزښت په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بابا هوتک پښتو ته څه کړي؟ او د کلام ارزښت یې څرګند کړئ.
- شیخ ملکیار هوتک د چا لاره تعقیب کړه؟ کلام یې وارزوئ!
- اکبر زمینداوري پښتو ته کوم نظمي فورمونه ډالۍ کړل؟ دده د کلام ځانګړنې په ګوته کړئ!
- سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازی په کوم فورم کې یو بل سره شعري مکالمه او تبادله وکړه؟ توضیح یې کړئ!
- سوري کورنۍ پښتني فرهنګ ته څه ډالۍ کړي دي؟
- د زرغون خان ساقینامه په کوم فور کې ده واضح یې کړئ!
- زرغونې کاکړ خپل منظوم حکایت له کومې ژبې او د چا له اثر څخه ژباړلی او هم ددې د کلام ارزښت توضیح کړئ!
- رابعه او بي بي نېکبخته معرفي کړئ او د کلام ارزښت یې په ګوته کړئ!
- دوست محمد کاکړ خپله غرښتنامه په کوم فورم کې نظم کړې او کومه محتوا یې په کې ځای کړې ده؟
- شیخ عیسی مشواني په کومو ژبو شعرونه ویلي، په پښتو کې یې د بېلګې ارزښت توضیح کړئ!
- شیخ بستان بړېځ راوپېژنئ او دا هم واضح کړئ چې په کوم فورم کې یې شعر ویلی دی؟
- علي سرور لودي څه ډول شخصیت و، د کلام ارزښت یې په ګوته کړئ!
- شیخ صالح په لنډیز سره راوپېژنئ او د کلا م ارزښت یې په ګوته کړئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړیکي

د نړۍ د بېلابېلو ولسونو او خلکو ترمنځ د ګاونډيتوب او نورو ټولنيزو، سياسي او اقتصادي روابطو ټينګښت پر فرهنګ هم خپل مستقيم اغېز لري. څومره چې فرهنګونه او ژبې سره نږدې کېږي همغومره يې بيا دا اغېزې پسې زياتېږي. ژبني اړيکي د ادبي اړيکو د ټينګښت سبب ګرځي، څرنګه چې ادبيات يو ژبنی هنر ګڼل کېږي، نو کله چې يو شاعر د بلې ژبې له ادبياتو څخه الهام اخلي نو ژبني تاثيرات هم ژبې ته را انتقالېږي، په تېره بيا هغه ژبې چې د ريښې له پلوه سره نږدې وي، لکه پښتو او دري او يا هم عربي چې له پښتو سره په يوه واحد ليکدود ليکل کېږي. که څه هم عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو څرنګه چې د دين او مذهب ژبه ده او همدارنګه له پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو سره ګډ ليکدود لري، نو ځکه يې پر ختيزو ژبو په لومړي ګام کې تر زياتې کچې پر دري او بيا پر پښتو ژبه خپل خپل تاثيرات لري. نه يوازې ګڼ شمېر ديني ترمينالوژي، مفاهيم او پيغامونه له عربي څخه دري او پښتو ته راغلي، بلکې يو زيات شمېر ادبي صنايع او نظمي فورمونه هم پښتو او دري ژبو له عربي څخه راخپل کړي، د دري ژبې خوان وزنونه هم د عربي عروضو له قاعدې سره برابر شول، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ژبې د خپل جوړښت له مخې خپل ځانګړی نظمي یا وزني جوړښت وساته، له عربي څخه یې یوازې ځینې ادبي کلمې، اصطلاحات او فورمونه راخپل کړل، تر پښتو پر دري ژبې د عربي تاثیرات زیات دي، ځینې کلمې چې له دري څخه پښتو ته راغلي هغه هم په واقعیت کې لومړی له عربي څخه دري او بیا پښتو ته راغلي، دلته غواړو پر پښتو ژبې د همدې عربي او دري ژبو اغېز او له پښتو سره د هغو اړیکي وڅېړو.

عربي ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ چې ددې ژبې اغېزې زیاتې محسوسې دي، په تېره بیا د نظمي فورمونو په راخپلولو کې، په حقیقت کې که ووایو بښتو ژبې له دري څخه هېڅ نظمي فورم نه دی را اخیستی مبالغه به نه وي. دا کوم فورمونه چې په دري ژبه کې کاربږي، دا هم په حقیقت کې له عربي څخه دري ته ورغلي، او پښتو بیا یا مستقیماً له عربي څخه او یا هم د دري ژبې له لارې راخپل کړي دي. نو ښه به وي چې لومړی د عربي ژبې اغېزې او اړیکي وڅېړو.

که چېرې موږ د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د نورو ژبو له ادبیاتو سره د پښتو ژبې او ادبیاتو د ارتباط د څرک ایستلو کوښښ وکړو، نو دا څرک په دربیمه هجري پېړۍ کې ایستلی شو. دلته غواړو همدغو ژبنیو او ادبي اغېزو ته اشاره وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له عربي ژبې سره اړیکې

طبیعي خبره ده چې افغانستان ته د اسلام له راتګ او خورېدو سره سم عربي ژبه هم زموږ په هېواد کې دود او په خپرېدو شوه. څرنګه چې پاک قران په عربي ژبه او د اسلام ارکان او احکام پر عربي ژبه وو، نو پر ټولو ختیزو ژبو په تېر بیا پر دري او پښتو دواړو ژبو د عربي ژبې او ادب اغېز ورځ تر بلې څرګندېده، دا خبره هم د یادولو وړ ده چې ادبي تاثیرات تر مذهبي تاثیراتو لږ وروسته څرګندېږي، نو په دې خاطر لومړی یوه ژبه پر ژبې او بیا یې ادبیات پر ادبیاتو خپل خپل اغېز ښندي، څرنګه چې په پښتو ژبه د هغه وخت زیات او څرګند مذهبي متون زموږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو په غوځ ډول څه نه شو ویلای چې پر پښتو ژبه به د عربي ژبې او مذهبي ترمینالوژۍ تاثیرات څومره وو. خو اټکل کولای شو، کله چې خلکو د اسلام دین منلی نو دیني یا مذهبي ترمینالوژي هم ژبې ته راغلې، خو دا چې په پښتو ژبه لیکلی متون په لاس کې نه شته، نو ځکه یې دقیق وخت نه شو په ګوته کولای، خو کوم څه چې زموږ په لاس کې دي همدا لرغوني منظوم متون دي چې له دې څخه پر پښتو باندې د نورو ژبو د تاثیراتو څرک لګېږي.

«د لرغوني پښتانه په استناد د ابومحمد هاشم علمي او ادبي ژوندون رابښکاره کوي او داسې ورڅخه څرګندېږي چې د (۳۰۰هـ) تر حدودو پورې د عربو مدنیت، د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمکې غربي خوا ډېره تر دې اثر لاندې وه. که څه هم په دغه عصر کې د غربي پښتونخوا خلکو د آل طاهر (۲۰۵-۲۵۹هـ) تر بيرغ لاندې استقلال وموند او څه نا څه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار په دغه ژبه ليکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر ليکوال او پوهان وو چې دوی د عربو د مدنيت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً (صالح بن عبدالرحمن سيستاني) د (حجاج بن يوسف) په امر له (۸۱-۸۷هـ) دواوين او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابو خالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د (علي بن حسين) (۴۶-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده، يا (بشار بن برد) د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان و او پر (۱۶۷هـ) وژل شوی دی. يا (ابو عمرو شمر بن حمدوية الهروي) چې د عربي اخبار او اشعارو پوهاند و، د عربي ژبې د لغت کتاب يې هم کښلی او پر (۲۵۵هـ) مړ شو. يا (ابو حاتم سهل بن محمد سجستاني) چې د عربو په لغت، شعر او نحو کې عالم و او (۳۲) کتابونه يې ليکلي دي چې له هغو څخه کتاب المعمرين (د لندن چاپ، ۱۸۹۹م) او کتاب النخله (د ايټاليا د پالرمو چاپ، ۱۸۳۷م) مشهور دي او دا عالم هم پر (۲۵۵هـ) مړ دی، (احمد بن ابو طاهر طيفور خراساني) (۲۸۰هـ. مړ) چې (۵۰) کتابونه يې ليکلي او تاريخ بغداد (د لايزيک چاپ، ۱۹۰۸م) يې مشهور دي، ابو زيد بلخي (۳۲۲هـ. مړ) د صور الاقاليم او نورو ډېرو کتابونو خاوند، (ابو داود سجستانی) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(معروف سنن) خاوند (۲۷۵هـ مړ) او نور ډېر پوهان او عالمان له پښتونخوا څخه وپاځېدل، چې د عربي علومو او ادابو ستوري دي.

له دې متونو څخه څرګندېږي، چې د دربیمې هجري پېړۍ په ترخ کې د بست د سروان د سیمې یو افغان چې (ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني) نومېده، عراق ته ولاړ او هلته یې ددې ځای له علماوو سره ناسته ولاړه درلوده او له (ابن خلاد) چې په (ابي العینا) مشهور و، هغه سره یې په بغداد کې ډېر عمرونه تېر کړل او له هغه څخه یې عربي بلاغت او اشعار ولوستل.

دا لومړنی نظم دی چې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې کې (درهم، خلق او قتالونه) هغه عربي کلمې دي چې پښتو ته داخلې شوې دي. دغه راز د شیخ رضی لودي او نصر لودي په دواړو شعرونو کې د عربي ژبې کلمې کارول شوي دي، (الحاد، ملحد، اسلام، سنتي) کلمې عربي دي، په خپله (شیخ رضی) لودي، (نصر) لودي او (حمید) لودي د دربواړو نومونه عربي دي، بیا وروسته ورپسې د شیخ اسعد سوري قصیده ده چې هم یې فورم له عربي ژبې راغلی او هم د عربي ژبې د یو شمېر کلمو څرک په کې څرګند دی، لکه: (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امیر، انتقال، قید، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او نورې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې راغلې دي. په خپله د (شیخ اسعد) نوم هم عربي دی، له دې څخه معلومېږي چې عربي ژبه دا وخت دومره عامه شوه چې پښتنو کې مطرحو کسانو لکه په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد سوري، شیخ اسعد سوري او نورو عربي نومونه ایښي وو. د (امیر) کلمه هم دا وخت عامه شوې ده. (کروړ) یې ځکه (امیر) باله چې د (امارت) شرعي اصطلاح عامه شوې وه.

وروسې د ښکارندوی غوري قصیده ده، چې په هغه کې هم (لعلونه، طلسیان، سلطان، صفت، اسلام، دین، شهاب، جهاد) او ځینې نورې عربي کلمې دي چې ځینو سره یې پښتو روستاړي هم یوځای شوي دي.

تر دې وروسته چې نور کوم شاعران راغلي، وار په وار یې په خپل کلام کې د عربي ژبې کلمې کارولي دي او دا لړۍ همداسې دوام کوي.

د ملکیار ، تایمني، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار، بهلول لودي، خلیل خان نیازي، زرغون نورزي، زرغونې کاکړ، رابعې، بي بي نېکبختې، شیخ عیسی مشواني، شیخ صالح او نورو ټولو شاعرانو په شعرونو او د ماکو د نثر په بېلګو کې عربي کلمې شته چې د هغوی د کلام د شننې په ترڅ کې ورته اشاره شوې ده. د عربي ژبې د لغتونو د کارونې او تاثیر ترڅنګ په لرغونې دوره کې قصیده، مثنوي، غزل او څلوریزه هغه څرګند نظمي فورمونه دي چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د قصیدو په برخه کې د شیخ اسعد سوري او د ښکارندوی غوري قصیدې مو د بېلګو په توګه یادې کړې. په مثنوي فورم کې د اکبر زمینداوري، زرغونې کاکړ، زرغون خان نورزي او دوست محمد کاکړ بېلګې یادولای شو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل فورم کې بیا د اکبر زمینداوري، بي بي نېکبختې او شیخ محمد صالح الکوزي د کلام بېلګې د یادونې وړ دي او هم د علي سرور لودي کلام. د څلوریزو په برخه کې سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي څلوریزې یادولای شو، د قطعې فورم بیا د یادو نورو فورمونو په شان ډېر څرګند نه دی، خو البته قطعې ته ورته نظمونه ویل شوي دي، یا لږ تر لږه یو نظم د څو قطعو د مجموعې بڼه لري. په محتوایي برخه کې هم حماسي ادبیات په دې دوره کې تر سترګو کېږي، ویاړنه یا فخریه، ویرنه یا مرثیه اشعار چې په عربو کې باب وو، پښتو کې یې هم څرکونه او بېلګې لیدل کېږي. د ټولیزې پایلې په توګه باید ووایو چې په پښتو لرغوني ادبي دوره کې په (نظم) او (نثر) دواړو کې د دري او عربي کلمو په ګډون نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې څخه یې تقریباً یو سل او څلور اتیا (۱۸۴) عربي کلمې دي چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې درې اعشاریه درې (۳،۳) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دري ژبې سره اړیکې

د عربي ژبې ترڅنګ پښتو له دري ژبې سره هم د یوې ګاونډۍ او خور ژبې په توګه خپل خپل اړیکې ساتلي دي. دري ژبې ته ځکه د پښتو (خور) ژبه وایي چې دواړه ژبې د هندو اروپایي کورنۍ، اریایي څانګې غړې دي، پښتو بېا په ختیزو ژبو کې او دري بیا په لویدیزې ډلګۍ کې راځي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم د دري ژبې کلمې کارېدلي دي. د عربي ژبې معکوس پښتو ته له دري ژپې څخه کوم شعري فورم نه دی را انتقال شوی، خو دا خبره له حقیقت څخه لرې نه ده چې ووایو د عربي ادب تاثیرات لومړی دري ته او بیا همداسې پښتو ته رالېږدېدلي دي. دري تر عربي ژبې وروسته د دیني او درباري ژبې په توګه په سیمه کې خپل خپل تاثیرات درلودل. له (دوه بیتي) پرته چې د دري ژبې خپل فورم ګڼل کېږي، نور نو دري ټول هغه نظمي کالبونه کاروي چې په عربي ژبه کې دود دي. لکه مثنوي، رباعي، قطعه، غزل، قصیده، مثلث، مربع، مخمس، ان تر معشر پورې ټول هغه فورمونه چې په عربي ژبه کې دود وو او نورو ختیزو ژبو ته لېږدلي دي، دري یې هم کاروي. د یادونې وړ ده چې قافیوال نظمونه لکه مخکې چې مو یادونه وکړه د عربي ترڅنګ په ختیزو ژبو او د نړۍ په نورو ژبو کې هم باب وو، یانې په دې مانا چې له عربي ژبې څخه تقلید نه دی شوی، البته شعري یا نظمي فورمونه له شکلي پلوه نورو ژبو ته راغلي، څرنګه چې قافیه په دې ژبو کې باب وه، نو ځکه یې د فورم په راخپلولو کې کومه ستونزه نه وه، ردیف چې په عربي ژبه کې تر قافیه والو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظمونو وروسته باب نه وو، خو په پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو کې دود و، هغه هم ورسره مل شو.

د ابوهاشم سرواني په ژباړه کې (خاوند) د پښتو او دري ژبې مشترکه کلمه ده. د شیخ اسعد سوري په قصیده کې بیا (بهار، خونخوار، خار، بادار، هزار، دار، کهسار) او ځینې نور دري کلمې دي.

د ښکارندوی غوري په قصیده کې (کاروان، مګر، بیدیا، مکېز، ګزار، خاوند، بادار) دري کلمې دي، د سلیمان ماکو په تذکره اولیا کې (سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست) او ځینې نورې دري کلمې دي. او همداسې د دري ژبې اغېز یې د پښتو ادب په لیکلو متونو کې محسوسې دي. دا اغېزې له لرغونې دورې پیلېږي، منځنۍ دورې ته راځي، بیا معاصرې دورې او ان تر ننه دوام مومي. پر یادو شاعرانو سربېره نورو شاعرانو هم په خپلو نظمونو کې دري کلمې کارولي دي.

ملکیار غرشین، شیخ تیمن، تایمني، قطب الدین بختیار، سلیمان ماکو، شیخ متي، بابا هوتک، ملکیار هوتک، اکبر زمینداوري، خلیل خان نیازي، زرغونې کاکړ، رابعې، نېکبختې، دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشواني، شیخ بوستان بړېڅ او شیخ صالح ټولو په خپل کلام کې دري کلمې کارولي چې د هر شاعر د شعر په لغوي شننه کې ورته اشاره شوې او دلته یې د تکرار د مخنیوي په خاطر له بیا یادونې څخه تېرېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې په لرغوني ادبي دوره کې ډېرې داسې کلمې شته چې د پښتو او دري ژبو ترمنځ مشترکې دي او يا هم ګډه ريښه لري.

له دې څخه ښکاري چې پښتو او دري ژبې په ماضي کې له يوې بلې ګډې ژبې يا ژبو سره ګډه ريښه لري. هغه ژبې چې ګډه ريښه سره لري، ګاونډۍ وي، خوېندې وي، ګډ ليکدود ولري، هغه ژبې پر يوه بلې خپل څو اړخيز اغېز ښندي، نو له دري ژبې سره د پښتو اړيکي طبيعي حالت لري. څرنګه چې دري ژبه د علم، دفتر او دربار ژبه وه، نو دغه سياسي، علمي او دفتر قوت هم ددې سبب کېده چې دري نه يوازې پر پښتو بلکې د سيمې پر نورو ژبو هم خپل خپل تاثيرات پرېږدي، خصوصاً پر ليکني ادب، البته پر ولسي ادب بيا دا تاثيرات ډېر محسوس نه دي، هلته پښتو ژبه ډېره سوچه او شعر هم ډېر سوچه پاتې شوی دی.

په مجموعي ډول لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه په لرغوني دوره کې په نظم او نثر کې ټولې نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې جملې يې نږدې يو سل او څوارلس (۱۱۴) دري کلمې چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې يو اعشاريه څلور اتيا (۱،۸۴) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځلورم ځپرکي لنډيز

له نورو ژبو څخه د پښتو ژبې د اړيکو د څېړلو په ترڅ کې دا په ډاګه شوه چې پښتو ژبه په لرغونې دوره کې له عربي او دري ژبو دواړو سره ژبنۍ، فرهنګي او ادبي اړيکې لري. دا مهال پر پښتو ادب د عربي ژبې تاثيرات ورو ورو زياتېږي، د پښتو منظوم او منثور کلام په دواړو برخو کې د عربي ژبې اغېز ليدل کېږي. ژبنۍ اغېزې چې د لغتونو په بڼه څرګندېږي، زياتې ښکاره دي، خو ګرامري تاثيرات يې لا محسوس نه دي، د لغوي تاثيراتو ترڅنګ له عربي ژبې څخه شعري فورمونه يا د نظم چوکاټونه هم پښتو ته داخل شوي دي او پښتنو شاعرانو په همدې فورمونو کې هم ګڼ شمېر شعرونه ليکلي دي. لکه قصيده، رباعي، غزل، مثنوي او ځينې نور فورمونه هم په ځنګړني ډول په لرغونې دوره کې پښتو ادبياتو ته داخل شوي دي.

د عربي ترڅنګ د دري ژبې ژبنۍ اغېزې هم په پښتو منثور او هم منظوم کلام کې څرګندېږي، خو دا تاثيرات يوازې د لغتونو په بڼه جوتېږي، خو کوم ځانګړی نظمي فورم له دري څخه پښتو ته نه دی راغلی. د لرغونې دورې په لومړي پړاو کې د عربي او دري په ګډون د نورو ژبو تاثيرات پر پښتو ادب نه ښکاري، پښتو شعرونه پخوانيو اريايي سرودونو ته ډېر نږدې دي. خو د لرغونې دورې په دويم او نورو پړاوونو کې بيا د عربي او دري ژبو تاثيرات څرګندېږي، خو له دې دوو ژبو پرته بيا د نورو ژبو تاثيرات نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګنـدېږي. ځکـه چې دا مهـال د نـورو ژبـو اغېـزې پـه سيمه کـې محسوسې نه وې. د عربي تاثيرات ځکه زيات وو چې عربي د ديـن، مذهب، دفتر، دربار، سياست، علم او ادب ژبه وه او تر شا يـې غـټ سياسـي، اقتصـادي، مـذهبي او علمـي قـوت پـروت و. تـر عربـي وروسته دري هم ورته ځانګړنې لرلې او په دويم رديف کې راځي، نو ځکه يې پر سيمه خپل خپل تاثيرات درلودل. پر پښتو ژبـه د عربي ژبې تاثيرات هم د شعري فورمونو او هم په ژبنۍ برخه کې لـه لغـوي پلوه محسوس وو و او د دري ژبې اغېزې بيا تـر يـوه حده د شعري محتوا او همدارنګـه د لغتونـو پـه برخـه کې محسوسې دي. د يـوې شمېرنې لـه مخې د عربي ژبې د لغتونو کميت پـه سلو کې نږدې (۳،۳) او د دري ژبې د ويـيونـو کميت پـه سلو کې نږدې (۸۴، ۱) تـه رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځلورم څپرکي پوښتنې

- پر پښتو لرغونو ادبیاتو د کومو ژبو تاثیرات څرګند یږي؟
- په لرغونو دوره کې د دري او عربي کلمو مجموعي شمېر څو سلنې ته رسېږي؟
- په لرغونې دوره کې له کومې ژبې پښتو ته شعري فورمونه داخل شوي دي؟
- د دري ژبې تاثیرات د لرغونې دورې له کوم پړاوه پیلېږي؟
- پښتو او دري د ژبې د کورنۍ له پلوه څه اړیکي سره لري؟
- عربي ژبه د ژبو په کومې کورنۍ پورې اړه لري؟
- کومې ژبې په اسانۍ سره یوه پر بلې خپل تاثیرات پرېږدي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د لرغوني دورې نظم

د ادبیاتو د اوسنیو تعبیرونو له مخې د یوې ژبې ټول لیکلي او نا لیکلي منظوم او منثور هنري اثار ادبیات ګڼل کېږي.
لکه څنګه چې دمخه مو هم یادونه وکړه او ټینګار مو وکړ چې: هر ډول لیکنې اوس ځوک په ادبیاتو کې نه شمېري. یوازې هغه اثار د ادبیاتو تر عنوان لاندې د مطالعې ځای لري، چې هنري ارزښت ولري.
د ساري په ډول، موږ هر منثور اثر چې د علومو او فنونو په بېلابېلو څانګو کې لیکل شوي وي او یا هر منظوم اثر، چې د تاریخ، جغرافیې، طب او نورو علومو او فنونو تشریح ته وقف شوی وي، په ادبیاتو کې نه راولو، بلکې هغه اثار هنري او ادبي بولو، چې له تخیله رازېږېدلي او د ژوند واقعیتونه په هنري ډول منعکس کړي؛ پر لوستونکو او اورېدونکي خپل خاص ظریفانه او ښکلی هنري اغېز ولري او د هغو هنري ذوق تسکین کړي. دغه ادبي، هنري اثر باید په داسې یو ژبني چوکاټ کې بیان شوې وي، چې هم د ټولنیز ژوند هېنداره وي، هم په لوستونکي، اورېدونکي کې یو عاطفي احساس پیدا کړي او ښکلاییز ارزښت ولري.
ادبیاتو ته یو ژبنی هنر هم وایي، هنر او علم دواړه واقعیتونه بیانوي، خو هنر واقعیتونه په نامستقیم او علم بیا پېښې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم ډول بیانوي. د هنر او علم توپیر د واقعیت په نامستقیم او مستقیم بیان کې دی.

د ادبیاتو ددغه تعبیر، ساده او ابتدایي تشریح ته په پاملرنه اوس موږ ګورو چې پښتو ژبه دغسې هنري، ادبي اثار لري او که نه؟

ددې پوښتنې ځواب مثبت دی او موږ چې د خپلې ژبې (پښتو) ادبي زېرمې وپلټو، نو وینو چې له پخوا زمانې نه تر ننه پورې ددې ژبې ویونکو هنري، ادبي اثار ایجاد کړي دي، چې هم یې ګړنۍ (نالیکلي) او هم یې تحریري (لیکلي) نمونې موجودې دي.

پر همدې اساس کله چې موږ پښتو ادبیات وایو، نو موږ مجبورېږو، چې دا ادبیات لومړی پر نالیکلو او لیکلو ادبیاتو ووېشو او د شکل له مخې. پر نثر او نظم خو دلته موږ په دې څېرکي کې پر نظم خبرې کوو. نظم بیا پر دوو برخو وېشو لومړی پښتو ولسي یا ګړني ادبیات چې د پښتو په خپلو ملي اوزانو یا فورمونو کې ویل شوي دي. او دویم د نظم هغه برخه یا هغه فورمونه دي چې له نورو ژبو په تېره بیا له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. دلته غواړو لومړی پښتو ولسي ادبیات یا د نظم فورمونه تشریح کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه

ولسي ادبيات د پښتو ادبياتو ډېره درنه برخه جوړوي: ((دا به مبالغه نه وي او نه به کومه تېره يا زياته خبره وي، که ووايو چې د سيمې په ژبو کې پښتو د ګړنيو ادبياتو د سرشارو چينو د لرلو له امله په لومړي کتار کې ولاړه ژبه ده.

دا چې د پښتو د شفاهي ادبياتو زېرمې نسبت نورو ژبو ته زياتې دي، ددې خبرې غټ علت دادی، چې په پښتنو کې سواد له پخوا نه تراوسه لا سم نه دی عام شوی او زموږ د خلکو يوه زياته سلنه د خپلو خاصو سياسي، ټولنيزو، اقتصادي، فرهنګي او جغرافي عواملو له امله له ليک لوسته محرومه پاتې ده. په دغسې ټولنو کې چې سواد نه وي عام، د ليکلو ادبياتو پرځای د شفاهي ادبياتو د ټوکېدو زمينې ډېرې زياتې موجودې وي.

همدا علت دی، چې د شمالي پښتونخوا، افغانستان، جنوبي پښتونخوا، سند، پنجاب او کشمير په زياترو پښتني سيمو کې اوس هم د ګړنيو ادبياتو بېلابېلې نمونې ايجادېږي او د دغو سيمو په ښارونو کې د پښتو د ګړنيو ادبياتو د ايجاد زمينې محدودې دي او ان له منځه تللې دي. په پښتو کې د شفاهي ادبياتو دغه بېلابېل ډولونه او ددغه ډول ادبياتو زياتوالی سړی په دې باوري کوي، چې زموږ خلکو که زيات سواد نه درلود، خو هنري ذوق او احساس ورسره وو او خپل دغه ذوق او احساس يې ددغو ادبياتو په بېلابېلو کالبونو کې ځاياوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ خلکو د پېړيو په اوږدو کې خپل ارمانونه، خپلې خوښۍ، خپل غمونه، خپلې مينې او د خپل ټولنيز ژوند کړه وړه په دغو ګړنيو ادبياتو کې بيان کړي دي. دغه ادبيات لکه چې يې له نامه ښکاري، په ګړني ډول خوله په خوله انتقال شوي او د انتقال په دې بهير کې يې کليوالي موسيقي هم خپل نقش ادا کړی دی. خو د انتقال دې لړۍ تر يوه وخته دوام کړی او د رواياتو په له منځه تللو سره دغه وخت پر وخت ايجاد شوي شفاهي ادبيات هم له منځه تللي دي او لکه هغه صحرايي ګلان په خپل سر راټوکېدلي او د باغوان له پالنې پرته له منځه تللي دي.

څنګه چې په هره ټولنه کې شفاهي ادبيات سينه په سينه انتقال مومي، نو ځکه يې لرغوني شکلونه تر وروستيو پېړيو پورې نه رارسي. اوس چې موږ د پښتو د شفاهي ادبياتو کومې ثبت شوې بېلګې لرو، له ځينو استثنايي مواردو پرته په تاريخي لحاظ ډېرې لرغونې نه دي، خو مفکوره او ليدلوری په ځينو دغه ډول سندرو کې لرغونی دی او ورسره يې د ځينو انواعو شکلي جوړښتونه هم له ډېرو لرغونو زمانو روايت کوي او له هغو اريايي سندرو سره نږدېوالی او نښتون لري، چې زرګونه کاله دمخه په دې خاوره کې ايجاد شوې، پالل شوې او روزل شوې دي. د پښتو د شفاهي سندرو يوه مهمه ځانګړنه داده چې په غاړه (لحن) ويل کېږي.

د پښتو شفاهي ادبيات بېلابېل ډولونه لري، چې دغه ډولونه ځينې سيمه ييز دي، دا په دې مانا چې په يوه خاصه جغرافيه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کې ایجادېږي او په نورو پښتني سیمو کې چندان باب نه دي، خو ځینې ډولونه یې په ګردو هغو سیمو پورې اړه لري، چې ددغه ډول ادبیاتو، ایجاد، وده، مینه وال او روزونکي لري.

د پښتو ددغو ګڼیو ادبیاتو د بېلابېلو ډولونو د ثبت او ټولولو لپاره څه دپاسه سلو کلونو راپدېخوا کار پیل شوی او تر ټولو دمخه پښتو شفاهي ادبیاتو ته غربیان متوجه شوي دي.

انګرېزانو د هند پر نیمه وچه د خپل واک په دوران کې د شمالي او جنوبي پښتونخوا او افغانستان له سیمو د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې راټولې او ثبت کړې دي، چې د لویدیځو پوهانو ددغسې کارونو په لړ کې د جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹-۱۸۹۴م) کال کار تر ټولو ارزښتمن دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې په خپل مشهور اثر (د پښتونخوا د شعر هار و بهار) کې خوندي کړې او دا کتاب یې لومړی ځل پر (۱۸۸۸م) کال په پاریس کې چاپ او خپور کړ.

زموږ په هېواد کې هم د پښتو د شفاهي ادبیاتو د نمونو ثبت ته له شلمې پېړۍ راپدېخوا پاملرنه شوې ده.

په افغاني پوهانو کې ارواښاد غلام محی الدین افغان (۱۳۰۰هـ.ش مړ) دا کار تر هرچا دمخه کړی دی او په (سراج الاخبار افغانیه) کې یې د پښتو متلونو نمونې چاپ کړې دي.

تر ده وروسته په کندهار کې د (پښتو ادبي انجمن) په جوړېدو سره او بیا په کابل کې د (پښتو ټولنې) له تاسیس سره سم زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږو ادب دوستانو د پښتو د شفاهي ادبياتو دغو مرغلرو ته ډېره توجه وکړه او د پښتو د شفاهي ادبياتو د بېلابېلو ډولونو نمونې يې ثبت او خوندي کړې. په دې کسانو کې اروابناد محمد ګل نوري (۱۳۵۲ل کال مړ) د لوی حق خاوند دی، ده د پښتو د شفاهي ادبياتو د ځينو ډولونو ډېرې خوندورې او زياتې نمونې راټولې کړې دي.

تر نوري وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې تکړه ليکوال او شاعر (حبيب الله رفيع)، په پښتونخوا کې (پروفيسور محمد نواز خان طاير) او په جنوبي پښتونخوا کې نوميالي ليکوال او شاعر (ولي محمد خان سيال کاکړ) نومونه د يادونې او منني وړ دي، دوی چې د پښتو د شفاهي ادبياتو د ټولولو او څېړنو په لاره کې کوم کارونه کړي دي، په وروستي بهير کې يې د کيفيت او کميت له نظره لږ ساری موموو. د پښتو شفاهي ادبياتو او پښتني فولکلور تيوريکي او علمي مطالعې په لاره کې د (کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي)، (کانديد اکاډميسين عطايي) او (سرمحقق دوست شينواري) کارونه او نومونه نه شو هېرولای.

زموږ دغو خواخوږو او په راوروسته کې ډېرو نورو ځوانانو د پښتو د شفاهي ادبياتو بېلابېل ډولونه معرفي کړي او نمونې يې ورته له ولس څخه راټولې او خوندي کړي دي. اوس د دغو ښاغلو کارونو ته په پاملرنه د پښتو د شفاهي ادبياتو ډولونه په لاندې ډول ښيو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ګړنیو ادبیاتو په څېړونکو کې ښاغلی حبیب الله رفیع یوازینی سړی دی، چې د پښتو منظوم شفاهي ادبیات یې د خپلو ځینو خصوصیاتو له امله پر دوو برخو وېشلي دي:

(۱) **عامې سندرې**: یانې هغه سندرې چې ویونکي یې نه دي ښکاره او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه: لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور...

(۲) **خاصې سندرې**: په دې سندرو کې یې هغه سندرې راوړې دي، چې اکثر د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړېږي او یا جوړې شوې دي، یانې شاعران یې معلوم کسان دي، لکه: چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور...

دا لوړ وېش تر ډېره حده پرځای دی او د پښتو د ولسي ادبیاتو په ډېرو څېړنو کې منل شوی دی. دا خاصې سندرې سره له دې چې زیاتره د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا ویل شوې دي، د خپرېدو او انتقال جریان یې هم کټ مټ هماغسې دی، لکه د پښتو د شفاهي ادبیاتو عامې سندرې او دا خاصې سندرې هم زیاتره لیکلی ډول نه لري او سینه په سینه په شفاهي ډول انتقالېږي.

خو د خاصو سندرو په باب د یادونې وړ ټکی دادی، چې دا سندرې په ټولنه کې د مشخصو افرادو له خوا ویل شوې دي، د ځینو دغو سندرو د اشارو او قراینو له مخې یې هم د ویونکي د ژوند مهال او هم د سندرې د ویلو تقریبي زمانه ټاکل کېدی شي او پر همدې اساس موږ دغو کسانو او د دوی دا ډول ایجادیاتو ته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ادبي تاریخ په ځانګړو ادبي دورو او ادبي پړاوونو کې د مطالعې ځای ورکولای شو.

پر همدې اساس دا ډول سندرې سره له دې چې ډېره زیاته برخه یې شفاهي ده او ځینې ځانګړتیاوې یې هم له شفاهي عامو سندرو سره یو شی دي، خو بیا هم ګرده هغه خصوصیات چې د پښتو د ګړنیو ادبیاتو عامې سندرې یې لري، پر دغو سندرو کټ مټ د تطبیق وړ نه دي.)) (۱۳: ۱-۵)

خو څرنګه چې دا سندرې یا شعرونه د پښتو په ملي اوزانو کې ویل شوي، نورو پښتو ولسي ادبیاتو سره اړخ لګوي، د ځینو یې لیکلی تاریخ هم معلوم نه دی، نو ځکه یې دلته د لوستونکو د اشنايي لپاره راوړو په مجموعي ډول د ولسي یا ګړنیو ادبیاتو کوم فورمونه چې دلته معرفي کېږي، دا ټول په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، په تېره بیا هغه ولسي ادبیات چې شاعران یې معلوم دي لکه ځینې، بګتۍ، چاربیتې، سروکي او نور، خو ځینې فورمونه او په هغو کې ویل شوې محتوا پخوانۍ ریښه لري، په مجموعي ډول دا فورمونه ډېر پخواني دي، خو په هغو کې ویل شوې او افاده شوې محتوا کېدی شي ډېره پخوانۍ نه وي او د لرغونې دورې له ادبیاتو سره همزولې نه وي، څرنګه چې دا فورمونه د پښتو شاعرۍ یا نظم یوه درنه جوړوي او د شکلو له مخې پخوانۍ ریښې لري، نو ښه ده چې لوستونکي او محصلین ترې یو عمومي جاج واخلي، له دې فورمونو هم ښه خبر شي او له نورو ژبو څخه له راغلو فورمونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره يې هم توپير وکړي. دادی دلته په ترتيب سره د پښتو ژبې خپل ولسي يا ملي فورمونه درپېژنو چې په نورو ژبو کې نه شته او يوازې د پښتو ژبې خپل مال ګڼل کېږي.

۱- لنډۍ:

لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه يوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړيواله شاعرۍ کې يې ساری ليدل شوی نه دی.

زياتره لنډۍ په هنري لحاظ ډېرې ښکلې دي، انځورونه په کې په خورا لوړه هنري بڼه اوډل شوي دي، په ساده ګۍ کې دومره ښکلې ويل شوي، چې زموږ په شفاهي سندرو کې نورې سندرې د دغو خصوصياتو له امله له لنډيو سره سيالي نه شي کولای.

د لنډيو ويونکي نه دي معلوم، لنډۍ د عام ولس مال دی، يو شپون، يو اوښبه، يو بزګر او په زياته کچه زموږ کليوالي ښځمنې ددې لنډيو په ايجاد کې برخه لري.

لنډۍ ته ټيکۍ، مصرۍ، ټپه، اواز، بدله او سندره هم وايي او دا بېلابېل نومونه د بېلابېلو ځايونو په اعتبار دي. يانې د پښتنو په يوه سيمه کې ورته لنډۍ وايي او بله کې ورته ټپه وايي او کله چې لنډۍ په سروکي او نيمکۍ کې راشي، نو په دغه صورت کې (ټيکۍ) ورته هم وايي. دلته به د لنډيو نومونو ته هم لنډه کتنه وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- **لنډۍ**: ((د کندهار او پکتیا خلک ورته لنډۍ وايي دا په دې مانا چې لنډۍ په کندهار کې يو ډول مار دی که سړی وچيچي ورځخه نه رغېږي، ياني په لنډيو کې دومره شعري قوت موجود دی، چې تاثير يې له هغه مار سره چې نوم يې لنډۍ دی برابر دی، دغه راز کېدی شي لنډۍ د خپل لنډ ترکيب او جوړښت له مخې هم لنډۍ وبلل شي.

۲- **مصرۍ يا ټپه**: د يوسفزيو ټبر او هغه پښتانه چې په پېښور کې اوسېږي هغوی يې د مصرۍ يا ټپې په نوم يادوي، چې دا هم علت لري او هغه دا سې چې مصرۍ په پښتنو کې يو ډول مشهوره توره ده چې په جګړو کې ورځخه ډېره استفاده شوې ده، ياني زموږ لنډۍ د مصرۍ تورې غوندې اغېزه ښندلای شي.

۳- **ټيکۍ**: د اصلي مطلب په مانا ده، ياني زموږ په هره لنډۍ کې دا توان موجود دی چې په ښه هنري شکل کې زموږ د مطلب ټکي بيان کړي، په دغه وجه د مشرقي او وردګو خلک ورته ټيکۍ وايي.

يادونه بايد وشي چې مصرۍ يا ټپه او ټيکۍ معياري نومونه نه دي ټول پښتانه هغه نه پېژني.

څرنګه چې مو پورته يادونه وکړه، دغه نومونه په يوې مشخصې سيمې پورې تړل کېږي، يوازې (لنډۍ) نوم دی چې ټول پښتانه يې پېژني.)) (۵۷: ۱۱-۱۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډيو ددغه ستر ارزښت په پام کې نيولو سره يو زيات شمېر ادبپوهانو د هغو راټولونې او شننې کار ته اوږه ورکړې ده.

په دې برخه کې تر ټولو پخوانی کار د هندوستان د يوه نواب (محمد ارتضاخان) دی. ده د (۱۲۲۵هـ ق) کال شاوخوا په خپل فرهنګ، (ارتضايي) نومي کتاب کې ځينې پښتو لنډۍ ثبت کړې دي.

(ډارمستتر) په ختيځ پوهانو کې د لنډيو د ثبت کار کړی دی او په افغانستان کې مرحوم نوري، مرحوم استاد بېنوا، اروابناد محمد دين ژواک، په وروستيو کې ښاغلو عبدالکريم پتنګ، اروابناد مصطفی جهاد او د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې دغه ډول لنډۍ راټولې کړې دي، د لنډيو په ځانګړو مجموعو او يا د فولکلور د نورو مجموعو په ترڅ کې يې چاپ کړې دي.

په جنوبي پښتونخوا کې ښاغلي (ګل محمد کاکړ) د (ګل ټېپې) په نامه د پښتو لنډيو څلور مجموعې چاپ کړې دي او په پېښور کې پښتو اکيډيمي د (روهي سندرې) په نامه د لنډيو دوې ښې مجموعې چاپ کړې دي. د لنډيو په برخه کې د پېښاوړي شاعر سليمان لايق او ښېرونکې سلما شاهين کار هم د ځانګړې يادونې وړ دی.

دا راټولې شوې لنډۍ په ګردو پښتنو کې د ټولو لنډيو ټوله زېرمه نه ده، بلکې يوه برخه يې راټوله شوې ده او نورې ډېرې داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ په ولس کې شته چې تراوسه لا د کاغذ پرمخ نه دي ليکل شوې.

په لنډيو کې د پښتنو د کليوالي ژوند او د دوی د کلتور د بېلابېلو اړخونو ځانګړنو انعکاس موندلی دی او په بېلابېلو موضوعاتو پورې مربوطې لنډۍ مو د خپلو دغو شفاهي سندرو په مجموعه کې ميندلای شو.

که څه هم د پښتو په ځينو لرغونو ديوانونو کې ځينې لنډۍ هم راغلې دي، لکه: د (حسين) په ديوان ، د (سيد غلام ننګرهاري) په ديوان او ځينې نورو ديوانونو کې، همدا راز د ځينو معاصرو ليکوالو ، لکه: (بهايي جان صاحبزاده)، مرحوم (صالح محمد هوتک)، (صاحبزاده محمد ادريس) او نورو هم د لنډيو د جوړولو خواته توجه کړې ده او ځينې لنډۍ يې ويلې يا جوړې کړې هم دي، خو دا لنډۍ د پښتو د عامو لنډيو يا هغو لنډيو په څېر چې په ولس کې ايجاد شوې دي، ښکلاييز، ادبي او هنري ارزښتونه نه لري او د لفظي جوړښت له مخې هم ليکلي ادب ته ورته دي. د پښتنو په کليوالو سيمو ، غرو ، رغو ، درو او د شپنو په کېږديو کې د پښتو لنډيو ډېره زېرمه شته. چې ځينې دغسې لنډۍ د پښتو د ولسي ادبياتو ځينو خواخوږو له ولسه راټولې کړې دي.

د لنډۍ کمال په دې کې دی، چې مجموعاً په (۲۲) څپو يا دوو مسرو کې درونده مانيز بار او ښکلا لېږدوي. په دې مانا چې د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دويمه (۱۳) څپې لري، لنډۍ قافيه نه لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري، چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي. که په پای کې دا زور (ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. لنډۍ د پښتو ژبې د فونولوژیکي (غږیز) جوړښت تابع ده او د هغې پر بنسټ جوړېږي. په نورو ژبو کې د دې ډول شعر (البته په همدې وزن او اهنګ) څرک لیدل شوی نه دی او نه نورو ژبو ته د لنډۍ په ژباړه کې ددې اهنګ ساتل شوی دی.

پر ټولو لنډیو باندې یو قانون د تطبیق وړ دی، یانې دا چې د هرې لنډۍ لومړۍ مسره باید حتمي (۹) او دویمه یې (۱۳) څپې وي. د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې (څلورمه) او (اتمه) څپه او د دویمې مسرې (څلورمه) (اتمه) او (دولسمه) څپه، خجنه وي. لکه:

امانتي مې ګور کې کېږدئ

که یار خبر شي ما به خپل وطن ته وړینه

ددې لنډۍ څپیز- خجیز جوړښت په دې ډول دی:

U – U U U – U U U

U – U U U - U U U – U U U

له مانیز پلوه لنډۍ پر بېلابېلو ډولونو وېشل کېدی شي. د پښتنې ټولنې د ژوند د ټولو ډګرونو انځورنه په کې کېدی شي او شوې هم ده، خو د شکل او جوړښت له مخې لنډۍ همدا یو ټاکلی شکل او قانون لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته به یو څو لنډۍ د بېلګې په توګه وړاندې کړو:

یوه وعده راسره وکه
چې د صراط په پله به یوځای سره ځونه

***

ستا به واده زما به مرګ وي
ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته وړینه

***

ولې دې بد راسره وکړه
زما همدغه هیله وه چې یار لرمه

څرنګه چې په لنډیو کې د وروستۍ مسرې وروستۍ کلمه اهنګینه وي او د وروستۍ څپې اهنګ یې لوړ او تر هغې دمخه څپې اهنګ یې لوېدلی شان وي ( ) نو دلته کېدی شي د لنډۍ هندسي جوړښت داسې ترسیم شي:

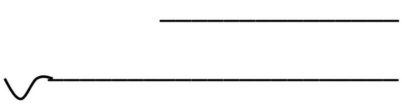

«څرنګه چې لنډۍ ډېر لنډ شعر دی، تاریخي قدامت او بنه معلومول یې اسانه کار نه دی، خو په مجموعي ډول لنډۍ د ګړنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب ډېره لرغونې برخه ده چې تاریخ یې تر زر کلونو پخوانۍ زمانې ته رسېږي.

مثلاً یوه مشهوره لنډۍ ده، چې زر کلن قدامت لري دا لنډۍ د (خالو) معشوقې ویلې ده. (خالو) د (غزنوي محمود) له پښتنو سپه سالارو څخه یو مشهور سپه سالار و، کله چې دا پوه شوه چې خالو له خپل لښکر سره له جنګه ببرته راستون شو، نو دا لنډۍ یې وویله:

چې د خالو لښکرې راغلې

زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

له پورتنۍ لنډۍ څخه دا ښکاري چې لنډۍ (زر کاله) دمخه یقیناً موجوده وه، ښایي تر دې لنډۍ مخکې ډېرې نورې لنډۍ هم ویل شوې وي چې ډېر تاریخي اسناد په کې خوندي وي، خو اوس یا ببخي له منځه تللي یا به یې بڼه او ستږه اوښتې وي. له بلې خوا په لنډیو کې د پښتنو ژوند د اجتماعي او اقتصادي اړیکو څرګندونې شوې دي، په مختلفو برخو کې یې د ژوند عکاسي کړې او حتی د هېواد د تاریخ ډېرې حساسې مرحلې هم په لنډیو کې رانغښتل شوي دي، لکه:

که په میوند کې شهید نه شوې

خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

دغه لنډۍ چې د میوند د تاریخي پېښې څرګندونه کوي، زموږ د خلکو د حماسو په تاریخ کې لوړ مقام لري، اوس دغه لنډۍ زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ ته ورداخله شوې او د تاریخ جز ګرځېدلې ده، نو دغسې نورې لنډۍ هم لرو چې په تاریخي لحاظ ډېر اهمیت لري، ډېرې بار ارزښته تاریخي پېښې موږ ته منعکسوي او ډېر معتبر اسناد موږ ته په لاس راکوي.)) (۵۷: ۹-۱۰)

سپوږمیه سر وهه راخېږه

یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا لنډۍ هم ډېر قدامت لري او ویل کېږي چې زړو اریایانو به د سپوږمۍ رڼا ته لو کاوه او دا لنډۍ هم د هغه وخت زېږنده ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه لنډۍ د محتوا له پلوه تقریباً د ژوند د هرې برخې انځورګري کوي چې ددې ټولو برخو څېړل اوږد بحث غواړي.

خو د جوړښت په باب یې یو ځل بیا یادونه کوو چې ((د دویمې مسرې په وروستۍ څپه کې یې د فتحې یا زور (a) غږ راوړل حتمي او ضروري دي، له دې اهنګین غږ پرته نه لنډۍ پوره کېږي او نه یې وزن. لنډۍ مقید وزن لري او له دې ټاکلي وزن څخه وتلای نه شي. لنډۍ تر هرې دریو څپو وروسته (خج) اخلي یانې هره څلورمه څپه یې خجنه ده او دا قانون پر ټولو لنډیو یوشان د تطبیق وړ دی. ((د وینا پرمهال پر سېلابونو باندې لوېدونکي زور ته خج وایي.)) (۱۹: ۴۴) دلته به د لوستونکو د معلوماتو د لا زیاتولو لپاره څو لنډۍ د څپو او څو لنډۍ د خج له پلوه سره وشنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څپیز جوړښت له مخې:

په سترګو بیا د رنجو زور که

د مسافر جانان دې غبږ دی چې راځینه

اوله مسره:

په_ستر_ګو_بیا_د_رن_جو_زور_که

دویمه مسره:

د_م_سا_فر_جا_نان_دې_غبږ_دی_چې_را_ځي_نه

پورته لنډۍ کې مو ولیدل چې لومړۍ مسره یې نهه څپې او دویمه مسره ۍې دیارلس څپې لري.

که د یار غبږ راباندې وشي

مال به خیرات کړم سر به زېری ورکومه

اوله مسره:

که_د_یار_غبږ_را_بان_دې_و_شي.

دویمه مسره:

مال_به_خی_رات_کړم_سر_به_زې_ری_ور_که_و_مه.

همدغه ډول که هره لنډۍ وګورو او پر څپو یې ووېشو لومړۍ مسره یې نهه او دویمه مسره یې دیارلس څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په پښتو لنډیو کې لکه دمخه چې مو یادونه وکړه د خج موضوع داسې ده، لومړی مسره یې چې نهه څپې لري پر (څلورمه) او (اتمه) څپه یې خج راوړل کېږي. او په دویمه مسره کې چې دیارلس څپې لري پر (څلورمه)، (اتمه) او (دولسمه) څپه خج راوړل کېږي.

د بېلګې په توګه لاندې لنډۍ ګورو.

که پسې مرم مرګ مې پرځای دی

U / UUU / UUU

زما پر سر یې جېل خانې منلې دینه

U / UUU / UUU / UUU

راځه راځه دیدن مې وکه

U / UUU / UUU

د سرتختې راباندې ږدي پناه یې کړمه

U / UUU / UUU / UUU

ستا له یارۍ به توبه نه کړم

U / UUU / UUU

که جلادان مې سر له تورو سره وړینه) (۵۷: ۱۳-۱۴)

U / UUU / UUU / UUU

۲- سروکی (نیمکی):

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی د پښتو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. ځیني پښتانه سروکی (نیمکۍ) بولي او د پکتیا په منګلو کې یې د (پام) په نوم یادېږي.

سروکی د پښتو ولسي سندرو د نورو اصنافو په څېر د پښتون قام د زیاترو کړو وړو انځورنه کوي او د خلکو د ملي، اجتماعي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده.

سروکی معمولاً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، داسې چې لومړی سروکی ویل کېږي، بیا ټیکی (لنډۍ) ور اچول کېږي. له سروکو سره ټولې لنډۍ ویل کېږي، خو هغه لنډۍ چې د سروکي له موضوع سره ارتباط ولري، خوندورې وي. لنډۍ وار په وار بدلېږي، خو سروکی د هرې لنډۍ په پای کې مکرر راځي. لکه:

خانه راځه دلبره

ډ کې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

د جنکو قدر یې کم که

امان الله ته دې خدای لونې ورکوینه

خانه راځه دلبره

ډ کې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی کله یو بیتیز وي، یانې دوه مسرې لري، چې لومړۍ مسره یې اوږده او دویمه یې لنډه وي او کله یې دویمه مسره اوږده او لومړۍ یې لنډه وي، کله درې مسریز، څلور مسریز او پینځه مسریز هم وي، چې دلته به د هر یوه بېلګه راوړو:

دوه مسریز سروکی چې لنډۍ هم ورسره مله ده:

الا یو غږ وشو
راغلې مه وای د جبو په میدانونه
د لمندار کمیس مېرمنې
الا یو غږ وشو
اور له لمنې باروې ستي دې کړمه
الا یو غږ وشو.

درې مسریزه سروکی:
پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزي دې
خال به دې وران شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلور مسریزه سروکی:

توري سترګې خماري

درته کړم ناله زاري

د زړه زخم مې کاري

شوم رسوا ستا په یاري

پینځه مسریز سروکی:

بي بي شېرینې

زېړې ګلې

راباندې واچوه

یوه لونګۍ

جوړه لاسونه

سرمحقق زلمی هېوادمل لیکي: ((سروکی بېلابېل فورمونه لري چې ځینې یې ډېر زاړه دي او د اوستایي ګاتونو له (هوخشتاتره) او (اهونار) سره په تول او وزن کې برابر خېږي)) (۱۷: ۵۹-۶۱)

دویمه او درېیمه بېلګې یې دادي:

شین کمیس راوړی کمر بند مې دی تر ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

و غازي امان الله

✵✵✵

مين چې شومه په ګل ببو

ستي يې کړمه په سرو لمبو (۳۰: ۱۰)

د درې مسريز سروکي شکلونه:

يو ډول يې هغه دي، چې د سر لومړۍ مسره يې تر دويمې اوږده وي او دويمه يې تر درېيمې. بل ډول يې دادی، چې د سر لومړۍ او درېيمه مسره يې د څپو د شمېر له مخې برابرې وي او هم قافيه وي، خو دويمه مسره يې قافيه نه لري او هم لنډه وي.

دويمه بېلګه يې داده:

پورې د جانان کډې بارېږي

زم ورسره ځمه

کله مې مين زړګی صبرېږي. (۳۰: ۸-۹)

څلور مسريېز سروکی:

هغه ډول چې ټولې مسرې يې قافيې ولري او د څپو شمېر يې سره مساوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله بېلګه يې داده، چې څلور واړه مسرې يې ټولې قافيه والې نه وي او هم يې د څپو شمېر سره برابر نه وي، لکه دا سروکی:

ګودر غاړه اجاره

ما بې وروره مه کې

وروري ما سره جوړه

شرنګ دې د بنګړو (۳۰: ۵)

سربېره پر دې د سروکو نور ډېر ډولونه هم شته لکه هغه سروکي چې د ښځې او نارینه ترمنځ د سوال او ځواب په توګه ویل کېږي لکه:

ښځه: جانانه راشه دیدن وکړه

خفه زړګی مې ښه کړه

سبا بېلتون دی

نارینه: ګلې سبا ته به درځمه

تا نه خفه کومه

ښکلې ژوندون دی

بله بېلګه:

ښځه: خان دلاور خانه، توره دې لونګۍ شمله دې لا مزه کوينه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارینه: ګلې بې بې ګلې، تورې سترګې سره لاسونه لا مزه کوینه.

دغه راز یو شمېر نور سروکي هم شته، چې په ببلا ببلو سیمو پورې اړه نیسي، په لنډ ډول هغه د سر محقق زلمي هېوادمل په وینا: ((د سروکو د فورمونو شمېر خورا زیات دی.))

۳- د اتڼ نارې:

د اتڼ نارې، لکه له نامه څخه یې چې معلومېږي، یوازې په اتڼ کې ویل کېږي، پر ناستې نه ویل کېږي، که څوک یې ووایي هم خوند نه کوي. ښځې هم په ښادیو کې اتڼ کوي او نارینه هم. د نارینه وو. د اتڼ نارې ښځې هم په خپل اتڼ کې وایي، خو ښځې ځانته بېلې مخصوصې نارې هم لري، چې نارینه هغه په خپل اتڼ کې نه وایي. د نارینه وو د اتڼ نارې پر ډول ډول او بېل بېل وزن د اتڼ چیانو له حرکاتو سره سمې ویل کېږي، لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، درست اتڼ، د ایشلي اتڼ، د ناستې اتڼ د پروتې اتڼ، د پروتې دوه بغله اتڼ، چپه و راسته اتڼ، غلی اتڼ او... (۴۴: هـ)

ددې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اړوي او په نوي وزن یې وایي.

د اتڼ نارې معمولاً درې او څلور مسرې لري، خو هم په درې مسریزه او هم په څلور مسریزه ناره کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي نه وي. په درې مسریزه ناره کې لومړۍ او دریمه مسره سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا دریمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي.

چتې چې په پښو دې کړې چوتې

ځوانان دې لېوني کړه

زاړه خواران دې وایستل له ګتې

په پورتنې ناره کې (چوتې، ګتې) د قافیې کلمې دي. لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه مسره (۷) او درېیمه (۱۱) څپې ده.

واوړئ د هوا مرغانو واوړئ

مساپر مې دورې تللي

مرغانو په وزرو کې یې راوړئ

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه (۸) او درېیمه (۱۱) څپې ده (واوړئ او راوړئ) یې د قافیې کلمې دي.

ددرې مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري لکه:

کمیس مې تر لمنې ګلاګل دی

د خیال کمیس مې دادی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اورونه لګوي هغه لا بل دی

په دې ناره کې (ګل او بل) د قافيې کلمې دي. (دی، دی) يې رديف دی. لومړۍ مسره (۱۱)، دويمه (۷) او دريمه (۱۲) څپې ده.

کله کله په درې مسريزه ناره کې داسې هم پېښېږي، چې لومړۍ او وروستۍ مسره د څپو شمېر له مخې سره مساوي وي. لکه په دې ناره کې:

هلکه چې سپين موټی دې چاړه ده

ما به خولګۍ درکړه

هلکه خو ريباره دې ميره ده

ددې نارې لومړۍ مسره (۱۱) دويمه (۲) او دريمه هم (۱۱) څپې ده.

د اتڼ نارو بل شکل دادی، چې څلور مسرې ولري، ددې هرې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي نه وي. لومړۍ او دريمه مسره يې نسبتاً کوچنۍ او دويمه او څلورمه يې تر هغو دوو نورو لوېې وي. معمولاً لومړۍ، دويمه او څلورمه مسره يې سره هم قافيه وي. لکه:

دله دله دله

کوتره يم راغلې له کابله

يا به کابل خپل کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به راوړم د کابل ژېړه بلبله

لومړۍ مسره (۲) دویمه مسره (۱۱) درېیمه (۲) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (دله ، کابله او بلبله) د قافیې کلمې دي. بله بېلګه:

خانه زموږ خانه

دا ستا خاني دې خدای نه کي بېرانه

ملکونه دې رعیت کړه

د دښمن کلا دې وکښه د میدانه.

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۷) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (خانه، بېرانه او میدانه) یې د قافیې کلمې دي.

دویمه بڼه:

د څلور مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري. لکه:

څه کم د چا څه کم

پر خپل غولي ولاړه یم کاته کم

یار که مې نادان دی

د بل پر ښایستو به یې ور نه کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۰)، دریېمه (۲) او څلورمه یې (۱۱) څپې ده. (څه، کاته، ورنه) یې د قافیې کلمې دي. (کم، کم) یې ردیف دی.

ولاړه (دوه څپې)

د څلور مسریزې نارې بله بېلګه داده:

پوړنی مې ابې دی

له خیاله مې غبرګ کړی پر تندي دی

مابه اتڼ وکړای

دا ستا د بابا کلی رخشندي دی (۴۴: بېلابېل)

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره (۷)، دویمه (۱۱)، دریېمه (۲) او څلورمه (۱۱) څپې ده. (ابې، تندي او رخشندي) د قافیې کلمې دي. (دی، دی) ردیف دی.

پر پورتنیو یادو شکلونو سربېره د اتڼ په ځینو نارو کې د قافیې او څپو د شمېر په حساب لږ شان بدلون ښکاري، خو ډېر عام نه دی. د اتڼ د نارو اساسي ډولونه همدا وو، چې پورته یې یادونه وشوه.

۴- کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کلتوري، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کلتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه) په خپله لنډه تنګه غېږ کې رانغاړي.

کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتنو کې داسې کام نه شته چې ددې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستې. دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ټبلولي دي او تر (۱۳۷۵ل) کال پورې به زیات و کم پنځوس زره کاکړي لنډۍ جوړې شوې وي.

کاکړي لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

ښایستې که ستا رضا ده
ستا د قام بدي پر ماده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه غاړې چې يوه مسره يې اته او بله نهه سېلابه وي:

شين خالې نجونې لاښې دي

پـه لاره ځي لـه خندا شنې دي

هغه غاړې چې يوه مسره يې اوه سېلابه او بله يې اته سېلابه وي:

تر لاس نه تړو ګړې

مور ملنګان يو شين خالې

اوه سېلابه غاړې:

د بوټو تنې تړم

د شاكار مېلې ته ځم (۱۷: ۵۵-۵۶)

۵- ببولاله:

ببولاله د پښتو ادب هغه مخصوص شعري فورم يا سندره ده، چې د واده پر لومړۍ ورځ، كله چې د ناوې سر وغوړوي او د واده پر مخصوص تخت يې كښنوي، د ورا او د ناوې تر خوا ښځې ګډې وډې شاوخوا سره كښني او ناوې په منځ كې ناسته وي، نو دا ښځې دغه سندرې په ګډه وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله د ببولالې له اصلي متن سره يوه بله مسره هم يوځای کوي او بيا يې په ترنم کې وايي، دا مسرې ببلابېلې دي، چې د خپلې مانا له مخې ببولاله هم د هغې په نامه ياد پږي. لکه (دوه دوه تاره اخلي) (خور ښادي) او (ښه رورا)، بېلګې يې دادي:

دوه دوه تـــــــــــاره اخلـــــــــــي
ګیســــــو ورو ورویـــــــې بېلویـــــه
نـــــــاوکۍ مــــــوده ناندانـــــــه
تـــــر غرمــــــې مــــې یـــــې ځنډویــــه
✵✵✵

خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســـه پاتــــه
خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســـه پاتــــه
خـــــــور ښـــــــادي مــــــــو ده
د کمپلـــــــې ژۍ یـــــــې تـــــــورې
د کمپلـــــــې ژۍ یـــــــې تـــــــورې
خـــــــور ښـــــــادي مــــــــو ده
لالـــــــی پـــــــر ننـــــګ مـــــین دی
خیښـــــې نـــــه باســــي ســــرتورې
خـــــــور ښـــــــادي مــــــــو ده
✵✵✵

(c) ketabton.com: The Digital Library

نبـــــــه رورا نبــــــادي دې وســــــــه
شـــــاه ســـــلامتي دې وســــــــه
شــــين بادرنـــــګ او بــــورا وړی
شـــين بادرنـــــګ اوبــــو راوړی
چـــا پـــه خـــوب نـــه دی لیـــدلی(۴۴:ک)

ببولالې عموماً درې مسرې لري. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي، د پښتو اکثره ببولالې د څپو د شمېر له مخې (اته) څپې وي او دا قانون تقريباً پر ټولو ببولالو تطبيقېږي. کېدی شي د لنډيو په شان د ببولالو وزن هم ځانګړی وي، خو پر لنډيو بيا پر مطلق ډول يو قانون تطبيقېږي، خو په ببولالو کې يو څه شکلي بدلون شته.

په ببولالو کې قافيه شته. د ببولالو لومړۍ او درېيمه مسره په خپل منځ کې هم قافيه وي، خو دويمه يې له قافيې ازاده وي.

دغه راز ځينې ببولالې تر قافيې وروسته رديف هم لري.

په ځينو استثنايي حالاتو کې کېدی شي دويمه مسره هم قافيه اختيار کړي او هم کېدی شي د څپو په شمېر کې کومه څپه زياته او يا کمه شي، خو د ببولالو عمومي شکل او جوړښت همدا دی، چې درې مسرې لري، هره مسره يې اته څپې لري، لومړۍ او درېيمه مسره يې هم قافيه وي، که د څپو په شمېر کې زياتی او کمښت راشي، نو له ورايه يې په وزن کې کمی احساسېږي. د ترنم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقۍ پر وخت د ببولالو له مسرو سره (ها ببولاله لا له وای) یو ځای کېږي او د شعر کمپوز برابرېږي؛ لکه:

اوښ ولاړ زنګـــــون ترلـــــی (هــــا) ببولالــــه

اوښ ولاړ (وای، وای) زنګـــــون ترلـــــی (وای)

تـر هغـو بـه یې خلاص نـه کـم (وای) ببولالـه، لالـه

څـو زمـا جـان (وای وای) نـه دی راغلـی (وای)(۴۴:ح)

دلته به د ببولالو څو بېلګې وړاندې کړو:

پر کور سور زومبک څرېږي

هغه لور دې سترګې وخوري

چې د پـلار پـه کـور نازېږي

دمسرو شمېر یې (۳)، د څپو شمېر یې (۸)، (څرېږي) او (نازېږي) یې د قافیې کلمې دي.

د همدې ډول بله بېلګه:

پر کور دوه زرغونه شاله

زمـا جـان ورتــه ولاړ دی

لاس یې نه ورځي د خیاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ببولالې بل شکل دا دی، چې تر هماهنګو اهنګينو کلمو يا قافيې وروسته بله کلمه يا رديف هم ولري. دا يې بېلګې دي:

تر بالښت لاندې انار دی

دا سپي زوم مو دروستلی

چې نامتو د کندهار دی

بله بېلګه:

ناوکی ګوتې د سرو دي

تر دسمال يې را ايستلي

چې سکه لېورونه څو دي(۴۴: بېلابېل)

په لومړۍ ببولاله کې (انار، کندهار) او په دويمه کې (سرو او څو) د قافيې کلمې دي. په لومړۍ کې (دی، دی) او په دويمه کې (دي، دي) رديفونه دي.

۲- چاربيته:

چاربيته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند يې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زياتره چاربيتې په ملي موسيقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربيتې بلل کېږي، چې بندونه يې يا تر څلور بيتو او يا تر څلورو مسرو څخه ښځي کم نه دي. په چاربيته کې همېشه يوه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربیته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربیته.

۲- زنځیري چاربیته:

دغه دوه ډوله چاربیتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي لنډو یا اوږدو مسرو زنځیري چاربیته.

له مانیز پلوه چاربیته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربیتې یوه بېلګه، دا چاربیته د نوښار د محمد دین ده.

مطلع: څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان

یو ځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یو ځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد

تل به یې کولو په اشنا پسې فریاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

وه يې كـړه خـــواري ځكه حاصل يې شـه مـراد
كړې به يې خبرې د طوطا د ښاروني په شان

بند: كـړې بـه يــې خبرې د مجنون دا مشغولا وه نه
بل به يې څه نه وو خو په خوله به يې ليلا وه نه
وچ شه لـكه دړه د خـاونـد پـه دې رضـا وه نه
بيا به ګرځېده پـه دې پسې د لـېوني پـه شان

بند: راغــى قـطب خـان چې راروان له رانيزو نه شو
سر په ټيک ويـده و ځـكه پـاتې لـه مزو نه شو
پروت و لكه مړى سرو كار يې لـه نـيازو نه شو
غوځ يې په ځيګر كه لكه تورې ايراني په شان

بند: غوځ يې په ځيګر كه چــې رانجا عاشق په هير شو
تــل يــې سر تـندى واهه همېش د ځان په وير شو
مـړ مــلا بــهادر نـيمبو لاځكـه دستـګير شـو
هـلته ظلم نه شته دى شـاګرده د خـاني پـه شان(۲۶: ۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول ساده چاربيته کې له ځينې استثنايي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافيه کې د مطلعې له مسرو سره يو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرګندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ويل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې د هېواد يو شمېر نوميالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربيتې په فورم کې په ساده چاربيته کې له پورتني ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د ساده چاربيتې د يو بل ډول دوه بېلګې راوړو. لومړۍ بېلګه يې د جرار صيب ده:

د سترګو مخ مې وسو ياره ستا د مخ په نور　　تك تور لکه ماغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته ورم ضرور　　د سرو اوښکو ياقوت

که وايم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وريته دي　　تاثير به د لمبې وي
وېښته د مخ له تاوه تار په تار سره پراته دي　　دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حيران يم په فرنګ يې ورخاته دي　　دا زور به د حملې وي
سپين مخ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور　　معلوم به شي مزبوت(۱۷: ۵۹-۶۲)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېيمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او يو شان قافيه تعقيبوي. دويمه او څلورمه مسره بيا په خپل منځ کې د يو شان

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لوېې مسرې په خپل منځ کې دڅپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لوېې او وړې مسرې بیا د مطلعې د لوېې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع دي. په ټولیز ډول ټولې لوېې مسرې له لویو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

دې ته د ورته چاربیتې یوه بله بېلګه هم راوړو. دا د ملا مقصود چاربیته ده:

مطلع:

شین خال دې په شمال ایښی د وروځو په پیوند
ځـلېږي زرافــــشان

اوربــل دې الــول لــکه بـخمــل دې بـند پــه بند
راپورته کړه چشمان

بند:

شین خال دې په مشال ایښی د وروځو په مابین — لــه ورایــه تـجلی کا
نــری پــوزه الـف خــوابږه دې دواړه شـفتــین — زړګی مې واویـلا کا
زنخ لرې ګبین خوله دې شیرین سـره دې عـنین — څوك څه لره ګیلې کا

***

جـمال درکـړی رب، لــــرې نـسب داسې ځرګند — رایـــــت دې کـــه خـــــاقان
جـمال راکـــړی رب لـرم نـسب د پــاچـایانـو — روغ ځــــان ســــاته کمبختـــــه
عـــاجـز غریب سړی یې یـاري مـه کړه د خـوبانـو — چــې رانــــه شــې بـــې وختـــه
تــه خپل مساوي ګــوره ستا دی ځوی د نادارانو — لـــــرمه طبــــــعه ســــخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځيري چاربيته: زنځيري چاربيتې ته اته مسريزه چاربيته هم وايي، په دې باب يو ليکوال وايي:

هغه چاربيتې چې اته مسرې لرې هغې ته عوامي چاربيته ويلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربيته وايي همدې ته چې څلور بيته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربيتو کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه نه وي، بلکې اوله يې په يوه قافيه وي او دويمه يې په بله. او بيا د هر بند په پای کې چې کوم بيت راځي د هغه بيت د دواړو مسرو قافيه د مطلعې د دواړو مسرو له قافيې سره يوشان وي. عبدالحکيم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربيته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- يو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بيتونه يانې شپږ مسرې يې په خپل کور کې سره په يوه قافيه وي او وروستی بيت د چاربيتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شـــاګرده اول نـــص د الهـــی پروردګـــار دی
اســتاده بـل حـديث د محمـد نبـي حضـرت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده په جهان کې جبرائيل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاګرده ټول وجود يې د زنځير حديده کلک
دی
استاده سر تر پايه په وزرو باندې چک دی
شاګرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک
دی
استاده ما په دې خبره هم ويستلی شک دی
بې حده ښايسته د نور په شان شعله انګار دی
د باد په شان ته ګرځي په هوا باندې اوچت دی

بند:

شاګرده زه يې نوم ويلی نه شم ويرول کا
استاده هغه دادی چې د روحو قبضول کا
شاګرده قبضول د ګنهکارو په زلزل کا
استاده بختورو ته په پوزه بو د ګل کا
شاګرده غټ عذاب دی چې زورونه په ګوګل کا
استاده په سختۍ د بدو روحو وښکل کا
کمبختو ګنهګارو ته په دغه شان قهار دی
چې سم يې په شرف يې مقرر ورله جنت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده زه ډوب شوی د غمونو په دریاب یم
استاده زه د غره لاندې حصار په پېچ و تاب یم
شاګرده په تهمت باندې تک تور لکه غراب یم
استاده لاس مې مروړم په ارمان لکه ذباب یم
شاګرده زه غریب بنده د پاک غني وهاب یم
استاده شکر وایم چې مسلمو کې حساب یم
مرګی مې رانېژدې شو نن سبا له مې رفتار دی
((میاګل)) د ګټکي ژاړي چې په مخ کې مې قیامت دی(۵۶: ۸۲)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیتې دویم ډول:

په دې ډول چاربیته کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستۍ قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، دربیمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې هم د نوموړو مسرو د قافيو بڼه تعقيبوي، خو د دويمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافيې راځي، چې دا بيا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافيې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بيت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

لکه په دې لاندې مثال کې:

د ښايست اواز دې لاړو په عالم کې لور په لور
زه دې سوی يم په اور، ټيک دې کوز کړه له جبينه
د ښايست اواز دې لاړو په کابل په هندوستان
ځکه ناست يمه حيران، رارسېږي يا نصيبه
عاشقي ده ډېره ګرانه ځي د اوښکو مې باران
پرې مې لوند شولو ګرېوان، پوه نه شوم له ترتيبه
په هر چا باندې تېرېږي د فاني دور دوران
څوک راځي څوک ترې روان، کاندي يا روته قريبه
بارې خپل دی که پردی دی راکوي راته پېغور
سترګې نه شمه نيولی ګوره ډوب يم ستا په مينه.

✲✲✲

بارې خپل دي که پردي دي راکوي راته تهمت
کتی نه شمه اوچت په ياری کې د بې ننګه
چېرې تا کتلی نه دي لکه سپي ته چې کړې ست
تا او چې راغی په صورت، ته له مانه کوې څنګه
جاروتی نه شمه بېرته رب دې نه کا څوک عادت
د سرو شونډو په شربت، کيف يې زيات وينم له بنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه رنــــې زنــــې د پاســــه دې خالونــــه درې څلــــور
ما پـرې تـل کـړی دی زور، خونـد یـې زيـات دی لـه ګبينـه

✵✵✵

د نـــری زنـــې لـــه پاســـه دې خالونـــه دي قطـــار
تـــورې زلفـــې دې تـــار، تـــار دي پرتـــې لکـــه وربڅـــې
پـــه ســـينه کـــې دې پـــخ شـــوي دي د مينـــې دوه انـــار
ورتـــه پـــروت يمـــه بيمـــار، دارو مـــې د مـــرض يـــې
رب دې نـه کـا څـوک پـه رنځ کـې سـتا د مينـې ګرفتـار
نـن دې ځـان کـړلـو سـينګار، بېګـاه مـې پـه اور سـوزې
کلـه زبـر شـي کلـه بـم شـي سره ګنګـري دې کـوي شـور
قدم اخلي په ټکور، ښاپيرۍ راغلې له چينه. (۲۶: ۱۸-۱۹)

د پورتنۍ چاربيتې د لومړي بند د وروستۍ مسرې په منځ کې (سترګې نه شمه نيولی ګوره ډوب يم ستا په مينه) کې (سترګې نه شم نيولی) برخه کې قافيه خطا شوې، خو په نورو بندونو کې پورتنی شکل په پوره ډول تعقيب شوی دی. د يادونې وړ ده، چې په پورتني ډول چاربيته کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي.

۳- د اتـه مسـريزې زنځيـري چاربيتې بـل ډول دادی، چـې ټولـه مقفی وي او هر بيت او هره مسره يې په خپل منځ کې قافيې لـري. يوه بېلګه يې داده:

د لـــيلا پـــه لـــبو ســـور پـــېزوان لـــکه ښـــامـار

تـــرېنه ځي شغلې د اور ننتکۍ نه يـــې بـــاربـــار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوځـــي مــا سپخـين ژوندی زمــا صورت که
زما زړه يې کړ غمګين سرداره څـه حـکمت که
ګونګري يې کوي شورچـــې دا شـــي پــه رفتار

***

رفـتار مــې کوي خوندورځـــمـه مــازيــګر
وربل مې بند پــه بــند د سپين تندي په سر
خراب بــه دې کړم ژوند کاتــه کــړم پــه هــنر
شين خــال مې ادم خورذقــن مــې مــزه دار (۲۶: ۲۱-۲۲)

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د دريو بيتونو د دريو لومړيو مسرو قافيه يو شان او دريو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغښت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

د ډېرې قافيه لرونکې زنځيري چاربيتې يوه بله بېلګه داده:

مطلع:

کلـه بـه راوړې دواړه بس دې دې رنګـين شـيرين
ســـپين دې جبـــين زريـــن مـــخ دې ځلېـــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بند:

کله به راکړې دواړه لب شات او ملهم صنم
مه کړه ستم هر دم په غضب ښورې
سرې دې منګولې همېش وړې زړونه قلم قلم
اخلې قدم په چم سترګې دې تورې
په در دې پروت یم همېش غواړم ستاکرم محکم
لرې کړه غم الم که رب ته ګورې
نن دې په غاړه باندې زانګي لونګین رنګین
سپین دې جبین زرین مخ دې ځلېږي.(۱۷: ۸۳)

په دې ډول چاربیتې کې د سر لومړی بیت یا مطلع په لومړۍ مسره کې یو شان دوه قافیې موجودې وي. د دویمې مسرې تر نیمايي پورې بیا یو شان دوه قافیې چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره یوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنګینه کلمه راځي چې له دې قافیو سره په جوړښت کې توپیر لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته یو شان دوه قافیه لري او د دویمې مسرې په پای کې یوه ځانګړې قافیه؛ دریمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافیه کې یو شان وي څلورمه د دویمې په شان وي، پینځمه د لومړۍ او شپږمه د دویمې په شان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او هم د ثلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي. په دې چاربيته کې د سر بيت لومړۍ مسره ۱۴ او دويمه ۱۱ څپې ده. د بند لومړۍ، دريمه، پينځمه او اومه مسره هم ۱۴ څپې او دويمه، ثلورمه، شپږمه او اتمه مسره ۱۱ څپې لري.

۷- مقام:

ځينې پښتانه يې رباعي هم بولي، پښتانه ولسي مجلسيان يې د مجلسونو په پيل کې وايي، مقامونه نسبتاً ورو، اوږده او په داسې تال او اهنګ ويل کېږي، چې ټول مجلس چوپ شي او پوره غوږ يې نيولی وي، کله چې مقام خلاص شي نو سندرغاړی سم لاسي لوبه، چاربيته او يا بګتۍ يا غزله پيلوي، چې اوريدونکي سم له لاسه له هغه ارام او غلي حالت نه راوېښ او په شور او زوږ يې راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقامونو مضمون معمولاً ټولنيز او اخلاقي وي او د پند او عبرت ښه مطالب لري، عشقي مقامونه هم شته، مقامونه لکه د دېواني غزلو داسې جوړښت لري، د لومړي بيت دواړه مسرې يې په يوه قافيه وي او د نورو بيتونو لومړۍ مسرې يې له قافيې نه ازادې او دويمې مسرې يې له لومړي بيت سره قافيه تړي. له دربو څخه نيولې تر پينځو او شپږو بيتونو پورې وي. د مقام هره مسره دولس يا يوولس څپې وي له دېواني غزلو سره يې توپير دادی:

يو خو يې ژبه ډېره ساده، عام فهمه او ولسي وي او بل د ولسي سندرو د قافيه تړنې پر اساس د سره ورته غږونه قافيه کول په کې عادي خبره ده، ځکه دغه سندرې په شفاهي بڼه منځته راغلي، نه په ليکنۍ بڼه. بل دا چې ويونکی يې ولسي شاعر وي، د سېلابونو شمېر يې يوولس يا دولس وي. دا چې د ولسي سندرو دغه فورم ولې مقام بولي بايد وويل شي چې د مقام نوم ورسره په څو سببه وړ دی:

۱- دا چې د مقام لغوي مانا (ځای) دی او دغه سندرې د پښتو په ادبي مجلسونو کې تر چاربيتو، غزلو، بګتيو او بدلو څخه مخکې ويل کېږي، په دې حساب نو مقام د مجلس پيل او د نورو ولسي نظمونو لپاره انتظام برابروي او خلک دې ته متوجه کوي چې خپل ځايونه ونيسي او په کرارۍ سره مجلس واوري.

۲- دا چې په مقام کې پندونه او نصيحتونه بيانېږي، نو کېدی شي چې سړی د مقام پر موضوعاتو عمل وکړي او يو لوړ اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ونیسي، له دې کبله چې دا وروستۍ خبره سمه او مانا لرونکې ده او نوم له نومول شوي سره برابر دی، دا سندرې په دې نامه یادې شوې دي، که چېرې دا سندرې مقام وبولو، نو یوه بله ګټه به مو هم کړې وي او هغه دا چې د دېواني سندرو له رباعي سره به مو د مغالطې مخنیوی کړی وي. دلته به د ولسي شاعر ګلستان یو مقام چې په دغه مقام کې د (بحث) د کلمې عامیانه تلفظ (باس) له لباس او خلاص سره قافیه شوی دی. دا مقام ټول پنځه بیته دی چې څلور بیتونه یې دلته د بېلګې په توګه راوړو:

د کـــم اصـــلو لـــه یـــارۍ نـــه واخلـــه لاس
مـــه غـــولېږه د هغـــو پـــه تـــش لبـــاس
د کـــم اصـــلو یارانـــه د خـــره ســـورلي ده
عاقبـــت بـــه دې پـــه کنـــده کـــړي راخـــلاص
لـــه کـــم اصـــلو نـــه وفـــا کلـــه مونـــده شـــي
دا متـــل دی پـــه هـــر ځـــای کـــې عـــام و خـــاص

چـــې لـــه لـــرې نـــه یـــې ګـــورې ورنـــه تښـــته
ګلســـتانه ورســـره مـــه کـــوه بـــاس(۱۷: ۸۹-۹۱)

یادښت: سره له دې چې زموږ یو زیات شمېر ادبپوهانو او لیکوالو ((مقام)) یو ځانګړی جلا ادبي فورم بللی، خو زه چې دې فورم ته ګورم، له غزل سره یې په هندسي جوړښت کې کوم خاص توپیر نه شته، نو ځکه ویلای شو، چې ((مقام)) یوه محتوا ده نه جلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړی فورم. تر هغه پورې چې زموږ ادبپوهان په مطلق ډول (مقام) يوه محتوايي مسئله وګڼي نه شکلي، تر هغه پورې زه په دوديز ډول (مقام) د همدې فورمونو په چوکاټ کې محاسبه کوم، خو بيا هم زما نظر او وړانديز دادی، چې مقام فورم نه دی، محتوا ده.

۸- بدله:

د پښتو په ځينو سيمو کې په عام ډول ټولې ولسي سندرې لکه: لنډۍ، سروکي، د واده سندرې، چاربيتې، نيمکۍ او نورې بدلې بولي، خو دلته زموږ مطلب د ولسي خاصو سندرو له هغه ځانګړي فورم څخه دی، چې پښتانه مجلسيان يې ملي غزلې يا ولسي غزلې بولي.

دغه سندرې هم لکه د ولسي سندرو د نورو فورمونو په څېر د عربي عروضو او بحرونو په شعري چوکاټ کې نه ايساربږي او د اريايي ژبو د شعرونو په شان د سېلابونو او څپو پر بنسټ ويل کېږي.

بدلې عموماً شفاهي دي او مجلسيان يې خوله پر خوله يو بل ته سپاري خو د بدلو ليکلې او پخوانۍ بېلګې هم لرو؛ تراوسه زموږ په ليکلو اسنادو کې د شيخ بستان بړېڅ بدله له لومړنيو لاسته راغلو بدلو څخه ده، چې د لسمې پېړۍ په وروستۍ لسيزه کې تر زرم کال وړاندې ويل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلې له شکلي پلوه په لومړي سر کې پر ساده او سپړو بدلو وېشل کېږي او بیا یې هر ډول په خپل کور کې د مسرو د شمېر او مسرو د اوږدوالي لنډوالي او برابروالي پر اساس پر ډېرو نورو برخو وېشل کېږي. د بدلو هر بند اکثراً تر دوو مسرو زیات وي، چې کله یې هر بند درې مسرې، کله څلور مسرې او کله لا زیاتې مسرې هم لري، چې د (خلکو سندرې) مولف په شکلي لحاظ بدلې پر پینځلسو ډولو وېشلي او که پلټنه وشي ښايي تر دې هم زیات ډولونه ولري.

ولسي بدلې لومړی یو کسر (مطلع) لري او ورپسې یې بندونه وي، کسر یې له یوې اوږدې او یوې لنډې مسرې څخه جوړ وي، چې بیا د قافیه یې تړون له مخې له هر بند سره قسماً یا ټول تکرارېږي. د ساده بدلې په بېلګه کې د شیخ بستان بړېځ (۱۰۰۲ هـ کال مړ) د بدلې سر او یو بند راوړو:

مطلع:

اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر که پر ما

راسه ګذر که پر ما

بند:

د خوږو زړونو له حاله ته یې ای باداره اګاه

یې د بېوزلو همراه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل عزت په روی(بستان) ته کړه مهر ښندل

کړي له ګناه ګوا ښل

اوښـکې مې ثاڅي پر ګرېوان یو وار نـظر کـه پر مـا

راسه ګـذر کـه پر ما

په دې ډول بدله کې یو ځل د سر لومړی بیت چې یوه مسره یې اوږده او بله یې لنډه، یانې تقریباً د هغې تر نیمایي وي. د بند هره اوږده مسره یې تقریباً د لومړي بیت له اوږدې مسرې او لنډه یې له لنډې سره برابره وي. د بند هر بیت په خپل منځ کې هم قافیه وي او د بند په پای کې د بدلې لومړی بیت بیا تکرارېږي.

سـپره بدلـه، د بـدلې بـل ډول دی، دې کـې ګـڼ شـمېر قـافیې موجودې وي، دې ډول بدله کې هم د مسرو اوږدوالی او لنډوالی موجود وي، خو د سر د لومړي بیت د مسرو له اوږدوالي او لنډوالي سره یې د بندونو د مسرو اوږدوالی او لنډوالی برابر وي. دلته د ښاغلي جرار د سپري بدلې کسر او یو بند وړاندې کېږي:

مطلع:

دا دی جنګېږي د ګوګل دپاسه هار که مار

چې لري زار په خوار کوي تاثیر

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ما شوې تېرې ستا په مینه کې خوارۍ زارۍ

لاس د يارۍ جارۍ راکړه محکم

پرسان مې وکړه ساه مې راغله تر مرۍ پرۍ

زلفې چورۍ نرۍ رقم رقم

ورکړه چې بايلو زړه صنم ستا په رخسار انار

سينه ګلزار «جرار» مه کړه تاخير.

۹- لوبه:

لوبې هم د ولسي خاصو سندرو يو ځانګړی او جلا شعري ډول دی، چې له بګتيو څخه هم چابکې ويل کېږي. لوبې تر ډېره حده د لنډيو په خم کې رنګ شوي، کله کله يې بندونه لنډيو ته ورته جوړښت خپلوي او کله بيا په وزن او رواني جوړښت کې لنډيو ته ورته بندونه لري.

ځينې کسان لوبې له بګتيو سره ورته بولي، په داسې حال کې چې لوبې د يوه ځانګړي شعري فورم په توګه له بګتيو سره يو د ويلو پر وخت توپير لري او بل دا چې د لوبو دکسر مسرې اکثره وخت سره په يوه قافيه وي او بګتۍ بيا په مجموعي ډول دا شان نه دي. لوبې له نيمکۍ سره هم جوت توپير لري، ځکه په نيمکۍ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ کټ مټ راوړل کېږي او په لوبه کې په خپله لنډۍ نه راځي او بل دا چې لوبه د ولسي سندرو له عمومي برخې سره چې ويونکي يې معلوم وي، اړه لري. دلته به د لوبې يوه بېلګه راوړو چې ولسي شاعر محمد نور ويلې ده:

لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګينه

راتاو شه لونګيه

ودې ويشتم روغه دې نه کړم

نوره ياري درسره نه کړم

بل دې په سرو شونډو نتکۍ زانګي مينه

راتاو شه لونګينه

❋❋❋

پاس په بامو ګرځې کوترې

زما د خوږ زړګي دلبرې

چې شال پر سر کړې ښنګه ښه ښکارې سنګينه

راتاو شه لونګيه

❋❋❋

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمد نور فقیره بخته

څنګه راپرېوتې له تخته

بخت مې کوږه شو اس مې لاړ سره له زینه

راتاو شه لونګینه (۱۷: ۱۰۱-۱۰۶)

په دې ډول لوبه کې د سر لومړۍ مسره اوږده او دویمه لنډه وي. بیا د هر بند دوه لومړۍ مسرې په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم یې څپې سره برابرې وي. د بند دریېمه مسره د لوبې د سر بیت (کسر) سره په قافیه او د څپو په شمېر کې یو شان وي او ورپسې د سر بیت دویمه مسره د تکرار په ډول راځي.

۱۰- داستان:

داستانونه د ولسي ځانګړو سندرو د یوه ځانګړي فورم په توګه د شکل او مضمون دواړو له پلوه ځانته خاص سکښت او بېل جوړښت لري او د ولسي ادب هر څېړونکی پر دې پوهېږي، چې زموږ ولسي ادبیات د مضمون له پلوه، زموږ د ولس د قامي ژوند هنداره او د شکل له پلوه هم زموږ د ژبې خاص ملي اهنګونه دي، چې زور اریایي اساس لري او پښتنانه مجلسیان یې په ځانګړي وزن او خاصه لهجه وایي. داستانونه هم د ولسي خاصو سندور د نورو فورمونو په څېر اوږده ماضي لري او د لومړي ځل ویلو ځای او نېټه یې معلومه نه ده، یوازې د داستانو هغه بېلګې چې د پټې خزانې په واسطه لاسته راغلي، څلور سوه کلن عمر لري؛ په پټه خزانه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحافظ عبداللطیف اڅکزي د «سوی او اوښ» فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان راغلی، چې دلته یې یو کسر او یو بند وړاندې کېږي:

غوږ ونیسی یارانو د اوښ او سوی قصه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

یو سوی د اوښ اشنا سو

بې حده یې همرا سو

یاري به یې کوله یو له بله یې یارانه سوه

خورا ډېره خوږه سوه

داستان د ډېرو اوږدو مضامینو د بیان لپاره پوره زغم لري. مطالب یې عموماً فولکوري، دیني، رزمي او تاریخي وي، لکه په اخلاقي برخه کې د ولسي شاعر غلام شاه د حاتم طایي د سخاوت روایتي داستان.

په وړاندې زمانه کې یو فقیر و مستانه

غوښته یې شهزادګۍ پاچا ته ودربده

په عشقي برخه کې د سیف الملوک او بدرۍ جمالې داستان:

روان شو شهزاده سیف الملوک باغ ارم ته

سفر د جدایۍ دی رخصت غواړي له پدره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دیني برخه کې د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت، حق او رښتیا ویلو روایتي فولکوري داستان

د نمرود په زمانه کې

راغلی په کیسه کې

پیدا شو ابراهیم خلیل الله دوست د اکبر و

بېشکه پیغمبر و

داستان ویونکی د داستان ویلو پر وخت د تفریح او جلب لپاره لنډۍ هم وایي، چې د داستان خوند نور هم زیاتوي. ځینې پوهان او ادیبان د ولسي خاصو سندرو دغه فورم عربي مثنوي او قصیدو سره یوشان بولي او وایي چې ولسي داستانونه د عربي مثنوي او قصیدې په پیروۍ ویل شوي دي. باید ووایو چې دلته داسې ډېر دلایل شته، چې د هغو له مخې موږ ولسي داستانونه له کتابي مثنوي سره یو ډول نه بولو او لومړی اریایي فورم او دویم تقلیدي شکل ګڼو، لومړی دا چې د ولسي داستان د زنځیر د سرکړۍ له لرغونو اریایي سرودونو سره نښلي او د عربي مثنوي او قصیدو په پیروۍ نه دي ویل شوي. د ولسي داستانونو ویونکي معمولاً ولسي او نالوستي شاعران دي. دغه ولسي سندرې ټولې قافیه یي ازادۍ لري او هغه شرطونه چې په مثنوي او قصیدو کې شته، ولسي داستانونه یې پر منلو مکلف نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولسي مثنوي ډوله داستانونو په څېر نورې سندرې هم په پښتو ادب کې لرو، چې مثنوي ته ورته دي، لکه د بېت نيکه مناجات، د شکلي جوړښت له مخې دغه مناجات هم د مثنوي په ډول دي، خو د تذکرة الاوليا مولف يې سندره بولي. دغه ډول د کاکړيو فورمي جوړښت هم د مثنوي په ډول دی، مګر هېڅ له مثنوي سره يو شی نه دی بللی او نه يې مثنوي ته غاړې ويلې دي. دا هم د ولسي داستان يو څو بيتونه:

خان بابا د چکدرې چې په سفر لاړ
له دنيا نه د حق لور ته برابر لاړ
ظريف خان لعل بېګ ترې پاتې ماشومان شول
موريې مخکې مړه وه دواړه يتيمان شول
چې يې لور بې بې کو پاتې شوه يتيمه
يرېده به له دښمن ظالم غليمه

دا هم د يوه بل داستان يوه برخه:

نن مې وليد عجيبه ښکلی داستان
طلسمات به درته واړه کړم بيان
د يمن يو شهزاده و زما ياره
يوه ورځ ښکار ته وواته له ښاره (۱۷: ۹۶-۹۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول داستان په پښتو کې په څو ډوله دی. مثلاً د حافظ عبدالطيف خان اڅکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان داسې دی، د کسر لومړی مسره اوږده او دویمه یې لنډه، خو دواړه په خپل منځ کې هم قافیه وي. ورپسې بند راځي. د بند د سر لومړی دوه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او لنډې دي. دریمه مسره یې د کسر له لومړی مسرې سره په اوږدوالي او قافیه کې یو شان وي. د بند څلورمه مسره هماغه د کسر د دویمې مسرې تکرار دی.

د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت داستان په دې فورم کې دی، چې لومړی دوه لنډې هم قافیه مسرې چې تقریباً په څپو کې برابرې دي، ورپسې یوه اوږده مسره چې د هغو دواړو مسرو د څپو له مجموعي شمېر سره یې څپې برابرې دي او ځانته بېله قافیه لري، ورپسې یوه لنډه مسره راځي، چې په قافیه کې له دریمې او په څپو کې له دویمې مسرې سره برابره وي.

بل ډول داستان چې زیات عمومیت لري، دا دی، چې هر بیت یې ځانته قافیه لري، خو د ټولو بیتونو دمسرو دڅپو شمېر یې سره برابر وي.

یادښت: د داستان په باب به دا خبره معقوله وي، چې ووایو داستان داسې یوه محتوا ده، چې په بېلابېلو شعري فورمونو، لکه غزل، قصیده، مثنوي او د پښتو نظم په نورو ولسي فورمونو کې ځایېدلای او دا فورمونه ورته کاربدلای شي، خو ددې ترڅنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ځانګړي فورمونه هم شته، چې د پښتو له نورو ولسي شعري فورمونو سره ورتوالی لري، خو د داستان لپاره کارول کېږي، خو بیا هم دې ډول ولسي فورمونو سره توپیر په کې لیدل کېږي، که دې ډول فورم یا فورمونو ته چې له نورو فورمونو سره څرګند توپیر ولري، د داستان فورم نوم ورکړل شي، له معقولیت څخه به لرې نه وي، خو په مجموعي ډول داستان تر زیاته حده کیسه ییز بیان دی چې په بېلابېلو فورمونو کې وړاندې کېدلای شي.

۱۱- بګتۍ:

په پښتو ولسي شعرونو کې دغه فورم ځانته د خوند او رنګ بېل بازار لري، بګتۍ پښتانه مجلسیان او سازیان له مقام، چاربیتو او بدلو څخه کله وروسته او کله هم په منځ او پای کې په یوه ګرم تال او وزن، خو په ورو او نرم اواز (اهنګ) د مجلس د رنګ د بدلولو او د اورېدونکو د خوښۍ او خوشالۍ زیاتولو لپاره وايي. د بګتیو د اورېدلو پر وخت په مجلس کې ټول حاضر کسان په ولولو راځي، اتومات ټول ښورېږي او له مجلس نه خوند اخلي.

بګتۍ هم د بدلو او چاربیتو په څېر کسر لري، خو کسر یې معمولاً یو بیت (دوه مسرې) وي. بندونه یې هم ډېرې مسرې نه لري او په عمومي توګه د څلورو مسرو په شاوخوا کې وي. د بندونو شمېر یې هم محدود وي، خو بیا هم د بګتیو د بېلابېلو بېلګو خپلمنځي توپیرونه ډېر دي. په بګتیو کې هم هر ډول عشقي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـاریخي او افسـانوي کیسـې پـه لنـډ ډول بیـانېږي، دا یـې هـم یـوه بېلګه ده:

وزیرســـــــتان بانــــــدې جنګونـــــه
انګرېـزان وایــي چــې سبا بــه جنـګ لــه ځونــه
انګرېــز ویلــي چــې خاونــده څــه اســرار دی
پــه سترګو نــه وینم غازیـان، پــه مـا ډزهـار دی
نصـیب مـې نـه شـته، بری، بنـد مـې شـو توپونـه

فقیــــر ویلـــــي دا ســــتا لاس دې را دراز وي
کـــه د بغــداد مېړنـــی ځــوان زمـــا همــراز وي
پــــه شــــان د ختهــو بــــه دې بنـــد کړمــــه بمونـــه

وزیرســــتان بانــــدې خـــو نـــن ســـبا جګـــړې دي
غازیــــانو لاس کـــې پـــولادي تـــورې تېـــرې دي
ما شېرافضل یې په شعرو کړل صفتونه. (۱۷: ۹۸-۹۹)

دا ډول بګټـۍ د سر بیت د څپو د شمېر له مخې له لنډیو سره یو شان وي. یانې دا چې د لنډۍ لومړۍ مسره هم نهه او دویمه دیارلس څپې ده، خو په وزن کې هغه وزن نه لري چې لنډۍ یې لري خصوصاً لومړۍ مسره د بندونو دوه مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربیمه یې د کسر یا د سر بیت له قافیه سره یو شان وي. د بګتۍ سر بیت له لومړۍ مسرې پرته نورې ټولې مسرې د څپو په شمېر کې سره مساوي وي.

پر پورتنیو یادو، څرګندو او مطرحو فورمونو سربېره په پښتو ولسي ادبیاتو کې د نظم یو شمېر نور داسې فورمونه هم شته، چې په هغو کې د ولس ځینو ستونزو، ربړو، دودونو، تاریخي روایاتو، نیمګړتیاوو، دردونو، ناخوالو او د چاپېریال پېښو انعکاس موندلی دی. دا فورمونه په دې ډول دي:

منظوم فالونه، د بي بي دستې سندرې، لنډکۍ، سولې، برغازي، سلسلې، انګۍ یا چغیان، د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې، د وړو مشاعرې، کیسې، د ځوانانو سندرې، محلي پارچې یا ولسي ننداري، ساندې، نکلونه، د ښادۍ سندرې، تاریخي نارې، سنځر خېلې نارې، د مروتو کسرونه، سوزخواني او ځینې نور. څرنګه چې د نظم دا پورتني فورمونه د پښتو نظم د ځینو نورو ولسي فورمونو لکه لنډۍ، سروکي، کاکړي غاړې، د اتڼ نارې، ببولالې، چاربیتې، بدلې، لوبې، بګتۍ او نورو په شان ډېر دود او اغېز نه لري، نو دلته یې یوازې د هره یوه د بېلګې په راوړلو سره بسنه کوو.

منظوم متلونه:

چې ډول دې وي په څنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــه وهــلو يــې څه ننګ

✵✵✵

امير چې ظلـم کـار وي

اور بل پر تهول ديار وي

فالونه:

د جــنت پــه مــنارې

سور چرګ وهي نارې

شېر د خداى تــبرېږي

خلکو کاندئ ننداري

د بي بي دستې سندرې:

د دوهــــۍ ملنګـــې ســـر دې ولـــې تـــور دى

ســـر مـــې داســـې تـــور دى پـــر مـــوږ هـــم

ښـــه لـــوى ديـــن د محمدرســـول الله دى

لا الـــــه الله محمــــــد رســـــول الله

برايـــــې د شــــېرعلي د لــــــور واده و

ملکــى پـــه ورا رالـــى لـــه ښـــه زړګـــي يـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ســـــــتر ګو کســـــــــي ســـــــره وو
ښــــه لـــــوی دیـــــن د محمدرســـــول الله دی
لا الـــــــــــه الله محمدرســـــــــــول الله

لنډکۍ:

تــه چــې جــواري کــړې مــا بــه بایــه کــړې مینــه
مـــه راپســـې ژاړه وورکیـــه نـــه مـــې درکوینـــه
جـــګ کـــړه مړوندونـــه جلـــۍ غیـــږې لـــه درځمـــه

شولې:

شولې ټکومه ټکوم تا به واده کمه
په خدای مې دې قسم وي وپلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پلانی زوړ دی که یې وه کمه
شولې ټکومه ټکوم تا به وده کړمه
په خدای مې دې قسم وي و پلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پر ما لوی دی که یې وکمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برغازي:

بــــازار میـــــان دی خــــــولګۍ راوړه
چــــــرګ اذان دی خـــــــولګۍ راوړه
لــــــوړ ســـــــهار دی خــــــولګۍ راوړه
زمـــــا تلــــــوار دی خــــــولګۍ راوړه

✵✵✵

راځــــــه وړې راځــــــه چـــــې ځــــو
د ګـــــل ګېــــډۍ راځــــه چـــې ځــــو
نــــن ســـــبا راځـــــه چـــــې ځــــو

✵✵✵

الکــــــانو کـــــور مــــــه چېــــــرې دی
د لال ټکـــــــــر مـــــــــه چېـــــــرې دی
دمســـــــتۍ غــــــولی مــــــه چېــــرې دی

سلسلې:

راوتلـــــــــی پــــــر ســــــحر یــــــم
زه د ښــــــو نجونــــــو اجــــــل یـــــم
پــــــه شـــــان د ســــــپینکي مـــــار یـــــم
د هــــــر چـــــا تـــــر اوده تـــــر یــــــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګۍ یا چغیان:

زه پــــه خپــــل کــــور کـــې وم پـــه راحــت
بابـــک خرڅـــه کـــړم پـــه ډېــر دولـــت
پــه پـــردي کـــور کـــې مـــې نشـــته عـــزت
خــــود بـــه ژړا کــــړم پـــه هـــر ســـاعت

✲✲✲

شــــــینکۍ کــــــوتره وم ښــــــورېدمه
نــــه چـــا نیومــــه نــــه چـــا کتمــــه
پـــــه هـــــر یـــــو ټکـــــي بـــــه پرېوتمـــــه
نـــــن ناولــــــده یـــــې کېنســـــتمه

د وړومشاعرې:

ددې ځـــــــــــای اور ســـــــــــیچو
چرګـــــــــه راغلـــــــه بـــــــې بچـــــــو.

ددې ځـــــــــــای او ددې ډنـــــــــــډه
تیـــــــر پـــــــروت دی شـــــــل برغنـــــــډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــــــه وايـــــــــــه غـــــــــــنم
خبـــــــــــــــري دي مـــــــــــــــنم.

کيسې:

په يورپ ځي اسمان ته

چار چاپېره ټول جهان ته (د سترګو ليد)

دپاسه راغی سور بلوځ

اغوستي يې دي پنځه پنځوس (پياز)

د ځوانانو سندرې:

ابکه له کمه رالې

له بلخ و بخارا

په شا دې څه شی دي

ورېځ او باران

ماينې دې څو دي

ويل يې اووه

نومونه يې څه دي

ويل يوه چيختـه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه بخته ده

یو ترګوګ لاندې ورسته ده

یوه اسمان ته غږېده

پچکولمه یې وشلېده یوه سپینه زلیخا ده.

محلي پارچې یا ولسي ننداري:

۱- تمثیلي پارچې:

وئ وئ مرم ابۍ

بچی کوم ځای دې خوږېږي

بچی کوم ځای دې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ګولۍ به درته راوړم

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابیٔ ګېډه مې خوږېږي

بچی کوم طبیب دې خوښ دی

بچی کوم طبیب دی خوښ دی

دا (پلانکی) خان طبیب مې خوښ دی پرې رغېږمه

نه خورمه ګولیٔ دا ګولیٔ...

۲- کمیډي پارچې:

ما بورې نانګه خوړل

زامن مې بلا وخوړل

هی هی اجي ډومبک

ما بورې ګذر راوړی

دوی د خاورو ډک خوړلی

هی هی اجي ډومبک

۳- عادي پارچې:

د یوې تاریخي پېښې په باب:

نــواب مــړ کــړ پــه ځنګلــه کــې نوابــه ګــل

وینــې یــې راغلــې پــه راده کــې نوابــه ګــل

د نـــواب ســـترګې غتـــې نوابـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر میدان یې اړوي لکه سکروټې نوابه ګل
نــــواب دې پـــــټ مـــــې تېرویـــــه نوابـــــه
دلته مې خور ده او ورور مه راخبروئ نوابه ګل.

ساندې:

په لنډیو کې ساندې:

(پلانکی) د خاورو لایق نه دی

دا (پلانکی) دې ورته جوړه کړي بالکۍ په سینګارونه

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

د نکلونو نارې (غږونه):

لکه د ادم او درخو په نکل کې چې د درخو رویباره (استازې) ادم خان ته د درخو احوال وروړي، نو ادم پر خپلې ښځې توتیا داسې غږ کوي:

(نکلچي وايي) ادم وویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما توتیا عزت یې وکړه

دغه استازی د درخو راغلی تاته

کله چې درخانۍ د خپلې ملګرې بسوګۍ واده ته ځي، نو مور يې منع کوي او داسې غږ کوي:

ته چې دې واده ته ځې سلا مې نه ده

اوس وتنه د همداسې نجونو نه ده

درخو وايي:

تر قیامته به کوې تورې ماتورې

ځان به جوړ کړم دواړه سترګې به کړم تورې

د بسو واده ته ځم ادکۍ مورې.

د ښادۍ سندرې:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکۍ خان دې لونګۍ په لاس درته رانه شي

✵✵✵

زموږه ناوې تیله داره ده نه ژاړي

چې د (مېړه نوم يې اخلې) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي نارې:

د هوتکو د دورې:

څوک خبر وو چې تقدیر به کوي داسې

شاه حسین به نادر نیسي

بیا به یې نورې د ایران ته بندي باسي

د احمدشاه بابا د وخت:

که زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی

له سنګرو یې ایستلی مېړنی دی.

سنځر خیلې نارې:

سعدالله ول په پښې کې مې اغږی دی

اغږی مه راښخه کاږه

تر ما لاندې د اودولو اوسلی دی

شاه نادر ویل زما له دا غونډیه ډار سي

دوست محمد پروزلی

دوست محمد پرېکړې راولیاړ سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مروتو کسرونه:

پروفیسور محمد نواز طایر د مروتو د کسرونو په باب وایي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ قدیمي هم دی او وسیع هم. ددې ژبې ابتدایي شاعري چې اوس په خپل هغه روایتي رنګ کې موجوده نه ده، خو د ویدونو او اوستا په ګاتو او اشلوکونو کې محفوظه ده، دا د لنډې بحر شاعري ده، ولې اوس یې په پښتو کې د اوو سېلابو د مثنوي په صورت کې رواج موجود دی.

ددغې ژبې ددغه قدیم شعر یو قسم د (لرلیکل یا غنایي) شاعرۍ دی چې دا صنف په یوناني ادب کې د (هومر) په (اوډیسې) نومې عالمګیره منظومه کې لیدل کېږي او دغه لریکل شاعري چې په پښتونخوا کې د مروتو د کسرونو په رنګ کې دوام لري، لا اوس هم ژوندۍ او مقبوله ده.)) (۲۹: ۱۱-۱۲)

د سر (مطلع) یو دوه بېلګې:

ډېرې اند ښنني مې په زړګي شوې راچاپېرې
ښکلې محبوبه پېزوان په شونډو رپېده

د مروتو یو کسر:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په تا باندې بنیا هغه به وشي

چې په تا باندې بنیا نوره به نه شي

سلطان خېل موسیان ګنجیو لشکري شي

الهي په تا باندې راولې خواري

خواري په تا باندې راولې آه سخته

سوز خواني:

د نورالله شاعر یوه سوز خواني:

یارانو ټول په وسلې وو یو لاسونه

نن بهار دی کربلا

شامیان نږدې شو ورته وتړو صفونه

تور غبار دی کربلا

ورځ د لسم دی د علي د زویو ننګ دی

بېدار شو وخت د جنګ دی

عباسه وروره مخکې واخله نشانونه

نن ګلزار دی کربلا. (۱۷: بېلابېل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پورتنیو بېلګو سربېره په بېلابېلو سیمو کې د پښتو ولسي ادبیاتو نورې بېلګې هم شته چې ډېره محلي بڼه لري او دلته یې له څېړنې تېرېږو.

د پښتو د ولسي ادبیاتو ارزونه او شننه:

د پښتو ولسي ادبیاتو د فورمونو تر پېژندنې وروسته به ګرانو لوستونکو او خوږو محصلینو ته څرګنده شوې وي، چې پښتو ژبه د شفاهي ادبیاتو یوه بډایه زېرمه لري، د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه بېلابېل ډولونه لري، دا ډولونه دومره ډېر او رنګارنګ دي، چې د سیمې په نورو ژبو کې کېدی شي شفاهي ادبیات دغسې ډېر ډولونه ونه لري.

د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه لکه چې تاسې ته معلومه شوه، ځینو ښاغلو پښتو څېړونکو او فولکلور ټولوونکو راټوله کړې ده، خو ددې شفاهي ادبیاتو یوه عمده زېرمه لا په ولس کې خوره ده او د ټولولو انتظار باسي.

دا خبره باید هېره نه کړو چې د پښتو شفاهي ادبیات په ګردو هغو پښتني سیمو کې پیدا کېږي، چې هلته لا د ښاري ژوند مناسبات نه دي باب شوي او خلک د خپل کلیوالي ژوند د شرایطو تابع دي.

ددې خبرې مانا داده چې شفاهي ادبیات په هغو سیمو او خلکو کې د رامنځته کېدو او ایجاد زمینې لري، چې سواد په کې عام نه وي، کله چې په یوه ټولنه کې سواد څه عمومیت پیدا کړي، نو هلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د شفاهي ادبیاتو د پیدا ېښت زمینې محدودېږي او ځای یې لیکلي ادبیات نیسي.

«د پښتو د شفاهي ادبیاتو کومه ذخیره چې تر اوسه راټوله شوې ده، د هغې له مطالعې څخه سړي ته ددې ډول ادبیاتو ځینې ارزښتونه څرګندېږي، چې دا ارزښتونه په لاندې ډول ښیو:

۱) د پښتو شفاهي ادبیات سره له دې چې د خپلو شکلي جوړښتونو له پلوه رنګارنګ دي، دغه ډول د پښتنو د اجتماعي، ملي، سیاسي او فرهنګي ژوندانه ټولو خواوو، ددې ادبیاتو په بېلابېلو ډولونو کې انعکاس موندلی دی او ددغو ادبیاتو له څېړنو څخه مونږ د پښتنو د فرهنګ په څېړنه کې ډېره دقیقه استفاده کولای شو.

۲) هغه څه چې د پښتنو د ژوند د بېلابېلو خواوو په باب په دې ادبیاتو کې بیان شوي دي، ډېر طبیعي رنګ لري له هر ډول لاسوهنو او تصنعي خبرو څخه پاک دي.

د اجتماعي څېړنو د بېلابېلو برخو څېړونکي کولای شي، ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې له ځینو بیان شویو خبرو څخه د اصلي او اساسي موادو په توګه استفاده وکړي.

پښتو شفاهي ادبیات د خپلو اجتماعي ارزښتونو ترڅنګه په هنري لحاظ هم د بحث وړ ادبیات دي. ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې ښکلا او تصویرونه په ډېر لوړ هنري انداز سره غاړه غړې شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴) پښتو شفاهي ادبيات د پښتنو د عام ولس او د دوی د کليوالو خلکو د هنري ذوق او فکري ودې د ځرګندولو په بهير کې خپل نقش لري.

ددې ادبياتو مطالعه دا راښيي، چې که زموږ عام ولس له ښاري او متمدن ژوند څخه لرې په غرو، درو، بيدياوو، دښتو او کېږديو کې هم ژوند کړی دی، د هنري ذوق ترڅنګه يې د اجتماعي او محيطي مسايلو په باب خاص فکر هم درلود. د دوی دغه ډول فکري او هنري ځانګړني (خصوصيات) موږ ددغو ادبياتو په بېلابېلو ډولونو کې ليدلای شو.

لنډه دا چې پښتو ژبه د خپلو ليکلو ادبياتو ترڅنګه د شفاهي ادبياتو داسې قيمتي ذخيرې هم لري، چې موږ يې د پښتو د ادبي تاريخ په مطالعاتو کې له پامه نه شو غورځولای.)) (۵۳: ۲۰-۲۲)

دلته ددې بحث په پای کې يو ځل بيا يادونه کوو چې د پښتو ولسي ادبياتو دا برخه مو ځکه پورته تشريح کړه چې قدرمن لوستونکي او خوارِه محصلين د خپلو ولسي ادبياتو له زېرمې لاپسې ښه خبر شي. سره له دې چې ددې ادبياتو يو زيات شمېر بېلګې په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، خو شکلونه يې له ډېرې پخوا زمانې څخه رامنځته شوي او ځينې بېلګې يې هم د لرغونې ادبي دورې زمانې محدودې ته ورداخلېږي.

د خپلې ولسي ادبي پانګې او د هغې د جوړښتونو تر پېژندنې وروسته اوس بېرته خپلې موضوع دويمې برخې ته راځو او هغه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې له نورو ژبو څخه کوم ادبي فورمونه پښتو ته راغلي او يا پښتو هغه خپل کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه

د پښتو اثارو کوم اسناد چې تر موږه رسېدلي دي، ددغو اسنادو له مخې د پښتو تر ټولو پخوانی لیکل شوی او ثبت شوی ادبي اثر د دویمې هجري پېړۍ دی.

له دویمې هجري پېړۍ نه تراوسه پورې په زرګونو شاعران، ناظمان او لیکوال په دې ژبه کې تېر شوي دي، چې په پښتو ژبه یې کتابونه لیکلي او د اشعارو دیوانونه یې ترتیب کړي دي او له نورو ژبو څخه یې اشعار او اثار په پښتو ترجمه کړي دي، چې دغه ګرده اثار اوس زموږ لیکلي فرهنګي زېرمه جوړوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې ددې لیکلو اثارو یوه ډېره درنه برخه د زمانې ناخوالو زموږ له لاسه تروړلې ده. په مجموعي ډول دې ته ځکه ټوله فرهنګي زېرمه وایو چې ددې نږدې لسو پېړیو په بهیر کې ټول لیکل شوي اثار ادبي، هنري ارزښت نه لري او موږ له خپل تعبیر سره سم دلته یوازې د هنري، ادبي ارزښت لرونکي اثار په ادبیاتو کې راولو او په دغه کتاب کې بحث باندې کوو.

د پښتو د لیکلو اثارو کومه زېرمه چې اوس معلومه ده، په هغو کې منظوم او منثور اثار شامل دي، چې په منثورو کې له مسجع او قافیه والو نثرونو نه نیولې د نن ورځې تر روانو، ساده او د هنر او ښکلا په ګاڼه سمبال نثرونه هم شامل دي.

او په منظومو کې موږ په عام ډول څلور ډوله شعري ژانرونه وینو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱) **د پښتو لرغونې سندرې:** ((دا ډول سندرې د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې نه د شرقي شاعرۍ له دېواني شعري ډولونو سره کټ مټ یو شی دي او نه یې ټولې ځانګړتیاوې د پښتو له ولسي سندرو سره یوشانوالی لري. نو همدا علت دی، چې زموږ ځینو منلو ادبپوهانو، لکه ښاغلي حبیب الله رفیع دا ډول سندرې د پښتو هغه لرغونې سندرې بللې دي، چې د زاړه اریایي دوران د شعري اشکالو او اوسنیو ولسي ادبیاتو ترمنځ د اتصال د کړۍ حیثیت لرلای شي.)) چې موږ ورته د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د شاعرانو د کلام د شننې او ارزونې په برخه کې اشاره وکړه.

(۲) **د شرقي شاعرۍ شعري ډولونه:** ((د پښتو په لیکلي زېرمه کې یوه غټه برخه د هغو شعري ډولونو ده چې د شرق د نورو ژبو، لکه: پارسي، عربي، اردو، ترکي او نورو په شاعرۍ کې هم موندل کېږي. پښتو هم دغه شعري ډولونه له خپلو نورو ګاونډیو ژبو څخه اخیستي دي، چې په دغو شعري ډولونو کې موږ قصیده، غزل، رباعي، قطعه، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن، معشر، ترجیع بند، ترکیب بند او نور شعري انواع یادولای شو.))

(۳) **د پښتو د ولسي ادبیاتو شعري ډولونه:** ((د پښتو په لیکل شوې او ثبت شوې زېرمه کې ځینې داسې شعري انواع هم شته، چې دا ډول شعرونه د خپل شکلي جوړښت له مخې د نورو ژبو په شاعرۍ کې نه شي موندل کېدی او که په ځینو هندي ژبو، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندکو او اردو کې ومیندل شي، نو هغو هم له پښتو ادب څخه اخیستې دي او د پښتو ادبیاتو په تقلید او یا د پښتنو له خوا د دغو ژبو په شاعرۍ کې د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینې ډولونه باب شوي دي.

دا ډول ولسي شعرونه زیاتره ګړنۍ بڼه لري، خو د خپلو شفاهي اشکالو ترڅنګه دا ډول ادبیات ځینې پخواني لیکل شوي اسناد هم لري او زموږ ډېرو لوستو شاعرانو هم د شرقي شاعرۍ د نورو اصنافو ترڅنګه د خپلې شاعرۍ په دغو ملي چوکاټونو کې هم شاعري کړې ده.))

چې په همدې څپرکي کې مو (د پښتو ولسي شاعرۍ یا نظم فورمونه) په عنوان کې په تفصیل سره معرفي کړل.

(۴) **نوي ادبي ډولونه:** ((د شلمې پېړۍ په جریان کې د شرقي شاعرۍ او د پښتو د ولسي شاعرۍ د شعري ډولونو ترڅنګه پښتو ادب ځینې نوي ادبي ډولونه هم راخپل کړل، لکه: ازاد شعر او سپین شعر پر ازاد او سپین شعر سربېره دغه مهال په پښتو ادبیاتو کې د لنډې کیسې، ناول او ډرامې لیکل هم پیل شوي دي او دغو دریو ادبي ډولونو هم زموږ په معاصرو ادبیاتو کې وده موندلې ده.)) (۵۳: ۲۲-۲۳) ددې ترڅنګ (هایکو)، (ټپیزې) او ځینې نور شعري فورمونه هم دود شوي خو څرنګه چې موږ په دې اثر کې یوازې پښتو لرغوني ادبیات څېړو، نو په کار ده چې یوازې هغو شعري فورمونو ته نغوته وکړو چې په همدې لرغونې دوره کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او پښتو کې باب شوي دي. البته لکه څنګه چې مو يادونه وکړه ګڼ شمېر داسې نور نظمي فورمونه هم شته چې تر لرغونې ادبي دورې وروسته پښتو کې باب شوي، خو نه غواړو پر هغو دلته بحث وکړو، يوازې هغو فورمونو ته نغوته کوو چې په لرغونې دوره کې پښتنو شاعرانو کارولي دي.

۱ - قصيده:

((قصيدې ته په پښتو کې (بولله) وايي. خپله قصيده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وايي. دا نوم د قصد له مصدره جوړ شوی، چې معنا يې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب و. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بيتونو شمېر به يې تر ۱۲ يا ۱۷ کم نه و.)) (۵۹: ۴۵-۴۶)

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بيت يې مقفی وي. د نورو بيتونو د هر بيت دويمه مسره يې قافيه ولري او د مطلعې قافيه تعقيب کړي. قصيده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپير نه لري، توپير يې دادی، چې د غزل د بيتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصيدې بيا له (۱۲) څخه تر (دوو سوو) يا تر دې هم زياتو بيتونو پورې دی. پخوانۍ قصيدې له مانيز پلوه هره يوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصيدې لومړۍ برخې ته تغزل يا تشبيب وايي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبيعت ستاينه کوي. د قصيدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه له تغزل يا تشبيب وروسته پيلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاينه کوي. د قصيدې درېيمه برخه دعائيه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای(ج) له دربار نه د ښېښې او هوساينې غوښتنه کوي.

په اوسنيو قصيدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نيول کېږي. د غزل او ځينو نورو شعري فورمونو په شان، په قصيده کې هم رديف اختياري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دويمو مسرو کې يې راوړل حتمي کېږي. قصيدې دوه شکلونه لري، يو هغه ډول دی، چې رديف نه لري او بل هغه ډول دی، چې رديف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصيده په هغه شکل کې راځي چې رديف نه لري.

په پښتو کې ښکاره، ځرګنده، پوره او کره لاسته راغلې قصيده د شيخ اسعد سوري ده چې موږ مخکې پرې تفصيلي خبرې کړې دي. ددې قصيدې مطلع ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندې په بهار

تر شيخ اسعد وړاندې موږ په پښتو کې د پوره قصيدې بېلګې نه لرو، خو د شيخ اسعد سوري قصيدې له کره والي څخه موږ ته دا څرک لګي چې پښتو قصيدو تر دې پخوا د تمرين، تجربې او زېرمې يو پوخ بهير تېر کړی چې دا قصيده دې پړاو ته رسېدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصیده له هنري، شکلي او محتوايي پلوه په تول پوره او کره قصیده ده. تر شیخ اسعد سوري وروسته د ښکارندوی غوري قصیده هم له هنري، شکلي او محتوايي پلوه، عربي او پارسي قصايدو سره پوره سيالي کولای شي او د طبيعت د انځورنې لپاره ډېرې ښې تابلوګانې لري.

د پسرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه
بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه

څرنګه چې ادب تاريخ پر لاسته راغلو اثارو بحث کوي ځکه نو مونږ ويلای شو چې د پښتو قصيدو د معلوم تاريخ پيل له شيخ اسعده پيلېږي، ښکارندوی قصيده لاپسې قصيده وپالله، خو بيا د لرغونې دورې تر پايه پورې مونږ د نورو داسې قصايدو څرک نه لرو چې پر هغو بحث وکړو او يا يې له دې قصايدو سره پرتله کړو.

۲ - غزل:

په پښتو شاعرۍ کې غزل يو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبوليت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو د غزل په فورم کې زيات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځينو نورو شعري فورمونو په اندول زيات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زيات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېريال زياتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به د غزل په فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په تولیز ډول یې غنایي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی، چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګي بیانېدی شي.

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون او تسلسل ترځنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه دا فورم پښتو ته راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وایي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.

هر کله که په مطلع کې تر قافیې څخه وروسته ردیف راوړل شو، د همغه ردیف راوړل په ټولو قافیه لرونکو مسرو کې حتمي ګڼل کېږي. په پښتو شاعرۍ کې د غزل فورم دا لاندې بڼې لري:

۱- بې ردیفه غزل:

هغه غزل دی، چې ردیف ونه لري او پر قافیه پای ته رسېدلی وي.

۲- ردیف لرونکی غزل: د غزل د فورم هغه بڼه ده، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم ولري. ردیف هغه یوه یا څو کلمې دي چې تر قافیې وروسته په یوه شکل او تر ډېره زیاته حده په یوه مانا تکرار راځي.

۳- دوه قافیز غزل: دا هغه ډول غزل دی، چې دوه بېلابېلې قافیې ولري. مانا دا چې د دوو مسرو د پای تر قافیې څخه دمخه او یا د مسرو په منځ کې بله قافیه موجوده وي. په مطلع کې دوه بېلابېلې قافیې موجودې وي. د نورو مسرو قافیې د مطلعې خپله خپله قافیه تعقیبوي، که چېرې تر هرې قافیې وروسته ردیفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي وي، نو تر هرې تعقیبوونکي قافیې څخه وروسته د هغې خپل ردیف هم په همغه بڼه تکراریږي.

د دوه قافیه ییزو غزلو بل ډول دادی، چې لومړۍ قافیه د مطلعې د مسرو په منځ کې راځي، ورپسې بیا ردیف راځي، ورپسې بیا بله قافیه او بیا ورپسې ردیف. د مطلعې هره قافیه ځانته ځانته ردیفونه او ځانته ځانته قافیې لري، یانې دا چې د وروسته مسرو قافیې، په مطلع کې راغلې قافیې تعقیبوي.

۴- ماته غزل: (ماته غزل) ورته ځکه وايي چې په منځه ملا کې یې د هرې مسرې په منځ کې د اهنګ یوه وقفه راځي. په همدې منځ کې د څپو د شمېر له مخې هر مسره پر دوو مساوي برخو وېشل کېږي، لکه په لرغونې دوره کې د شیخ عیسی مشواڼي شعر چې د ماتې غزل بڼه لري او که چېرې د بیتونو شمېر یې پوره وای نو د پوره ماتې غزلې اطلاق پرې کېدی شي.

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې

کله بادار یم کله مې خوار کړې

دلته (په خپله کار کړې) د لومړۍ مسرې لومړۍ برخه چې پنځه څپې لري (په خپل انکار کړې) د لومړۍ مسرې دویمه برخه ده چې دا هم پنځه څپې لري او په دویمه مسره کې بیا (کله باداریم) د دویمې مسرې لومړۍ برخه او (کله مې خوار کړې) ددې مسرې دویمه برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې دواړه سره مساوي دي (پنځه پنځه) څپې لري همدا انډول، تعادل او توازن هره مسره ماتوي، نو ځکه ورته ماته غزل وايي.

کله کله د اهنګ دا وقفه تر قافيې وروسته راځي او کله د رديف يوه برخه هم ورسره نيسي او بيا تر هغه وروسته وقفه او بيا نور رديف راځي.

۵- بې مطلعې غزل: هغه غزل دی، چې يوازې مطلع نه لري، ياني د سر لومړی بيت يې مقفي نه وي. د لومړي بيت دويمه مسره يې قافيه لري او د نورو بيتونو د دويمو مسرو قافيه يې د لومړي بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي. که چېرې د لومړي بيت د دويمې مسرې تر قافيې وروسته رديف راغلی وي، نو د نورو قافيه والو مسرو رديفونه هم همدا بڼه لري.

په پښتو کې لومړی معلومه او لاسته راغلې منظومه ژباړه هم د بې مطلعې غزل له فورم سره سمون خوري. د پټې خزانې په حواله ابو محمد هاشم ابن زيدالسرواني په (۲۲۳-۲۹۷هـ) کې د يو عراقي شاعر محمد ابن خلاد يو شعر په پښتو ژباړلی دی. چې موږ مخکې پرې پر خپل ځای تفصيلي بحث وکړ.

دغه راز لرغوني شاعرۍ کې د شيخ رضي لودي او نصر لودي ترمنځ شوی شعري سوال او ځواب هم له همدې فورم سره ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د فورم له پلوه بې مطلعو غزلونه په لرغونې دوره کې شته، خو ادبپوهانو هغه بشپړ غزلونه نه دي ګڼلي، ځينو ته يې پارکي او ځينو نورو ته يې نور خطابونه کړي دي، د شيخ رضی لودي او نصر لودي پارکي هم د مطلعې له نشتوالي پرته نور د غزل فورم ته ورته دي. پوهانو چې دا پارکي بللي او غزلې يې نه دي بللي يو علت يې شايد دا وي چې دلته د نظم ټول بيتونه يو بل سره تړلي او يوه مسلسله مانا تعقيبوي، د غزل يوه ځانګړنه بيا دا هم ده چې هر بيت يې خپلواکه ځانګړې مانا هم لري، که بل بيت يې ورسره مل هم نه شي، نو پوره مانا ورکوي. د شيخ رضی او نصر لودي نظمونه بيا په مجموعي ډول يو لوی پيغام يو بل ته لېږدي، د سوال او ځواب په بڼه افاده شوې يو بل سره مانيز تړاو لري، په خپل منځ کې يې هم بيتونه له مانيز پلوه يو بل سره تړلي ښکاري.

خو په پښتو کې بشپړ غزلونه چې هم د شکل، هم د مانا او هم د محتوا له پلوه ورته پوره غزل ويلی شو، هغه د اکبر زميند اوري غزلونه دي. د اکبر زميند اور د يوه غزل لومړی بيت دادی:

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل وکړم

د عشق وير به تل په خپله پټول کړم

په دې غزل کې (ويل) او (پټول) د قافيې کلمې دي، (کړم، کړم) يې رديف دی، محتوا يې عشقي يا غنايي ده. هره مسره يې (۱۲) څپې لري. دويم غزل يې:

د اکبر د دويمې غزلې مطلع داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مدام زه ستا و مخ و ته نظر وړم

د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم

په دې غزل کې (نظر او زبر) د قافيې کلمې دي، (وړم، وړم) يې ردیف دی، ردیفواله غزله ورته ويلای شو. هره مسره يې (۱۲) څپې ده. دا غزل هم مغني محتوا لري.

تر اکبر زمينداوري وروسته (علي سرور لودي)، (مېرمن نېکبختې او شيخ صالح) د غزل په فورم کې شعرونه ويلي دي. خو په لرغونې دوره کې تر ټولو بشپړ او پوره غزلونه هغه لومړني غزلونه دي چې اکبر زمينداوري ويلي دي. نو ځکه خو زمينداوري ته د پښتو غزل موسس هم ويل کېږي.

۳- مثنوي:

دوه يزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر يې ثابت نه دی. په ټولو قافيه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بريده بيان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لويو موضوعګانو د بيان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د ليکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په يوه قافيه کې له ستونزې سره مخ شي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې ته تللاى شي. په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدى شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفى، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکى فورم دى.

لکه دمخه چې مو يادونه وکړه په مثنوي کې کېدى شي ځينې بيتونه رديف لرونکي وي او ځينې په قافيه ختم شوي وي.

په پښتو کې لومړنى سړى چې موږ ته تر دې دمه معلوم دى او بشپړه مثنوي يې ليکلې، هغه اکبر زميند اوري دى. البته تر اکبر زميند اوري مخکې هم د مثنوي فورم ته ورته نظمونه ليکل شوي، خو په بشپړه مثنوي کې ځکه نه حسابېږي چې وروستۍ برخې يې کسرونه لري او يا د بېلابېلو بندونو بڼه لري. لکه د بېټ نيکه مناجات چې د هر بند له کسر پرته برخه يې د مثنوي فورم بڼه لري. خو بشپړه مثنوي چې تر دې دمه څرګنده ده همدا د اکبر زميند اوري مثنوي چې د سر درې بيتونه يې دادي:

زه عاشق يم يار هم نيز　　　نور څه نه لرم تميز

يو تر بله عاشقان يو　　　په خپل عشق کې صادقان يو

يو په بل پسې رنځور يو　　　چې نږدې نه يو مهجور يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا مثنوي ټول (۲۸) بیتونه لري. د زرغون خان نورزي ساقینامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده. د سر درې بیتونه یې دادي:

ساقي پاڅه پیاله راکړه   مرور یار مې پخلا کړه
اوبه توی‌ېږې په لمبو کړه   اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا   زلفې تاوې د سنبل کا

تر زرغون خان نورزي وروسته، زرغوني کاکړ هم د سعدي بوستان یو حکایت په مثنوي فورم کې نظم کړی دی. د سر څو بیتونه یې دادي:

اوربدلې مې قیصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار   بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی   په کوڅه کې تېرېدلی....

دغه راز د دوست محمد کاکړ غربت نامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده.

د غرغښتنامې د سر څو بیتونه په دې ډول دي:

له نېکانو روایت دی   هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی   چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي   چې منښت یې راته ښایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- رباعي:

رباعي يا څلوريزه هغه ډول شعر دی چې له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. دا فورم څلور مسرې لري چې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. له ځينو استثنايي حالاتو پرته چې په هغه کې کېدی شي د درېيمې مسرې يوه څپه يې د قافيه والو مسرو تر څپو زياته وي. نور نو اکثره د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بيت مقفی وي، درېيمه مسره يې قافيه نه لري او د څلورمې مسرې قافيه يې د مطلعې قافيه تعقيبوي. د غزل په شان په څلوريزه کې هم رديف اختياري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې راشي، په څلورمه مسره کې به ضرور بيا همغه رديف تکرارېږي. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ويل شوي دي، خو لس څپيزې څلوريزې په کې زياتې دي، رباعي اکثره په تول تللې دي، هغه رباعي چې لس څپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېشل کېږي، پنځه څپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په تول تللې وي.))(۵۹: ۳۸-۳۹)

په پښتو لرغوني ادب کې د څلوريزې په فورم او تول شعرونه ويل شوي دي او ځينو شاعرانو بيا څلوريزې د يوه نسبتاً اوږده شعر د برخو يا بندونو په توګه کارولي دي لکه د شيخ اسمعيل او خرښبون نارې چې له څو څلوريزو رغېدلې دي، خو دا هره څلوريزه بيا د محتوا له مخې او هم د اهنګيز ارتباط له مخې له خپلو نورو اړوندو څلوريزو سره تړلې او تړولې په ګډه يوه مانا او محتوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بشپړوي. په لرغونې دوره کې په تول پوره او کره څلوريزه همغه د خليل خا نيازي او سلطان بهلول لودي دوه څلوريزې دي چې د پښتو له نورو څلوريزو سره بشپړ سمون لري، هره مسره يې لس لس څپې ده او همدا لس څپيز جوړښت د پښتو پر اکثرو څلوريزو د تطبيق وړ دی، تر هغه وروسته خوشال خان د رباعياتو په ګډون اکثره څلوريزې په همدې لس څپيز خجيز جوړښت کې ويل شوي دي.

پر قصيدې، غزل، مثنوي او رباعي سربېره ځينو ادبپوهانو په پښتو لرغونې دوره کې د پاړکي (قطعې) او (مربع) فورمونو يادونه هم کړې، خو که د لرغونې دورې نظم ته ډېر ځير شو، قطعې او مربع ته ورته نظمونه ويل شوي خو داسې نه دي چې موږ سل په سلو کې ددې فورمونو اطلاق پرې وکړو. يا دې هم د قصيدې، غزل، مثنوي او رباعي په شان وي چې د هر يو فورم لپاره پوره او کره بېلګې په کې پيدا کړو، نو ځکه دلته له قطعې، مربع او د نورو هغو عربي نظمي فورمونو له تشريح او توضيح څخه تېرېږو چې د پښتو شاعرۍ په نورو دورو کې باب دي، خو په لرغوني دوره کې يې پوره بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي لنډيز

پښتو ژبه دوه ډوله شعري يا نظمي فورمونه لري، لومړی يې خپل فورونه ددي او بل هغه شعري فورمونه دي چې له نورو ژبو او په تېره بيا له عربي څخه پښتو ته راغلي او دلته په پښتو کې باب شوي دي.

د پښتو خپل فورمونه بيا پر دوو ډولونو وېشل کېږي؛ لومړی عامې سندرې دي چې ويونکي يې معلوم نه دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نورې. دويم خاصې سندرې دي چې په دې سندرو کې هغه سندرې شاملېږي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړې شوې دي، يانې شاعران يې معلوم کسان دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور، موږ په دې څپرکي کې پر دې دواړو ډولونو تفصيلي بحث کړی او د بحث په نتيجه کې دا راته څرګنده شوه چې دا د پښتو ادبياتو يوه درنه او غوښنه برخه ده، ددې پانګې يوه درنه برخه راټوله شوې، خو لاهم زياته برخه يې په ولس کې خوره وره پرته ده او د راټولولو اړتيا يې احساسېږي، ددې ډول ادبي فورمونو د محتوا يوه برخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني ادبي دورې پورې اړه پیداکوي، خو یوه زیاته برخه یې تر لرغوني ادبي دورې وروسته رامنځته شوې ده، خو شکلونه یا فورمونه یې پخواني دي او لرغوني دورې او په همغه زماني بهیرو پورې اړه لري. دا ډول شعرونه او سندرې زموږ د ټولنیز، سیاسي او کلتوري چاپېریال زېږنده ده او د همغه چاپېریالونو انځورنه کوي. دویم ډول شعري فورمونه بیا هغه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او پښتنو شاعرانو هغه کارولي او پښتو کې یې دود کړي دي.

لکه قصیده چې په لرغوني دوره کې شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري له دې فورم څخه ګټه پورته کړې او په ښه ډول یې کارولی دی. غزل چې اکبر زمینداوري، علي سرور لودي، مېرمن نېکبختې او شیخ صالح محمد الکوزي کارولی دی، درېیم د مثنوي فورم دی چې اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ کارولی دی. څلورم فورم د (رباعي) دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی، ښې بېلګې یې د خلیل خان نیازي او سلطان بهلول لودي په څلوریزې کې راڅرګندېږي. پر یادو فورمونو سربېره قطعې او مربع ته ورته فورمونه هم په پښتو لرغوني ادبي دوره کې کارېدلي، خو د یادو فورمونو داسې بشپړې بېلګې نه دي ترلاسه شوي چې په بشپړ ډول دې پرې یاد فورمونه تطبیق شي. په مجموعي ډول پښتو لرغوني ادبي دوره د نظمي یا شعري فورمونو له پلوه خورا بډایه ده، خو د خپلو ملي فورمونو تله یې ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړۍ کټګورۍ فورمونو کې، لنډۍ، سروکي، نیمکۍ، بګتۍ... او نور شامل دي. په دویمه کټګورۍ کې، قصیده، غزل، رباعي، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، سبع، مستن، معشر، ترجیح بند، ترکیب بند او نور شعري انواع شامل دي چې په لرغوني دوره کې یوازې د قصیدې، غزل، رباعي او مثنوي بېلګې لرو او نورو بېلګو په نورو دورو کې شته.

د فورمونو له پلوه پښتو ادبیات هم په لرغوني دوره کې او هم په وروستیو نورو دورو کې خورا بډایه ده او له دې پلوه د سیمې هېڅ بله ژبه ورسره سیالي نه شي کولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې

- په لرغونې دوره کې د نظم ډولونه په ټولیز ډول پر څو برخو وېشلای شو؟
- د پښتو خپل نظمي فورمونه کوم دي؟ نومونه يې واخلئ!
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه کوم شعري يا نظمي فورمونه په پښتو کې باب شوي دي.
- پښتو ژبه د شعري فورمونو له پلوه په لرغونې دوره کې څه ډول ارزوئ؟
- د لنډۍ فورم تشريح کړئ؟
- پښتو ولسي ادبيات د فورم له پلوه پر څو برخو وېشلای شو؟
- سروکی څه ډول شعري فورم دی؟ تشريح يې کړئ!
- کاکړۍ غاړې او د اتڼ نارې تشريح کړئ!
- چاربيته څه ډول فورم دی؟ څو ډولونه لري؟
- لوبه څه ډول فورم دی؟ تشريح يې کړئ!
- بګتۍ راوپېژنئ!
- د پښتو ولسي ادبياتو ارزښتونه تشريح کړئ!
- له کومو ژبو څخه پښتو ته کوم ادبي فورمونه راغلي دي؟
- پښتو لرغونو ادبي دوره کې چا د رباعي فورم کارولی دی.
- د پښتو غزل موسس څوك دی او کله يې په پښتو کې غزل وليکه او بيا کومو شاعرانو ورپسې د غزل فورم تتعقيب کړ؟
- چا لومړی ځل د مثنوي فورم وکاراوه او کومو شاعرانو بيا ورپسې مثنوياني وليکلې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د لرغوني دورې نثر

د اریایي ژبو او اقوامو پخواني کتابونه او ادبي اثار ټول منظوم دي، (ویدا)، (اوستا) او (سنسکریت) زاړه کتابونه لکه (مهابهارته) (رامایین) او نور ټول یو راز ازاد نظم دی، چې ښایي د تغني او ترنم په ډول به غږول کېدل، دا خبره چې نظم تر نثر په ادبي اثارو کې دمخه دی، یوازې په اریایي ژبو پورې هم اړه نه لري، په اکثرو ژبو کې دغسې وي، که څه هم اساساً ژبه منثورې خبرې دي، خو داسې منثورې خبرې د خلکو په یاد نه پاتېږي او یوازې په لیک او تحریر سره خوندي کېږي، خو خلک منظومې ویناوې په یادوي او پښت پر پښت یې انسان خپلو نویو نسلونو ته سپاري، له هم دغه جهته تر هغه وخته چې لیک او تحریر په یوه قوم کې ډېرېږي، نو د دوی ادبي اثار هغه منظومې ټوټې دي، چې د خلکو په یاد وي او له یوې سینې بلې ته ورنقلېږي، څو په پای کې د لیک په ډول خوندي شي او کتابونه ځنې جوړ شي، د همدغو لاملونو له کبله د اکثرو اقوامو پخواني اثار او ادبي نښې منظومې دي او نثر تش د کتابو په ذریعه له لیکنیو وختونو څخه ساتل شوی دی، د پښتو د پخواني ادب اثار هم دغسې دي او خورا زړې سندرې او ادبي ټوټې چې زموږ لاس ته راغلې دي، منظومې دي او د منثورو اثارو بېلګه یې ډېره لږه پاتې ده او لکه څنګه چې تر (۶۰۰هـ) پورې موږ منظوم اثار لرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغسې منثور اثار نه دي رامعلوم او که څه وو هغه هم زمانې له منځه وړي او ورک شوي دي. په (۶۱۲هـ) کې بیا موږ د یوه داسې منثور اثر بېلګه لرو چې د شاعرانو او لویانو ژوند لیک او د کلام بېلګې په کې خوندي دي. دا د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا ده چې هغه هم یوازې څو مخونه یې ترلاسه شوي دي.

که څه هم محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي دي، چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني (د سالو وږمه) په پښتو ژبه لیکلې وه، چې هغه هم تر دې دمه نه دی ترلاسه شوې. دلته غواړو د پښتو نثر د پیلامې او په دې دوره کې د پښتو پر لاسته راغلو بېلګو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو.

((که چېرې موږ د پښتو لاس ته راغلي لرغوني اثار، چې د پښتو د ادبي تاریخ په لومړۍ دورې پورې اړه لري، له نظره تېر کړو، نو دا اثار که له یوې خوا د کمیت په لحاظ لږ دي، نو له بلې خوا د نورو دورو په پرتله متفرق هم دي او په دې دورې پورې مربوط منظم اثار زیاتره تر موږ نه دي رارسېدلي او یا دا چې نه دي کشف شوي.

د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په لاس ته راغلو اثارو کې د نثر برخه تر نظم هغې خواره هم ده او د قدامت له پلوه وروستۍ هم. دا په دې مانا چې زموږ د معلوم نظم تاریخ تر نثر هغه پخوانی دی. دا جریان په ځینو شرقي ژبو کې د نظم او نثر د پیدایښت له روایاتو سره سمون لري. د زیاترو شرقي ژبو د ادبیاتو تاریخونه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ وګورو ، هلته نظم تر نثر لرغونوالی لري. د مثال په ډول دري، اردو ، هندکو او بلوچي ژبو کې هم د لاس ته راغلي نظم بېلګې تر نثر هغې پخوانۍ دي.

موږ چې د خپل ادبي تاريخ په لومړۍ دوره کې د نثر جاج اخلو ، نو راته ښکاري چې:

١- ددې دورې مربوطو منثورو اثارو کې د ډېرو يوازې نومونه تر موږه رارسېدلي دي. دا نومونه او ددغو اثارو وجود د نورو خارجي منابعو په مرسته ثابتېږي، خپله اثار يا تراوسه نه دي موندل شوي او يا دا چې د زمانې توندو سيليو ورسره وړي دي.

٢- هغه اثار چې بېلګې يې تر موږه رسېدلي دي او بشپړ اثار اوس نه شته.

پر دې دوره د بحث په ترڅ کې موږ اړ يو چې د هغو اثارو يادونه هم وکړو چې وجود يې د نورو اثارو په مرسته ثابت دی او پر هغو اثارو به هم بحث وکړو چې يوه برخه يې موږ ته رارسېدلې ده. دلته غواړو د تاريخي تسلسل له مخې ددې اثارو يادونه وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سالو وږمه:

((د هغو اثارو له جملې څخه چې نومونه يې د نورو اثارو له مخې موږ ته رارسېدلي، يو اثر هم د ((سالو وږمه)) نومېږي چې د پټې خزانې مولف محمد هوتک (۱۰۸۳هـ ق زوکړی) يې له وجوده موږ داسې خبروي:

((نقل کا: چې ابومحمد په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربي د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې و د سالو وږمه))

دا کتاب ابومحمد هاشم ابن الزيد السرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ ق) ليکلی و. دا صراحت شته چې کتاب په پښتو و. دا چې کتاب منثور و، په پټه خزانه کې يې ښکاره څه نه دي ويلي، اما د: ((په پښتو يو کتاب کښلی و)) له جملې څخه سړی اټکل کولای شي چې دا کتاب به پښتو نثر و.

که دا کتاب وای، نو بيا بايده وو چې موږ د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی وای. اروانښاد پوهاند دوکتور زهير چې خپل اثر ته ((د پښتو نثر زرکلن تاريخ)) نوم ورکړی و، هغه د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی دی.

خو موږ دلته د ((سالو وږمه)) کتاب په باب د پټې خزانې له لوړې اقتباسي ټوټې څخه زيات څه نه لرو، نه پرې اضافي هوايي بحث

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول په کار دي او نه د پښتو نثر تاریخ له دې روایته پیلوو، ځکه دا یادونه د بحث او ګروېږنې لپاره څه نه لري.)) (۵۴: ۱۵۴)

تذکرة الاولیاء:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو نثر د پیل په باب بېلابېل نظرونه شته، خو ډېری ادبپوهان په دې نظر دي چې پښتو نثر د هغه د ښکاره، څرګند او لاسته راغلی نثر له بېلګو څخه پیلېږي، دا نثر د سلیمان ماکو (تذکرة الاولیا) دی. پښتو ادبپوه سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)، (د پښتو نثر اته سوه کاله) کتابونه او نور ګڼ شمېر ادبي اختصاصي اثار لیکلی، هم په دې نظر دي چې د پښتو نثر تاریخ د سلیمان ماکو له (تذکرة الاولیا) څخه پیلېږي، هغه وایي:

((زه د پښتو نثر تاریخ د پښتو له معلوم نثره پیلوم. د پښتو تر ټولو پخوانی منثور اثر د سلیمان ماکو سابزي د پښتو ((تذکرة الاولیا)) دی، چې له بده مرغه د کتاب ټول متن تراوسه نه دی ترلاسه شوی، تش څلور پاڼې یې زموږ په واک کې دي.

د پښتو ((تذکرة الاولیاء)) دا څو پاڼې لوی استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي په غالب ګومان د روانې هجري شمسي پېړۍ د دویمې لسیزې په جریان کې موندلې دي. کله چې زموږ مرحوم استاد ((تاریخچه شعر پښتو)) لیکه، دا پاڼې یې نه وې موندلې، ځکه په تاریخچه کې یې ددې پاڼو د محتویاتو یادونه نه ده کړې. استاد له (۱۳۱۰ل) کال راپدېخوا د پښتو د زړو اثارو د لټون په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلسله کې کلیو پر کلیو ګرځېده او د همدې پلټنو په لړ کې یې دا پاڼې هم د هلمند د (ادم خان) کلي په جومات کې د یو زاړه چاپي کتاب په منځ کې موندلې وې او څو کاله دوی سره نالوستې پرتې وې. څو کله چې یې د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) کال د ګڼې لپاره ((تاریخچه سبکهای اشعار پښتو)) نومې رساله لیکله، نو ددې پاڼو په لوست بریالی شوی و او ددې پاڼو محتویات یې په دې رساله کې شامل کړل، د اصلي نسخې پاڼې یې هلته زنکوګراف هم کړې. تر دې رسالې یو کال وروسته ((پښتانه شعراء)) لومړی ټوک چاپ شو. په دې کتاب کې هم په ((تذکرة الاولیاء)) کې د راغلیو شاعرانو احوال راغلل او د پښتو ((تذکرة الاولیاء)) اصلي پاڼې عکسي هم په کې چاپ شوې. پر دغو دوو چاپونو سربېره تذکرة الاولیا د مستقلې رسالې په بڼه پر (۱۳۶۱ل/ ۱۹۸۲م) کال د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا چاپ شوې ده. پر دې چاپ د استاد حبیبي یو نوی یادښت هم چاپ شوی دی. په دې چاپ کې د ((تذکرة الاولیاء)) پاڼې هم زنکوګراف شوي دي.)) (۵۴: ۱۵۵)

سرمحقق زلمی هېوادمل لیکي: ((د تذکرة الاولیا په مستقل چاپ کې چې کله وار د اصلي پاڼو عکسي چاپ ته راورسېد، نو دا موجودې خطي پاڼې ما له مرحوم استاد څخه واخیستې او مطبعې ته مې د چاپ لپاره یوړې، چې په مطبعه کې مو عکسونه ځنې واخیستل، نو مې پاڼې بېرته استاد ته وسپارلې. کله چې ما پاڼې بېرته استاد ته سپارلې، نو مې دغه وخت ددې پاڼو په باب ځینې پوښتنې هم له مرحوم استاده وکړې، چې دغه پوښتنې او ځوابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د دغو خطي پاڼو معرفي زما په هغه مفصله مقاله کې راغلې دي، چې مې د امیر کروړ سوري د دولس سوه پنځوسم تلین د نړیوال سیمینار په ویاړ پر همدې تذکره کښلې ده.

د یادونې وړ ده، چې د تذکرة الاولیاء دا مستقله بڼه پر (۱۳۷۹ل) کال دویم ځل د علامه حبیبي د څېړنو مرکز له خوا په پېښور کې چاپ شوې ده. له دې چاپ سره د تذکرې د موجود متن، مقدمې او تعلیقاتو انګرېزي ترجمه هم مله ده او مترجم یې ښاغلی خوشال حبیبي دی.

د «تذکرة الاولیاء» د خطي پاڼو قطع (12x18) سانتي متره او د هر مخ کرښې یې مختلفې دي. له (۱۵) نه تر (۹) پورې کرښې د تذکرې په بېلابېلو مخونو کې کښل شوې دي. څنګه چې نسخه بشپړه نه ده، نو ځکه یې د کښنې تاریخ نه معلومېږي. کاغذ یې سالم او د شکل له مخې زوړ نه ښکاري، خو هغه کسان چې په نسخه پېژندنه کې ماهر دي، هغوی وایي چې د کاغذ ظاهري شکل غولوونکی وي. د شکل له مخې ډېر سالم کاغذونه زاړه وي، مګر بالمقابل د شکل له مخې زاړه کاغذونه زاړه نه وي.

کله چې ما دا نسخه وکتله، نو کاغذ یې زما سترګې هم وغولولې، له مرحوم استاد نه مې ددې نسخې د کاغذ په باب وپوښتل، هغوی وویل چې دا کاغذ غالباً خوقندي دی، چې په کندهار کې یې کوکانۍ باله او ددې نسخې قدامت سړی دوه سوه پنځوس کاله دمخه تخمین کولی شي. د کاغذ سیاهي او د نسخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندنې د ځانګړنو له امله استاد دا نظريه قايمه کړې وه.)) (۵۴: ۱۵۷)

سرمحقق زلمی هېوادمل وايي: ((د خطي پاڼو د محتوياتو په باب بايد ووايو چې په دې پاڼو کې يوه سريزه او د څلورو پښتنو ويناوالو مشايخو يا د مولف (ماکو) په اند وليانو لړ احوال او د ويناوو نمونې راوړل شوې دي. ددې تذکرې سريزه د مولف په باب لږ معلومات لوستونکي ته وړاندې کوي او د کتاب د ليکلو هدف هم راښکاره کوي.

ددې کتاب د ليکوال په باب زموږ په ادبي پلټنو کې تر دغو اساسي څو خبرو چې ده په سريزه کې کړي دي، بالا نور څه نه دي راغلي او نه مو دده په باب نور څه په واک کې دي.)) خو مخکې تر دې چې د تذکرة الاوليا د ارزښتونو ماهيت او اهميت په باب څه ووايو، غواړو د تذکرة الاوليا ځانګړتيا، لرغونتيا او لغوي شننې ته لږ نور هم تم شو.

((تذکرة الاوليا موږ په لومړي ګام کې پر دوو برخو وېشلای شو:

الف – د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب – په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف – د سلیمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی. په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده.

دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو جملې راوړو او بیا به وروسته دده دنثر پر څرنګوالي بحث وکړو.

«... زه غریب خاوري سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پایېږم، په سن دولس شپږ سوه دهجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، او ددوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...»

«... نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد ، او پرشیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...»

«... نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و دشهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو...»

« ... نقل کاوه سي چې بختیار چې ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنیو ځو جملو او د سلیمان ماکو نثر ته چې موږ په عمومي ډول نظر کوو، نو له ژبني پلوه دماکو نثر د دریو ژبو له لغتونو څخه جوړ دی. الف- پښتو، ب- عربي، ج- دري. دګرامري جوړښت له مخې هم د پښتو له اوسنۍ محاورې سره توپیر لري- هـ- ځینې پخوانۍ متروکې کلمې هم لري چې دلته پرې رڼا اچوو:

الف – د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تر یوه حده په نوره پښتو نثرونو کې حسابېدلای شي، ځکه د پردیو ژبو تاثیرات پرې ډېر کم دي او ان که اوس هم څوک یو پښتو نثر لیکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي، لکه خپله چې زه دا لیکنه کوم په عادي ډول رانه د نورو ژبو کلمې کارول کېږي، نو د سلیمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پردیو ژبو (عربي او دري) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو، خو دومره زیات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلته به دده د نثر سوچه پښتو لغتونو ته اشاره وکړم: (لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاځېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي، چې د سليمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب – د سليمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې يو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقيده يي مفاهيم لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه يا اړول يې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې، دا اغېزې لومړی پر پارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اړه ول يې پر پارسي ژبه اوس هم تاثيرات زيات دي. دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلين، مراقد ، حمد ، برکت، نصيب، صلی الله عليه وسلم، غريب، هجري، اوليا ، آل، اما بعد ، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شيخ او ځينې نور...

ج – د سليمان ماکو په نثر کې دري لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په اړه ول دري لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و ، ډېر روان ساده او عام فهمه و ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډې لنډې جملې یې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده، سلیس او روان دی، جملې یې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. دفارسي نثر دهغه وخت دخوږ لنیو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځینې نور...

د – د سلیمان ماکو دنثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغات کاربدلي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ ډېر نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت دپښتو محاورې ژبه همدا شان یادې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم دعربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پرېوتی وي. دماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار دپښتو له اوسني ګرامر جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بیاهم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او دهغه دپلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او دهغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به دماکو دنثر څو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

اوسنی ګرامري جوړښت	د سليمان ماكو نثر
دلوی خاوند حمد وسپاس وایم	وایم حمد و سپاس د لوی خاوند
چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی	چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو
د ارغستان په ویاله هوسېږم	په ویاله د ارغستان هوسېږم
د اولیا او واصلینو مراقد مې پلټل	مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل
او د پښو تناکې مې وچاودلې	او تناکې وچاودلې د پښو
سړین نه درلودل	سړین نه درلود زامن
او هرکله به یې خپل ورور ته ویل	او هر کله به ویل خپل ورور ته

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خو د سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلمیان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه:

د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شان لفظي تغیر او تحول

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره کارېږي، یانې متروکې کلمې په کې شته او متحولې کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

اوسنۍ بڼه	په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه
پښتونخوا	پښتنخا
مرسته غوښتونکی	مرستون
	(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
ویلې	لولولې
(جنګ) پخوانۍ بڼه یې	جوبله
	متروکه ده.
پوه پنا	پپناه
دښمن	دښنه
توري (پخوانۍ بڼه یې	کتارو
	اوس
متروکه ده)	
ډېر زیات	ډېر زښت
شمېر	ګڼون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول	کورنۍ
بميا (بوميا)	لاربنسود (بميا کلمه هم اوس متروکه ده)
وگروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس متروکه ده)

او ځينې نورې کلمې چې اوس يا متروکې دي او يا يې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاوليا کې ددغسې مړو او پخوانيو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتيا او ځانگړتيا په گوته کوي.

ب – په تذکرة الاوليا کې د نظم برخه: په تذکرة الاوليا کې د نثر په انډول د نظم برخه نوره هم نړه او سوچه پښتو ده. ددې يوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره گډ اوسېدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې اوسېده. دغرو لمنې په طبيعي ډول د پرديو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د دربارونو له لارې خپل تاثيرات ښندل، نو هغه شاعران چې له درباره لرې وو، له دې تاثيراتو خوندي وو. دا چې خپله د سليمان ماکو په نثر کې دعربي او فارسي ژبې تاثيرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سليمان ماکو دعربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثير يې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاوليا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي. چې لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د بېټ نيکه مناجات دي، دويم يې د شيخ ملکيار غرشين يو پارکی دی، درېيم يې د شيخ اسماعيل يو پارکی او څلورم يې د قطب الدين بختيار يو نظم دی.

د بېټ نيکه په شعر کې يوازې د (خدايه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه ګڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته. دملکيار غرشين په شعر کې د (اسلام) او (غازيانو) کلمې راغلي چې ريښه يې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د (ابليس) او (لعين) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدين بختيار په شعر کې بيا ګرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنيو څرګندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه (د قطب الدين بختيار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله ګڼل کېږي، نور شعرونه دماکو ترمهاله پخوا ويل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پرديو ژبو تاثيرات له کومې يوې دوو کلمو پرته نه ترسترګو کېږي، زموږ له پورتنيو خبرو څخه دا نتيجه لاسته راځي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه دماکو تر نثر پخواني او زيات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سليمان نثر هم تر يوه حده سوچه، روان او شفاف ګڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کارېدلي دي.))(۵۸: ۴۲-۵۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا ددې کتاب د هدف او سرچینو په باب وايي: ((د کتاب هدف د کاملانو د احوالو او ويناوو ضبط دی او په کتاب کې راوړي معلومات يې له اورېدنو او د پښتنو په هغه وختنۍ ټولنه کې د تشو شفاهي معلوماتو او رواياتو په بنا کښلي دي، ځکه چې په موجوده پاڼو کې کوم کتاب يا بل ليکلي سند ته حواله نه ده ورکړل شوې. له دې سره دا هم زړه ته لوېږي، چې په تذکره کې راغلي پاړکي به يې هم د خلکو له خولو ليکلي وي.

د تذکرې په موجودو پاڼو کې د څلورو کسانو، لکه شيخ بېټني، شيخ اسمعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي لړ احوال او د شعرونو بېلګې خوندي شوي دي. دا څلور کسه په تاريخ کې معلوم خلک دي، تر سليمان وروسته نورو مورخانو هم د دوی احوال کښلی دی.

که څه هم سليمان ماکو ددغو کاملانو د ژوند د زمانې په باب څه نه دي ليکلي، له رواياتو او اورېدنو څخه دغه ډول مقصد ترسره کېدی هم نه شي، خو زموږ وروستيو محققانو چې ددې پاڼو محتويات تحقيق کړي دي، د نورو تاريخي ليکنو په مرسته يې ددغو څلورو تنو د ژوند زمانه هم ټاکلې ده او له خپلو برداشتونو سره سم يې ددغو څلورو تنو احوال سره بشپړ کړي دي.

دا اثر تر (۶۱۲هـ ق) کال وروسته کښل شوی دی او تر دې نثر دمخه موږ د پښتو د بل نثر نمونه، نه لرو او ورسره له دې منثورو ټوټو سره د بل معاصر بېلګې هم له موږ سره نه شته، چې په مقايسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يي ډول يې ارزيابي کړای شو. د تحول يا انحطاط څرکونه ځينې وو ايستلای او يا يې هم د سبک پر ځانګړتياوو څه خبرې وکړای شو. دا نثر د پښتو نثر ليکنې يو ځانګړی سبک دی، چې د نورو اسنادو تر پيداکېدو پورې يې بايد ځانګړتيا ته قايل واوسو.

د همدغو موجودو پاڼو له مخې مور دا نثر په موضوعي لحاظ په علمي نثرونو کې مطالعه کولای شو، چې د خپل وخت له شرايطو سره سم او د هغه وخت د مسلطو فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې ليکل شوی دی او په نسبي ډول د مسلطو فرهنګي او ادبي جريانونو اغېزې پرې ښکاره دي.

په دې نثر کې جملې لنډې، لنډې راغلي دي، مطلب پرېکړی او کوټلی ادا کوي، وضاحت لري او پېچلې نه دي.

په دې منثورو ټوټو کې د پښتو ځينې زاړه لغات، تعابير او اصطلاحات شته، لکه: تناکې وچاودلې د پښو، ډېر زښت يې ووژل، پر نرۍ د ستن رغو وه، وګروهېد، پاړکی، ستر څښتن، ګڼون، دښن، جوبله، کول، ټاټوبی، نرۍ، سوب، خرځ، مېنه، هسک او نور... ددې زوړ متن زاړه لغات او تراکيب دي.

د ماکو نثر د ځينو ژبنيو ښېګڼو ترڅنګه ناوړې هم لري، خبر يې پر مبتدا، مضاف پر مضافه اليه او موصوف پر صفت مخکې کړي دي لکه: وايم حمد و سپاس د لوی خاوند، يا زه غريب سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزی، چې په وياله د ارغستان هوسېږم... يا خدای مهربان د اسمعيل په برکت سړبن ته نصيب کړه دونی زامن

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس تر وس تېر سو ګڼون د هغو، یا په غره د کسي... یا په څېر د زمریو...

زموږ اکثر مشران څېړونکي په دې عقیده دي، چې که څه هم د سلیمان نثر د جملو به رغښت کې د دري او عربي ژبې اغېزې مني، خو له دې سره سره دا نثر ساده نثر دی، لکه ارواښاد خادم چې ویلي دي: ((سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي رنګ شته، مګر دا رنګ دومره کمزوری دی چې دده کلام یې د فصاحت څخه نه دی ایستلی، که موږ ورته خلک ملتفت نه کړو ممکنه ده چې څوک وربانـدې پـوه هـم نـه شـي. سـلیمان اوږدې او بېچیـده جملـې نـه مستعملوي، نو ځکه دده نثر د یوې طبیعي مکالمې او مصاحبې صورت غوره کوي...))

دا نظریه د تذکرة الاولیا د نثر پـه بـاب ویـل شوې لـومړۍ نظریـه ده، ځکه ارواښاد خادم دا مقاله ددې پاڼو د خپرېدو پـر کـال لیکلـې ده. تر دې نظریې وروسته چې چا څه ویلي ټولو د الفاظو په تغییر دا خبره تایید کړې ده، چې د عربي او دري د ځینو اغېـزو لـه منلو سـره سره دا نثر عمومي مکالمې ته نږدې، ساده ګي په کې شـته، نـه ډېـر ګران دی او نه ډېر اسان، بلکې د ساده نثر یـوه متوسطه نمونـه ګڼـل شوې ده.

امـا د پښـتو نثـر د څېړنـې پـه یـو کتـاب کـې راغلـي، چـې: ((د سلیمان ماکو نثر څه عربي، څه فارسي او څه پښتو دی.)) د سـلیمان د نثر په باب دغسې یوه ارزیابي سمه نه ایسي او دا ځکه چې عربي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او فارسي کلمات خو نورو ليکوالو هم تر دې زيات په خپلو نثرونو کې اخيستي دي، خو موږ دا نه وايو چې دا نثرونه څه عربي دي، څه فارسي او څه پښتو، بلکې د اخيستنو تناسب په کې څېړو.

د سليمان په نثر کې د يوې برابرې ساده ګۍ او روانۍ ترڅنګه کله کله د ځينو جملو په پای کې سجع او موازنه هم رعايت شوې ده، لکه: ((په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې زمکو پايېږم.)) يا لکه: ((مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، يا په جوبله کې ملکيار دا پاړکی وويل: چې غازيان وپارېدل... او نور... دغه رنګه د ځينو افعالو په پای کې د ترنم لپاره (نه) هم نښلوي. بختيار سندرې کړينه، پاړکي لرينه او داسې پسې نور...

د پښتو تذکرة الاوليا ارزښتونه:

د پښتو تذکرة الاوليا دغه څو پاڼې که څه هم کمي ارزښت يې لوړ نه دی، خو په کيفي لحاظ دومره ارزښتمنې ثابتې شوې دي، چې زموږ د ادبياتو د اوږده زنځير ځينې ورکې کړۍ يې سره کوشېر کړې. له دغو پاڼو زموږ فرهنګي تاريخ ته دغه لاندې ګټې متصورې دي:

۱- په دې پاڼو کې د پښتو شعر ځينې لرغونې نمونې شته، چې تاريخ يې ځلورم هجري قرن ته رسېږي او دا نمونې د لرغونتابه پر اهميت سربېره د پښتو شعر ځينې لرغوني ډولونه هم په لاس راکوي، چې د پښتو شعر د اوازانو او انواعو په څېړنو کې نه شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېرېدلای او هم د پښتو شعر په تاریخ کې موږ ددې تذکرې پر همدغو څلورو پاړکو ډېر څه بنا کولای شو.

۲- د پښتو نثر تر ټولو قدیمه مکشوفه نمونه له همدې پاڼو ترلاسه کېږي او سملاسي موږ د خپل نثر تاریخ له همدې پاڼو پیلوو. دا پاڼې په اوومه هجري پېړۍ کې په پښتو کې د نثر لیکنې سبک او ډول راښیي او دا ترې ښکاري چې په هغه وخت کې د پښتو نثر لیکنې عمومي طرز په دې ډول و.

۳- د تذکرې دا پاڼې که څه هم لږې دي، خو د پښتو د یوه زاړه کتاب څو پاڼې دي. تر دې کتاب دمخه موږ ته د پښتو بل کتاب نه دی ترلاسه شوی او په پښتو کې د کتاب لیکنې د سوابقو په پلټنه کې دا پاڼې موږ ته ډېر کارې تمامېږي او دا راښیي چې دا وخت د پښتنو په ځینو حلقو کې د کتاب لیکنې ذوق پیدا شوی و او پښتانه هم دې خبرې ته متوجه شوي او هڅېدلي وو، چې د سیمې د مسلطو فرهنګي جریانونو په بڼه دوی هم په خپله ژبه کې کتابونه ولیکي. دا کتاب د خپل وخت د مسلطو ذهني شرایطو تر اغېز لاندې لیکل شوی دی، دا په دې مانا چې لوستو پښتنو سره دا فکر پیدا شوی و چې په دوی کې د تېرو شویو کاملانو احوال سره راټول کاندي چې نور لوستي پښتانه ترې خبر شي.

۴- ددې کتاب موجودیت دا راښیي چې دا وخت په پښتنو کې سواد یو څه عام شوی او د لوستو کسانو شمېر هومره و چې د کتاب د لیکلو ضرورت ورته حس کېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډېرې خواشينۍ ځای دی، چې دا کتاب بشپړ نه دی ترلاسه شوی، که چېرې دا کتاب ټول د خدای(ج) په مرحمت راپيدا شي، نورې ډېرې خبرې به ترې برسېره شي او زموږ د لرغوني ادب او فرهنګ د بشپړتيا په مراتبو کې به ترې ډېره ګټه پورته وشي.)) (۵۴: ۱۶۷-۱۶۹)

لکه څنګه چې مو د مخه يادونه وکړه، د پښتو د نثر تاريخ د څېړلو په ترڅ کې موږ ته په لومړۍ دوره کې د ځينو نورو داسې کتابونو نومونه مخې ته راځي، چې نثر بلل شوي، خو اوس په لاس کې نه شته، غواړو په لنډيز سره دددې کتابونو يادونه هم وکړو.

تاريخ سوري:

محمد بن علي البستي ليکلی، دا پښتون مورخ له هغو نوموړکو مولفانو څخه دی، چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې ژوندی و، دده له احواله نور هېڅ معلومات نه لرو، پرته له دې چې دی د هلمند د غاړو يو سړی و او د تاريخي بست اوسېدونکی و، د پلار نوم يې (علي) و او ده يو کتاب ليکلی و، چې د سوريانو پاچاهانو احوال يې له پخوا په کې ضبط کړي وو، ((تاريخ سوري)) اوس ورک دی، يوازې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه متي زي د (لرغوني شعراء) په حوالت نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په (لرغوني پښتانه) کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو. د تاريخ سوري يو څه ابحاث او

(c) ketabton.com: The Digital Library

محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي، شیخ کټه په (لرغوني پښتانه) کې ځنې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې مولف (محمد هوتک) په خپل کتاب کې را اخیستي دي او هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو پخوانی حماسي شعر او ویاړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.

۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغو پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمد بن علي د پښتنو په تاریخ او ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل او لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي، دی ادیب او پلټونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان مونډلی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کټه هم دا کتاب د غور په بالشتان (والشتان) کې مونډلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدود لا دا کتاب موجود و، ځکه چې بستي به تر (۷۰۰هـ) دمخه ژوند کاوه او باید دده د ژوندانه وخت د اټکل په ډول له (۵۸۰هـ تر ۶۵۰ هـ) پورې وټاکو، ځکه چې د ښکارندوی عصر هم د (۵۸۰هـ) حدود دي او ددې شاعر احوال او شعرونه ده په تاریخ سوري کې ضبط کړي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخ سوري په خصوص کې د پټې خزانې له لیکنو څخه دومره ښکاري، چې یو په پښتو لیکل شوی تاریخ و او د سوریانو د کورنۍ احوال یې له پخوا بیاناوه، یوازې د حربي او سیاسي پېښو تاریخ نه و، بلکې ادبي رنګ یې هم درلود او (بستی) ډېر باخبره او سترګور مورخ و، ځکه چې ده د پاچاهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړې وې او هغه قصیدې یې په خپل کتاب کې ساتلې وې، چې د غوري پاچاهانو په دربارونو کې په پښتو ویل کېدې، له دې څخه ښکاري چې (تاریخ سوري) د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي، سیاسي او حربي تاریخ و، که څه هم ددغه تاریخ نسخه اوس نه شته، خو د پټې خزانې له یادونو څخه یې اهمیت ښه ښکاري او دا د پښتو ژبې یو خورا قیمتي کتاب و.

دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورټي مستشرق د احمد شاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ موندلی و، چې نوم یې (تذکرة الملوک) و، ددې کتاب په ماخذونو کې یو کتاب (تاریخ سلاطین سوریه) هم دی، خو دا نه شو ویلای چې دغه (تاریخ سوریه) همغه د محمد بن علي تاریخ وي که بل؟

اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي:

احمد لودي لیکلی، احمد د سعید زوی او د لودیانو له لیکوالو، ادیبانو او مورخانو څخه دی، چې د اوومې هجري پېړۍ په منځ کې ژوندی و، محمد هوتک لیکي، چې: کامران خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي پر (۱۰۳۸هـ) یو کتاب د (کلید کامراني) په نامه وکښل او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچاهانو احوال نقل کړ.

شیخ احمد د سعید لودي زوی پر (۶۸۶هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و، هغه وخت چې کامران خان (کلید کامراني) لیکه، دغه کتاب یې هم په لاس کې و او د پښتنو لودي پاچاهانو احوال او اشعار یې له دې کتابه نقل کړل، چې د پټې خزانې مولف هم له کلید کامراني څخه په خپله خزانه کې وساتل.

داسې ښکاري چې احمد لودي په خپل کتاب کې ددغو لودیانو د پاچاهي کورنۍ احوال لیکلي وو او د دوی پښتو شعرونه یې هم راوړي وو، په شرقي مورخانو کې (محمد قاسم فرشته) هم د شیخ حمید کورنۍ لودیان پښتانه بولي او له سلطان محمود سره د دوی جګړې لیکي.

څرنګه چې محمد قاسم په خپل کتاب کې خپل ماخذ نه دی ښودلی، نو دا نه وه معلومه چې ددې کورنۍ پښتونوالی په کوم تاریخي سند ثابت دی؟ لکه چې ددې عصر ځینو مورخانو د شیخ حمید له پښتون ګلوۍ څخه انکار کړی او وایي چې دغه کورنۍ د (جلم بن شیبان) عربي نژاد واکمن له نسله ده، چې تر (۳۴۰هـ) وروسته د ملتان لومړی قرمطي پاچا و، خو د پټې خزانې مولف د (کلید کامراني) په ذریعه ددې کورنۍ پښتو شعرونه له اخبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللودي څخه راوړي دي، چې دا کتاب د دغې کورنۍ په تاريخ کې
يو ټينګ او زوړ سند ګڼل کېږي. بې له دې انتخابه چې په لوړ ډول
له (اخبار اللودي) څخه موږ ته رارسېدلی دی، د دې کتاب پته نه
شته او نه يې نسخه تراوسه پيدا شوې ده، خو د پټې خزانې له ذکره
څخه دومره نتيجه اخيستلای شو چې تر (۶۰۰هـ) راوروسته چې د
پښتو د نثر ليکلو کومه سلسله شروع شوې وه، هغه د دغه قرن تر
اخره پورې هم جاري وه او احمد لودي هم د پښتو له دغو پخوانيو
ليکوالو څخه دی چې کتاب يې د کامران خان سدوزي تر عصره په
يوولسمه هجري پېړۍ کې لا هم موجود و.

لرغوني پښتانه:

شيخ کټه ليکلی، دا مدقق مورخ او د پښتو ژبې لوی ليکوال د
مرحوم شيخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه دی، چې د شيخ
يوسف زوی او د شيخ متي لمسی و. شيخ متي (کلات بابا) خپلې
کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښوول او ډېر
علماء، مورخان او عارفان په کې پيدا شول، چې د شيخ يوسف تر
مړينې وروسته له ده څخه اوه زامن پاتې شول او شيخ کټه په دوی
کې ډېر مشهور و. د شيخ مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خټه
(زمنده) وه.

دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهيرو په تاريخ کې يو
نفيس کتاب وکېښ چې نوم يې (لرغوني پښتانه) و، دا کتاب پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

و او د پټې خزانې مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ یو اځیني مهم ماخذ همدغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې په لاس کې و.

د شیخ کته د ژوندانه وخت یقیناً نه دی معلوم، خو د پټې خزانې په روایت دده نیکه (شیخ متي) پر (۶۸۸هـ) وفات شوی دی، ځکه چې د مورخانو په اتفاق یوه پېړۍ د دریو پښتونو لپاره مقرره ده، نو باید د شیخ کته د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰هـ) شاوخوا وګڼل شي. د شیخ کته اولاد که څه هم د پېښور په شمالي برخو کې پراته وو، خو داسې ښکاري چې په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چې شیخ کته د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) په بالشتان کې لیدلی و. بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار و، چې پر (۱۳۹هـ) امیر پولاد سوري نیولی و او د بیهقي په ضبط (ګورو الشت) او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کې (غور والشت) راغلی دی او دا ښار د تکینا باد (د هلمند او کندهار حدود) او د غور د منډیش ترمنځ پروت و او د سیستان په تاریخ کې (واستان) ضبط شوی دی.

نو چې شیخ کته (والستان) ته راغلی و او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکاریږي چې د پښتونخوا غربي او جنوبي خواوې به یې هم کتلې وي او هم له دغه جهته به دده معلومات د پښتنو د تاریخي رجالو پر احوال ډېر شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ کته نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چې له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نه شته، لکه چې ومو ویل دا کتاب له محمد هوتک سره و او د پټې خزانې غوره ادبي برخه له دې کتابه اقتباس دی او محمد دا هم لیکي چې د شیخ کته یو مهم تاریخي ماخذ (تاریخ سوري) و چې دمخه یې ذکر وشو.

د شیخ کته د اولاد په باب خواجه نعمت الله هروي مفصلاً معلومات راکوي چې ده اته زامن درلودل، د زلو مغدورزی له نسه: سلطان، ثابت، حاجي سلیمان ممي، له دویمې مېرمنې څخه چې هغه هم زلو نومېده په ختمه اکازی یوسفزی وه: ابراهیم، ملک پاجي وو. هغه مقتبسات چې د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه کړي دي، داسې ښکاره کوي چې (لرغوني پښتانه) د ادبي، سیاسي او نورو نومورو پښتنو یو عمومي تذکره وه. د پاچاهانو، پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو خلکو احوال او شعرونه په کې ثبت شوي وو او دا کتاب چې د پښتو د نثر او نظم یوه غوره ذخیره وه، په خواشیني سره چې اوس ورک دی او نسخه یې چا نه ده لیدلې، خو پر (۱۱۴۲ هـ) لا محمد هوتک سره و.

له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغتنم مواد مونږ ته پاتې دي:

۱- د امیر کروړ احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د شیخ اسعد احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د ښکارندوی احوال او شعرونه، چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۴- د هاشم سروانړي بستي احوال او شعرونه.

شیخ کته متي زی غوریاخېل د پښتنو یو عارف او زاهد مورخ او نثرلیکونکی مشهور سړی دی، چې د ادبیاتو په تاریخ کې به تل دده نوم ژوندی وي. که څه هم د یوه لیکوال او مولف په ډول دی موږ له پټې خزانې څخه پېژنو، خو د یوه مشهور عارف او ملي سړي په ډول د مخه نعمت الله هروي هم دی په خپل مخزن کې معرفي کړی دی.

د شیخ ملي دفتر:

اخوند درویزه (۹۴۰-۱۰۲۸هـ ق) په (تذکرة الابرار والاشرار) کې د شیخ ملي د وېش یادونه کړې ده. شیخ میرداد خلیل(؟) په تاریخ افاغنه کې د شیخ ملي د دفتر یادونه کړې ده او دا خبره بیا (پیر معظم شاه) د یاد شوي تاریخ افاغنه په لنډیز (تواریخ حافظ رحمت خاني) کې داسې راوړې ده: ((گویند چې شیخ ملی نهایت متدین، متقی، قایم اللیل صایم الدهر سړی و. هر چرته به چې ته خدمتګار به کوزه د اوداسه یې ورسره ګرځوله او دی ماتحت د ملک احمد مقتدا د درست مندړ و. دی د هرې چارې د هر مهم غمخور و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

همګی کلي، ملکونه تپه په تپه، کور په کور دده په دفتر ختلي وو او ده ویشلی وو...))

سربېره پردې، خوشال خټک (۱۰۲۲- ۱۱۰۰ هـ ق) هم ددې دفتر یادونه په دې ډول کړې ده:

په سوات کې دي دوه څیزه که خفي دي که جلي

مـخزن د درویـزه دی یـا دفتـر د شیـخ مــــلي

نورو منابعو کې هم ددغه دفتر د موجودیت یادونې شوي دي، خو انګرېز ختیځ پوه (هانري جارج راورټي) (۱۸۲۵- ۱۹۰۶) یادونې د پام وړ دي. ده د خپل لیکلي پښتو ګرامر په سریزه کې له نثر لیکونکیو د شیخ ملي نوم د پخواني لیکوال په توګه یاد کړی دی او دده د لیکلي تاریخ یادونه یې کړې ده. نوموړي د خپلې پښتو ډکشنرۍ د سریزې په (۱۷) مخ کې هم ددې دفتر یادونه کړې ده.

ځینو نورو ختیځپوهانو هم د راورټي د همدې یادونې پر اساس پر دې کتاب خبرې کړې دي، لکه جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹- ۱۸۹۴) چې د ((پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې د شیخ ملي د کتاب په باب کښلي دي: ((داسې مشهوره ده چې لومړی کتاب چې په پښتو کښل شوی دی او ددې سوبمن ټبر د ښېلو ښېلو پښو ترمنځ د سوات سیمه وېشله شوې ده)) ددې کتاب لیکوال د شیخ ملي په نامه بولي چې د یوسفزو مشر و. مشهوره ده چې په دې کتاب کې داسې دودونه او رواجونه مشروع ښوول شوي وو چې له اسلامي شرعې سره برابر نه دي، لکه نجلۍ ته د هغې له خوښې پرته مېړه کول، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې خوا مشهوره ده چې د سوات خلک د اسلام دین ته په غاړه اېښودلو کې ډېر ټینګ دي، له همدې کبله خوشال خان ختک له یوې خوا له شرعي نه بې لارې او له بله پلوه په دین کې زیات تعصب دواړه د خپل دې بیت په لاندې بڼه کې د کنایې په جامه کې غندي:

په سوات کې دي دوه کفره یو خفي دی بل جلي

یو مخزن د درویزه دی بل دفتر د شیخ ملي

د خوشال بابا د لوړ بیت ددې بڼې په لومړۍ مسرۍ کې د ((کفر)) کلمه په نورو ضبطونو کې ((څیزه)) او ((کاره)) راغلي دي.

د شیخ ملي د دفتر د لیکلو کال په افغاني منابعو کې (۸۲۰ هـ ق) کال ښودل شوی دی، اما پروفیسور محمد نواز خان طایر د تواریخ حافظ رحمت خاني په سریزه کې دا کال (۹۳۰ هـ ق) شاوخوا اټکل کړی دی.

ددغو لوړو یادو شویو اسنادو او خارجي منابعو د یادونې له مخې د شیخ ملي دفتر وجود ثابت دی، څنګه چې دا دفتر اوس نه شته، نو ځکه تر دې زیات پرې څه نه شي ویل کېدی.)) (۵۴: ۱۴۹-۱۷۱)

د کجوخان تاریخ:

مارګن ستیرن مستشرق لیکي چې راورټي د پښتنو ډکشنرۍ په مقدمه کې کښلي دي، چې له ده سره د خان کجو راټیزي یو پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ شته چې په هغه کې د پښتنو تاریخي حوادث او وقایع لیکلي دي.

ددې تاریخي کتاب د لیکنې وخت راوړتېي (۱۴۹۴م – ۹۰۰هـ) ښوولی دی، خو داسې ښکاري چې خان کجو د شیخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر و، تراوسه ددې کتاب په بابا نور څه معلومات نه لرو، خو دومره ویلای شو چې په سوات او اطرافو کې له یوسفزو څخه یو قوم تراوسه (رانیزي) پراته دي. د حیات خان په قول تراوسه له دغو یوسفزو څخه درې کورنۍ مشهورې وې، چې یوه له دغو دریو څخه ازي خېل دي، چې ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکوبن یوسف دی. د ازي خېلو دغه مشهوره کورنۍ (کجو کور) بولي چې پخوا د دوی نفوذ او واک خورا ارت و، خو اوس په پاسني سوات کې شپږ زره کوره په دوی پورې اړه لري، چې د (۱۲۸۰هـ) په شاوخوا کې ددغې کورنۍ مشر صحبت خان نومېده او بل ځای حیات خان وایي، چې خان کجو د شېرشاه معاصر و، چې دغه خبره هم سمه ښکاري، نو دغه مشهور کاجو یا کجو خان د پښتنو یو خورا نومیالی مشر و، لکه چې شیخ ملي د علم څښتن و او دده یو تاریخي کتاب راوړتېي لیدلی او موندلی و، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او ښایي چې د برېتانیا په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راوړتېي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع شوي او اکثر د لندن په موزیمونو کې خوندي دي. وایي چې خان کجو په خپل عصر کې تر ټولو لوی او مقتدر او غښتلی ملک و او هغه جنګ چې په شیخ ټپور (زاړه نوښار) کې واقع شوی و، خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کجو يې قايد و او په پښتنو کې تر شيخ ملي او شيخ احمد وروسته خان کجو ډېر شهرت پيدا کړی و.

که څه هم د خان کجو کتاب موږ نه دی ليدلی، خو دومره ويلای شو چې دا کتاب به د شيخ ملي د (دفتر) په ډول يو تاريخي او قانوني کتاب و، چې د خان کجو له خوا د (دفتر) د تکميل لپاره ليکل شوی او د پښتو ژبې يو تاريخي او قانوني منثور اثر دی.

خان کجو د ټولو خښي، محمدزيو، اتمان خېلو، ګدون او ترکلاڼو قبايلو مشر و او د شيخ ټپور په جنګ کې يو لک زلمي له دغو قبيلو څخه پر (۹۵۷هـ) حاضر کړي وو او تر دې دمخه پر (۹۲۳هـ) کال دوی باجوړ او د يوسفزو اوسنۍ سيمه ټوله نيولې وه او دلازاک يې له دغو سيمو څخه ايستلي او د شيخ ملي قوانين يې د ځمکو په وېش کې جاري کړي وو.

د خان کجو قبر تراوسه هم د سوابۍ او مردان ترمنځ پر يوه لويه غونډۍ چې په سرميره کې پرته ده او کجو غونډۍ يې بولي له (شاه منصور) څخه شپږ ميله لرې واقع ده او خلک يې اوس ګجوخان بابا يا ګجوان تلفظ کوي او دا د يوسفزو د سيمې ډېر مشهور زيارت ګڼل کېږي. وايي چې د ګجوخان کورنۍ د بېزاد خېلو له فرعي قبيلې څخه وه او دده اولاد تراوسه هم په (کلابټ) کې شته او د پلار نوم يې قره خان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګجوخان يا کجوخان پر وخت چې کوم جنګونه د پښتنو قبايلو په منځ کې شوي دي، دا ښکاره کوي چې د شيخ ملي د سوله ييز تحريک، روغې او سمې غږ غلی شوی او د يوسفزو او دلازاکو او غوريا خېلو ترمنځ د روغې او مينې پر ځای جګړې لويدلې وې.

دلته نو مورږ د شيخ ملي موثر او مصلح شخصيت، د خان کجو له ځوازې حربي او خاني شخصيت څخه بېلولای شو.

د پورته يادو شويو اثارو ترڅنګ مورخانو د شيخ قاسم د (تذکرة الاوليا) يادونه هم کړې ده. چې په دې اثر کې هم د صوفيانو او اولياوو احوال ثبت شوي، خو په خواشينۍ سره چې ددې اثر متن هم تراوسه نه دی ترلاسه شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي لنډيز

د لاسته راغلو اثارو له مخې په لرغونې ادبي دوره کې نظم تر نثر پخوانی دی. نه يوازې په پښتو، بلکې د نړۍ په اکثرو ژبو کې همدا حال دی چې د منظومو ادبي اثارو لرغونوالی يې تر نثري اثارو زيات دی، ددې علت دادی چې نظم په حافظه کې پاتې کېږي، سينه په سينه او خوله په خوله له يوه پښت څخه بل ته لېږدول کېږي. د پښتو منظوم اثر نمونه (۱۳۹هـ) او د نثر بېلګه يې تر (۶۱۲هـ) کال پورې رسي.

پښتو کې د دوو ډولو نثري اثارو يادونه شوې ده، يو هغه اثار دي چې يوازې نومونه يې د نورو اثارو په مرسته تر موږه رارسېدلي، خو په خپله د اثارو بېلګه او متن يې په لاس کې نه شته، لکه (د سالو وږمه) چې تر (تذکرة الاوليا) دمخه ليکل شوې، خو اوس يې متن زموږ په لاس کې نه شته. بل هغه ډول اثار دي چې د هغو يو څه بېلګې هم ترلاسه شوي لکه د سليمان ماکو تذکرة الاوليا. تر تذکرة الاوليا وروسته هم د ځينو نثري اثارو يادونه شوې لکه د محمد البستي (تاريخ سوري)، د احمد بن سعد لودي (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي)، د شيخ کټه (لرغوني پښتانه)، د شيخ ملي (دفتر) او ځينې نور چې متنونه يې لاسته نه دي راغلي، خو د همدې اثارو په برکت د پښتو ادب د لرغونې دورې يو شمېر منظوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثار او د شاعرانو احوال تر موږه رارسېدلي دي. خو د نثر برخه چې يو څه متن يې په لاس کې شته هغه د سليمان ماکو تذکره ده.

د سليمان ماکو تذکره پر دوو برخو مشتمله ده؛ د ليکوال خپله وينا چې په نثر ده او په اثر کې د معرفي شويو شاعرانو د کلام برخې چې په نظم دي. دواړه برخې يې د لرغونې دورې خپل رنګ او خپل خپل خوند لري. د سليمان ماکو نثر کې پر پښتو کلمو سربېره چې د متن اصلي او اساسي برخه جوړوي، دري او عربي کلمې هم کارېدلې دي. دا نثر له عادي محاورې سره ځنګ په ځنګ روان دی. ګرامري جوړښت يې د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره څه ناڅه توپير لري، ځينې داسې متروکې کلمې هم په کې کارېدلې چې اوس په پښتو محاوره او يا هم ليکنۍ ژبه کې نه کارول کېږي.

د سليمان ماکو تذکره موږ په دې باوري کوي چې دغه مهال په پښتنو کې د دغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه يې ځينو غوښتل چې د دې ژبې د شاعرانو ويناوې او اصول راټول کړي.

پښتو ادبپوهان د تذکرة الاولیا اهميت او ارزښت ته په کتو سره وايي:

۱) په دغو لاس ته راغلو پاڼو کې د پښتو ډېر زاړه اشعار خوندي شوي دي، که چېرې دغه پاڼې نه وای ترلاسه شوې، نو به موږ له دغو اشعارو ناخبره وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دې پاڼو کې د پښتو د څلورو تنو پخوانيو ويناوالو: شيخ بيټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي اشعار او لږ احوال خوندي دي.

۳) د همدې پاڼو له لارې تر ټولو لرغونې لاس ته راغلی پښتو نثر تر موږه رارسي او هم د اوومې پېړۍ په لومړيو وختونو کې د پښتو يو تکړه ليکوال او مورخ موږ ته راپېژني چې هغه خپله ددې تذکرې ليکوال سليمان ماکو سابزی دی.

۴) په اوومه هجري پېړۍ کې د پښتو تذکرة الاوليا ليکل موږ په دې باوري کوي، چې دغه مهال په پښتنو کې ددغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه ځينو يې غوښتل چې ددې ژبې د شاعرانو ويناوې او احوال راټول کړي.

د پښتو ژبې پخواني ليکوال سليمان ماکو د خپل اسلامي او ديني ذهنيت او د هغه زمان د مسلطو فکري او فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې د هغو پښتنو اولياوو احوال راټول کړي، چې دده په قول يې ويناوې (اشعار) پربښې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي پوښتنې

- د هغو منثورو اثارو نومونه واخلئ چې د نورو اثارو له مخې يې نومونه تر موږ رارسېدلي خو متنونه يې نه دي ترلاسه شوي.
- د پښتو د نثر تاريخ کومې پېړۍ ته رسي؟
- په تذکرة الاوليا کې د پخوانيو نثرونو بېلګې ولې نه شته؟
- تذکرة الاوليا چا ليکلی، ارزښت او اهميت يې په ګوته کړئ؟
- په تذکرة الاوليا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د تذکرة الاوليا د ګرامري جوړښت سکښت وشنئ!
- د پښتو د لاسته راغلي نظم او نثر د بېلګو ترمنځ څومره واټن موجود دی، علت يې څه دی؟
- د نړۍ په اکثرو ژبو کې ولې د نظم بېلګې تر نثر پخوانی دي؟
- د سليمان ماکو پر تذکرة الاوليا د کومو ژبو لغوي اغېز ښکاري؟
- د سليمان ماکو تذکرة الاوليا پر څو غټو برخو وېشلای شو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبياتو لغوي شننه

په پښتو لرغونې شاعرۍ او ادبياتو کې ځينې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس يا نه استعمالېږي يا په هغه مانا نه کارول کېږي او يا په لږ تغير سره کارول کېږي، د ژبې تحول تاريخ دا په ډاګه کوي چې په هره ژبه کې دا ډول ادلون بدلون يو طبيعي بهير دی او په ژبو کې دا ډول بدلون پېښېږي، په پښتو لرغونې شاعرۍ او په مجموعي ډول په ټوله ژبه کې دا ډول تغيرات يو طبيعي حالت دی. ياده دوره کې د امير کروړ په شعر، د ابو هاشم سرواني په ژباړه، د شيخ اسمعيل او خرښبون په نارو، د شيخ رضی لودي او نصر لودي په پاړکو، د سلطان بهلول او خليل خان نيازي په ثلوريزو، د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصيدو د شيخ متي، بابا هوتک، ملکيار غرشين په شعرونو، د زرغونې کاکړ په حکايت، د شيخ تيمن، شيخ عيسی مشواني او په مجموعي ډول د لرغونې دورې د ټولو شاعرانو په کلام کې ځينې داسې کلمې کارېدلي چې زړه ريښه لري، سوچه پښتو کلمې دي، هغوی هم کارولي او اوس هم کارېږي او يو کم شمېر يې بيا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې هغوی کارولي خو اوس د ژبې د کارونې له دورانه غورځېدلي دي. یانې متروکي شوي دي. که څه هم موږ د هر شاعر د کلام په لغوي شننه کې ورته نغوته کړې خو دلته غواړو د موضوع د لا روښانتیا لپاره دې دواړو ډولونو ته یو ځل بیا نغوته وکړو او ددې کلمو یو عمومي جاج واخلو.

دلته لومړی متروکو کلمو ته نغوته کوو او بیا هغو کلمو ته چې پخوا کارول شوي او اوس هم کارېدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متروکې کلمې

متروکې کلمې په ژبه کې هغو کلمو ته ویل کېږي چې پخوا په ژبه کې کارېدلې دي، خو اوس په ژبه کې نه کارېږي، یا پرېښودل شوي وي او د استعمال له دورانه غورځېدلي وي، ځای یې نورو کلمو نیولی وي او یا هم په کې زیات شکلي بدلون راغلی وي، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم دا ډول کلمې شته چې دلته به یې د ځینو یادونه وکړو. دا کلمې د بېلابېلو شاعرانو په کلام کې راغلي دي.

- د امیر کروړ په ویاړنه کې. من (زړه، اراده) (غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې). په دې مانا چې د زړه، ارادې، عزم او هوډ غشی مې پر دښمنو باندې لګي.
- میرځمن: دښمن
- ژوبله: جنګ
- اودوم: چاره، علاج
- خول: تاج
- دښن: دښمن: (ډاري دښن راځخه)
- زړن: زړور: (رپي زړن راځخه)
- مخسور: بری، سرخرويي
- بامم: تربیه کوم: (دوی په ډاډینه ښه بامم.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هاشم ابن زيد سرواني په شعر کې بيا (خړو) (بدی) په مانا دی چې اوس متروکه ده او همدارنګه (سونې) د (دروغو) مانا لري چې اوس په دې بڼه په ژبه کې نه کارول کېږي.

د شيخ رضی لودي په پاړکي کې بيا (کوراوه) کلمه چې د (باطلولو) مانا لري، اوس متروکه ده، رغا (بېزاری) چې اوس په دې مانا نه کارېږي، (ورځ لوی) د (قيامت ورځې) په مانا اوس په دې بڼه نه شته خو (لويه ورځ) اوس هم د قيامت په مانا په ولس کې کارېږي.

د نصر لودي په شعر کې بيا (دښن) د (دښمن) په مانا او (توراوه) د تورپورې کولو يا تهمت تړلو په مانا راغلي چې اوس په ژبه کې په دې بڼه نه کارېږي.

د اسمعيل په شعر کې (کتهاره) کلمه چې (د تورې) مانا ورکوي اوس متروکه ده، په بل شعر کې يې بيا (کرغه) چې (توره او وچه ځمکه) مانا لري، اوس متروکه ده، او همدارنګه (برغې) کلمه چې د (ګټې، مقصد او نفعې) مانا لري، اوس نه کارول کېږي، (يانه) د (سفر) په مانا او (ځوری) د (سفرخرځ) په مانا د خرښبون په شعر کې متروکې کلمې دي. (سخ) چې د (خوښي او نېک فال) مانا ښندي، هم اوس په ژبه کې نه کارېږي.

د شيخ اسعد سوري په شعر کې: (زمولوي)، (مړاوي کول) اوس ډېره نه کارول کېږي.

- اوکوبه (شان او شوکت، دبدبه) (له اکوبه به يې ډاري تېروجبار) يانې له شان شوکت او دبدبې څخه ډېر زورور هم ډارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- تېرو (تېرى) ژوبلورو (جنګي ،سپاهي)، ويرژلو (غمجن)، ژړاژړ (شور و فرياد)، ورتړ ورتړ (د ژړا حال)، شنار (ظلم) ترار (مضطرب)، نمنځى چار (زاهد او عابد)، سما(سم، اصلاح، عدالت)، ببړۍ (زولانه)، څوار (صبر) تور نمري (توركالي)، لي (لولي)، زرغا (شينوالى)، سوړار يا سوراړ (وچه او توده دښته) او ځينې نورې داسې كلمې دي چې اوس په ژبه كې نه كارول كېږي او يا هم په لږ و ډېر تغير كارول كېږي، يانې دا چې پخوانې شكلونه يې اوس متروک شوي دي.
- د شيخ تيمنن په شعر كې بيا (نول) د (پرېشانۍ) په مانا اوس معمول نه دى.

د ښكارندوى غوري په قصيده كې بيا اشلكونه (د شعرونو په مانا كارول شوې) خو اوس په دې مانا نه كارول كېږي او د ژبې له دورانه غورځېدلي دي.

- ايلايي: ښكارندوى د (طاعت او تابعيت) په مانا كارولې، خو اوس په دې بڼه نه كارول كېږي. البته (ايل) كولو يا حصارولو مصدر يا ريښه اوس هم په ژبه كې شته، (ببل يې كړه ايل يې كړه)، د انګرېزي ښكېلاک يو سياسي فورمول هم و، چې پښتو كې يې مانا په دې شكل راوړې ده.
- ايږ يا ايږونه: د ببړۍ يا كښتۍ په مانا راوړې چې اوس په ژبه كې نه كارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بربڼ: د (پورته باغ) په مانا اوس ډېره معمول نه ده، خو که پورته یا کښته دوه باغونه وي، لر یا بر باغ یا لر او بر بڼ له استعماله لرې نه بربښي، (لر) او (بر) او همدا راز (بڼ) کلمې اوس هم په جلا جلا ډول په ورځنۍ محاوره کې کارېږي.
- خونولیه (نثارول)، اورو (وریځ) اوس نه کارول کېږي.
- بریځر: چې د (غرمې) په مفهوم راغلی، هم اوس نه کارول کېږي.
- برمل: د ماسپښین مانا لري خو اوس یې کارونه نه شته.
- بودتون: د بتانو ځای چې اوس یې ځای پارسي بتکدې نیولی، د تون له روستاړي سره اوس نورې ګڼې کلمې نښلول شوي، لکه پوهنتون، روغتون، روزنتون ، بڼ (سیال) مانا ښندي دغه راز په ټولیز ډول د لرغونو دورې د شاعرانو په شعرونو کې ، ترمل (ماښام)، ترپلل (تښتېدل)، ټیکاونه (راحت، ارام)، ټیکنه (عدالت، انصاف)، جنډي (ګلونه)، جاندم (دوزخ)، جاجي (فکر کوي)، چنډي (شاعر)، چوڼي (بلبل)، ثورنګ (ټپي)، ځری (استازی)، ځغلا (تېښته)، خونول (شیندل، تیت)، خړ (بد)، ختې (جامې)، روده (لاره)، رپ (رپېدل) روغی (سلامتي)، رامشت (ساز او سرود)، رغا (بېزاري)، رېل (پېرزوینه)، زمولوي (مړاوي کوي)، ژوبلور (جنګیالي، عسکر)، ژوبلله (زخمي کېدل)، ژوبله (جنګ)، سوران (توپان)، سوب (حاضر)، سوبمن (فاتح)، ستایوال (ستایونکی)، سکڼي (پرې کوي)، سار (ساری، مثال)، سینګړونه (ډبرین، ډبریز)، سال (میده شګه)، سادین (شودیاره ځمکه)، سور (خوښي)، سود (ډاډ، اطمینان)، شڼ (مست)، شڼا (مستي)، ښکلل (سینګارول)،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښهانه (ښېګڼه)، غوړن (خبر)، کړونګی (ابشار)، ګاڼل (د زېوراتو بندول)، لته (سیمه) ، لرمل (مازیګر)، ملونه (ملګري)، مخسور (بریالیتوب)، ملا (ملګرتیا)، نېز (سېلاب)، نمنځ (احترام، ستاینه)، ناره (د شعر یو ډول)، نغوړېده شي (واورېدل شي)، نومړ (نوموړی)، نمزدک (جومات)، ویرژلی (غمځپلی)، ودنه (روزنه، پرمختګ)، وړانګن (وړانګې لرونکی) او ځینې نورې هغه کلمې دي چې اوس په پښتو کې په دې بڼه او شکل یا ډېرې نه کارول کېږي او ځینې هم یې هېڅ نه کارېږي. البته ددې کلمو ریښه اوس هم په پښتو کې شته او نورې کلمې ورڅخه رغېدلې دي او یا یې هم په اصلي حالت کې یو څه بدلون راغلی دی.

ددې ترڅنګ ځینې داسې کلمې هم شته چې ریښه یې ډېره پخوانۍ ده، پخوا په لرغوني ادب کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل، همغه مانا او په ځینو برخو کې په ډېر کم مانیز او لفظي تغیر سره په ژبه کې کارول کېږي، دېته پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې وایو او دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په پښتو لرغوني ادب کې ګڼ شمېر سوچه پښتو کلمې کارېدلي چې ځینې یې متروکې شوي، خو یو زیات شمېر یې په همغه پخواني شکل او محتوا اوس هم کارول کېږي او یا هم لږ شان لفظي او مانیز بدلون په کې راغلی دی. دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو. خو دا په دې مانا نه ده چې دا ټولې هغه پښتو نږه کلمې دي چې په پښتو لرغوني ادب کې کارېدلي دي، هغه کلمې چې پخوا کارېدلې او کټ مټ په همغه شکل او همغه مانا اوس هم کارېږي، هغه په دې کلمو کې شاملې نه دي، خو دا هغه کلمې دي چې په پخوانیو ادبیاتو کې کارول شوي او په وروستیو یا اوسنیو ادبیاتو کې د بیا کارېدنې له امله یې یو ځل بیا د ژوندیو کلمو بڼه خپله کړې، چې ځینې یې دا دي:

- اوجاړ، چې اوس په لږ لفظي بدلون سره د (خراب، ړنګ او ویجاړ) په مانا کارول کېږي.

- اتل — د (پهلوان) او قهرمان په مانا
- اغېز — د تاثیر او اثر په مانا، اغېزه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزمن، اغېزناک

- ايواد — د هېواد او مملکت په مانا: هېوادنی، هېوادوال، هېوادنۍ مينه
- اوڅار — د څرګند او مشهور په مانا: څار، اوڅار، څارندوی، څارن، څارمن
- استائی — د پلاوي او نماينده په مانا: استازی، استازيتوب
- اغلې — (ښايسته): اغلې او ښاغلی، اغلې هنرمنده
- پاسوال — (ساتونکی): ستر پاسوال، مل پاسوال
- پرتمين — (د عزت خاوند): پرتمينه غونډه، پرتمين کنفرانس
- پلور — (خرڅول)، پېر (۱۵) افغانۍ، پلور (۲۰) افغانۍ
- پېر — (نوبت، مهال): په اوسني پېر کې ډېر کارونه شوني دي.
- پېرل — (اخيستل): پېرل او پلورل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګرۍ دوه برخې دي.

- تورن (تهمتي): ستا د مينې په تور تورن شوم.
- جوپه (قافله): جوبې چوپې خلک راروان دي.
- څپان (څپه): څپان، څپانده، د کونړ څپانده سيند ده.
- څنډونه (غاړې، څنډې): څنډه، د کمره څنډه
- ځغلا (تېښته): ځغاستل، تلل ځغاسته.
- ځلا (بريښېدل): د تورې ځلا، ځلا (نوم)، ځلا مجله.
- خاتيځ (لمر خاته، ختيځ): ختيځ فرهنګي ټولنه، ختيځ ښار (جلال اباد).
- درمل (علاج، دارو): اوس درملتون، درملځی.
- رپې (رپېږي): بيرغ.
- ژبور (تېز ژبی): احمد ډېر ژبور سړی دی.
- سورې (فرياد او نارې): نارې سورې وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- سين (سيند): سين، اباسين، اباسين سيلاب
- سوځند (سوځوونکی): سوځنده اورونه
- سمی (سم): سم سمکی، سمون
- سوبه (فتحه): سوبمن هم ورځخه رغېدلی دی.
- سته (اساس، تهداب، بېخ): پخه سته
- ساندې (وير ماتم): د ميندو ساندې
- شخړه (جګړه): د شخړې حل
- ښځمنې (ښځې): ښځمنې شاعرانې
- غبرګون (عکس العمل): د چټک غبرګون قطعه
- کوټ (کلا، قلعه): کوټ، بټي کوټ، کوټوال
- کهول (کورنی): کور، کهول، کهول مجله
- کړېدل (ګرځېدل، څورېدل طواف): کړېدلی، څورېدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ګواښل — (تهدیدول): ګواښ، خطر، ګواښنه
- ګروهه — (عقیده): اوس یو ځل بیا دود شوې، پوهه او ګروهه یانې علم او عقیده.
- لور — (پېرزوینه): لور، لورین، اوس ډېر کارېږي.
- لرغونی — (پخوانی): لرغونې دوره، لرغوني ادبیات.
- لمانځنه — (ستاینه): د خپلواکۍ د کلیزې لمانځنه یا نمانځنه.
- لتاړ — (خراب): په غم کې لتاړ دی.
- مراندې — (تنابونه، د زړه رګونه): د زړه مراندې مې سستې دی.
- مېشت — (پراته، ساکن): هېواد مېشتی، بهر مېشتی، کابل مېشتي، مېشتغالی (کمپ).
- منښت — (قبلول): منښت، ګرانښت.
- نېزوړی — (خاشې، خس): سېلاب وړی نېزه وړي ته هم لاس اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- نست (نابود): احمد په نست یا نشت حساب دی.
- نتلی (غمجن): اسکېرلی، نتلی، کړېدلی
- ویاړنه (فخریه): ویاړ، ویاړنه، ویاړمن.
- ویرمن (غمجن): ویرنه، ویر، ماتم، ویرمن.
- ځل رڼا: ځلېدل، نورالله ځل
- هېښېږي (حیرانېږي): هېښ حیران شوم.
- یون حرکت: حرکت، پرمخیون، لاریون (۴۳: ۱۴-۲۳)

او ځینې نورې هغه کلمې دي چې په یو څه لفظي او مانیز بدلون او په ځینو برخو کې په خپله بڼه اوس هم کارول کېږي.

پر پورتنیو یادو کلمو سربېره په سوونو او زرګونو داسې کلمې دي چې په لرغونو ادبیاتو کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل او همغه مانا کارول کېږي، چې په حقیقت کې ټوله ژبه جوړوي، خو موږ دلته یوازې ځینو متروکو کلمو او بیا هغو لرغونو کلمو ته نغوته وکړه چې پخوا کارېدلې او د زړو متنونو له ترلاسه کېدلو او کارونې وروسته یوځل بیا راژوندۍ شوي او په معاصرو متنونو او ورځنۍ محاوره کې ترې د فعالو او کارېدونکو کلمو په توګه کار اخیستل کېږي. یوازې همدې ډول کلمو ته مو نغوته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافيايي نومونه

هر هېواد لرغوني جغرافيايي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاريخ لري، هم ډېر لرغوني جغرافيايي نومونه لري. چې په بېلابېلو تاريخي متونو کې خوندي شوي دي. ((دلته غواړو د ځينو هغو مشهورو سيمو نومونه واخلو او په لنډيز سره يې معرفي کړو چې د پښتو لرغونو ادبياتو د نظم او نثر په بېلګو کې يې يادونه شوې ده:

- **بالشتان:** د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځينو مورخينو (والشتان) هم ليکلی دی.
- **مندېش:** د غزنويانو او غوريانو په وخت کې منديش مشهور ښار و، چې مشهورو تاريخ ليکونکو: بيهقي، ګرديزي او جوزجاني يې هم يادونه کړې ده.
- **د خيسار کلا:** دا کلا په (غزنوي) او (غوري) دورو کې ان د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه او په پښتو لرغونو ادبياتو کې يې يادونه راغلې ده، ممبي پورې اړه لري.
- **تمران:** د تيموري قبيلې ځای دی، چې د غور ختيځ خواته پروت و.
- **برکوشک:** ياني لوړه ماڼۍ وه چې فيروزکوه کې پرته وه.
- **وشنج:** د (ياقوت) په قول له هراته لس فرسخه لرې يو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غرجستان**: غرج یا غرجستان هغه سیمه ده چې د غور او هرات له شماله پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
- **قصدار**: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې (خخدار) بولي.
- **هلمند**: په اوستا کې د هلمند یادونه د (هیرمند) په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د (بست ښار) یې مهم دفاعي ښار و.
- **پکتیکا**: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي (هیروډوټ) (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې چې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکنې غر، د ګومل سیند او د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي، چې دلته به د ګومل د سیند په باره کې هم لږ څه معلومات وړاندې کړو.
- **ګومل سیند**: ګومل سیند د پکتیکا ولایت جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غور**: دا یو تاریخي ولایت دی، چې ډېرې دفاعي کلاګانې لري، تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.
- **هرات**: هرات د هېواد له غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واک چلولی دی.
- **بخدي (بلخ)**: د پخوانیو اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د (بیرغونو) ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. د مغلو د یرغلونو پرمهال به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر، اولان او کلات به یې تالا کول.

- تازی: د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
- توبه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
- جروم: د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه ده.
- جلدک: د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داور: هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
- دېبل: کراچۍ ته نږدې یو ښار دی
- دیراوت: د پخواني کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
- ږوب: د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
- غنډان: د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
- قصدار: په بلوچستان کې یو ښار دی
- کسي غر: د سلیمان غر
- مرغه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
- وازه خوا: د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده.))

(۳۵: ۳۳۱-۳۳۴)

او دغه راز ځینې نور جغرافیایي نومونه چې د شاعرانو د پېژندنې په برخه کې ورته پر خپل ځای اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې ځينې داسې کلمې کارېدلې چې هغه اوس په ژبه کې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې ګڼل کېږي، ددې کلمو شکل او مانا اوس بدل شوي که استعمالېږي هم نو په لږ و ډېر مانيز او شکلي بدلون سره به کارول کېږي. لکه من، بامم، مخسور، ورځ لوی، دښن، ميرخمن او ځينې نورې کلمې. دا ډول کلمې اوس په ژبه کې ډېرې معمولې نه دي او ځای يې نورو کلمو نيولی دی. دويم هغه کلمې دي چې پخوا په زړو متونو کې کارېدلې بيا له خولو څخه غورځېدلې خو کله چې زاړه متون ترلاسه شول هغه مطالعه او د ګټې وړ وګرځېدل، نو دا لغتونه هم بېرته راژوندي شول او اوس په ورځني ژوند او محاوره کې کارېږي.

دا کلمې يا نومونه دومره خواره وو چې استعمال يې په ژبه کې تر نورو ورځنيو کلمو هم زيات شو، د هغوی د ريښې له مخې نور نوي لغتونه هم جوړ شول. دا ډول لغتونه ځينو اشخاصو د خپلو کورنيو د غړو د نومونو او تخلصونو په توګه هم غوره کړي، لکه اتل، هېواد، هسک، يون، پاسوال، دريځ، څار او نورې چې له هغو څخه بيا په ترتيب سره اتلولي، اتلوال، هېوادنی، هېوادوال، لاريون، پرمخيون، ملپاسوال، سترپاسوال، دريځوال، څارندوی، څارمن او ګڼې نورې داسې کلمې جوړې شوې چې اوس زموږ په علمي، فرهنګي، سياسي، ټولنيزې او حقوقي ترمينالوژۍ کې کارول کېږي، هم د مانا له مخې خوږې دي او هم د شکل له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې، دا کار ددې سبب شو چې زموږ یوه زیاته برخه لرغونې ژبنۍ پانګه خوندي شي، دې کار سره نه یوازې دا چې هغه زره پانګه خوندي شوه، بلکې د اوسنۍ ژبې د لابډاینې سبب هم شوه، دریيمه برخه هغه کلمې دي چې پخوانۍ او اوسنۍ دوره کې په یوه شکل او یوه مانا کارېدلي او کارېږي، پر هغو ځکه دلته بحث نه کوو چې هغه کلمې له شمېره وتې دي، که زموږ ژبپوهان او ادبپوهان د پښتو د پخوانیو کلمو په مرسته نورې نوې کلمې جوړې کړي، نو هم به د ژبې پانګه زیاته شي او هم به ژبه لاپسې بډایه او خوږه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي پوښتنې

- متروکې کلمې څه ته وايي؟
- په پښتو لرغونو ادبياتو کې کومې کلمې متروکې دي؟
- کومې زړې کلمې اوس يو ځل بيا په پښتو کې کارېږي؟
- د زړو او پخوانيو کلمو بيا کارول او راژوندي کول ژبې ته څه ګټه لري؟
- په پښتو لرغونو ادبياتو کې د کومو جغرافيايي نومونو يادونه شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم خپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ژباړو او په تېره بیا د منظومو ژباړو ډېرې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، دا په دې مانا نه ده چې دا وخت به ژباړې نه وي شوي، خو دا چې تر دې دمه یې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، علت یې دادی چې زموږ ډېره پخوانۍ ادبي پانګه د زمانې ناخوالو له لاسه تروړلې ده، د زمانې د ناخوالو ترڅنګ د ژباړو د کمښت یوه وجه شاید دا هم وي چې دا وخت له نورو ژبو سره د پښتو اړیکې ډېر پراخ نه وو، کومه ژباړه چې ترلاسه شوې دا هم له دې امله وه چې یو افغان لیکوال (ابوهاشم ابن زید السرواني) له خپل وطنه د علم په لټه عراق ته تللی و او هلته یې له عراقي شاعر (محمد ابن خلاد) سره شاګردي کړې، عربي ژبه یې زده کړې او بیا یې د نوموړي شعرونه پښتو ته ترجمه کړي، چې یوه بېلګه یې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلې ده. ښه به وي چې دلته اصل شعر او ژباړه یې دواړه راوړو او بیا به یې پر بېلابېلو اړخونو خبرې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي

من كان بملك درهمين تعلمت
شفتاه انواع الكلام فقالا
وتقدم الفصحاء فاستمعوا اليه
ورايته بين الورى مختالا
لولا دراهمه اللتى فى كيسه
لرايته شر البرية حالا
ان الغنى اذا تكلم كاذبا
قالو صدقت و ما نطقت محالا
و اذا الفقير اصاب قالو لم تصب
و كذبت يا هذا و قلت ضلالا
آن الدراهم فى المواظن كلها
تكسو الرجال مهابة و جلالا
فهى اللسان لمن اراد فصاحته
و هى السلاح لمن راد قتالا

پښتو

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
درهم ژبه ده که څوك ژبور کېږي
ده وسله که څوك په کاندي قتالونه
که درهم يې ځيني ورك سي سي نتلی
بې درهمو يې وي په خړو پيژوندونه
که بډای سوني وبولي خلك وايي
دا وينا ده رښتيانيه له رښتونه
که بېوزلی ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خو سوني دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه.

ددې منظومې ژباړې د عربي او پښتو متن تر کتنې وروسته اوس لومړی راځو دې پوښتنې ته چې لومړۍ ژباړه کوم فورم لري، غواړو دې پوښتنې ته يو مناسب ځواب پيدا کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟

دې ژباړې ته د فورم له پلوه ځينو ليکوالو د (قطعې) نوم ورکړی او ځينو ورته هېڅ نوم نه دی غوره کړي. اوس راځو دېته چې دا منظومه ژباړه قطعه ده که بل فورم؟ د قطعې معمول تعريف دا دی: هغه فورم دی، چې دوه بيتونه يا څلور مسرې لري، د سر بيت يې مقفي نه وي، خو د هربيت دويمې مسرې يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري. دا فورم له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a________________

____

a________________

رديف په کې اختياري، کېدی شي ويې لري او کېدی شي ويې نه لري، په عام ډول ددې خبرې يادول هم ضروري دي چې رديف په پيل کې په عربي ژبه کې نه و، دا د عجمي شاعرانو اختراع ده چې تر قافيې وروسته يې د يوې اړتيا له مخې رديف هم رامنځته کړ. دې منظومې ژباړې ته چې موږ ګورو، نو سربيت يې په عربي ژبه کې مقفی نه دی، يانې مطلع نه لري. خو په پښتو کې بيا مقفی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري (وینه او درهمونه) یې د قافیې کلمې دي (نه، نه) یې مشترک غږونه دي. د نورو بیتونو د دویمو مسرو قافیه یې د سر بیت د دویمې مسرې یا مقفی بیت قافیه تعقیبوي که په عربي بڼه کې یې د بیتونو شمېر یې دوه وای، یانې ټولې ځلور مسرې یې درلودلای او ټوله موضوع یې په همدې دوو بیتونو کې خلاصه کړې وای، نو بیا په پوره ډول د قطعې په چوکاټ کې راتله خو اوس چې په عربي بڼه کې هم د بیتونو د شمېر له مخې د قطعې تر حدودو اوړي او د غزل چوکاټ ته داخلېږي، نو په عربي کې هم ورته قطعه نه شو ویلای، بلکې د غزل حدودو ته داخلېږي. ځینو لیکوالو دې ډول فورم ته یې مطلع غزل ویلی چې یوازې د سر بیت یې مقفی نه دی، خو نور ټول د غزل چوکاټ تعقیبوي.

او که پښتو متن کې د سر بیت مقفی وګڼل شي، نو بیا خو تر ډېره د غزل قوانین پرې تطبیقېږي، خو د غزل د فورم له مخې دلته هم یو څه عیبونه په کې لیدل کېږي.

څرنګه چې د غزل د فورم هر بیت یوه مستقله مانا لري، خو دلته ددې ژباړې بیتونه یو بل سره د مانا له پلوه تر یوه حده تړلي ښکاري، ټول بیتونه یوه واحده اخلاقي موضوع تعقیبوي او هر بیت یې لکه د غزل د نورو بیتونو په شان پوره او خپلواکه مانا نه ورکوي، البته ځینې بیتونه یې خپلواکه مانا هم ورکوي، خو ټول بیتونه یې بیا خپلواک نه دي، د محتوا له پلوه هم (غزل فورم) نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راخپلوي، البته له شکلي پلوه د نورو فورمونو په انډول غزل ته ډېر نږدې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري بښکلا

دا ژباړه هم له فني پلوه په ټول پوره او کره ده او هم د ژبني سکښت له مخې د هرې مسرې د څپو شمېر یې له بل سره مساوي دی، وزني کمی او نیمګړتیا په کې نه احساسېږي، هره مسرې یو په مساوي ډول (۱۲) څپې لري، چې دا له عربي څخه پښتو ته دراغلو اکثرو شعري فورمونو یوه ځانګړنه ده، په تېره بیا د غزل، قصیدې، قطعې، رباعي او نورو.

شاعر چې څه غوښتي هغه مطلب یې په ډېر ښه ډول افاده کړی او ژباړن هم د محتوا ټول حق ادا کړی او موضوع یې په ښه ډول انځور کړې ده. دا شعر یوه اخلاقي ښکلا لري. اخلاقي او انساني پیغامونه له عربو رانیولې تر عجمو پورې ټول یو شان دي، ان د ټولې انساني نړۍ مشترک خصوصیات ګڼل کېږي. په دې شعر کې چې کوم پیغام راغلی، د مال، متاع او پیسو اهمیت یې بیان کړی، په دې اهمیت کې هېڅ بدلون نه دی راغلی، پخوا هم ځینې خلک پیسو ته سرټیټي وو، نن هم درهمو ته سرټیټي دي. نن هم د ستېج

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریځ پر سر هغه خلک ولاړ دي چې زر لري او زور لري او پخوا هم همدا ډول خلک وو، نن هم ژبور خلک د د دوی په خدمت کې دي، د اوسني وخت په اصطلاح نننۍ رسنۍ هم چې د سلګونو ژبورو یوه مجموعه ده، د زر او زور خاوندانو په خدمت کې دي. څه چې د زور خاوندان وايي، دوی اکثره همغه خبره تائیدوي او خپروي، د زر د خاوند هر ځای اوس هم پرتم دی او ویاړمن دي، اوس هم هغه څوک چې زور او زر لري که قتل هم وکړي، څوک یې مخه نه شي نیولای، موږ یې په خپله ټولنه کې رانه مثالونه ګورو، خو که همدا خلک بیا بې زره او بې زوره شي، نو د عوامو په اصطلاح خړ غوږونه بیا ګرځي او څوک یې سلام ته علیکم هم نه وايي. په ډېرو ټولنو کې دا رواج دی چې پانګوال سړی دروغ هم ووايي، نو نور پرې د رښتیا اطلاق کوي او که خوار او غریب سړی رښتیا خبره هم وکړي، نو څوک ورته اهمیت نه ورکوي، لکه چې وايي د خوار ملا په اذان څوک روژه هم نه ماتوي. رښتیا چې درهم، زر او زور هر چاته لویه برخه ورکوي، دا شعر په حقیقت کې د درهم پر خاوندانو او د هغوی پر غوړوه مالانو یو نامستقیم انتقاد او اعتراض دی، چې د رښتیا او حقیقت پر وړاندې ولاړ دي. په دې نظم کې کومې خاصې ادبي ضایع او لفظي پېچلتیاوې، استعارې، کنایې او نادرې تشبیهګانې نه شته، خو د شعر اخلاقي پیغام دومره ښکلی او قوي دی، چې د نظم نورو برخو ته د چا ډېر پام نه کېږي. په مجموعي ډول دا ژباړه هم د ژباړې د مهارتونو، لفظونو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغام د انتقال له پلوه او د هغه وخت د ژباړې د امکاناتو له مخې خورا پوره او کره ژباړه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه

د ژبنۍ بڼکلا له مخې بڼکلې ژباړه بریښي، زیږې کلمې په کې نه شته او ان د عربي ژبې اغېزې هم پرې ډېرې کمې بریښي، یوازې، (درهم، خلق، قتالونه) په کې عربي کلمې دي، نورې ټولې نږه پښتو کلمې دي، له نن څخه (دولس سوه کاله) کاله مخکې د داسې ژباړې ترسره کوله اسانه کار نه دی، دا چې ابوهاشم سرواني عربي ژبه زده کړې وه او د ابن خلاد شاګرد و، نو پر دواړو ژبو پوره واکمن و. هر څوک چې پر دواړو ژبو حاکم وي او خپله هم شاعر وي، نو هغه د دې قدرت پیدا کوي چې داسې ژباړه وکړي. کله چې څوک له یوې بلې ژبې څخه خپلې ژبې ته ژباړه کوي، نو د لومړۍ ژبې اغېزې، په شعوري، قصدي، ناقصدي او ناشعوري ډول او یا هم د لاچارۍ له امله دویمې ژبې ته انتقالېږي، په تېره بیا که دا دواړه ژبې سره ګډه لغوي زېرمه ولري، له یوې کورنۍ څخه وي او یا هم یو واحد لیکدود تعقیبوي.

پښتو او عربي ژبې یو لیکدود تعقیبوي، که څه هم پښتو د اریایي ژبو او عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو د دیني، مذهبي، اقتصادي او کلتوري اغېزو له امله عربي ژبه د اسلامي نړۍ پر ټولو ژبو او په تېره بیا پر ختیزو ژبو خپل خاص تاثیرات لري. ټول دیني او مذهبي مصطلحات له عربي ژبې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې ژبو تـه تللي او ډېرو کلمـو تـه يې انـډول هم ناشـونی برېښـي، سرواني که څه هم ده عربي چاپېريال کې ډېر وخت تېر کړی و ، عربي ژبـه يې ښـه زده وه او طبيعـي خبـره وه چې پـه داسـې يـو حالـت کـې ضرور د لومړۍ ژبې د ژبـاړې اغېـز ښـکاري، خو سـرواني لـه (دريـو عربي) کلمو پرته چې هغه هم يو يې خاص نـوم (درهم) و چې د هغـه ژبـاړه ممکنـه نـه وه، پـه حقيقـت کـې يـوازې دوه کلمـې (قتالونـه) او (خلق) کـارولې چې (قتـال) تـه يـې هـم د جمعـې مغفـن حالـت ورکـړی (ونه) يې ورسره يوځای کړي. (خلق) هم تر ډېره د (خلک) په بڼه کارول کېږي، (خاوند) له دري سره ګډه کلمه ده، نورې نو ټولې پښـتو کلمـې دي. چې دا ټولې سره راټولې کړو او له پښـتو کلمـو سـره يـې پرتلـه کړو ، نو يوه (سلنه) کلمې هم نه جوړوي. په دې مانا چې د سـرواني دا نظم په نړه پښتو ژباړل شوی. د سرواني دې ژباړې تـه پـه کتـو سـره سړی داسې نتيجه اخيستلای شي چې دده لـه خـوا نـور ژبـاړل شـوي شعرونه به هم همدا ډول و او دا د ژبـاړو او بيـا هـم د منظومـو ژبـاړو په تاريخ کې يو بې سارى عمل او مثال دی چې يو څوک دې له نړدې ژبو څخه ژباړه هم وکړي او د هغـو د لغتونـو لـه کـارونې دې هـم ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز

په لرغونې ادبي دوره کې موږ تر دې دمه دوه منظومې ژباړې لرو: يوه هم د ابو هاشم ابن زيد السرواني منظومه ژباړه ده او بله د زرغونې کاکړې منظوم حکايت دی چې د شيخ سعدي له بوستانه يې راژباړلی دی. پښتو لومړنۍ منظومه ژباړه خورا خوږه، روانه او له پيغامه ډکه ده. دا منظومه ډېر ښه اخلاقي پيغام لري، ناظم پر ژباړه او دواړو ژبو (عربي او پښتو) پوره واکمن دی. په دې منظومه ژباړه کې د نورو ژبو (د عربي او دري) کلمې په نشت حساب دي، عربي کلمې له (درهم) پرته ټولې دوه (قتال) او (خلق) دي چې خلق لغت هم په اوسني مغفن شکل کې د (خلک) په بڼه افاده کېږي او ډېر زيات افغاني شوی ګڼل کېږي. (خاوند) له دري څخه مشترک لغت دی. دا لومړنۍ منظومه ژباړه په ټوليز ډول په نږه پښتو ترسره شوې او عربي کلمې په کې سلنه نه جوړوي. له دې ژپاړې څخه ښکاري چې ابو هاشم سرواني نه يوازې يو ښه ناظم او ژباړن و، يو ښه شاعر هم ګڼل کېدی شي، ځکه چې په دې ژباړه کې يې هم شعري استعداد، قريحه او د کلام قوت په ښه ډول معلومېدی شي. د فورم له پلوه دا نظم په عربي متن کې له بې مطلعې غزل سره سمون خوري خو په پښتنو منظومه ژباړه کې تر ډېره حده پرې د غزل فورم زيات خصوصيات تطبيقېږي.

په ټولنيز ډول دا ژباړه د پيغام د انتقال، ژبني جوړښت، د نظم د سليسوالي او نورو مزاياوو له امله يوه ښه، پوره، کره او په معيار برابره منظومه ژباړه ګڼل کېږي. که ددې شاعر، ناظم او ژباړن نورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظومې ژباړې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې لا ښایسته شوې وای.

د اتم څپرکي پوښتنې

- **په پښتو کې لومړنۍ منظومه ژباړه د چا له خوا ترسره شوې ده؟**
- **په پښتو کې دویمه منظومه ژباړه په کوم فورم کې او د چا له خوا ترسره شوې ده؟**
- **په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي ژبې تاثیرات څومره دي؟**
- **ولې په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي او نورو ژبو اغېز کم لیدل کېږي.**
- **لومړنۍ منظومه ژباړه په کوم فورم کې نظم شوې؟ د هنري ښکلا او اخلاقي پیغام ه باب یې رڼا واچوئ؟**

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې

مشاعره په ادبیاتو کې هغه عمل ته ویل کېږي چې د دوو او یا زیاتو شاعرانو له مشترک عمل څخه رامنځته شي. لکه څنګه چې مناظره، مناقشه، مفاهمه، مباحثه یا خبرې اترې د یوه شخص له خوا نه ترسره کېږي، بلکې بل لورى، همکار، ملګرى او یا مخالف هم لري، دغسې مشاعره هم هغه عمل ته ویل کېږي چې پر یوه وخت یا مهال یا هم په بېلابېلو وختونو کې د څو تنو شاعرانو له خوا رامنځته شوي وي. مشاعرې هم پر څو برخو وېشل کېږي: مقیده یا طرحي مشاعره چې شاعران په کې د یوه شاعر یوه مسره یا بیت د نورو مخې ته ږدي او نور شاعران بیا همغه بیت، وزن او هنګ تعقیبوي. یانې د همغه بیت په اقتفا یا پلوۍ شعرونه وایي. ازاده مشاعره چې د یوې محتوا په مناسبت او یا هم له کوم مناسبت پرته جوړېږي او شاعران په کې په ازادانه توګه ګډون کوي او خپل کلام اوروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول مشاعرې په پښتو لرغونو ادبیاتو او بیا راوروسته کلاسیکه دوره کې هم شته، په معاصره دوره کې یې خو شمېر تر حسابه تېر دی او اوس هم دا لړۍ لا پسې دوام لري.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه درې داسې مشاعرې یا منظومې مباحثې لرو چې شاعرانو یا ناظمانو یو بل ته په نظم کې خپل پیغام رسولی دی. کهددې شعرونو لومړنۍ برخه نه وای نو دویمه نه رامنځته کېدله، دا ډول شعرونه یو بل سره تړلي دي. حتمي نه ده چې د پوره او کره مشاعرې اطلاق پرې وشي، خو که موږ په پښتو کې د مشاعرې څرک لګوو، دا ډول لومړنۍ مشاعرې، منظومې مباحثې او یا هم منظومې محتوایي مناقشې له یاده نه شو ایستلای. دا مقیدې مشاعرې نه دي او لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په اوسنیو معیارونو ورته پوره او کره مشاعرې هم نه شو ویلی، خو که د مشاعرو په باب بحث کېږي، نو دا یې لومړی لاسته راغلې بېلګې ګڼل کېدی شي. دلته به دې دول مشاعرو ته په لنډیز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

لکه څنګه چې مو د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پېژندنه کې وویل، دواړه د لودي کورنۍ غړي او یو د بل د تره زامن کېږي، پتې خزانې د دغو دوو تره زامنو دوه بېلابېل پارکي خوندي کړي دي. په دې کې لومړی پارکی د شیخ رضی لودي دی چې د کسي له غره څخه یې ملتان کې د خپل اکا زوی (نصر لودي) ته استولی او دویم پارکی یې د نصر لودي دی چې هغه ببرته دده په ځواب کې ورلېږلی دی.

د شیخ رضی پارکی دادی:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمونږ وکوراوه
مونږ رونبلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رښا وه
لودي ستا په نامه سپک شو که هر څو مو درناوه
نصره نه مو یې له کهاله لودي نه یې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه دور ځلوی په رغاوه.

د نصر لودي پارکی:

د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې تورا کړي که ملحد یم د دښنه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اسلامه نه ترپلمه توړانو ښځه په ترپله یم
ګروه مې هغه لرغوني دي اوس هم کروړ په لرغونه یم
د لودي زوی سنتي یم د حمید له لوړ کهاله یم
تورانې دښن چې وايي زه له ګروهه په اړه یم
دا يې تور تاسې دروهوي زه مومن ستاسې په تله
یم
د دښنو ویناوې مه غږه زه لودي یمه څو زه یم.

دا دواړه نظمونه یو بل ته د مشاعرې، مناظرې، مفاهمې او مباحثې په بڼه وړاندې شوي دي. په نظمونو کې نصر لودي د شیخ رضی لودي شکونو، نیوکو او اعتراضونو ته ځوابونه ویلي او د ځان سپیناوی يې هم کړی دی.

په دې سوال او ځواب کې د څلورمې هجري پېړۍ پرمهال د پښتو نظم څرنګوالی په ګوته کېږي، د هنري ارزښتونو کچه څرګندېږي. د ژبې څرنګوالی ورڅخه ښکاري، پر نظم او شعر باندې واکمنه مذهبي فضا څرګندېږي.

له دې پاړکو یا مشاعرو څخه دا ښکاري چې دا مهال پښتو شاعري د عوامو او خواصو پر ذهن واکمنه وه، مذهبي مبلغینو او د وخت واکمنو شعر یا نظم د خپل پیغام د لېږد او افادې لپاره تر ټولو ښه وسیله ګڼله او د زړه غوټه يې د نظم په چوکاټ کې اوراوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې همدا خبرې په یوه نثري لیک کې سره تبادله شوې وای، دومره خوند به یې نه و، نه به یې پر یوه بل دومره تاثیر ښندلی و او نه به تر موږه پورې رارسېدلی و.

که چېرې شیخ رضی لودي د خپلو مذهبي احساساتو تر تاثیر لاندې نه وای راغلی، نو دا نظم یې نه شو لیکلی او بیا که چېرې ده خپل دا نظم د نصر لودي د عملونو پر وړاندې هغه ته د یوه غبرګون په توګه نه وای ورلېږلی، نو نصر لودي هم هغه نظم هېڅکله نه لیکه چې د شیخ رضی لودي د نظم په ځواب کې لیکلی و. دا د نظم په بڼه د مذهبي عقایدو د ملاتړ لپاره دفاعي څرګندونې دي. په پښتو کې یې له لومړنیو مشاعرو، نظمي مباحثو او یا هم مناقشو څخه ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسمعیل او خربنبون

د شیخ اسمعیل او خربنبون د کورنیو اړیکو په باب مو دمخه د هغوی د پېژندنې په برخه کې بحث وکړ، نه غواړو هغه بیا تکرار کړو. کله چې خربنبون له کوره په وتو شو او د سفر لاره یې ونیوه، نو د شیخ اسمعیل له خولې ورپسې دا سوې نارې ووتې:

کـه یـون دی یون دی مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه ځــــي خربنـــبون دی
کـــــه وروره وروره خربنـــــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې زمــا ویــر تــه ګــوره
چــې ځـې مــرغې له تـــورې کرغـــې لـــه
هـــمزولـــي پــاتـــه ځــې څــه برغـــې لـــه
د خـــــدای دپــاره خربنــــبون پــــاره
چــې هـېر مو نه کړې زمــــورږ کهــــول واړه
زړه مـــې ویــلـېږي یـــار مـــې بېلېـــږي
بـېلتــون یــې اور دی ځـــان پـــه ســـوځېږي.

کله چې خربنبون د اسمعیل دا سوې ساندې واورېدې، نو د هغه پر زړه یې هم تاثیر وکړ او په خپله یوه بله ناره یا نظم کې یې د هغه درد ته داسې ځواب ورکړ:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نــه پــوهېږم چــې بــه څــه پــېښ وي پــه وړانـدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه سترګې مې په وينو دې ژړاندې
اسمعيله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خرښبون بيا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بيا نه ستا يادی کئ
په چړو د وير به پرې سي دزړه مراندې
ځمه ځمه چې اوږد يون مې دی و مخ ته
ديا نه څوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې ياد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

دې سوال او ځواب ته چې ګورو، نو موږ ته په لرغوني ادبي دوره کې د لومړنۍ مشاعرې څرکونه راپه ګوته کوي. اوس هم داسې شاعران ډېر دي چې يو بل ته يې پيغام په نظم کې ويلای او ځواب يې هم په نظم کې ترلاسه کړی دی.

په دې مشاعره يا نظمي مباحثه کې د سفر مجبوريتونه، د بېلتون درد، سوز، خپګان او يو بل سره د نږدې دوستانو يا هم ورونو مينه او خواخوږي څرګنده شوې ده. که اسمعيل بابا د خرښبون په فراق کې خپلې نارې په نظم کې نه وای ويلې او خرښبون بيا دا نارې نه وای اورېدلې او يا يې پرې تاثير نه وای کړی، نو پوره باور دی چې هغه هم ورته په نظم کې ځواب نه وايه، همدې حالت د يوې مشاعرې يا نظمي مباحثې بڼه خپله کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازی او سلطان بهلول لودي

خلیل خان نیازی د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر و، دوی دواړو یو بل ته د (رباعي) په بڼه دوه نظمونه اورولي چې دا هم د مشاعرې او مباحثې بڼه لري. لومړی خلیل خان نیازي سلطان بهلول لودي ته خپله رباعي داسې وویله:

خـــړې وربخـــې ژاړي لـــه پاســـه
کویلـــه ږغ کـــا بېلتـــون لـــه لاســـه
یـه هغـه لـوني ګـوهر پـه خـول سـتا
دا مرحبـا کـا سـتا زمـوږ مواسـه

وروسته بیا سلطان بهلول لودي د هغه په ځواب کې وویل:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګـوره اوربـځې د داد لــه پـــاسـه
خـول مـــې د عــدل پـه درو رون دی
جـهان بــه زیـب مـومي زما له لاسه

د خلیـل خـان نیـازي ربـاعي ددې سبب شـوه چې سـلطان بهلـول لودي هم غبرګون وښیي او دا غبرګون هم په همغه بڼه او همغه فورم کې څرګند کړي چې خلیـل خـان نیـازي څرګنـد کـړی و، نـو دا دواړه څلـوریزې هـم یـو بـل سره اړیکـي لـري، د مبـاحثې او مشـاعرې بڼـه خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا په حقیقت کې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې درېیمه مشاعره او مباحثه ګڼل کېږي. تر دغو دوو لومړنیو څلوریزو وروسته چې په پښتو کې کومې څلوریزې یا رباعیانې ویل شوي، اکثره یې د همدې لس څپیز جوړښت تابع دي او پښتو څلوریزې تر ډېره حده همدا جوړښت او سکښت تعقیقوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نه یوازې د بېلابېلو شعري فورمونو او محتوايي فورمونو ډولونه شته، مشاعرې او مشاعرو ته ورته ادبي هڅې هم ترسره شوي. شاعرانو د نظم په چوکاټ کې یو بل ته خپل پیغام رسولی، د یوه بل سر یې خلاص کړی، د هغوی شکونه یې رفع کړي، یو بل ته یې سپیناوی کړی او ابهامات یې لرې کړي دي.

لږ تر لږه درې داسې بېلګې لرو چې د مشاعرو شکل لري. شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مشاعره یا مباحثه ، د شیخ اسمعیل او خرښبون ترمنځ لفظي مباحثه او د خلیل خان نیازي او سلطان بهلول لودي ترمنځ د څلوریزو تبادله چې یو بل ته د سوال او ځواب په بڼه دي، که ددې مباحثو یا مشاعرو لومړۍ برخه نه وای، دویمه نه شوه رامنځته کېدلای چې دې هر یو بیا خپل خپل علتونه درلودل. که موږ په پښتو ادبیاتو کې د مشاعرو څرک لګوو او تاریخي تسلسل ته ځو، نو نه شو کولای دغو دریو مشاعرو او هغو ته پر ورته بېلګو سترګې پټې کړو، البته دا په دې مانا نه ده چې دا مشاعرې د اوسني وخت له معیارونو او ډولونو سره برابرې دي او په کار هم نه ده چې د اوسنیو مشاعرو او د همغو د معیارونو له مخې دې وارزول شي.

بله جالبه خبره په دې مشاعرو کې دا ده، چې د شیخ اسمعیل نارو ته خرښبون په ناره ځواب ویلای او سلطان بهلول لودي بیا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازي رباعي ته په رباعي ځواب ویلای، نو ځکه خو د هغو ګډو خصوصیاتو لرونکي دي چې په عام ډول په مشاعرو، مناظرو او مباحثو کې کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي پوښتنې

- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مشاعرو څرك شته؟
- په لرغوني ادبي دوره کې د مشاعرو یا مباحثو علتونه څه وو؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پیغامونو د تبادلې هدف څه و او دا پیغامونه یې په کوم چوکاټ کې افاده کړل؟
- په لرغوني ادبي دوره کې څو نظمي مباحثې یا مشاعرې ترسره شوي، نومونه یې واخلئ!
- یو شاعر بل شاعر یا ناظم ته په کوم فورم کې خپل غبرګون څرګند کړی دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

په پنځم څپرکي کې مو د لرغونو ادبیاتو د نظم فورمونو یا شکلونو ته اشاره وکړه چې په هغو کې هم په ملي اوزانو کې د پښتو خپل ځانګړي فورمونه، لکه: لنډۍ، بګټۍ، نیمکۍ، کاکړۍ، چاربیتې او نور شامل وو او هم مو له عربي او نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه، لکه: غزل، قصیده، رباعي، مثنوي او نور وڅېړل. دغسې مو په لرغوني دوره کې مشاعره یا منظومه مباحثه وڅېړله، اوس غواړو په یاده دوره کې معنوي فورمونو یا شکلونو ته هم اشاره وکړو. معنوي یا محتوايي فورمونه په مانا او محتوا پورې اړه لري، په شکل پورې اړه نه لري، په هر فورم کې کېدی شي ورته مانا انتقال شي او د یوه معنوي فورم بڼه خپله کړه. البته کېدی شي فورم هم د ځینو لویو تفصیلي محتواوو په لېږد کې خپل رول ولري، خو واړه فورمونه د لنډې مانا او اوږده فورمونه د اوږدې مانا لپاره کارول کېږي د ساري په توګه په یوه قطعه یا رباعي کې موږ نه شو کولای یو اوږده تراژیکه او یا بله پېښه بیان کړو، خو غزل، قصیده او مثنوي بیا د منځنیو او اوږدو پېښو یا غمیزو د بیان لپاره په نسبي ډول ښې وسیلې دي، په تېره بیا مثنوي فورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاعر یا ناظم په کې ډېر ازاد لاس لري. د دنیا لوی او اوږده داستانونه چې په منظومو فورمونو کې راغلي اکثره یې په مثنوي فورم کې ویل شوي دي. د ارسطو له خوا دا ادبیاتو د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ چې د ادبیاتو محتوا یې ((پر غنایي، حماسي او ډراماتیکو یا تشمیلي برخو وېشلې وه)) (۱: ۱) اوس هم دا نظریه د ادبیاتو د مجموعي محتوا د ډلبندۍ له پلوه د تائید او پامور بربښي، نورو ادبپوهانو هم ځینې محتوايي فورمونو ته اشاره کړې چې له هغې جملې څخه ویاړنه، ویرنه، ستاینه، حبسیه، رثایه، خمریه (ساقینامه) او ځینې نور فورمونه دي، په پښتو کې اکثره دا ډول معنوي فورمونه شته، خو دلته موږ غواړو یوازې پر هغو محتوايي فورمونو لنډه رڼا واچوو چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې څرګندې بېلګې تر موږه رارسېدلي دي. په دې فورمونو کې ویاړنه، ویرنه، ستاینه، خمریه یا ساقینامه، شامل دي. دلته غواړو په ترتیب سره پر دې هر ډول معنوي فورم رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وياړنه يا فخريه

وياړنه يا فخريه هغه ډول شعرونو ته ويل کېږي چې په هغو کې شاعر يا ناظم خپلې سوبې، برياوې، مېړانې، تورې او اتلولۍ بيانوي او پر هغو فخر کوي، يا هم د يو بل اتل پر اتلولۍ وياړ کوي او يا په ټوله کې د خپل قوم اتلولي بيانوي او پر هغوی وياړي. کله کله ځينې خلک (حماسه) او (وياړنه) يوه له بلې سره مغالطه کوي، دواړه يو شان بولي، په داسې حال کې چې وياړنه پر خپلو کارنامو وياړېدل او حماسه د يوې جنګي پېښې کيسه ييز بيان دی. ددې لپاره چې د حماسې او وياړنې په توپير پوه شئ، ښه به وي چې دلته لومړی پر حماسې څه ناڅه رڼا واچوو:

حماسه: ((د (ح، په زور) د شجاعت او زړه ورتوب مانا لري او له ډېرو زړو او مهيجترينو ادبي انواعو څخه ګڼل کېږي. حماسه د ادبياتو په موضوعي يا معنوي ډولونو کې يو ډول دی چې د يو ملت، قوم، قبيلې او يا شخص د مېړانې، تورې کيسې او جنګي کارنامې په حکايتي او داستاني ډول بيانوي. حماسه معمولاً په مثنوي کالب کې وي.

په حماسه کې يوه اساسي موضوع د اتل ده. هره حماسه يو اتل لري. د شرقي ادبياتو مشهورې حماسې د فردوسي شاهنامه، د اسد خواسي ګرساسپنامه، د دقيقي بلخي ګشتاسپنامه، د هندوانو مهابهارت، رامايين او نورې دي. حماسه د حماسي اشعارو له مجموعې څخه جوړېږي. کېدی شي حماسه منثوره هم وي، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسدي طوسي د منظومې ګرشاسپنامې ماخذ منثوره ګرشاسپنامه وه. نو ځکه خو وايي: حماسه په لغت کې زړورتوب او د شجاعت په مانا راغلې ده او په اصطلاح کې هغو منظومو او منثورو اثارو ته وايي چې د جنګ په ميدانونو کې د سترو مېړنو او اتلانو د زړورتوب او رشادت حکايت کوي. په بل عبارت حماسه هغه وضعي اثار دي چې د يو قوم يا فرد د پهلوانيو، مېړانو، اتلوليو او افتخاراتو بيانونه لري.

د حماسو منشا لرغونې، تاريخي، ديني او د پهلوانيو داستانونه دي او يا هم تخيلي داستانونه دي، په (ادبي ډولونه) نومي کتاب کې لولو، څنګه چې حماسه د انساني ژوند د لومړنيو دورو خاطرات جوړوي، نو ځکه دا خاطرات د کيسو او شفاهي افسانو په بڼه سينه په سینه نقلېدل، تر هغې چې وليکل شول، د بېلګې په توګه د فردوسي تر زمانې پورې د رستم او سهراب داستان تدوين شوی او ليکل شوی نه و.

په پښتو کې شفاهي او هم ليکلي منظوم او منثور حماسي اثار لرو. په منثورو شفاهي حماسو کې مورږ د ادم خان او درخانۍ، موسی خان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا او نور نکلونه لرو او په ليکلو منثورو حماسي پښتو اثارو کې مورږ د محمد امين سرپربکړي (۱۱۷۴هـ. ق مړ) (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفحان) نومي اثر او همدارنګه د حافظ نورمحمد (۱۱۷۴ه. ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

زوکړی) د بریښـنا یـا خدی حماسـي اثـار یـادولای شـو، چـې دواړه منثورې حماسې دي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ادب کې (ادم خان او درخانی)، (فتح خان او رابیا) او (موسی جان او ولي جان) نکلونه حماسې دي، مګر منظومې یې نوې او تر منثورو روایاتو ډېرې وروستی دي.

بریښنا اثر: د حافظ نورمحمد دی، دی د محمد امین سرپرېکړي زوی و.

احمدشاهي شاهنامه: د حافظ ګل محمد مرغزي اثر دی.

حماسه: کېدی شي اوږده وي، کېدی شي لنډه وي. روسي او د شرقي اروپا پوهان وایي: کېدی شي حماسه وړه، منځنۍ او لویه وي.

کله کله د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم تـوپیر نـه کېږي، نـو ددې لپـاره چـې د حماسـي شعر او ویـاړنې پـه تـوپیر پـوه شو، دلتـه غواړو حماسي شعر ته هم په لنډېز سره اشاره وکړو:

حماسـي شـعر: دا اشـعار هـم د رزم و جنـګ ویـاړ، افتخـار او مبارزې او یا جنګ ته د جنګیالیو د تشویق خبرې رانغاړي، پـه بلـه وینا دا ډول اشعار په خلکو کې د مبارزې، روحیـه پیـاوړې کـوي، د ولـس د عوامـو اعتراضـونه، پرخـاش او د خلکـو جنګـي روحیـه منعکسوي. زموږ په لومړنۍ ادبي دوره کې د بابـا هوتـک، ملکیـار

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرشین او تایمني سندرې رزمي او جنګي شعرونه دي او بشپړ حماسي اشعار یې بللای شو، خو حماسې نه دي.

ویاړنه یا مفاخره په لغت کې فخر کولو، د لویۍ اظهارول، پر خپل ځان ویاړل، فخر، مباحثات او ناز ته وایي او په ادبي مباحثو کې مفاخره یا ویاړنه هغه شعر ته ویل کېږي چې شاعر په کې د خپلې کورنۍ او قبیلې افتخارات، سخاوت، شجاعت او پر نفس واکمني، د کمال تر حده په عالي قرینه ویلي دي. په شرقي ادبیاتو کې دا ډول اثار د فخریې په نامه یادېږي. ویاړنه د حماسي اشعارو په فروعاتو کې مطالعه کېږي. په پښتو کې یې نمونه د امیر کروړ شعر دی.)) (۵۲: بېلابېل)

اکثرو ادبپوهانو په پښتو کې د امیر کروړ شعر ویاړنه یا فخریه ګڼلی، خو ځینو ورته حماسي شعر هم ویلای دی. د حماسې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر موجود دی، لکه څنګه چې مو پورته حماسي شعر او حماسې ته نغوته وکړه، نو د هغو له مخې د امیر کروړ شعر په حماسي شعر کې نه راځي او حماسه خو ورته بېخي نه شو ویلای. کله چې هم د امیر کروړ شعر یا نظم له هر پلوه ارزوو، نو د ویاړنې ځانګړنې په کې زیاتې دي. د شاعر د ستاینې محور په خپله خپل ځان دی، د ویاړ ټوله پاملرنه یې د ځان پر چورلیز راځي.
زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نه شته، په هنددو سندو پر تخار و پر کابل نه شته. بل په زابل نه شته – له ما اتل نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که پر دښمنو یې د ارادې غشي ځي، پر ژوبله او مات شویو باندې یرغل کوي. که د بریو پرخول یې هسک په ویاړ او نمانځنه تاوېږي او یا یې د اس له سو ځمکه رېږدي، غرونه تاوېږي، ایوادونه ویجاړېږي، نو دا دده د تورې زور دی.

که د تورې تر شپول لاندې یې هرات او جروم دی او یا یې هم غرج و بامیان، تخار او نور تر اودې لاندې دي، یا ورځخه په مروه کې غشی ګوازرېږي، دښمن ورځخه ډارېږي، ان زړور خلک هم ورځخه رپېږي او د هریرود پر څنډو ځي نو پلن ورځخه تښتي، دا ټول دده د تورې زور دی، که بیا خپلې سوبې هم یادوي، نو پر خپلې تورې د ویاړ پر محور څرخي.

که د زرنج سوبه یادوي، نو هم په حقیقت کې خپله بریا یادوي او دا بریا بیا د خپل کهول برى هم ګڼي او د سور د کهول ویاړ هم، په پای کې د خپلې مهربانۍ او لورېینې په باب غږېږي، چې خپلو وګړو له لور پېرزوینه کوم، دوی په ډاډ سره روزم، پالنه یې کوم او د پرمختیا او ودې لارې چارې ورته برابروم، د همدې تورې مېړانې او اتلولۍ له امله دي چې وايي: پر لویو غرو مې دنیا درومي نه په ځنډ و په ټال، نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دریځ ستایوال- په ورځو څو میاشتو کال- له ما اتل نه شته.

دې کلام ته چې ګورو نو زیاته محتوایي برخه یې د خپل ځان، خپلې تورې او خپلې مېړانې پر محور راڅرخي، نو ځکه خو ورته د ویاړنې د ځانګړنو له مخې ویاړنه یا فخریه کلام ویلای شو. تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـونې دورې وروسـته پـه نـورو دورو کـې هـم فخريـه يـا ويـاړنيز شعرونه شته، خو څرنګه چې هغه زموږ د بحث موضوع نـه ده، نـو د وياړنې د يـوې عملي بېلګې پـه توګـه د اميـر کـروړ پـر همـدې يـوې وياړنې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويرنه

ويرنه هغه ډول مانيز يا محتوايي فورم دی چې شاعر په کې د خپل دوست، عزيز، اتل يا ممدوح د مړينې، غم، درد او يا هم خپل ځان، خپلې کورنۍ او بل چا په باب غم څرګند کړی وي، په لنډه مانا ويرنه پر غميزه باندې د غم او درد څرګندولو ته وايي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې دا محتوايي فورم شته چې ښه بېلګه يې د شيخ اسعد سوري هغه قصيده ده چې د محمد سوري پر مړينې يې ويلې ده. دا شعر د شکل له پلوه يوه قصيده او د محتوا له پلوه يوه ويرنه ګڼل کېږي، د مرثيې ځانګړنې هم په کې شته، ځکه چې د محمد سوري د مرګ بيان کوي. په دې ويرنه کې شاعر لومړی د فلک له چارو فرياد کوي بيا د خپل ممدوح توصيف کوي او په پای کې ورته دعا کوي او وايي چې په جنت کې دې مکان شه. شيخ اسعد سوري په پيل کې د فلک له چارو ځکه کوکارې وهي چې د سپرلي ګلان رژوي او هر غاټول چې پر بيديا وغوړېږي، هغه يې پاڼې پاڼې رژوي، همدا فلک دی چې ډېر مخونه يې په څپېړو شنه کړي او ډېر سرونه يې تر خاورو لاندې ښخ کړي دي. له ډېرو واکمنو يې د واکمنۍ تاج کښته کړی او د ډېرو ښوزلو وينې يې تويې کړي دي. له فلک څخه تر شکايت او د هغه له ظلمونو څخه تر فرياد وروسته هغه ته خطاب کوي او خپلې ګيلې مانې ورته بيانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه تـېرى څـه ظلم کاندې اى فلکه!
ستا دلاسه نه دى هـــېڅ ګل بې له خار

بيا ورته وايي چې په زړه کلک يې، پر غمجنو او ويرژلو د غم ناتارونه اوروي او دي خطابې ته په همدې ډول دوام ورکوي. فلک ته تر خطابي بيتونو او له هغه څخه تر فرياد او شکايتونو وروسته پر خپل ممدوح غم او خفګان څرګندوي او بيا فلک ته وايي.

کله غورځوې واکمن له پلازونو

کله کښېنوې په خاورو کې بادار

فلک نه بيا شکايت کوي او ورته ووايي چې نن دې يو ځل بيا زموږ پر زړونو يو غشى وويشت او په دې غشي دې په زرګونو زړونه ژوبل کړل، دې کار سره پر سوريو باندې وېر پرېوت او دا له همدې امله چې محمد سوري له دې نړۍ څخه لاړ.

د شاعر په وينا د محمد سوري پر مرګ د غور ټول خلک ويرمن شول او د ښار رڼا پرې تياره شوله، له غرونو څخه د غم اوښکې څاځي، په غرونو او رغونو کې هغه ښېرازي نه شته او نه د زرکو هغـه پخـوانى کتهـار. شـاعر د غـم، درد، فريـاد او شـکايت تـر څرګندولو وروسته خپل ممدوح ته د دعا لاسونه پورته کوي.

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه

هــم پــر تــا دې وي ډېر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصیده چې له سره تر پایه ګورو، نو په هر بیت کې یې د غم او ویر تصویرونه ښکاري، نو ځکه ورته ویرنه ویلای شو، په ځینو نورو شعرونو کې هم د غم ساندې ښکاري، خو د شیخ اسعد سوري قصیده له پیله تر پایه د غم او ویر انګازې لري.

قصیده د محتوا له پلوه له پیله په غم او فریاد پیلېږي او په پای کې په غم او دعا پایته رسېږي. نو ځکه یې د محتوا او مانا له پلوه یوه پوره ویرنه ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه

هغه ډول شعري فورم ته ویل کېږي چې شاعر په کې زیاتره د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. په ستاینه کې د بریاوو ذکر کېږي، ماتې ډېرې نه یادېږي او شاعر په کې د خپل ممدوح پر بریا د خوشالۍ اظهار کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ښکارندوی غوري قصیده د ستاینې په محتوایي فورم کې راتلای شي. دا قصیده چې د پسرلي په توصیف پیل شوې، د خپل ممدوح د بریا په توصیف پایته رسېږي. ښکارندوی به پیل کې د پسرلي یادونه کوي. د ښکارندوی غوري قصیده ټوله (۴۵) بیته لري چې د (سلطان شهاب الدین غوري) په ستاینه کې ویل شوې ده. دا قصیده په یوه پرلپسې توصیف یا تشبیب پیلېږي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه، لمنې شنې شوې
طیلسان زمرودي واغوسته غرونه

د سپرلي تر ستاینې وروسته بیا د خپل ممدوح ستاینې ته راځي او د خپل ممدوح په باب وایي لکه څنګه چې چونې د جنډیو په صفتونو نه مړېږي، زه هم د سلطان په صفتونو نه مړېږم، خپل ممدوح د (شنسب) له کوره یو راختلی لمر ګڼي او داسې یو پسرلی یې بولي چې له اوکوبه یې غرونه رغونه ودان دي. د ښندو اورویې ټول هېواد اباد کړی، له (قصداره) تر (دېبله) یې ټوله سیمه زرغون کړې ده. په زابل چې د بري پر نیلي سور شي، نو پر (لاهور) د مېړانې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګوزارونه کوي، دښمنان ددې توان نه لري چې دده مخې ته ودرېږي، دده تورې ته ډالونه تاب نه لري د اسلام د دين شهاب او د دين لمر دی، (تورستهان) يې په جهادونو رڼا او روښانه کړل، هر ځل او هر وخت چې دی پر هند و سند يرغل کوي، توره نړۍ په شهابونو باندې روښانوي. د قصيدې پيل، منځ او پای ټول په همدې ستاينو امتداد پيداکوي، بيا پای يې هم په ستاينو پای ته رسي او بيا خپل ممدوح ته دعاګانې کوي او وايي چې د دين شهابه لاره دې روښانه وي، نوم دې پر دريځ، مسجد او هرځای کې ځلانده اوسه.

ځو رانه سي ستا په توره د هند لوريه
ځو چې مات کړې له نړيه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ښتن وي
مورږ خو ستا په مرسته يونه ځو چې يونه

دا قصيده له سره تر پايه له ستاينو او صفتونو ډکه ده، نو ځکه خو ورته د ستاينه يوه ښه بېلګه ويلای شو.

البته په ښتو لرغونو ادبياتو کې ځينې نور داسې شعرونه هم شته چې څه ناڅه د ستاينې ځانګړنې لري، خو د ښکارندوی غوري دا قصيده تر ډېره حده دا ځانګړتياوې لري او په ټول يوه پوره ستاينيزه قصيده ورته ويلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساقينامه

خمريه يا ساقي نامه د شعر يو معنوي ډول دى چې د فخريه اشعارو په فروعاتو کې شامليږي، په دې ډول اشعارو کې به شاعرانو له ساقي څخه د شرابو ارزو کوله، د ساقي، جام، ګل مل او صراحي صفتونه به يې بيانول، د دنيا بې وفايي به يې ښودله او شاعرانو به دا ويل غوښتل چې د دنيا څو ورځې ژوندون بايد په خوښۍ، بزم او مينوشۍ تېر شي، دا ډول اشعار په عام ډول د مثنوي په متقارب بحر کې ويل کېدل.

د پښتو ادبياتو يو نوميالى کره کتونکى (زرين انځور) وايي: ((ساقينامه د ختيځ په شاعرۍ کې يوه په زړه بورې شاعرانه ډول دى چې د شرق ډېرو شاعرانو په کې خپله شاعرانه طبع ازمويلې ده.

د فورم يا قالب له پلوه زياتره ساقي نامې د (مثنوي) په بڼه کښل شوي، خو د ترجيح بند او ترکيب او نورو کلاسيکو شعري قالبونو په چوکاټونو کې هم د ساقينامو بېلګې شته دي.

د موضوع له پلوه زياتره (ساقينامې) د رندانه او مستانه شپېو د هيلو او يا د همدغو شپېو د انعکاس په څنګ کې د نړۍ بې وفايي او فنا او د همدې فنا د غم له امله د ساقي څنګ ته د پناه د وروړلو شېبې انځوروي.))(۳: ۲۳)

د لوى استاد عبدالحى حبيبي په وينا ((دې ډول شعرونو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بيا عجمي شاعرانو دغه ډول شعرونه ويل او په همدې تقليدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمريه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو ویل او د ساقي نامو جوړول پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل باب شوي دي.)) په پښتو کې هغه تر ټولو پخوانۍ لاس ته راغلې ساقینامه چې زموږ په واک کې ده، د زرغون خان نورزي ساقینامه ده چې ګرده (۲۹) بیته ده. زرغون خان نورزی د نوزاد له نورزو څخه و چې پر (۸۹۱هـ) کال یې هرات، خراسان او عراق ته سفرونه وکړل، کله چې شیباني خان سیستان ته ورسېد ، ده ورسره جنګونه وکړل، پر (۹۱۳هـ) کال دده پښتو دېوان بشپړ شوی و، دې دېوان درې سوه پاڼې درلودې چې یوه ساقینامه یې موږ ته رسېدلې ده، چې دلته به یې څو بیتونه وړاندې کوو:

ساقي پاڅه پیاله راکـړه مـرور یـار مـې پخـلا کـړه

اوبه تویې په لنبو کـړه اور مـې مـړ پـه دې اوبـو کـړه

زلفې تاوې د سنبل کړه پسـرلی سـو غونچـه ګـل کـا

شاعر وایي، د پسرلي وخت دی، غونچې ګلان شوي، نو ته هم د سنبل زلفې تاوې کړه، بلبلان په شور و فغان راغلي دي او پر ګلستان ګرځي راګرځي او کړېږي، زاهد له صومعې څخه ځي او له میخانې څخه شراب اخلي، نو هر سړی چې ګورې په میو مست دی او په دې پسرلي کې د ګلانو پالنه کوي، په غرو رغو کې لمبې بلې دي، مانا دا چې غاټول په کې غوړېدلي دي، ټول جهان سور او شین دی، وچ غرونه هم په ګلو پوښل شوي دي، هر سړی شور او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشالي کوي، د ياراني غوښتنه کوي. پسرلی د يارانو وخت دی او هم د پيمانې د اوچتولو مهال دی، نو بيا ساقي ته خطاب کوي چې:

نو ساقي پاڅه بهار دی   نن ژوندون سبا رفتار دی

په دې ډول د پښتو دغه تر ټولو پخوانی ساقينامه د ساقينامې ويلو ټول هغه اداب او خصوصيات رانغاړي، چې شعر پوهانو دغه ډول شعرونو ته د معيار په توګه ټاکلي دي.

ددې ساقينامې مطالعه راښيي، چې دغه وخت پښتو ادبيات د نورو شرقي ژبو ادبياتو ته ښه نږدې شوي وو.

د وياړنې، ويرنې، ستاينې او ساقينامې ترڅنګ د حماسي او مرثيه شعرونو ځينې ځانګړنې هم شته، خو داسې شعرونه په کې نه شته چې پر هغو دې د بشپړې حماسې او يوې پوره مرثيې حکم وشي. نو ځکه دلته د محتوايي فورمو پر همدغو څلورو ډولوو (وياړنې، ويرنې، ستاينې او خمريې يا ساقينامې) او د هغو پر اړوندو بېلګو بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د ځينو معنوي فورمونو بېلګې زياتې څرګندې دي، وياړنه يا فخريه چې د امير کروړ شعر يې ښه بېلګه ده، (ويرنه) چې د شيخ اسعد سوري قصيده يې ښه بېلګه ګڼلای شو، (ستاينه) چې د ښکارندوی غوري قصيده يې ښه بېلګه ده او ساقينامه چې د زرغون خان نورزي مثنوي يې څرګنده بېلګه ده. د امير کروړ د شعر محتوا پر ځان باندې د باور، ځان ستاينې او پرځان باندې د وياړ پر محور راڅرخي. شاعر پرځان فخر کوي او خپل ځان په خپله ستايي. د شيخ اسعد سوري ويرنه بيا د هغه د ممدوح، دوست او د غور واکمن (امير محمد سوري) د غمګين ژوند داستان او د هغه د پاچاهي رنګېدو ته ځانګړې شوې، چې له پيله بيا تر پايه له غمه ډکه ده او په قصيده کې يو غمګين داستان بيانوي. د ښکارندوی غوري ستاينه بيا د (سلطان شهاب الدين غوري) ستاينې ته وقف شوې او پر هند باندې د هغه د يرغل او فتحې ستايي. قصيده ټوله له ستاينې ډکه ده او د خپل ممدوح پر ستاينې راڅرخي. د زرغون نورزي ساقينامه بيا د ساقي، ميو، ميخانې، ګل ومل، پسرلي، عيش او عشرت پر چورليز راڅرخي.

د پورته معنوي فورمونو ترڅنګ د رزم او بزم او د ژوند د نورو ډګرونو په محتوااوو سمبال د ځينو نورو شعرونو بېلګې هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـوني دوره کـې محسوســې دي خـو دلتـه مـو د همـدغو څلـورو ډولونو مصنوعي فورمونو پر يادونې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي پوښتنې

- د امیر کروړ شعر د معنوي فورمونو په کوم ډول کې راځي؟
- معنوي او شکلي فورمونه یو بل سره څه ډول اړیکي لري؟
- ویرنه څه ته وایي او پښتو لرغونې ادب کې چا ویرنه ویلې ده؟
- د ویاړنې او حماسې ترمنځ څه توپیر موجود دی؟
- ستاینه کوم ډول معنوي فورم دی، په پښتو لرغوني ادب کې یې بېلګه په ګوته کړئ؟
- ساقینامه څه ډول معنوي فورم دی، پښتو کې لومړی معلومه ساقینامه چا ویلې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوولسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی

د ادبياتو يوه ځانګړنه داده چې د هغې په هنداره کې هر څه ځلېږي، په همدې خاطر ادبياتو ته د يوې ټولنې وجدان هم ويل کېږي. وجدان ورته ځکه وايي چې په ادبياتو کې دروغ نه ويل کېږي، د ادبياتو اساس پر واقعيت او رښتيا ولاړ دی. ټولنپوهان په دې نظر دي چې که غواړې د يوې ټولنې متن، بطن، زړه او ذهن مطالعه کړې او هغه وشنې، نو بايده دي چې ادبيات يې مطالعه کړې. د ادبياتو د مطالعې له لارې موږ د اړوندې ټولنې روحياتو ته ورداخلېدی شو. طبيعي خبره ده چې د هرې ټولنې په ادبياتو کې تنوع او فکري رنګارنګي موجوده وي. همدا فکري رنګارنګي ددې سبب ګرځي چې د ټولنې د بېلابېلو ډګرونو انځورنه وکړي. پښتو ادبيات په تېره بيا د لرغونې دورې ادبيات هم طبيعتاً دا رنګارنګي لري. پښتو ادبيات له خپل چاپېريال څخه رنګ او خوند اخلي، څه چې د ټولنې په متن کې دي هغه د پښتو شاعرانو په کلام کې ځلېږي، کله چې جګړه پېښه شوې، نو د رزمي افکارو انعکاس په کې ښکاري، که د بزم دوران راغلی، بيا د بزم رنګ اخلي، که د وياړ او فخر پړاو راغلی، نو بيا پرځان باندې د باور روحيه پياوړې شوې، وياړنې رامنځته شوي، ملي افکارو وده کړې او دا افکار په شعر کې ځلېدلي دي، ديني تفکر چې زموږ ولس ورته ډېر معتقد دی، په پښتو لرغوني ادب کې په څپو دی، ياني دا چې بېلابېل، اسلامي، غنايي، حماسي، ملي او نور افکار په کې ځلېږي. دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـوا ړو پـه پښـتو لرغـونې شـاعرۍ یـا لرغـوني ادب کـې همـدې رنګارنګیو ته نغوته وکړو او غټو برخو ته یې لړ تم شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي افکار

په پښتو ادبیاتو کې د اسلامي افکارو څرک د څلورمې هجري پېړۍ نیمايي ته رسي. په همدې وخت کې لودي شاهانو د اسلام د تبلیغ لپاره هرې خواته هلې ځلې وکړې دا هلې ځلې که له یوې خوا د تورې تر سیوري لاندې وې، نو بله خوا د فکر پلوشې هم ورسره مل وې، دا فکري پلوشې د شیخ رضی لودي او نصر لوددي په پاړکو کې هم ډېرې ښې ځلېږي، چې د دواړو د مناقشې اصلي علت اسلامي فکر او ګروهه وه. بیا په همدې پېړۍ کې د ببټ نیکه مناجات دي چې همدا دیني اسلامي روحیه لري او تر هغه وروسته د شیخ اسمعیل یو پاړکی دی چې وايي:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره شي

هلته ورکه پلوشه شي تول نړۍ توره تیاره شي

نو حل لاره هم همدا ګڼي چې:

که هر چا ابلیس خرڅ کړ نو یې هله ننداره شي

بیا د شپږمې هجري پېړۍ په جریان کې د اسلامي فتوحاتو کارنامې او د اسلام د مقدس دین د خپرولو لپاره د غوري افغان شاهانو هڅې زموږ د هېواد او منطقې په تاریخي کتابونو کې راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غور شاهانو چې د هندوستان څمکو ته د اسلام د مقدس دین د خپرولو په منظور لښکرې ورلېږلې. په دغو لښکرو کې د پوخ ترخنګه علما ، اسلامي مبلغین، شاعران او صوفیان هم شامل وو ، لکه دمخه مو چې یادونه وکړه، د پښتو ژبې شاعر (ښکارندوی غوري) به هم د (سلطان شهاب الدین غوري) له لښکرو سره ملګری و.

د پښتو ادبیاتو کومې پخوانۍ بېلګې چې تر موږه رارسېدلې دي، په هغو کې ځینې داسې اثار شته، چې د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو د ملاتړ لپاره ویل شوي دي. د اسلامي فاتحانو ستاینه یې کړې ده او د اسلام په ننګه د جنګېدونکو اسلامي لښکرو د هڅولو او پارولو هڅه په کې شوې ده. د دغسې خصوصیاتو لرونکې یوه د ملکیار غرشین سندره ده، ملکیار غرشین په خپله سندره کې وایي:

ښنتن مو مل دی اوس مو یرغل دی هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ ښنتن مو مل دی

بیا خپلو پلویانو ته وایي چې:

توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سرې کړئ

ځله به تښتو ښنتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بیا پر خپلو سرتېرو او خپلو ملاتړو باندې غږ کوي چې برې زمورږ په برخه دی، زړونه او هوډونه ورته ټینګ کړئ:

که ټینګ کړو زړونه په بري یونه چې زمري یونه

اسلام راغخه دی ښتن مو مل دی

ملکیار غرشین په پای کې پر خپلو غازیانو غږ کوي چې د سلطان شهاب الدین غوري ملا وروتړئ، د دښمن ملا غوڅه کړئ، لوی څښتن زموږ مل دی او موږ ته به بری راکوي:

غازیانو راسئ ټول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ

دښن مو غوڅ کئ څښتن مو مل دی

د ملکیار غرشین دا سندره ددې سبب شوه چې پښتانه غازیان په جګړه کې بری ومومي. دا جګړه د اسلامي مفکورې پر بنسټ ولاړه ده او شاعر هم په دې عقیده دی چې څښتن یې مل دی او دوی د اسلام د بریا او د الله تعالی د رضا لپاره مبارزه او جګړه کوي.

دا لوړه سندره د خپل جوړښت له پلوه د پښتو په لرغونو سندرو کې شامله سندره ده او شاعر د اسلامي لښکرو د روحیې د لوړولو او د اسلام په ننګه جنګ ته د دوی د هڅولو په منظور ویلې ده.

لکه څنګه چې مو د ملکیار غرشین په پېژندنه کې ویلي وو، دی د پښتنو غرشین قبیلې ته منسوب دی چې د پښتو په ادبي او تاریخي خېړنو او د صوفیانو او علماوو په تذکرو کې د (ملکیار غرشین) په نامه شهرت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکيار غرشين د سلطان شهاب الدين غوري د زمانې سړی دی، کله چې سلطان شهاب الدين غوري د اسلامي فتوحاتو په منظور پر هندوستان لښکر کشۍ کولې، نو دغه شاعر او عارف هم دده ملګری و. څنګه چې سلطان شهاب لومړی ځل پر (۵۷۱ هـ ق) کال پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه رزمي سندره هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې ددغه وخت ګڼل شوې ده. د ملکيار غرشين په شان (تايمني) هم د خپلې زمانې د واکمن (سلطان غياث الدين غوري) ستاينه کوي او وايي چې د اسلام دين دده په توره روښان دی.

د تايمني سندره:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان چې دی بادار غازي ملک د جهان

د فيروز کوه او غور رڼا له ده دههم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

چې توره وکاږي چړتون کړي خالي غليم يې کله کړي په توره سيالي

غياث الدين د غور زمری عاليشان

د اسلام دين دده په توره روښان

شاعر وايي، ما د داور په ځمکه د ارم باغ وليد چې د جنت په څېر ښه ښېرازه بڼ و، د فيروزکوه په شان ودان او هر ګل يې له خوښۍ څخه خندان و، د اوبو ابشارونو دلته اوازونه کول، اوبو سردونه ويل، دې ښکلا ته هر سړی حيران ولاړ و او د خدای پاک د باغ و بستان ننداره يې کوله، تايمني هم د طبيعت ستاينه کوي او هم سلطان غياث الدين ستايي چې د تورې په برکت يې د اسلام دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانه دی، تایمني د خپل شعر په وروستي بند کې سلطان غیاث الدین د جهان لمر ګڼي، دده په توره هند کې د اسلام دین وغوړېد، دا داسې یو واکمن و چې کله به په غور کې پر اس سور شو، نو پر کافرانو به ناورین راغی او بیا وروسته دعا کوي چې په هر میدان دې دده بری او کامیابي په برخه وي:

غــــیاث الـــــدین د جـــــهان لـــمر دی نـــــا
عـــــالم لـــــه ده ډېــــــر بهــــــره ور دی نـــــا
هـــــند یـــــې روښانـــــه پـــــه اسـلام کـــئ نـــا
لـــــه ځـــــانې خـــــوښ خیرالانــــــام کـــئ نـــا
چـــې یـــې پـــه غـــور کـــې نیلــي زیـــن کـئ نـــا
پـــــر کـــــافرانو یـــــې نـــــاورین کـــئ نـــا
تـــــل دې بـــــری وي د غـــــازي پـــــر مـــــیدان
زه تـــــایمني ستاینـــــه کـــــړم د ســـــلطان

د ملکیار غرشین او د تایمني ددې شعرونو ارزښت په دې کې دی چې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ او درناوي ویل شوي دي. همدا دوه پښتو سندرې زموږ په واک کې دي، چې دواړه د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ویل شوې دي، دا سندرې دغه لاندې ځانګړنې لري.

۱) په دې دوو سندرو کې د ملکیار غرشین سندره د پښتو د لرغونو سندرو په قالب کې ویل شوې او بله د تایمني سندره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ولسي شاعرۍ له انواعو څخه د یوې ساده چاربیتي په قالب کې جوړه شوې ده.

دلته د ویلو وړ خبره داده چې د تایمني تر چاربیتې دمخه بله پخوانۍ چاربیته موږ نه لرو او یا تراوسه نه ده کشف شوې.

ددې چاربیتې موجودیت موږ ته راښیي، چې د شپږمې پېړۍ په جریان کې زموږ د شاعرۍ ملي لرغونو اشکالو ورو ورو خپل ځای د پښتو د ولسي شاعرۍ اوسنیو اشکالو ته پرېښوده او چاربیتې له شپږمې هجري پېړۍ راپدېخوا د پښتو په ولسي شاعرۍ کې رانښلېدلې دي.

۲) په دې سندرو کې د ملکیار غرشي‌ن سندره د سلطان شهاب الدین د اسلامي فتوحاتو په یوې تاریخي پېښې پورې مربوطه ویل شوې ده، هغه پېښه مورخینو داسې راوړې ده:

یو ځل د سلطان پر لښکرو د کفر د لښکرو قوت زیات شو او نږدې وو چې د اسلام لښکر ماتې وخوري، نو د پښتو شاعر (ملکیار غرشین) چې په دې لښکرو کې شامل و، دا سندره وویله چې اسلامي لښکر یې جنګ او مېړانې ته وهڅاوه او مسلمانان، لکه زمریان د کفر پر لښکرو راتوی شول او سوبه د افغان سلطان شهاب الدین غوري د لښکرو په نصیب شوه.

زموږ شاعر د لښکرو د هڅولو او پارولو لپاره ډېر مناسب کلمات په خپله سندره کې استعمال کړي دي، چې اوس هم د پارولو خاص قوت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تايمني سندره، سره له دې چې درې بنده يې زموږ په واک کې دي، د سلطان غياث الدين غوري په ستاينه کې ده، دده د پاچهۍ شان و شوکت او دبدبه يې ستايلې ده، خو د سندرې په موجود متن کې يو بند داسې هم راغلی دی، چې په هند کې دده اسلامي فتوحات په کې ستايل شوي دي او د اسلام د خپرېدو په لړ کې ددغه سلطان هڅه هم ستايل شوې ده.

۳) ددې دواړو سندرو غټ ارزښت په دې کې دی، چې په دواړو سندرو کې بيان شوي موضوعات او مسايل له تاريخي پېښو سره سل په سلو کې سمون لري او د غوريانو د عصر په مشهور تاريخي کتاب، (طبقات ناصري) او نورو ډېرو تاريخي کتابونو کې دغه مسايل او وقايع چې زموږ د دغو شاعرانو سندرې ورپورې اړه لري، ټول په تفصيل سره بيان شوي دي.

۴) دا سندرې سره له دې چې په کمي لحاظ ډېرې نه دي، خو کيفيت يې لوړ دی او هغه هم په دې مانا چې په شپږمه هجري پېړۍ کې زموږ د ولس رزمي روحيه او د غور د افغان شاهانو له حربي او اجتماعي کارنامو سره د پښتنو شاعرانو علاقه او مينه تر ې ځرګندېږي، د غور د افغان شاهانو دبدبه، جلال او شوکت موږ ته راښيي او هم د اسلام له مقدس دين سره زموږ د خلکو او مشرانو د مينې ښکارندويي کوي. لکه څنګه چې مو په پيل کې يادونه وکړه، په لرغوني ادبي دوره کې پر ملکيار غرشين او تايمني سربېره زموږ د نورو شاعرانو په کلام کې هم اسلامي او عرفاني افکار له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورایه ځرګندېږي، د بیټ نیکه د مناجاتو روح هم اساساً پر اسلامي تفکر ولاړ دی، انسان او په تېره بیا عابد انسان له خدای(ج) څخه په زاریو خپل مقصود غواړي او ورته وایي دا وګړي ډېر کړې خدایه- لویه خدایه لویه خدایه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مناقشه، اندېښنه هم له اسلامي افکارو الهام اخلي، د تشویش غټه خبره هم همدا وه چې شیخ رضی لودي پر نصر لودي باندې شک ځرګند کړی و چې ګنې دی له خپلې ګروهې اوښتی او نصر لودي بیا هغه د دښمنو دسیسه بولي او د خپل تره زوی ته وایي چې دی له خپلې عقیدې نه اوړي، (له اسلامه نه پرېلمه- تورانو څخه په ترپلمه یم) او بیا د خپل تره زوی شیخ رضی لودي ته وایي: (د دښمنو وینا مه مغروده- زه لودي یمه خو زه یم) د سلیمان ماکو د تذکرې د لیکلو علت هم اسلامي افکارو ته ورګرځي، (مراقده د اولیاوو به مې پلټهل) د شیخ متي شعر خو سر ترپایه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال دی، د زرغونې کاکړ حکایت هم د اسلامي اخلاقو پر محور راڅرخي، د بي بي نېکبختې په کلام کې هم ستر اسلامي پیغامونه او اخلاق ځای پرځای شوي، د دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشوانی، شیخ سرور لودي، شیخ بوستان او نورو په کلام کې هم اسلامي افکار ځرګند دي، پښتو ادب د لرغونې دورې یو زیات شمېر شاعران په حقیقت کې همدا شیخان، دیني موعظین او مذهبي مبلغین دي، پر هر یوه په خپل ځای کې پوره بحث شوی دی.

لنډه دا چې د اسلامي افکارو برخه په پښتو لرغوني ادبي دوره کې خورا زیاته او ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

غنايي افکار

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاس ته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په بهير کې ځينې داسې بېلګې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې، خو سوځنده مينه انګازې کوي.

ددغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي بېلګې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به خبرې وربانديې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده. دا سړی د (سلطان علاوالدين حسين سام) معاصر و او د (۵۵۰هـ ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه ده. دی په (ږوب) او د پخواني غور د (کجران) په سيمو کې اوسېدلی دی. دده يوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده، شيخ تيمن کاکړ په دې سندره کې وايي:

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تياره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی

شيخ له بېلتون څخه فرياد
کوي او بېلتون يوه ويرنه بولي او
وايي چې:

زړه مـــــې لـــــه دې ویرنـــــې شـــــین دی
پـــــه ژړا ژاړم ځـــــه نـــــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی

هغه د خپلې معشوقې وصال ته د یوه ستر ارمان په سترګه ګوري او وايي کاشکې چې ژوندی یم چې شهی (معشوقه) یې غېږ ته ورشي او ده سره پخلا شي، دی د همدې ورځې په ارمان دی خو وايي چې اوس له ده ځخه دده د معشوقې د بېلتون زمانه ده.

نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـي
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهۍ راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی

خو دی بیا د تګ پرمهال هم خپلې معشوقې ته زاري کوي او ورته وايي چې په تګ خو ځې خو د خدای لپاره چې لاړه هم شې، نو چې زه دې له یاده ونه وځم او هېر مې نه کړې:

د ښـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرېښـــوی واتـــه کـــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــــر مـــــا د بـــــل اور کـــــړاوون راغـــــی.

دغـه سندره د هغـو بـدلو ابتـدايي شکلونو تـه پـاتېږي، چې پـه کنـدهار او ددې سـیمې پـه شـاوخوا منطقـو کې پـه خـاص شـور او جذب او ځانګړې لحن (غـاړه) ويلې کېږي او پـه دې سيمو کې يې سپرې بدلې بولي.

د شيخ تيمن پـه دې بدله کې يـوه مينـه او يـوه سـپېڅلې پښـتني مينه ځپې وهي او په خورا پرېولو الفـاظو کې يې خپله مينـه بيـان کـړې ده، لوست يې اوس هم پـر لوسـتونکي او اورېدونکي خـاص اغېز ښندي.

د پښـتو بله عشقي سندره چې تر موږ رسـېدلې ده، هغـه د (قطـب الدين بختيار کاکي) خوندوره زړه سندره ده.

لکه ځنګه چې دده پـه پېژندنـه کې مـو ويلـي وو، قطـب الـدين د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ يې له بختيارانو څخه (سند) ته تللې او د سند پر (اوچ) کې اوسېدلې ده. بختيـاران د پښـتنو يـوه ستانه قبيله ده، چې د پښـتنو د انسـابو پـه کتـابونو کې يې يادونـه شوې او کورنۍ يې اوس هم په کندهار او د سـليمان د غـره پـه لمنـو کې اوسي. قطب الدين پر (۵۸۰هـ ق) کـال زېږېدلی دی، د اسـلامي معـارفو او عرفـان لـوی مراتـب يـې ګټلـي وو او پـه هندوسـتان کـې شهرت ته رسېدلی و. په (مرات الافاغنه) کې يې قطب الدين بختيار (د قطب افغان) په لقب ستايلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قطب الدين بختيار کاکي يوه د مينې سندره سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړې ده، چې له څو بندونو جوړه ده، هغه وايي:

ويـــر مې زړه سوری سوری کړ   راتــــه وګــوره ملوکې
پــه بـېلتون کــې دې وبـاسـم   له خوږمنه زړګی کوکې
راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بختيار بيا بېلتون داسې يو اور ګڼي چې هره شېبه دده زړګی سوځي او دی خپلې مينې دومره لېونی کړی چې د پېلوځي په شان لمبې ترې پورته کېږي:

د بــــېلتــــــــون اورونـــــــه بـــــــــل دي
هــــــر ګـــــړۍ مـــــې زړګـــــی ســــــوځي
لــــــېونـــــــــی يـــــــمه د مــــــــــــينې
ســــــــــوځم زه لکـــــــــه پلـــــــــوځي

نو ځکه خو پر خپلې معشوقې ټينګار کوي او ورته وايي چې:

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بيا خپلې معشوقې تـه پـه خطاب کې وايي چې کله تـه خپـل اوربل غوړوې نو دا کار زما پر زړه اور بلوي او د همدې اور له امله

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه خاورې ایرې کېږم او په دې اور مې ګوګل سوځي، نو ځکه خو د مهربانۍ له مخې راته وګوره.

غــورېـدلی دې اوربـــل دی　　اور زمــــــا په زړګی بل دی
زه بــختیار خاورې ایرې سوم　　په اور سوی مـــې ګـوګـل دی
راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره، یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه نه راوتلې ده.

د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه موږ دواړو سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱) د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي دي او د یوې شاعر د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی. د بدلې دغه ابتدایي بڼه موږ ته دا خبره هم راښیي، چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او چاربیتې د تشکل زړې همدا وخت زرغون شوي دي. خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو. او ددې ښکارندویي کوي چې په لرغونې ادبي دوره کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو خپل شعري فورمونه ددې جوګه وو چې د ژوند د هر ډګر افکار او غوښتنې منعکس کړي.

۲) ددغو دوارو سندرو ژبه ډېره روانه او ساده ده، خو ځینې داسې لغات په کې راغلي دي، چې د پښتو په ځینو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته. په همدې ساده لغتونو کې بيا ژوره مینه په ښه ډول انځور شوې ده.

۳) په دوارو سندرو کې عشق او مینه بیان شوي دي. دا مینه سوځنده ده، ښايي ځینې خلک يې د یو معشوق مینه وبولي او ځینې بیا په دې عقیده دي، چې په دې سندرو کې د سوځندې الهي مینې انګازې خورې دي.

په هر صورت د دوارو ډوله مینې احساس ځنې کېدی شي. پر شیخ تیمن کاکړ او قطب الدين بختيار کاکي سربېره د بابا هوتک زوی د (ملکيار هوتک) هم (ترنک) ته یوه عشقي سندره ویلې ده چې پټې خزانې خوندي کړې ده.

د ملکيار هوتک یوه خوندوره سندره پټې خزانې راوړې ده، چې دادی هغه هم دلته راوړل کېږي:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې

زما زړګی خو خپل لالی غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکلیار هوتک بیا ترنک ته خطاب کوي او ورته وايي چې خدای خو دې وچ کا چې زه خپل مقصد ته ورسېږم او خپله سوده ومو‌م.

که روده روده   د ترنک روده   خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي   زما خپله سوده

ملکیار، بېلتون یو سېلاب ګڼي او زړه نېزه وړی چې د سېلاب څپو پسې اخیستی دی.

که نېز دی نېز دی   نېز د بېلتون دی   زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی   په غم زبون دی

که اور دی اور دی   په زړه يې اور دی‌دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه   بل ډېر په زور دی

شاعر بیا سپوږمۍ ته خطاب کوي چې خپلې معشوقې ته یې سلام ورسوي.

نمنځه یو سه   سپینې سپوږمیه ورته وایه
چې ترنک تال کړم   ستا له خولګیه

بیا د سېلاب خړو اوبو ته خطاب کوي چې ستاسو له لاسه ملکیار له خپله یاره جلا دی او دا جلا والی ده ته د زغم وړ نه دی.

که خړو خړو   اوبو سوان کړئ   بېل ملکیار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې له یار دی   سوب يې جانان دی.

د ملکیار هوتک تر سندرې وروسته موږ په پښتو ادبیاتو کې هغه سندرې چې پوهانو د پښتو لرغونې سندرې بللې دي، نه لرو. د ملکیار سندره ددې ډول سندرو وروستۍ سندره ده، چې د یوې سوځنده مینې بیان په کې په خورا ښکلې بڼه کې وړاندې شوی دی.

دا سندره په خورا ساده ژبه د محبت د یوه سوز په ملتیا له یاره د یوه بېل مین د زړه خبرې دي. دا سندره د پښتو په زړو عشقي سندرو کې خپل ارزښت لري. خو پر دې زړو سندرو سربېره د پښتو لرغونې شاعرۍ د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم غنایي افکار ځلېږي. د اکبر زمیندارو‌ي مثنوي:

(زه عاشق یم یار هم نیز ـــ نور څه نه لرو تمیز)، د هغه یوه بدله (زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم ـــ زه د هجران د بېلتتانه د تورو جنګ لره ځم) او همدا رنګ د هغه دوه غزلونه:

(د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم

د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم)

او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم ـــ د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم) کې هم ظاهراً غنایي افکار په څپو دي. او نورو شاعرانو لکه شیخ بستان بړیڅ، علي سرور لودي او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حماسي افکار

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په جريان کې (۶۱۷هـ ق) د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مراکزو د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې پيل شوې. د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو، وحشت او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه ويجاړ شول. عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښوولو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه ولاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو واک ختم شوی و پر شمالي برخو يې خوارزمشاهانو حکومت کاوه. پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي واکمنان مسلط وو، په هرات کې (آل کرت) حکومت درلود او د افغانستان په ختيزو برخو کې ځينې داسې کسان واکمن وو، چې پخوا غوريانو ګومارلي وو.

چنګېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بېرحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل او د تمدن او فرهنګ نښې يې له منځه وړلې، خو له دغو ټولو بېرحميو سره سره زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې د چنګېز او بيا د چنګېزي لښکرو پر وړاندې مقاومت روان و. زموږ د هېواد نوميالي مورخ ارواښاد مير غلام محمد غبار په خپل کتاب (افغانستان در مسير تاريخ) کې د چنګېز او دده د اولاد د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالان او تاړاک پر وړاندې د افغانستان د بېلابېلو سيمو د خلکو د مقاومت بيانونه وړاندې کړې دي.

څرنګه چې پښتون په سيمه کې يو جنګيالى او توريالى ولس و، نو د يرغلګر پرووړاندې يې مقابلې ته وردانګلي دي، د مقاومت دا روحيه په ادبياتو کې هم منعکس شوې ده. چنګېز او دده د اولاد او بقاياوو د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع هم د پښتو په لرغونو ادبياتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک يوه داسې سندره راوړې ده، چې د مغلو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د يوې سيمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځينې ايستل کېږي، هغه سندره داده:

پــــر ســــور غوبـــــل راتـــــه نـــــن اور دی
وګړيـــــــه جـــــوړ راتـــــــه پېغـــــــور دی
پـــــر کلـــــي کــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی
هـــــم پـــــه غزنـــــي هـــــم پــــر کابـــــل راغـــــی

بابا هوتک د مغلو د همدې وحشيانه يرغل د شنډولو په خاطر په خپلو پښتنو غږ کوي او ورته وايي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښــــتليو ننـــګ کـــړۍ دا مـــو وار دی
مغــــل راغلــــی پــــه تلـــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې يـــې ناتـــار دی
پــر کلــي کــور بانـــدې مغـــل راغــی

بابا بيا د مرغې پر ژوبلورو او غښتلو غږ کوي چې راپاځئ او د پښتونخوا پر ننګه ودرېږئ او خپلې تورې تر ملا وتړئ.

آ دمرغــــــې غښـــــــتليو راســــــئ
پـــر ننـــګ ولاړ د پښـــــتونخوا ســـئ
تـــورې تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پــر کلــي کــور بانـــدې مغـــل راغــی

خپلو ځوانانو او زلمو ته خطاب کوي چې خپل ټټرونه سپر کړئ په تورو کلک ګوزارونه وکړئ ځکه چې زموږ پر کور او کلي مغلو يرغل کړی.

زلمـــو پـــه غشـــيو کـــړئ وارونـــه
د تېـــــرو تـــــورو ګوزارونـــــه
ور ورانـــدې کـــړئ خپـــل ټټرونـــه
پــر کلــي کــور بانـــدې مغـــل راغــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک د مغلو ظلم غندي او وايي چې دوی زما د زلمو وينې بهوي، سمه او غرونه پرې سره کوي، خو دې سره سره هغه د پښتنو زلمو تورو ته نه ټينګېږي او ځغلي.

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرڅـــــی ځغلـــــي او ترهېـــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

په دې ترڅ کې پښتنو ته خطاب کوي:

پښـــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وينـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

په پای کې يوځل بيا پر پښتنو زلمو غږ کوي چې پر ننګه ودرېږئ، پـر ننګـه او غيـرت ځـان مـړه کـړئ، د خپلـو پښـتنو کلي،غرونه او ځمکه وساتئ او دښمن په خپلو غشو وپيېئ.

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيـــه کـــړئ
د پښـــتونخوا ځمکـــې ســـاته کـــړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغــــل راغــــی.

د پټې خزانې لـه بيان سره سم هر کلـه بـه چې د مغلو لښکرو د (ارغنداو)، پر غاړو لوټ کاوه د (اتغر) او (بولان) سيمې بـه يې تـالا کولې، نو ددې سندرې ويونکي (بابا هوتک) خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې يې له مغلو سره جنګونه وکړل.

په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غليم ډېر و، خو کلـه چې بابا هوتک پـه لوړ اواز دا سندره وويله نو زلمي بـه پـه جګړه کې تود بدل او سوبه د پښتنو په نصيب شوه.

دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده. د مضمون له پلوه يې محتوا رزمي ده، چې د پردو لښکرو او تـالانګرو پـه مقابل کې د وطن د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک يې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

کـه چېرې مـوږ د پښـتو پـه لرغـونـو ادبيـاتو کـې د مقاومـت د مضمون لرونکو ادبياتو لټون کوو، نو څرک يې تر هر چا زيات د بابا هوتک په سندره کې ايستلی شو.

د بابا هوتک زوی شيخ ملکيار هوتک، چې د زېږېدو کـال يې د پټې خزانې د ليکنو لـه مخې (۷۱۵هـ ق) راوزي. د پښتو يو داسې شاعر دی، چې که د مقاومت سندرې يې تر موږ نه دي رسېدلې، خو ده خپله د مقاومت په جنګونو کې شرکت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار هوتک تر خپل پلار وروسته د خپل قوم مشر و او د خپلو خلکو د ابادۍ لپاره يې کارونه وکړل او کله چې د پردو يرغلونه د (سيوري) پر سيمه شروع شول. ملکيار هوتک له پردو سره د پرله پسې مقاومت له امله له خپلې سيمې دفاع وکړه او پردي (مغل) يې له خپلې سيمې وشړل.

د بابا هوتک پر دې حماسي شعر سربېره په لرغوني ادبياتو کې د يو زيات شمېر شاعرانو په شعرونو کې په يو نه يو ډول حماسي رنګ شته، په خپله د امير کروړ شعر که څه هم پوره وياړنه ګڼل کېږي، خو د تورې او مېړانې حماسي رنګ هم لري، د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصيدو کې که څه هم له محتوايي پلوه ويرنې او ستاينې بلل کېږي، خو د حماسي شعرونو رنګ هم لري. دغه راز په ځينو شعرونو کې هم د حماسي رنګ څرکونه لګي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي او نور افکار

په پښتو کې حماسي شعر له ملي افکارو سره تړلی دی. کله چې د یو حماسي حرکت تر شا ملي، وطني او قومي انګېزه او مفکوره ولاړه نه وي، نو نه حماسه رامنځته کېږي او نه هم حماسي شعر. په لرغونې دوره کې چې د بابا هوتک شعر کوم حماسي رنګ اخیستی د هغه علت دادی چې دی د خپل قوم ازادي غواړي، همدغه د ازادۍ مفکوره او انګېزه ددې سبب شوې چې بابا هوتک د مغلو پرضد د مبارزې ډګر ته هم په خپله راووځي هم نور ځوانان وهڅوي او هم حماسي شعر وپنځوي همدا شعر بیا ددې سبب کېږي چې دښمن ماته وخوري، تر هغه وروسته یې زوی ملکیار هوتک هم د خپل پلار لاره ونیوه، هم یې د قوم مشري وکړه او هم یې له مغلو سره مقابله او هغوی یې له خپلې سیمې وشړل.

که څه هم د ملکیار هوتک ډېر شعرونه نه دي ترلاسه شوي، خو پټې خزانې یې یو شعر خوندي کړی. په شعر کې د ترنک رود مخاطب شوی د یوه سوزنده مینې انځورګري کوي، د شیخ اسعد سوري په شعر کې هم د ملي او قومي افکارو انعکاس ښکاري، که محمد سوري د پښتنو واکمن نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه د دربار غړی نه وای، نو هېڅکله به یې له درده ډکه داسې قصیده نه وای لیکلې، په قصیده کې حاکمه غمجنه فضا ، د سوریو د غم او ماتم انځورګري له ملي درد او فکر سره تړلي عناصر دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري په قصیده کې هم د سلطان شهاب الدین غوري پر برياوو چې کوم وياړ کېږي او يا د هغه ستاينه کېږي، که څه هم اسلامي روحيه پرې حاکمه ښکاري، خو ملي فکر په کې هم په نامستقيم ډول بيانېږي.

په خپله د امير کروړ شعر پرځان او خپل قوم باور زياتوي او د ملي روحيې د پياوړتيا سبب ګرځي. د اکبر زميندداروي يو بيت (د **مغلو تمر هسې په اور وسوم ـــــ چې به هېر په دې ماتم زميندداور کړم**) هم د ګوډ تيمور او په مجموعي ډول د مغولو پروړاندې د هغه د ملي فکر ښکارندويي کوي. د ملکيار غرشين په سندره کې که څه هم اسلامي رنګ غالب دی، خو د شهاب الدين غوري ملاتړ يې د اسلامي انګېزې ترڅنګ د ملي فکر ښکارندويي هم کوي او وايي سره له دې چې ‹ هېواد د بل دی خو څښتن مو مل دی او اسلام راڅخه دی› تايمني که د سلطان غياث الدين غوري توره ستايي او وايي چې د اسلام دين دده په توره روښان دی، نو ورسره هغه د غور زمری هم بولي. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې په يو نه يو ډول ملي فکر او ملي انګېزه ځلېږي. د يادو افکارو ترڅنګ په لرغوني ادبي دوره کې د ژوند پر محور راڅرخېدونکي نور افکار هم ځلېږي. لکه د اشخاصو ستاينه او ځلونه، د خپل چاپېريال ستاينه، د طبيعت انځورنه او نور، خو غټ او څرګند افکار او تمايلات همدا وو چې پورته مو ورته په لنډيز سره اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوولسم څپرکي لنډیز

ادبیات د خپل چاپېریال محصول دی، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم د خپل چاپېریال انعکاس لیدل کېږي، که بریا ترلاسه شوې، نو هغه په کې منعکس شوې ده، که غم راغلی نو د غم انځورګري په کې شوې ده. که د پردیو یرغل راغلی، نو د هغه د مقابلې لپاره هم حماسي شعرونه لیکل شوي، که لږه ارامه فضا رامنځته شوې، نو بیا عرفاني افکارو هم شعر ته لاره پیدا کړې، د فردي مینې انځورګري هم په کې ښکاري، یانې غنایي شاعري هم شته او همداسې د ژوند نور اړخونه، یانې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې د غنایي، حماسي، ملي او نورو افکارو د شاعرۍ بېلګې شته. شاعرانو چې څه محسوس کړي او دوی ترې اغېزمن شوي، نو هغه یې په خپل کلام کې منعکس کړي دي. په پښتو لرغونې شاعرۍ کې شعر په تېره بیا حماسي شعر ددې سبب شوی چې د جګړې لوری بدل کړي. مذهبي اشعار د مذهبي لیدلوریو د بدلون لپاره موثر ثابت شوي، ناسم پوهاوی یې له منځه وړی، غنایي شعرونو د شاعرانو زړونه تش کړي، دیني او اخلاقي شعرونو د شاعرانو او ولس زړه تسکین کړی او د مقاومت ادبیاتو ولس، ټولنه او هېواد د پردیو له یرغله ژغورلی او ولس یې د هغوی مقابلې ته هڅولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډه دا چې د پښتو ادب د لرغونې دورې لمن د بېلابېلو افکارو له مرغلرو ډکه ده. څرنګه چې ولسي او ټولنیز ژوند او پرمختګ کړی، ادبیاتو یې هم همغه بهیر تعقیب کړی او همغه فزیکي پېښې او فکري جریانونه یې انځور کړي دي. که موږ غواړو له دویمې هجري پېړۍ څخه بیا تر یوولسمې هجري پېړۍ د پښتنو سیاسي، ټولنیز او کلتوري ژوند مطالعه کړو، نو په یاده موده کې باید پنځول شوي پښتو ادبیات له نظره تېر کړو. دا ادبیات په مجموعي ډول د پښتنو د ټول تفکر یوه ډېره ښه هنداره ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوولسم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغوني شاعري کوم افکار ځلېږي؟
- په پښتو لرغونې شاعرۍ کې اسلامي او عرفاني افکار وځېږئ؟
- د کوم شاعر په شعر کې د مقاومت افکار زيات ځلېږي؟
- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مینې سندرې شته؟
- پښتو لرغونې شاعري د پښتنو د ژوند د کومو برخو انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې

پښتو ادبیات په لرغونې دوره کې ځینې داسې ځانګړې خصوصیات لري چې راوروسته دوو نورو دورو کې یې هغه ځانګړنې د نورو ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي، طبیعي حالت، نړه والی، سوچه والی، د ملي وزنونو کارونه، د نورو ژبو د تاثیراتو نشتوالی او یا هم ډېرې لږې اغېزې ددې دورې عامې ځانګړنې دي. نه یوازې پښتو ادبیات، بلکې د نړۍ د هرې ژبې ادبیات یو لړ داسې ځانګړنې لري چې هغه له نورو ژبو څخه جلا وي او ددې ژبې خپل خصوصیات او پانګه ګڼل کېږي. په عام ډول بیا ځینې داسې ځانګړنې وي چې هغه په ټولو ژبو کې یو شان وي، تخیل، عاطفه، درد، وزن، اهنګ، هنري ارزښت، ولوله یا احساس او نور هغه خصوصیات دي چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادبیاتو کې یو شان دي او همدا عناصر دي چې ادبیات ورڅخه جوړېږي. د ادبیاتو بېلابېل فورمونه بیا هغه وسیلې دي چې د یوې ژبې ادبیات له بلې سره توپیر کوي. پښتو ادبیات د فورمونو له مخې ډېر بډایه دي. ځینې ادبپوهان د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب وایي: ((د خپل چاپېریال مناظر، غرني افکار، متانت، رانه او متین احساسات لري، ملي سبک په کې ډېر تعقیب شوی، له ژبني پلوه دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې، ساده، سپېڅلې او سوچه دي. زړو اريايي سندرو ته ورته ي، دعاوې، مناجات، ديني احساسات او د خدای مينه په کې ځلېږي. حماسي او جنګي احساسات هم لري، ديني موعظې او نصايح هم په کې شته. عشقي جذبات او احساسات هم لري، په لنډ ډول ويلای شو چې د پښتو لرغونې شاعرۍ عمده موضوعات سندرې، قومي وياړنې، ويرنې، مينه، ښېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخيلات او لفظي صنايع دومره نه ليدل کېږي.)) (۳۳: ۴۴-۴۵)

دلته په دې څېړکي کې لومړی غواړو پر پښتو لرغونو ادبياتو لومړی د خپل چاپېريال اغېزې وڅېړو، بيا به له لغوي پلوه دې ته نغوته وکړو چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د نړه والي او سوچه والي عنصر ولې زيات دی، د نورو ژبو اغېزې څومره او څرنګه دي؟ د پښتو ادبياتو لوړتيا او ځوړتيا ته به هم نغوته وکړو، بيا به په مجموعي ډول د پښتو لرغونو ادبياتو عمومي ځانګړنو ته اشاره وکړو، يوه عمومي ډله بندي به يې وکړو او عمومي جاج به يې واخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل چاپېریال

د هرې ټولنې ادبیات د همغې ټولنې له بطن او چاپېریال څخه راټوکېږي، څه چې په ټولنه کې وي همغه په ادبیاتو کې ځلېږي په همدې خاطر ادبیاتو ته د ټولنې ضمیر یا وجدان ویل کېږي، نو که موږ غواړو د یوې ټولنې د روحیاتو عمومي جاج واخلو نو بایده دي چې ادبیات یې مطالعه کړو. پښتو ادبیات هم د بلې هرې ژبې د ادبیاتو په څېر د خپل چاپېریال محصول دي، د پښتو لرغونو ادبیاتو پر مهال قومونه او ولسونه هم لکه د اوس په شان زیات په رابطه کې نه وو، چې یو پر بل ډېرې اغېزې ولري، نو شاعر پاتې کېده او خپل چاپېریال یې، هر څه چې د شاعر په خپل چاپېریال کې موجود وو، همغه یې د خپلې تجربې او شعري کیفیت په قوت خپل شعري کالب ته داخلول، نو ځکه خو که موږ د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره ارزوو، نو تر ډېره زیاته حده یې د خپل چاپېریال محصول ګڼو، البته ورو ورو د فورم او محتوا دواړو له پلوه د نورو ژبو تاثیرات پرې راڅرګندېږي. خو په لرغونې ادبي دوره کې د خپل چاپېریال تاثیرات تر هر څه زیات دي.

په دې دوره کې پښتو شعر کې هغه پېښې راڅرګندېږي چې پښتون ولس په تېره بیا د دې ولس مطرح سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېرې ورسره مخامخ شوي دي.

د امیر کروړ ویاړنه د هغو پېښو یادونه کوي چې شاعر په خپله ورسره مخامخ شوی، که دی یو واکمن، امیر او پهلوان نه وای، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول شعر یې نه شو پنځولی. دده شعر دده د خپلو اتلولیو انځورنه کوي. د شیخ رضی لودي او نصر لودي کلام د مذهبي حوادثو او د هغو په باب د دوو شخصیتونو د تعبیر زېږنده دی. د خرښبون او شیخ اسمعیل پاړکي هم د سفر د یوې حادثې انځورګري کوي، که دا دوه دوستان او ورونه د سفر له حادثې سره نه وای مخامخ شوي او بیا دې حادثې د دواړو پر روحیاتو او جذباتو اغېزه نه وای کړې، نو دا سوې نارې نه رامنځته کېدلې، دا نارې د دوستانو د سویو زړونو او ولولو انځورګري کوي. د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې هم د څو بېلابېلو حوادثو یو تسلسل دی، دا ټول د هغه چاپېریال زېږنده دي چې دا حوادث په کې ټوکېدلي دي.

د شیخ اسعد سوري قصیده د یوې داسې غمجنې پېښې انځورنه کوي چې شاعر په خپله نږدې هغه لمس کړې، احساس کړې او پرې دردېدلی دی. شاعر خپل یو نږدې دوست او مشر له لاسه ورکړی، شاعر دې پېښې دردولی او د قصیدې په فورم کې یې خپل احساسات او غبرګون څرګند کړی دی. ښکارندوی غوري هم د سلطان شهاب الدین غوري له فتوحاتو سره ملګری شخص و، داسې ښکاري چې حوادث یې په خپل سترګو لیدلي او په خپل کلام کې یې په ډېره هنري ژبه انځور کړي دي. تایمني هم د خپل سلطان ستاینه کوي او هغه د غور زمري بولي، بابا هوتک بیا د مغلو د هغه ظلمونو انځورنه کوي چې د پښتونخوا پر غرونو او رغونو، کلیو او بانډو او پښتنو راغلي دي. د نورو شاعرانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعرونو کې چې هم کوم حوادث انځور شوي، اکثره یې داسې حوادث دي چې ددې ټولنې د ځانګړو حوادثو زېږنده دي او د بل چاپېریال محصول نه دي، دا د پردي محیط حوادث نه دي چې شاعر دې د هغو تر تاثیر لاندې راغلی وي او بیا دې یو شعر پنځولی وي، داسې بېلګې نه لرو، البته د ژباړې له لارې یو څو داسې شعرونه لرو چې هغو ته به په خپل ځای کې اشاره وکړو.

څرنګه چې هغه مهال د ژوند چاپېریال او انساني کړه وړه د اوس په شان له بل چاپېریال سره ډېر په تماس کې نه وو، نو ځکه خو پښتو شاعري زیاتره د خپل چاپېریال په محدوده کې پاتې شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثره والی

نـثره والـی او سـوچه والـی د پښـتو لرغـوني ادب يـوه اساسـي ځانګړنه ده، دا نثره والی په تېره بيا د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې ډېر زيات دی. وروسته وروسته بيا په نورو پړاوونو کې د نورو ژبو اغېزې ورو ورو زياتېږي. خو په لومړۍ مرحله کې دا تاثيرات نه ترستر‌ګو کېـږي. د امير کروړ شعر پـه مجموعي ډول لـه نـثرديې دوه سوه او اوولس (۲۱۷) کلمو څخه جوړ دی چې سل په سلو کې پښـتو کلمې دي، د بلې ژبې کلمې پـه کې نـه ليـدل کېـږي، پـر شعر بانـدې حاکمه روحيه هم د پښتنو د ځان باورۍ له روحيې څخه الهام اخلي، خپله شاعر هم واکمن دی هم شاعر، پـر ځان باوري او ډاډه دی. د شعر فورم هم په خپله هم زړو اريايي شعري فورمونو ته ورتـه دی، د شيخ اسمعيل او خربنبون شعرونه هم سل په سلو کې له پښتو کلمو څخه جوړ دي. د بيټ نيکه شعر کې هم د نورو ژبو کلمې نه شته. پـه پښتو کې لومړۍ منظومه ژباړه که څه هم له عربي څخه ژباړل شوې، خو پـه ټول شعر کې يې يـوازې (دوه درې) کلمې عربي دي. د نصر لودي او شيخ رضی لـودي پـه دواړو شـعري ببلګو کې يـوازې هغـه کلمې عربي دي چې تراوسه يې په پښتو کې معـادل نـه شـته؛ دينـي ترمينـالوژي ده او پښـتو کـې ورتـه انډولـه نـه شـته. د شـيخ اسـعد سوري او ښکارندوی غوري پـه قصـيدو کـې کـه څـه هـم د نـورو ژبـو (عربي او دري) ژبـو کلمـې شـته، خـو ډېـره سـوچه او نـثره پښـتو ويـې پـانګه يې هم خوندي کړې ده. د ملکيار غرشين په سندره کې هـم د (غازي او اسلام) لـه کلمـو پرتـه نـورې ټـولې کلمـې نـثره پښـتو دي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فورم له مخې يې هم نږه پښتو وزن کارولی دی. د شيخ تيمن کاکړ عشقي ياغنايي سندره هم د ملي اوزانو په رنګ، رنګ شوې او له نږه پښتو کلمو څخه جوړه شوې ده.

د قطب الدين بختيار کاکي سندره هم د وزن له پلوه په ملي وزن کې ويل شوې او ټوله سندره له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلې ده. د بابا هوتک شعر هم له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی، دا سندره حماسي رنګ لري، د نورو ژبو کلمې په کې نه دي کارېدلي، د ملکيار هوتک د ترنک سندره خو له هره پلوه هم د وزن، هم د ادا د طرز او هم د کارېدلو کلمو له مخې يوه نږه پښتو سندره ده. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم پښتو شعر خپل نږه والی تر زياته حده ساتلای دی. البته د نورو ژبو اغېزې هم پرې ورو ورو راڅرګندې شوې چې دلته د هغه يادونه هم کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورو ژبو اغېزې

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې د نورو ژبو اغېزې نه لیدل کېږي، نه یې ژبني تاثیرات څرګند وو او نه هم د فورمونو له پلوه د کومې ژبې شعري فورم په کې په بشپړ ډول څرګند شوی دی. خو د همدې دورې په نورو پړاوونو کې بیا ورو ورو دا تاثیرات راڅرګند شول. د عربي او دري ژبې د تاثیراتو څرکونه ولګېدل. دلته به لومړی د عربي ژبې تاثیراتو ته ګوته ونیسو.

له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه پښتو ته راغلل، لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي. د ساري په توګه د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې، د خلیل خان نیازي اون سلطان بهلول لودي ځلوریزې، د اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ مثنوي او همدارنګه د زمینداوري، علي سرور لودي او نورو غزلونه او داسې نور. په لرغوني ادبي دوره کې لږ تر لږه همدا څلور نظمي فورمونه (قصیده، رباعي، مثنوي او غزل) رامنځته شوي دي. د قطعې یادونه هم شوې خو د پورته فورمونو په شان د بشپړې قطعې پخه بېلګه نه ده ترلاسه شوې.

د شیخ رضی لودي او نصر لودي په نظمونو کې د عربي کلمو څرک راڅرګند شو. په لرغوني دوره کې ابو هاشم سرواني لومړنی سړی و چې ژباړه یې پښتو ادب یا شاعرۍ ته راوړه، دویمه ژباړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا لـه دري ژبې څخه د زرغـونې کـاکړې پـه وسـیله د شـیخ سـعدي بوستان څخه شوی چې د هغې یو حکایت تر موږه رارسېدلی دی.

په لومړنۍ ژباړو کې د عربي ژبې ډېر کم شمېر ویيونـه پښـتو تـه داخل شول او په دویمه کې هم د عربي او دري ژبو یـو شـمېر کلمـې پښتو راخپلې کړې چې د یادو شعرونو په لغوي شننه کې مو ورتـه نغوته وکړه.

شیخ اسعد سوري لومړی معلوم شاعر دی چې په پښـتو کـې یـې پوره او کره معیاري قصیده ویلې او بشپړه بېلګه یې زمـوږ پـه لاس کې ده. نه یوازې دا فورم له عربي څخه پښـتو تـه راغلـی، بلکـې یـو شـمېر عربـي او دري کلمـې هـم ورسـره پښـتو تـه داخـل شـوي، د ښکارندوی غـوري قصـیده هم همـدا ښـه لـري، د سلیمان مـاکو پـه تذکرة الاولیا کې له نامه څخه یې نیولې بیا یو شمېر نورې عربي او دري کلمې پښتو ته داخل شوي، زرغون خان نورزي بیا ساقینامه یا خمریه اشعار لـه عربي او پارسي څخـه پـه الهـام اخیسـتو پښـتو تـه داخل کړل، په دې ډول هم د فورم، هم د محتوا او هم د ویـي کـارونې له مخې د نـورو ژبـو تـاثیرات پـر پښـتو ادب بانـدې څرګند شـول. د پښتو ژبې شاعرانو د یادو ژبو لـه ادبي زېرمـو څخـه د خپلـې ژبـې د ادبي پانګې د لابډاینې لپاره ګټه پورتـه کـړه، خپلـه ادبي پانګـه او جوړښتونه یې هم وساتل او د نورو یې هم راخپل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړتیا او ځوړتیا

د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې له کمې پلوه ډېر کم ادبي اثار ترلاسه شوي، دا دوره هم خپله لوړتیا او ځوړتیا لري، خو ځرنګه چې د لاسته راغلو ادبي اثارو بېلګې کمې دي، نو ځکه خو د لوړتیا او ځوړتیا بېلوالی هم اسانه کار نه دی. خو ځینو لاسته راغلو بېلګو ته په کتو سره سړی دا ویلای شي چې د خپل وخت له معیارونو سره سم ډېرې ښې بېلګې دي، خو وروسته بیا دې بېلګو تداوم نه دی پیدا کړی، مانا دا چې خبره له لوړتیا څخه ځوړتیا ته رسېدلې ده، ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې دي چې نه یوازې په لرغونې دورې کې یې په دې قوت تداوم نه دی پیدا کړی او یا یې که پیدا کړی هم وي، موږ ته یې بېلګې نه دي رارسېدلي، د دواړو قصیدو قوت ته چې سړی ګوري، نو پوره باوري کېږي چې دې شاعرانو به خپله هم ډېرې قصیدې ویلې وي، ان نور چاپېریال هم دې ډول قصایدو ته مساعد و. خو د تداوم نورې بېلګې یې نه دي ترلاسه شوي. د اکبر زمینداوري غزل او مثنوي هم ډېر قوي برېښي، خو تر هغه وروسته بیا دا بهیر نه دی تعقیب شوی او یا یې هم کمې بېلګې ترلاسه شوي. همداسې د رباعي فورم په برخه کې، ژباړه هم په همدې ډول دراخله د ابوهاشم سرواني تر منظومې ژباړې څه باندې (شپږ سوه کاله وروسته بیا د زرغونې کاکړ د بلې ژباړې خوږه بېلګه لرو، خو په دې دومره لویه زمانه کې بیا د ژباړې پوره تشیال لیدل کېږي، کله بیا هم تر ځوړتیا وروسته بېرته لوړتیا رامنځته شوې، خو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجموعي ډول په دې دوره کې د کلاسيکې دورې په شان داسې پړاوونه نه شته چې په مشخص ډول دې ددې دورې يو پړاو له بلې څخه ډېره لوړتيا ولري، لکه په منځنۍ دوره کې چې د خوشال پړاو تر روښانيانو زيات پراخ او پرمختللی او له هنري پلوه پوره او کره دی.

په لرغونې دوره کې د يوه شاعر د ژوند او د هغه د کلام او د بل شاعر د ژوند او د کلام د بېلګو ترمنځ هم ډېر زيات زماني واټن موجود دی. د ساري په توګه د امير کروړ (۱۳۹-۱۵۴هـ) او ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (يو نيم سل) کاله زماني واټن دی. په دې بهير کې بيا موږ بله کومه ادبي بېلګه نه ده ترلاسه کړې. د ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) څخه بيا د شيخ رضی لودي او نصر لودي (۳۵۰-۴۰۰هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (سل) کاله واټن دی. په دې نږدې يوه پېړۍ کې بيا هم د پښتو ادب کومه بېلګه موږ ته نه ده رارسېدلې. د شيخ رضی لودي او بېټ نيکه د ژوند ترمنځ بيا زماني واټن ډېر نه دی، دلته بيا د بېټ نيکه (۳۵۰) يو مناجات لرو، د بېټ نيکه او د هغه د کورنۍ د غړو خرښبون او اسمعيل ترمنځ هم د ژوند فاصله زياته نه ده، خرښبون او اسمعيل بيا د (۴۰۰هـ) حدودو کې تېر شوي، نو دلته بيا په کم واټن کې څو بېلګې لرو. وروسته بيا د شيخ اسعد سوري د ژوند زمانه د (۴۲۵هـ) دا فاصله هم ډېره زياته نه ده، په دې بهير کې د يوې پخې قصيدې بېلګه لرو، وروسته بيا شيخ تيمن کاکړ (۵۵۰ هـ) حدودو کې دی چې بيا (۱۲۵) کاله يانې پاو باندې يوه پېړۍ تېرېږي، خو موږ ته په کومه ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلګه نه ده رارسېدلې. تر هغه نږدې د پرش کاله وروسته (۵۸۰هـ حدودو کې بيا ښکارندوی غوري خپله ښېشانه قصيده پنځولې ده او بيا هم په پښتو ادب کې يو لوړه هنري لوړتيا احساسېږي.

ښکارندوی غوري سره بيا ملکيار غرشين (۵۸۰هـ) حدودو کې خپله لوړينه پښتو ادب ته ښيلې ده. ورپسې بيا تايمني (۵۸۰هـ حدود خپل ممدوح سلطا غياث الدين غوري ستايلی دی او بيا له شل کلن زماني واټن وروسته په (۶۰۰هـ) حدودو کې قطب الدين بختيار کاکي خپله مينه وړې سندره پښتو ادب ته ډالۍ کړې ده. د همدې شپږ سوه هجري په حدودو کې (۶۱۲هـ) کې بيا د بارک خان زوی سليمان ماکو پښتو ادب ته دانګلې، نه يوازې نثر يې پښتو ادب ته د يوه تلپاتې ميراث په توګه پرېښود، بلکې په خپله تذکره کې يې د نورو شاعرانو ژوند او د کلام بېلګې هم خوندي کړې.

تر سليمان ماکو وروسته بيا شيخ متي بابا (۶۳۳- ۶۸۸هـ) په لنډ زماني واټن کې د پښتو ادب لمن د عرفان، تصوف او خدای پېژندنې په مينه او لوړينې ډکه کړه. ورپسې په متصله زمانه کې بابا هوتک (۶۶۱- ۷۴۰هـ) کې پښتو ادب د ملي او حماسي شعر په رنګونو رنګ کړ او بيا يې زوی ملکيار هوتک (۷۴۱هـ) حدودو کې يې د خپل پلار ملي او ادبي لاره پسې تعقيب کړه. تر لږ ځنډ وروسته بيا اکبر زمينداوري (۷۸۰هـ حدود د داور پر ځمکه راوټوکېد او د پښتو ادب لمن يې په (غزل) او (مثنوي) دواړو ښکلې کړه. تر دې نږدې يوه پېړۍ وروسته بيا (۸۵۵- ۸۹۴هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي ځلوريزې لرو.
هم مهاله بيا په (۸۹۰هـ) حدودو کې د زرغون خان نورزي ساقينامه لرو چې په پښتو ادب کې د خپل ډول لومړی معنوي فورم ګڼل کېږي. ورپسې متصله بيا په (۹۰۰هـ) حدودو کې د زرغونې کاکړ منظومه ژباړه د پښتو ادب يو معنوي غمی دی. نږدې شل کاله وروسته په (۹۲۰هـ) حدودو کې بيا د رابعې او دوست محمد کاکړ د کلام بېلګې لرو او ورپسې د همدې (۹۲۰هـ) حدودو کې د شيخ عيسی مشواڼي او بيا د (۹۶۰هـ) حدودو کې د شيخ بستان بړيڅ، علي سرور لودي او بي بي نېکبختې د کلام بېلګې په لاس کې لرو.
او بيا تقريباً نيمه پېړۍ وروسته په (۱۰۰۰هـ) حدودو کې د شيخ محمد صالح کلام لرو او همدې سره د پښتو لرغونې ادبي دورې وروستی پړاو هم پايته رسېږي. دې ټول بهير ته چې ګورو نو راته ښکاري چې پښتو ادب په تېر نږدې (۹۴۷) کالو يا څه کم يوه زريزه کې ډېرې لوړې ژورې ليدلي، خو د زمان له دومره لوړو ژورو سره سره يې خپل ژوند يوې بلې دورې (منځنۍ يا کلاسيکې) دورې ته وررسولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي لنډيز

د لرغونې ادبي دورې په لومړي پړاو کې پر پښتو ادب تر ډېره حده د خپل چاپېريال تاثيرات زيات محسوس وو ، په حقيقت کې دا ادبيات يوازې په خپل چاپېريال پورې تړلي وو ، د نورو ژبو لکه عربي دري او نورو تاثيرات پرې خورا کم وو. په تېره بيا د لرغونې دورې په لومړي پړاو کې، وروسته بيا ورو ورو د عربي او دري تاثيرات هم راڅرګند شول. له عربي څخه د شعري فورمونو او کلمو او له دري څخه د ژبنيو تاثيراتو په بڼه د هغوی د اغېزو راڅپلول محسوس شول، نړه والي يا سوچه والی د پښتو د لرغوني ادب يوه ځانګړنه ده. دې دورې هم په خپل وار سره لوړتيا او ځوړتيا لرلې ده، خو دا لوړتيا او ځوړتيا د لاسته راغلو اثارو د بېلګو د کموالي له امله ډېره زياته نه محسوسېږي، په ځينو وختونو کې زيات پرمختګ شوی، بيا ځنډ او خنډ پېښ شوی او بيا يو څو ښې بېلګې ترلاسه شوي دي. په مجموعي ډول په لرغوني ادبي دوره کې د هغې زمانې د معيارونو مطابق داسې هنري اثار شته چې زموږ د اوسنۍ زمانې ادبي اثار هم ورسره سيالي نه شي کولای، خو ځينې داسې اثار هم په کې شته چې يوازې د نظم په چوکاټ کې دي او هنري قوت يې ډېر قوي نه بريښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي پوښتنې پوښتنې

- د لرغوني ادبي دورې لومړي پړاو کې ولې د نورو ژبو اغېزې نه وې؟
- له کومو ژبو پښتو لرغوني شاعرۍ ته شعري فورمونه داخل شول؟
- ولې له عربي او دري پرته پر پښتو لرغوني ادب د نورو ژبو تاثیرات نه ښکاري؟
- پښتو لرغوني ادب کې لوړتیا او ځوړتیا او یا ځوړتیا ا لوړتیا وارزوئ!
- پر پښتو لرغوني ادب د خپل چاپېریال اغېزې وشنئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو کمیت او کیفیت

له کمي او کیفي پلوه د یوې ژبې د ادبیاتو ارزونه اسانه کار نه دی. په تېره بیا دا چې د ادبیاتو د کیفیت او حجم معلومول د ریاضي کوم فورمول نه دی، چې د هغو له مخې په اسانۍ سره د یو شي حجم او کیفیت معلوم کړو، په نړۍ کې ځینې داسې ژبې شته چې لرغونې ادبي پانګه یې زیاته ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې خپل هغه ادبي برم، شان او شوکت له لاسه ورکړی، ځینې نورې ژبې بیا داسې دي چې پخوانۍ پانګه یې ډېره زیاته نه ده، خو وروسته یې وده کړې. د یوناني ژبې لرغوني ادبیات دومره بډایه وو چې تر ننه پورې یې ادبي نړۍ تر اغېزې لاندې ده، خو په وروستیو څو پېړیو کې یې بیا هغه شان جلال او عظمت نه درلود چې تر میلاد وړاندې او لومړیو میلادي پېړیو کې یې کوم قوت و. انګلیسي ژبه تر (۱۷) پېړۍ وروسته په غوړېدو شوه او اوس د نړۍ ډېر معتبر ادبي او هنري اثار په همدې ژبه کې موجود دي، پښتو ادبیاتو او پښتو ژبې هم د خپل ژوندانه په بهیر کې د لوړتیا او ځوړتیا، یا ځوړتیا او لوړتیا بېلابېل پړاوونه وهلي، د زماني له سختو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خونړیو ناتارونو سره سره یې تر موږه ځان ژوندی رارسولی او زموږ د نیکونو د ادبي پانګې یوه برخه یې تر موږه پورې خوندي رارسولې ده. ددې لوړتیا او ځوړتیا د کرښېچن بهیر په باب مو دمخه هم رڼا اچولې، خو دا چې درانه لوستونکي او قدرمن محصلین د پښتو ادبیاتو په تېره بیا د لرغونې دورې د شاعرۍ د کمیت او کیفیت او بیا د هغو د دواړو د پرتلنې په باب لږ نور معلومات هم ترلاسه کړي. غواړو دلته ددې دورې د شعرونو د شومره والي په باب هم څه ووایو او د هغوی څرنګوالی هم له هنري پلوه یو ځل بیا له نظره تېر کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څومره والی

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هغه شاعران یا لیکوال چې شعرونه او نثرونه یې تر موږه رارسېدلي د ټولو شمېر (۲۹) تنو لیکوالو او شاعرانو ته رسېږي چې په مجموعي ډول تري د تذکرة الاولیا له نثر پرته (۳۳) ټوټې شعرونه تر موږه رارسېدلې دي. دا شعرونه د نظم په بېلابېلو فورمونو کې ویل شوي چې هم په کې په ملي اوزانو سمبال شعري فورمونه شامل دي او هم له نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه. البته پښتو ولسي یا ګړني ادبیات په پورته شمېر کې نه شاملوو، ځکه چې د هغو شمېر نه شو اټکلولای، خو یاد شمېر په لرغوني دوره کې پر لیکلو ادبیاتو (شعرونو) راڅرخي. دا پانګه د اوږدې زمانې (شاوخوا نهه سوه کلونو) یانې نږدې یوې زریزې په ترځ کې رامنځته شوې ده. زمانه اوږده خو د ترلاسه شویو ادبي اثارو شمېر د زمانې په انډول کم دی. دا چې دا کمیت ولې کم دی دا خپل خپل عوامل لري، د پښتنو افغانانو مېشتې سیمه سلیزې سلیزې او لسیزې لسیزې د نارامیو شاهدې وې، د جګړو مسلسل بهیرونه پر دې سیمه تېر شوي دي، نه یوازې دا چې ادب او فرهنګ یې غورځېدو ته نه دی پرې ایښي، سیمه یې هم بې ثباته کړې، تباه کړې او د خلکو د لیک لوست مخه یې هم نیولې ده. کوم ادبي اثار چې له شتو ناخوالو سره سره رامنځته شوي، هغه هم د زمانې نورو ناخوالو له منځه وړي، غوره بېلګه یې د سالو وږمه، د خدای مینه، د تذکرة الاولیا زیاته برخه او نور هغه اثار دي چې تر موږه یې یوازې نومونه او ډېره کمه برخه رارسېدلې، نور ټول د زمانې د ناخوالو ښامار له ستوني تېر کړي دي. نو په دې خاطر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلای شو چې د پښتو ادبیاتو حقیقي او واقعي ځومره والی تر هغه ځو ځله زیات دی چې اوس یې په لاس کې لرو.

«ددې لړوالي موجه علتونه ډېر شمېرل کېدی شي، خو دغه لاندې ځو عوامل یې ځرګند بربښي:

۱- کومه زماني مقطع چې موږ یې لومړۍ دوره بولو، زموږ له غوره کړي تصنیف سره سم له دویمې هجري پېړۍ څخه د لسمې هغې تر وروستیو پورې دوام لري. په دې دوران کې که څېرې موږ د پښتنو اجتماعي جوړښت، د ډېرو قبیلو کوچاني ژوند، په دوی کې د سواد خپرېدو جریان او دې عملیې ته په پاملرنه له سیمه ییزو فرهنګي جریانونو سره د اشنایي مساله وڅېړو، نو دا به راته ښکاره شي چې په دې دوره کې به په پښتو کې زیات لیکلي اثار نه وي رامنځته شوي، البته د پښتني ټولنې جوړښت ته په پاملرنه د ګړنیو اثارو ایجاد ته زمینه مساعده وه، شفاهي ادبیات په تېره بیا شعرونه به پر دا وخت په دې ټولنه کې ډېر ایجاد شوي وي، چې ځینو یې د همدې مقطع په جریان کې کتابونو ته هم لاره پیدا کړې او ځینې یې وروسته ثبت شوي دي او زیاته برخه یې، لکه چې ددې اشعارو او اثارو ځانګړنه ده، د وختونو په تېرېدو سره له منځه تللي دي.

۲- کوم اثار چې په دې دوران کې لیکل شوي او یا ایجاد شوي دي، په بشپړ ډول تر موږ نه دي رارسېدلي. د ځینو نمونې یې د وروستیو منابعو په مرسته موږ ترلاسه کړي دي، ځینې هم نیمګړې ترلاسه شوي دي او د ځینو هم له نومونو خبر یو، خو خپله کتابونه مو په واک کې نه دي. ددې اثارو د نه ترلاسه کېدو ځو احتماله

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې له نظره لرې نه شي غورځولای: يو احتمال دا دی چې کېدی شي د لومړۍ دورې د معلومو اثارو ځينې بشپړ متون خوندي پاتې وي او يو وخت ښکاره شي. دا کار لټون غواړي، لکه څنګه چې معلومه ده پښتنو په خپلو اثارو پسې د دنيا ټول کتابتونونه نه دي لټولي. اما غالب احتمال دا دی، چې ددغو اثارو کافي برخه به د زمانې سړو سيليو ورسره وړې وي، ځکه که موږ په همدې اسلامي پينځلسو پېړيو کې د پښتنو سياسي او اجتماعي تاريخ مطالعه کړو، نو د دوی پر ځمکو، ورشوګانو، څړځايونو او غرونو د خپلو او پرديو ډېر تاړاکونه راغلي دي، اوږدې جګړې او پرله پسې کورني کړکېچونه او جنګونه يې ليدلي دي. دغو جنګونو او لېږدېدنو د دوی هغه لږ فرهنګي زېرمه هم خوندي نه ده پرېښې.

ځينې کسان چې د مختلفو ناعلمي دلايلو له مخې او ځينې يې د خاصو اغراضو له مخې زموږ پر لرغونو ادبياتو څه نيوکې لري، نو د دوی له اعتراضونو څخه به يو اعتراض دا و چې د پښتو د زړو اثارو اخځ ولې ورک دی؟

زموږ مشرانو به ددغو خلکو په ځواب کې ويل، چې اول امکان لري ګرده دغه اثار ورک نه وي او بل که ورک هم وي، دا کومه ناشونې خبره نه ده، ځکه که موږ د پښتنو د اوسېدنځايونو جغرافي موقعيت ته ګورو، نو د دوی سيمې له اوومې هجري پېړۍ څخه د دولسمې هجري پېړۍ تر اواسطو پورې په بېلابېلو وختونو کې د مغلو او نورو ګاونډيو واکمنيو له خوا تر تاخت او تاراج لاندې واقع شوي دي. بيا د تيمورشاه دراني تر مړينې وروسته د امير عبدالرحمن خان تر راتګه (١٢٩۶ هـ ق) چې زموږ په هېواد کې د قدرت غوښتنې کومې کورنۍ جګړې رواني وې او په همدې دوران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې زمونږ پر هېواد څو ځله انګرېزي قواوو او تر دوی دمخه هم سکهانو یرغلونه وکړل، نو په دغسې یو بحراني حالت او د جنګ او مرګ ژوبلې، تاخت او تاراج په واکمنۍ کې د فرهنګي زېرمو خوندي ساتل څه ګرانه خبره ښکاري او زمونږ ډېر اثار ښايي ددغو تاړاکونو په اثر له منځه تللي وي.

دا چې په دې استدلالونو به د مخالفینو قناعت حاصل شوی وي او که نه؟ دا به د دوی په خپل درک پورې اړه ولري، خو که چا ته په وروستیو لسیزو کې د افغانستان له روان ناورین نه رازېږېدلي حالات معلوم وي، نو په دې پوهېږي چې په دې کلونو کې د افغانستان د کلیو او ښارونو د ورانیو او بربادیو، چور، غارت او د خلکو د مهاجرتونو له امله ډېر اثار له منځه ولاړل. د کابل موزیم لوټ شو، د کابل پوهنتون له کتابتونه دوه نیم زره خطي نسخې یا وسوځېدې او یا غلا شوې، د خطي نسخو شخصي زېرمې په کابل، کندهار او نورو ځایونو کې له منځه ولاړې. دا چې مونږ د ساینس او تکنالوجۍ او د وسایلو په دې عصر کې دا زېرمه ونه ساتلی شوه، نو که د لومړیو اسلامي پېړیو اثار مو د پردیو یرغلګرو چپاوونو ورسره وړي وي، نو دا کومه د هېښنتیا خبره نه ده.

بله خبره چې ضروري ده، هغه داده: مونږ په خپلو سترګو ولیدل چې کله په کابل کې تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته د خلکو د کورونو پلټنې پیل شوې او د وخت واکمنو د خپلې ایډیالوژۍ مخالف کتابونه نه پرېښوول او درلودونکیو ته یې جزاوې ورکولې، نو ډېرو خلکو د حاکم رژیم د مذاق خلاف کتابونه یا وسوځول او یا یې په ځمکه کې ښخ کړل. دغه راز کله چې د (۱۳۷۱ل) کال په ثور کې تنظیمونه د افغانستان پر اداره حاکم شول، دوی هم ټول هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابونه چې په تېر رژیم کې چاپ وو، د تېر رژیم د میراث په توګه یا خپله وسوځول او یا د کتابونو خاوندانو د دوی له وېرې وسوځول. دغسې جفاوې زموږ له فرهنګي زېرمو سره وخت پر وخت شوې دي، چې دا يې يو معاصر مثال و.)) (۵۳: ۱۴۹-۱۵۳) او دا لړۍ لا دوام لري.

له دغو ټولو ستونزو، ناتارو، ناخوالو او ناورينونو سره سره بيا هم د پښتو ادب په لرغوني دوره کې موږ ته په مجموعي ډول د (۲۸) تنو شاعرانو شعرونه راپاتې دي او په مجموعي ډول (۳۳) ټوټې شعرونه کېږي او همدارنګه د يو تن نثر ليکونکي (سليمان ماکو) د نثر بېلګه. د شعري فورمونو د شمېر له مخې د پښتو له خپلو فورمونو څخه نږدې (۸-۱۰) بېلابېل فورمونه راپاتې دي او دغه راز (قصيده، غزل، مثنوي او رباعي) څلور عربي فورمونه هم په لرغوني وره کې پښتو ته داخل شوي دي. د محتوايي وېش له مخې، ويرنه، ستاينه، وياړنه، ساقينامه دا ټول په لرغوني ادبي دوره کې بېلګې لري. د سليمان ماکو له خپل نثر پرته په پښتو لرغوني ادب کې د ټولو کارول شويو کلمو شمېر (۵۴۷۰) ته رسېږي او که د سليمان ماکو د نثر (۶۳۰) کلمې نورې هم پرې زياتې کړو نو دا شمېر به نږدې (۶۱۰۰) کلمې شي. دا د پښتو لرغونې ادبي دورې ټول ژبنی ادبي کميت دی دا چې دې کميت کې څومره کيفيت، څومره خوند او څومره هنر او ښکلا ځای شوي اوس راځو د همدې موضوع څرنګوالي ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګوالی

د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې له پیل څخه بیا تر دویمې، منځنۍ یا کلاسیکې دورې پورې د لرغوني دورې د هر پړاو شعرونه چې مطالعه کوو، نو هر پړاو یې د پوخوالي خپلې خپلې ځانګړنې لري. کله چې د امیر کروړ شعر ته نظر کوو، نو دا راته څرګندېږي، چې پښتو شعر د خپل بلاغت، فصاحت او فکري بلوغ ډېر پړاوونه وهلي دي، چې داسې یوې مرحلې ته رسېدلی دی. همدارنګه که موږ د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدو ته ګورو، نو داسې ښکاري چې نه یوازې دوی دواړو به ګڼ شمېر قصیدې ویلې وي، بلکې په دې زمانه کې به نور یو شمېر داسې شاعران هم تېر شوي وي چې دې ته ورته قصیدې به یې ویلې وي. د یو یا څو شاعرانو په څو شعرونو د یوې ژبې شعري بهیر د پوخوالي داسې پړاوونو ته نه رسېږي. خو څرنګه چې د زمانې ناخوالو زموږ د ولس د ژوند ډېره زیاته مادي او معنوي پانګه له منځه وړې، موږ یې د خپلې ادبي پانګې او شتمنۍ له یوې زیاتې برخې هم بې برخې کړي یو. پښتو لرغوني ادبیات تر زیاته بریده پورې د خپل چاپېریال د تجربو محصول دي. البته په وروستیو پړاوونو کې د نورو ژبو د ادبیاتو اغېزې هم پرې څرګندېږي، خو ددې دورې ادبیات د ژبني جوړښت، ادبي سکښت او هنري تجربو له پلوه زیاتره د خپل چاپېریال او د حال و احوال محصول دي او د همدغه چاپېریال انځورګري کوي. پښتو لرغونو ادبیاتو زموږ د ژبې یوه درنه ژبنۍ پانګه خوندي کړې ده. یو شمېر داسې خواږه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نږه لغتونه چې په یاده دوره کې په ادبیاتو کې کاربدلي، هغه اوس بېرته راژوندي شوي او زموږ د ادبي پانګه او ورځنۍ محاورې یوه برخه ګڼل کېږي. پښتو لرغونو ادبیاتو کې پر ګڼو شکلي رنګارنګیو سربېره مانیزه رنګارنګي هم شته ملي افکار، اسلامي افکار، عرفان او تصوف، غنایي افکار، حماسي تفکر، ویاړنې، ویرنې، ستاینې، مقاومتي افکار ټول د لرغونې ادبي دورې ځانګړې دي. هنري ارزښت هم په لرغونې دوره کې جوت دی، عشقي سندرې دي که وېرنې او ستاینې، قصیده ده که مثنوي، که غزل که رباعي په ټولو کې هنري جوهر له ورایه ښکاري. که د خپل وخت له هنري ارزښتونو سره یې پرتله کړو نو دا جوهر په کې لاپسې په قوت سره ځرګندېږي. د خپل چاپېریال ډېره ښه انځورګري یې هم کړې ده. د لرغونې دورې ادبیات موږ ته نه یوازې د ادبیاتو په توګه مطرح دي، بلکې په دې ادبیاتو کې داسې ټولیزې پېښې، تاریخي حوادث هم انځور شوي او خوندي شوي چې زموږ د هغې زمانې د سیاسي تاریخ له روښانولو سره هم مرسته کوي. د ټولنپوهې لپاره دا ادبیات د پښتنو د ټولنیز ژوند او د هغو د پېژندنې ښې هنداره ګڼل کېږي. د پردیو پر وړاندې د یوه غیرتي او هېوادپال ملت د مبارزو تابلوګانې هم په همدې اثارو کې کتلای شو. لنډه دا چې د لرغونې دورې ادبیات د ادبیاتو د خپل هنري ارزښت، فني او تخنیکي عناصرو او هم د بېلابېلو افکارو د بیان له پلوه موږ ته خورا ارزښتمن دي او په انډولیز ډول په یاد زماني واټن کې که دا اثار له کمي او کیفي پلوه د یو شمېر نورو شرقي او سیالو ژبو تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي اثارو که زيات او ارزښتمن نه وي، نو کم خو ترې په هيڅ وجه نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتلنه

کله چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو له کمي پلوه یې تر موږ رارسېدلې بېلګې تر هغه حالت او چاپېریال خورا کمې برېښي، چې دا ادبیات په کې راټوکېدلي دي. همغه مهال هم لکه د غور، ملتان او کسي غره ترڅنګ نورې وړې ادبي حوزې موجودې وې، طبیعي خبره ده چې په یوه ادبي حوزه کې یو یا څو شعرونه نه راټوکېږي، د ترلاسه شویو شعرونو په مقیاس سرې پوخ ګومان کولای شي چې په هره ادبي حوزه کې به په لسګونو نور شاعران هم موجود وو. خو اوس چې موږ پر لاس لرلو اسنادو او بېلګو بحث کوو، نو د څه کم یوې زریزې زمانې واټن په انډول زموږ د ادبیاتو څومره والی زیات نه دی، یانې په مجموعي ټول د (۲۸) شاعرانو (۳۳) ټوټې شعرونه راپاتې دي او د یوه تن نثر لیکونکي نثري بېلګه، خو ددغه کمیت په انډول بیا د کیفیت خوا خورا درانه برېښي، هم له شکلي پلوه دې دورې د شعر بېلابېل ډولونه یا فورمونه راخپل کړي او هم محتوایي رنګارنګي لري. د پښتو د خپلو شعري فورمونو ترڅنګ چې د امیر کروړ، ملکیار غرشین، بابا هوتک او نورو په شعرونو کې یې بېلګې تر سترګو کېږي، د غزل، رباعي، مثنوي، قصیدې او نورو شعري فورمونو بېلګې هم په کې لیدل کېږي. له ښکلاییز پلوه هم د خلکو ادبي تونده ماتوي، نه یوازې ښه محتوا انتقالوي، بلکې ښکلاییز اړخ یې هم د خپل وخت د ادبي معیارونو په انډول ښه برېښي. البته دې ټکي ته مو باید پام وي چې موږ د اوسنیو ادبیاتو د معیارنو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې لرغونو ادبیاتو ته کتنه نه کوو، بلکې د ادب تاریخ د معیارونو او اصولو له مخې ورته کتنه کوو، چې د یوې ټولنې ادب د تاریخ په اوږدو کې څومره او څرنګه ګام پر ګام وده کوي. که د پښتو لرغونو ادبیاتو کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو د ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د کمیت په اندول یې د کیفیت تله درنه ده، یا په بله وینا په کم کمیت کې هم زیات کیفیت موجود دی.

عامه مقوله داده چې (کیفیت په کمیت کې وي) نو د پښتو د لرغونې ادب د کیفیت له مخې موږ دا ویلای شو چې په دې نږدې زر کلن واټن کې به پښتو شاعرانو په پښتو ژبه ډېر ادبي اثار وړاندې کړي وي، خو د زمانې ناخوالو ددې اثارو یوه زیاته برخه لکه څنګه چې مو مخکې څو ځله یادونه وکړه، زموږ له لاسه تروړلې ده او دا څه چې پاتې ده دا هم د زمانې له ډېرو ناتارونو ژغورل شوې او څه هم د بخت په وزرونو تر موږ رارسېدلې ده. که تذکرة الاولیا او پټه خزانه نه وای، چې زموږ د لرغوني ادب زیاته برخه یې د مرګ له کومې ژغورلې نو اوس به دغه اثار چې همدا اوس زموږ په لاس کې دي دا به هم تېر شوي او هېر شوي وو. ددې احتمال هم شته چې زموږ د لرغونې او کلاسیکي دورې ځینې نور ورک اثار چې د زمانې ګردونو لاندې کړي، د وخت په تېرېدو سره ترلاسه شي. خو اوس چې پر لاس لرلو لرغونو اثارو بحث کوو، نو د کمیت یا څومره والي په اندول یې د کیفیت یا څومره والي تله درنه برېښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیارلسم څپرکي لنډیز

د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره څه کم یوه زریزه زماني واټن رانغاړي، په دې دوره کې د نږدې (۲۹) تنو شاعرانو او لیکوالو د کلام بېلګې تر موږه رارسېدلي دي، چې په مجموعي ډول په کې (۳۳) ټوټې شعرونه او د نثر یوه بېلګه شامل دي. خو دا په دې مانا نه ده چې زموږ د شاعرۍ ټول حجم همددا دی، د زمانې ناخوالو زموږ ډېر تاریخي ادبي اثار له منځه وړي دي. خو دې سره سره چې کوم اثار اوس زموږ په لاس کې شته، د کمیت له پلوه کم خو د کیفیت له پلوه د خورا ارزښت وړ وي. نږه والی، د هنري ښکلا زیاتوالی او د خپل چاپېریال ښه انځورګري ددې دورې د ادبیاتو له ځانګړنو څخه ده. ملي، اسلامي، غنایي، حماسي او نور ډول ډول افکار په کې ځلېږي. د کمیت په اندول یې کیفیت زیات دی، په لرغونې شاعرۍ یا ټول ادبي بهیر کې نږدې (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي، خو ډېر دروند فکري، هنري او ښکلاییز معنوي بار یې انتقال کړی دی. د ملي فورمونو ترڅنګ یې له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي هم راخپل کړي، خو دا ټول فورمونه لکه د پښتو د خپل شعر سېلابېتونیک (څپیز جوړښت) له عام قانون سره سمون خوري. د لرغونې دورې د ادبیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنري او ښکلا ييز کيفيت او معنوي قوت ته چې سړی ګوري، نو دا په ډاګه کوي چې زموږ د لرغونې ادبي دورې کميت به طبعاً تر دې څو ځله زيات ځکه وي چې د يو ملت ادبيات چې د پوخوالي دې پړاو ته رسېدلی وي، هغوی بايد ډېره اوږده ادبي ماضي تجربه کړې وي. که پښتنو شاعرانو په ملي فورمونو کې شعرونه ويلي او که له عربي څخه په راغلو فورمونو کې نو په ښه قوت يې ويلي او دا د دې ښکارندويي کوي چې دې شاعرانو دا فورونه ډېر کارولي او په هغو کې يې پخه تجربه ترلاسه کړې ده، خو بيا هم که د شتو اثارو له مخې د يادې دورې کميت او کيفيت سره پرتله کوو، نو د کيفيت تله يې درنه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديارلسم څپرکي پوښتنې

- په پښتو لرغونې ادبي دوره کې د شعري کلام بېلګې ولې کمې دي؟
- په لرغونې دوره کې د پښتو شعر کميت او کيفيت سره پرتله کړئ.
- په لرغونې دوره کې کومو شاعرانو په ملي اوزانو کې شعرونه ويلي دي؟
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه د نظم کوم فورمونه پښتو ته راغلي دی؟
- په لرغونې دوره کې د کوم ليکوال نثري بېلګه لرو او ولې د نثر بېلګې کمې دي؟
- د يوې ژبې د ادبي اثارو د کيفيت ښه والي د څه شي څرګندونه کوي؟
- په پښتو لرغوني ادب کې په مجموعي ډول څومره کلمې کارېدلې دي؟
- پښتو لرغونې شاعري د څه شي انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څوارلسم څپرکی

په لرغونې ادبي دوره کې موثرې ټولنیزې، سیاسي څېرې او حادثې

په هره ټولنه کې موثرې ټولنیزې، سیاسي او فرهنګي څېرې موجودې وي وي چې په هغه ټولنه کې د حوادثو سبب ګرځي او یا هم حوادث دي چې د شخصیتونو د ټوکېدو سبب ګرځي. همدا شخصیتونه دي چې بیا نورو حوادثو ته لاره اواروي او یا هم د ناخوښو حوادثو مخه نیسي. په حقیقت او واقعیت کې شخصیتونه په حادثو او حادثې په شخصیتونو پسې ځي، دا دواړه پدیدې یوه له بلې سره اړیکي لري. ټولنیز او سیاسي شخصیتونه د ژوندانه پر هر ډګر خپل خپل اغېز لري، له هغې جملې څخه د ادبي پدیدو او اثارو په رامنځته کولو کې خپل نقش لري، دوی په مستقیم او نامستقیم ډول د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب ګرځي، په مستقیم ډول په دې مانا چې په خپله هنري او ادبي اثار لیکي او په نامستقیم ډول په دې مانا چې نور لیکوال او شاعران هڅوي چې ادبي اثار وپنځوي. که د امیر محمد سوري واکمني نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه له مهربانۍ نه وای برخمن شوی، نو پوره یقین دی چې د هغه مرګ پر شیخ اسعد سوري تاثیر نه کاوه او نه یې هغه شان ویرنه لیکلای شوه چې د امیر محمد سوري په مرګ یې ویلې ده. یا هم که ښکارندوی غوري د سلطان شهاب الدین غوري د لارې ملګری او د دربار له لوربینو برخمن نه وای خو هغسې ستاینزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصیده یې هېڅکله نه ویله او نه یې ویلای شوه که په خپله امیر کرور د وخت امیر او واکمن نه وای نو دغسې پرتمینه ویاړنه یې هېڅکله نه شوه ویلای او که ویلې یې هم وای، له واقعیت سره به یې سمون نه درلود. موږ که څه هم په پښتو لرغونو ادبي دوره کې لیکوال یا شاعران نسبتاً په تفصیل سره معرفي کړي، خو هغه نورې سیاسي یا ټولنیزې څېرې چې په یو نه یو ډول یې د ادبي اثارو په پنځونه کې په مستقیم او نامستقیم ډول موثرې واقع شوي، د هغو یادونه هم ضروري برېښي. غواړو دا ډول شخصیتونه هم په ډېر لنډیز سره درته دروپېژنو. دې سره به موږ ته په ټولیز ډول د ټولو هغو شخصیتونو یو ټولیز تصویر سترګو ته ودرېږي چې زموږ د لرغونو ادبیاتو ټوله اوسنۍ لاسته راغلې شتمني د هغو د کارو زیار محصول ګڼل کېږي او تر هغه وروسته به د لرغونو ادبي دورې د پېښو کرونولوژي هم تاسو ته په ډېر لنډیز سره وړاندې کړو. البته دې کې ځینې هغه څېرې یو ځل بیا په لنډیز سره معرفي کېږي چې هم یې اثار پنځولي، هم ټولنیز، تاریخي، فرهنګي او سیاسي شخصیتونه دي او یا یې هم په لرغونې ادبي دوره کې یادونه راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېړې:

امیر کروړ د جهان پهلوان:

((امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت موندلی دی، د دویمې هجري قمري پېړۍ شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی، امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې یې پاچاهي کوله. د امیر کروړ یادونه مو یوځل بیا دلته ځکه وکړه چې ده نه یوازې په خپله شعر لیکلی، بلکې د ده ټولنیز، سیاسي او قومي اغېز ددې سبب شوی چې وروسته په پښتنو کې نور شاعران هم راوټوکېږي.

امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندیش کې پاچا او پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شو.

امیر محمد سوري:

امیرمحمد سوري په غور کې د سوري پښتنو پاچا و، عادل، ضابط او غیرتي واکمن تېر شوی، د سلطان محمود غزنوي له لښکرو سره تر اوږدې جګړې وروسته، د هغه لښکر ونیو غزني ته یې اسیر بوت او هلته په بند کې ومړ. شیخ اسعد سوري په خپله قصیده کې دده د ژوند د وروستیو برخو داستان په ډېره تراژیکه بڼه انځور کړی چې پر خپل خپل ځای یې یادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم واکمن و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده. نصر لودي هم د پښتو ژبې شاعر و او هم سياسي واکمن.

شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې د حميدد لودي واکمنۍ پرمهال او تر هغه وروسته يې د اسلام دين د تبليغ لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې، شيخ رضی لودي د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، دده د يو منظوم اعتراضيه کلام له امله (نصر لودي) مجبور شو چې هغه ته په ورته منظوم کلام کې خپل غبرګون وښيي.

سلطان غياث الدين غوري:

غياث الدين غوري د غور د سترو واکمنو له جملې څخه دی چې د غوريانو د واکمنۍ او د اسلام د دين د پراختيا لپاره يې ډېرې تورې وهلي او په غوري واکمنو کې ستر نوم لري. پښتون شاعر تايمني دده په ستاينه کې يوه چاربيته ليکلې او دی يې د غور زمری بللی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین غور د خپل ورور (سلطان غیاث الدین غوري) تر مړینې وروسته پاچا شو، دی د خپل ورور د واکمنۍ پرمهال د لښکرو مشر و او د غیاث الدین غوري د وخت ډېرې بریاوې د ده په وسیله ترلاسه شوي دي. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۲۰۲هـ.ق) کال د اباسین پر غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته لاړ او د یوه ناپېژانده شخص له خوا ووژل شو.

سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم د سبکتګین کوچنی زوی اسمعیل پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ، په نتیجه کې یې تر لږ اخ و ډب وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزنی د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، د سیستان علاقه یې ونیوله، د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د يمين الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان يرغل کړی دی، لويه جګړه يې د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کال پېښه شوې ده، لکه چې د مخه مو يادونه وکړه د محمود لښکرو له امير محمد سوري سره هم ډېر جنګونه وکړل، تر جنګونو وروسته د سلطان محمود لښکرو د اميرمحمد سوري ونيو او بيا يې د محمود په زندان کې ساه ورکړه. د شيخ اسعد سوري قصيده د همدې غمجنې پېښې زېږنده ده.

ابن خلاد:

تاريخپوهان د ابو العينا د بشپړ نوم او شهرت په باب وايي: ((ابو عبدالله محمد بن القاسم بن خلاد بن ياسر بن سليمان، الهاشمي بالولاء الغرير، مولی آبي جعفر المتصور) نوموړی په اصل کې د يمامي اوسېدونکی و، په (اهوز) نومي سيمه کې زېږېدلی او په (بصره) کې رالوی شوی دی. همالته يې د حديثو علم او ادبي زده کړې کړې دي، په ځلوېښت کلنۍ کې په سترګو ړوند شو، ډېره به يې په نکريزو سره کوله او پر (۲۰۳هـ ق) کال په بصره کې مړ شوی. نوموړی ډېر ځيرک، فصيح، ذهين او حاضر ځوابه انسان و.)) (۵۰: ۴۰-۴۱)

سلطان بهلول لودي:

پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنيا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بيا ملک شو، سوداګرۍ ته يې مخه کړه او د خپل لياقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډيلي پاچاهۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هانی، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې ټولې هندي ځمکې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې په جلالي کلي کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.)) (۸: ۲۹۲-۲۹۴)

محمد بن علي البستي:

پښتون مورخ دی، د پلار نوم یې علي او د بست او سېدونکی و، پټې خزانې یې د (لرغوني پښتانه) په حواله یادونه کړې ده. د ژوند زمانه یې (۶۵۰هـ ق) حدود دي. او د (تاریخ سوري) په نامه یې یو تاریخي اثر لیکلی دی.

احمد سعید لودي:

پښتو لیکوال او مورخ دی، د پټې خزانې په حواله احمد سعید لودي پر (۶۸۶هـ ق) کال یو کتاب لیکلی و چې په دې کتاب کې یې د لودي بادشاهانو حالات او اشعار راجمع کړي وو، د کتاب نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ کته متي زی:

شیخ کته متي زی، د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.

شیخ ملي:

د شیخ ملي نوم (ادم) او د پلار نوم یې شیخ یوسف و، چې د نسب سلسله یې خرښبون ته رسي، دی د پښتنو مشر و او د ځمکو د وېش په باب یې یو کتاب لیکلی و چې د (شیخ ملي دفتر) په نامه مشهور و. د (۸۳۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه.

کجوخان رانیزی:

د کجوخان رانیزي اصلي نوم خان احمدخان و، دی د پښتنو یو خان او مشر و، د (۹۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه، ده د پښتنو په باب یو کتاب لیکلی و چې د پښتنو تاریخي پېښې او حالات یې په کې بیان کړي وو.

پر پورتنیو سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي شخصیتونو سربېره یو شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم او نامستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاثيرات پرې ايښي دي، خو موږ يې هغه ډېر مشهور او مطرح
کسان دلته په ډېر لنډيز سره معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- د پښتو کرونولوژي:

د لرغونې ادبي دورې په نړدې زرکلن ژوندانه کې ګڼې پېښې تېرې شوي، د يو ليکوال يا اديب زېږېدنه، مړينه، د اثارو ټوکونه، له منځه تلنه او نورې حادثې، ټولې په دې پېښو کې شاملې دي. دلته غواړو په ډېر لنډيز سره دې ډول حوادثو ته اشاره وکړو:

- ((د اريانا پاچا(لوی داريوش) پر وخت له (**۵۲۲**ق.م) څخه تر (**۴۸۶**ق.م) د بېستون په غره کې يوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
- په (۱۹۰ق . م) حدود د (مالنده ينهو) په نامه په پخوانۍ پښتو يو کتاب وليکل شو.
- پر (**۱۳۹**هـ.ق) د غور په مندېش کې امير کروړ پاچا شو.
- پر (**۱۲۳**هـ.ق) کال د لويکانو د کورنۍ يو بيت پر يو ډبرليک وليکل شو، پوهانو دا بيت پښتو وباله.
- (**۱۵۴**هـ.ق) د پوشنج په جنګ کې امير کروړ وفات شو.
- د (**۲۲۳**هـ.ق- **۲۹۷**هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زيد السرواني و ژوند او پر همدې مهال له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه ترسره شوه.
- (**۳۵۰**هـ.ق- **۴۰۰**هـ.ق) کلونو ترمنځ د شيخ رضي او نصر لودي خپل پاړکي يو بل ته ولېږل.
- پر (**۳۵۰**هـ.ق) حدودو کې بېټ نيکه خپل مناجات وليکل.
- (**۴۱۱**هـ.ق) حدود د شيخ اسماعيل او خربښون د ژوند دوره ده او پښتو ادب کې د دوی د لومړيو څلوريزو په بڼه يو بل ته نارې وليکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شيخ اسعد سوري ژوند او پښتو ادب ته د قصيدې راتګ.
- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شيخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د يو بل شعر راتګ.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري ژوند او پښتو کې د يوې بلې شاهکارې قصيدې ليکل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين ژوند او پښتو ادب کې د يو بل پارکي ويل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تايمني ژوند او د سلطان غياث الدين په ستاينه کې د شعر ويل.
- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د ژوند او پښتو کې د قطب الدين سندره.
- (۶۳۳-۶۸۸هـ.ق) کلونه، د شيخ متي ژوند او دده کتاب (د خدای مينه) او شعر يې.
- له (۶۶۱-۷۴۰هـ.ق) کلونو کې د باباهوتک ژوند او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک ژوند او دده شعر.
- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زميند اوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي ژوند او واکمني او د سلطان بهلول لودي ته د هغه رباعي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له (۸۵۵-۸۹۴ هـ.ق) کلونه د سلطان بهلول لودي ژوند او خلیل نیازي ته د هغه رباعي.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي ژوند ، دده دېوان او د ساقي نامې لیکل.
- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ ژوند او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ عیسی مشواني ژوند او دده یو شعر.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې ژوند او ددې دېوان او رباعي.
- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه کتاب (غرغښت نامه) لیکل.
- د (۹۶۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ بستان بړیڅ ژوند ، دده کتاب (بستان الاولیا) او دده یو شعر.
- د (۹۶۰هـ.ق) کال حدود د علي سرور لودي ژوند ، کتاب یې (تحفة صالح) او دده غزل.
- د (۹۶۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې ژوند ، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصیحت شعر لیکل.
- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شیخ محمد صالح الکوزي ژوند او غزل لیکل.)) (۳۹: ۱-۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې دورې پای

لکه څنګه چې دمخه مو وویل د پښتو ادب تاریخ لومړۍ یا لرغونې دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او یوولسمې هجري پېړۍ پورې دوام مومي، تر دې دمخه یانې د لسمې هجري پېړۍ په منځیو کې بیا په پښتو کې یو بل عرفاني غورځنګ پیلېږي، روښاني غورځنګ ورته وایي، (روښان پیر) یې مشر و دده د کورنۍ غړو دده روښاني او روحاني لاره تعقیب کړه، روښان وروسته ډېر پلویان او مخالفین پیدا کړل چې د عرفاني او پوځي مبارزې ترڅنګ اکثره د فکر او قلم خاوندان وو، روښانیانو د خپلې عرفاني لارې لپاره ادبي فورمونه د یوې وسیلې په توګه وکارول، خپل افکار یې د نظم او نثر پر دواړو ډولونو کې ځای کړل او دا ادبي فورمونه یې د خپل فکر د بیان لپاره په منظم او سیستماتیک ډول وکارول، دا مهال له شکلي پلوه په ادبي فورمونو کې ګڼ شمېر اثار رامنځته شول چې هنري کیفیت یې ډېر اوچت نه و، خو وروسته یې ښکلو ادبي اثارو ته لاره اواره کړه، پښتو ادبپوهان، د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې پای د همدغه روښاني غورځنګ پیل ګڼي او وایي چې د تېرې دورې د ادبیاتو په انډول دا مهال په ادبیاتو کې داسې یو کمی او کیفي بدلون راغی چې له تېرې دورې سره یې توپیرونه روښانه او څرګند وو، نو ځکه خو ادبپوهان د روښاني غورځنګ ادبي فعالیتونه د لرغونې دورې د ادبیاتو تر پای وروسته د دویمې ادبي دورې د پیل کلونه ګڼي چې له همدې وخته بیا دویمه ادبي دوره پیلېږي او خپل خپل پرمختیایي پړاوونه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چې روښانیان د لسمې هجري قمري پېړۍ په منځ کې راټوکېدلي یانې تر (۹۳۰هـ ق) وروسته، خو موږ دلته ان تر (۱۰۰۰هـ ق) کال پورې هم یو شمېر شاعران په لومړۍ دور کې ځای او مطالعه کړي، کېدی شي ځینو ته دا پوښتنه پیدا شي چې هم دویمه دوره پیل شوې او تر هغه وروسته هم ځینې شاعران په لرغوني دوره کې مطالعه کېږي؟ موږ د ادبي دورو د وېش په برخه کې دا مسله واضح کړه چې ادبي دورې د تاریخي او سیاسي دورو په شان نه دي چې له یوې تاریخي مقطعې څخه پیلېږي او یا هم له یوې انقلابي پېښې سره سم پیل او پر بلې ورته پېښې پایته رسي. ادبي دورې یوه پله بله کې تداخل لري، د یوې نوې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې داسې لیکوال او شاعران وي چې د فکري خط، ادبي سبک او نورو ځانګړنو له امله له تېرې دورې سره اړیکي لري او یا هم د هغې دورې تاثیرات پرې خپاره وي. نو ځکه خو موږ شیخ بستان بړېڅ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته او شیخ محمد صالح الکوزی هم په لرغوني ادبي دوره کې راوړل، د دوی د کلام ځانګړنې له لرغونې دورې سره ټینګ ارتباط لري او په واقعیت کې د همغه دورې تسلسل دی. دا ارتباط د بلې نوې دویمې دورې د اثارو د لومړیو نښو نښانو په راڅرګندېدو وو نو ځکه (۱۰۰۰هـ ق) حدود د لرغونې دورې د پای مهال ګڼل کېږي. سره له منځه نه دي تللي او نه هم د دوی د کلام بېلګې له دې بلې دورې سره ډېر ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

مخکې تر دې چې د وروستۍ پایلې په توګه خپل درنو لوستونکو سره شریک کړم، غواړم د لرغونې ادبي دوورې وروستۍ نچوړ چې ددې دورې ځانګړنې په خپل نظر کې راغونډې شوې دي، درنو لوستونکو مخې ته کېږدم او بیا به ددې اثر په باب خپل وروستۍ نظر څرګند کړم.

«د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل کېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې دوام کوي.

ددې دورې اثار د خپلو ځانګړو خصوصیاتو له امله دغه لاندې ارزښتونه لرلای شي:

(۱) د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، له کمې پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري بېلګې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

ښایي له ځینو لوستونکو سره دا پوښتنه راپیدا شي، چې دا اثار نو ولې ورک دي؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید وویل شي، چې افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې د پردیو یرغلګرو او مهاجمینو تر یرغلونو او تهاجماتو لاندې راغلي دي، په دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغلونو کې چې چا د پردو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، په همغه تناسب ورته ضررونه هم متوجه شوي دي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولې، بیا د چنګېز او تیمور، بیا د نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملاتو لاندې راغلي دي. څه یې چې درلودل دغو حملو خوړلي او په ډېر ضعیف احتمال ویلای شو، چې ښایي ډېر لږ اثار به له دغو تاړاکونو په امن کې پاتې وي، چې هغه هم تراوسه لا نه دي ترلاسه شوي.

د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادب تاریخ د لومړۍ دورې متفرق اثار دي.

(۲) که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار به کمي لحاظ لږ دي، خو به کیفي لحاظ ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ادبي ارزښت لري.

د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو ترڅنګه لوړه هنري منځپانګه هم لري. ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده. ددې دورې ځینې اثار نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او څرګندو الفاظو کې بیان کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳) ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف ځرک ایستلای شو.

الف: ددې مهال اثار موږ ته راښيي چې ددې دورې ادبي پديدې پر يوه حال ولاړې نه دي او نه يو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه يي ملي اوزانو سربېره په پرله پسې پېړيو کې قصيده ورپسې غزل، مثنوي او رباعي چې د شرقي شاعرۍ غټ شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتي او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای يې نيولی دی.

ب: د مضمون په لحاظ هم د پښتو اثار په دې دوره کې پراختيا پيداکوي، د ژوند بېلابېل موضوعات په دې اشعارو کې بيانېږي، لکه: د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، اخلاقي پند و نصايح، وعظونه او نور ددې دورې په اشعارو کې ليدلای شو.

ج: د شعر ځينې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه وياړنه (فخريه)، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او حکايتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان ځرګندوي. د امير کروړ سوري وياړنه، د زرغون خان نورزي ساقينامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځينې حکايات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقینامه د خپل جوړښت، ادبي قـوت او شـعري ځـانګړنو لـه املـه د پښـتو ادبـي تـاريخ پـه وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري. دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او ادبي شور چې د امیر کروړ او زرغـون خـان په ویاړنه او ساقینامه او د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غـوري په قصایدو کې شته، په وروستیو دې ته ورتـه اثـارو کې نـه لیـدل کېږي.

(۴) پښـتو ادبي پدیدې او پښـتو اثـار پـه دې دوره کې مجـرد نـه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبـو او ادبیـاتو سـره پـه ارتبـاط کـې یـې وده مونـدلې ده. د دریېمـې هجـري پېـړۍ پـه دوران کـې لـه عربـي ژبې څخـه پښـتو ترجمـه پیـل شـوه او ابـو محمـد هاشـم د ابـن خلاد شعر په پښتو نظم ترجمه کړ او بیـا راوروسـته لـه پارسـي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکي پـاتې شـوې دي، پښـتو ادبیـاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه لـه پارسـي ادب څخـه خپـل کړي دي. دا خبره طبیعي هم ده، ځکه پارسي دغـه مهـال پـه منطقـه کـې مسـلطه فرهنګـي ژبـه وه. ډېـر شـاعران او فرهنګـي اثـار یـې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اغېزې د منطقې پـر نـورو ژبـو حتمـي دي.

له پارسي اثارو څخه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسـمې هجـري پېـړۍ پـه لومړیـو کلونـو کـې یـوې پښـتنې مېرمنـې زرغونې کاکړې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵) ددې دورې متفرق اثار د سيمې په لحاظ هم په يوه ځای کې نه دي ايجاد شوي، بلکې له غوره نيولې ان د هندوستان تر سيمو پورې پرتو ځمکو کې ايجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سليمان پر غرو سربېره د افغانستان، (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

(۶) په دې دوره کې موږ ځينې داسې متفرق اثار هم لرو، چې د دربارونو له خوا ورته د توجه او پالنې ځرک هم ځنې ايستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجوديت او د دوی اثارو ته پاملرنه د هندوستان د افغان باچا سلطان بهلول لودي دربار هم دغه ډول خصوصيات درلودل.

(۷) ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي، زياتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو (پټې خزانې او تذکرة الاوليا) خوندي کړي دي، د ځينو لکه تايمني او اکبر زميندواري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

(۸) دغه لاس ته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکيبونو او نورو ګرامري ژبنيو خصوصياتو او له نورو ژبو سره د اړيکو يو سيستماتيک تحول په لاس راکوي، د دې دورې لومړني اثار تر زياته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکيبونه لري، خو په وروستيو پېړيو کې له نورو ژبو په خاص ډول پارسي او عربي سره نږدېوالی ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پای ته رسېږي او پښتو ادبیات له نوو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې بلې پرمختللې دورې ته داخلېږي.)) (۵۳: ۸۱- ۸۳) د پښتو ادب د لرغونې دورې تر دې نچوړ وروسته اوس راځم ددې اثر په باب خپل وروستي نظر ته!

دا اثر چې اوس د درنو لوستونکو او خوږو محصلینو په لاس کې دی، ما د خپلې پوهاندۍ علمي رتبې لپاره لیکلی دی. په دې اثر کې نږدې له ټولو هغو اثارو څخه ګټه اخیستل شوې چې تر دې وړاندې په دې برخه کې لیکل شوي دي.

تېر هر اثر په خپل خپل ځای کې خپل خپل ارزښت لري، خو دا اوسنی اثر زما په خپل نظر په واقعیت کې پر څېړنې، پلټنې، ارزونې سربېره د همغو تېرو اثارو یو نچوړ هم ګڼل کېږي. هر څېړکی مې تر لیکنې وروسته نورو استادانو ته هم د سمون په خاطر ورلېږلی او هم مې د هغوی له نظریاتو څخه د ګټې اخیستو لپاره د هغوی اصلاحي نظر مې هم په کې شامل کړی، هر څېړکي یو نچوړ یا لنډیز هم لري او خپلې اړوندې پوښتنې هم، دا پوښتنې ددې سبب ګرځي چې محصلین د هر څېړکي متن ته ورداخل شي، نوې او زیاتې پلټنې وکړي، د هغوی د لیکوالۍ او ذهني قوت د پیاوړتیا سبب شي. شک نه شته چې دا اثر به لا هم ډېرې نیمګړتیاوې ولري، هیله مې ده چې کله هم دا اثر چاپ شي، لوستونکي او محصلین یې له نظره تېر کړي، د سمون لپار یې خپل لیکلي نظرونه ماته راولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په بل چاپ کې اصلاح شي. یو اثر تر پرله پسې کتنې او سمون وروسته د بشپړتیا او کره والي پړاو ته رسېږي او دا کره والی هغه وخت رامنځته کېږي چې اثر د لوستونکو په لاس کې وي، نو ځکه خو له ټولو لوستونکو، استادانو او قدرمنو محصلینو څخه هیله کوم چې په زغرده ددې اثر د نیمګړتیاوو او نورو زیاتونو او سمونو په باب راسره خپلې مشورې شریکې کړي. زموږ هیله همدا وه چې په ټول هېواد کې د ادبپوهنځیو د پښتو څانګې د محصلینو لپاره د لرغونې دورې په باب یو واحد او کره اثر وړاندې شي چې په ټولو یادو څانګو کې د تدریس وړ وګرځي.

که چېرې دا تجربه بریالۍ شوه، نو بیا له اړوندو استادانو څخه هیله کوو چې د منځنۍ او معاصرې دورې او د هغو د اړوندو پړاوونو لپاره هم له تحصیلي او تدریسي کریکولم سره سم تدریسي اثار ولیکي چې درانه لوستونکي او محصلین د پښتو ادبیاتو ټولې دورې په منظم او سیستماتیک ډول مطالعه کړي.

په پای کې یو ځل بیا له درنو لوستونکو څخه هیله کوم چې په خپله لورېینه به ددې کتاب په متن کې شوې تېروتنې راوښيئ او د سمون لپاره به یې راسره مرسته وکړئ!

په ملي، فرهنګي او هېوادنۍ مینه

ستاسو یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځوارلسم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې د ادبي څېرو ترڅنګ يو شمېر سياسي، ټولنيزې او فرهنګپالې څېرې هم مطرح وې چې په مجموعي ډول يې ددې ادبي دورې په تشکل او جوړښت کې خپله ونډه لرلې ده. ځينې څېرې بيا څو اړخيزې دي، هم سياسي اړخ لري او هم ادبي. په مجموعي ډول ددې ټولو مطرح څېرو شمېر لسګونو ته رسېږي. دا لسګونه څېرې په دې مانا چې بېلابېلو اثارو يې څېره او اغېزه په لرغونې ادبي دورې کې څرګنده کړې ده. بېلابېلو پېښو هم د ادبي دورې په لوړتيا او ځوړتيا کې خپل اغېز لرلی دی. په مجموعي ډول همدا څېرې او همدا حادثې دي چې د پښتو ادب د لرغونې دورې ټول ادبيات يې محصول دي. موږ چې کله د لرغونې دورې ادبيات مطالعه کوو، ددې څېرو او حادثو له پېژندنې پرته راته ممکن نه برېښي، دا څېرې او حادثې د اساسي علت او عامل په توګه د پېژندنې او مطالعې وړ دي.

د پېښو کرونولوژۍ ته مو هم ځکه اشاره وکړه چې يوځل بيا د تېر نږدې زرکلن ادبي بهير يو څرګنده انځور مو په ذهن کې تېروبېر شي.

د لرغونې دورې د پای په باب ادبپوهان بېلابېل نظرونه لري، خو عمومي اصول دادي چې يوه ادبي دوره د بلې ادبي دورې له پيل سره سمه نه ختمېږي، بلکې په هغې کې تداخل لري. دا دوره بيا په بله کې تر هغې امتداد پيداکوي چې له تېرې دورې سره يې په ادبي ځانګړنو کې څرګند توپير رامنځته شي، نو موږ چې د (۱۰۰۰هـ ق) کلونو تر حدودو پورې ځينې شاعران په لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې شامل کړل، علت یې همدا و چې له تېرې دورې سره یې نږدېوالی او اړیکي درلودل.

د څوارلسم څپرکي پوښتنې

- مطرح، سیاسي او ټولنیزې څېرې د ادبیاتو په وده کې څه رول لري؟
- هر محصل دې په لرغونې دوره کې په خپله خوښه د یوې یوې ادبي څېرې پېژندنه وکړي او د دې څېرې اثار دې تحلیل کړي.
- ولې د دویمې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې شاعران په لرغونې ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري؟
- پېښه او شخص یو بل سره څه ارتباط لري او د ادبي اثارو په پنځونه کې یې اغېز څه دی؟
- د لرغونې ادبي دورې عمومي ځانګړنې په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

1. ارسطو. کتاب الشعر. د مولوي محمد اسرائیل ژباړه. ۱۹۵۸م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.
2. اریانا دایرة المعارف، (لومړی ټوک دویمه دوره). دایرة المعارف ریاست. ۱۳۸۶ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
3. انځور، محمد زرین. د زړو پاڼو تول. ۱۳۹۴ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
4. الفت، ګل پاچا. ادبي بحثونه. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
5. الهام، محمد رحیم. تیوری‌های ادبی و نقد ادبی. ۱۳۵۸ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
6. الهام، محمد رحیم. د ادب مسالې. ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان د لیکوالو انجمن.
7. بېنوا، عبدالروف. پښتو روزنه. ۱۳۵۷ل کال. کابل: د پښتو څېړنو نړیوال مرکز.
8. پردېس، احمد. د پښتو ادب لرغوني دوره. (په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

9. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۵۸ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمۍ.

10. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (دویم ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۰ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمۍ

11. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمۍ

12. حبیب، اسدالله. لکچرهای اموزشی د لیکنو ټولګه. (ادب شناسی و بعضی مسایل مبرم آن). ۱۳۶۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

13. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی او دویم ټوک). ۱۳۸۴ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

14. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک). ۱۳۲۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

15. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک، دویم چاپ). ۱۳۳۷ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

16. حلیم، حکیم.هیله مجله. (د ادبي تیوري تاریخي وده). ۱۳۸۱ل کال. پېښور: ازاده مجله.

17. خاورې، غوټۍ. د پښتو شفاهي ادبیات (شکل او مضمون). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18. خویشکی، محمد صابر. پښتو غږ پوهنه او ویپپوهنه. ۱۳۸۰ل کال. پېښور: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه.
19. درانی، درویش. پښتو عروض. ۲۰۰۷م کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.
20. رښتین، صدیق الله. د پښتو د ادب تاریخ. ۱۳۲۵ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
21. رضا، افضل. تخلیق او تنقید. ۱۹۷۳م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
22. رضا، افضل. د پښتو نثر تاریخ. ۱۹۹۵م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
23. روهي، محمد صدیق. ادبي څېړنې. ۱۳۶۰ل کال. ننګرهار: ننګرهار پوهنتون.
24. روهي، محمد صدیق. د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره). ۱۳۷۸ل کال. پېښور: محمد صدیق روهي فرهنګي ټولنه.
25. زرینکوب، عبدالمتین. اشنایی با نقد ادبي. ۱۳۷۸ل کال. ایران: مهارت چاپخونه.
26. زغم، احمدشاه. پښتو چاربیته (د پوهنملی تېزس). ۱۳۷۱ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
27. زېور، زېورالدین. د پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس. ۱۳۶۱ل کال. کابل: د ژبو او ادبیاتو پوهنځی.
28. زیار، مجاوراحمد. پښتو شعر څنګه جوړېږي؟. ۱۳۶۹ل کال. کابل: د اطلاعاتو او کلتور وزارت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29. شاه جهان، پښتو ادب کې د مېرمنو برخه. ۱۹۹۳م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.

30. شېرزاد، تورخان. پښتو سروکی(ناچاپ). ۱۳۷۰ل کال. کابل.

31. شینواری، دوست. د ادب تیوري اساسونه. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د چاپ او خپرونو دولتي کمېټه.

32. عمید. فرهنگ عمید. (دویم ټوک، پنځم چاپ). ۱۳۶۳ل کال. تهران: امیر کبیر نشرات.

33. غني، سید غني. د پښتو ادبیاتو لرغوني شاعري. ۱۳۹۳ل کال. ننگرهار: مومند خپرندویه ټولنه.

34. قویم، عبدالقیوم. نقد ادبی. ۱۳۷۹ل کال. پېښور. کتاب انتشارات.

35. کټوازی، نیک محمد. د پښتو ادب لرغوني دوره (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه). لومړی ټولگی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

36. کرگر، محمد اکبر. د نازو انا ی‌اد (د شیخ متي یو شعر). د محمد اسمعیل یون په زیار. ۱۳۷۰ل کال. کابل: خوشال فرهنگي ټولنه.

37. گامگار، تقي وحیدیان. وزن و قافیه شعر فارسی. ۱۳۹۳ل کال. تهران.

38. ماکو، سلیمان. تذکرة الاولیاء (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: د علامه حبیبي د خپړنو مرکز.

(c) ketabton.com: The Digital Library

39. محمد الیاس. د پښتو ادب لرغوني دوره (د لرغوني دورې د پېښو کرونولوژي). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
40. مشوانی، عبدالقیوم. د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه). ۱۳۸۹ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
41. میرحسین شاه کاندید اکاډمیسن، پښتو څېړني (د پښتو د یوه زاړه کتاب په لټه کې). ۱۳۷۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
42. نادر، عبدالجبار. پښتو څېړني (پښتانه د بهرنیو له نظره). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
43. ناشر، حکمت الله. د پښتو ادب لرغوني دوره (د پښتو په لرغوني شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو کلمو ماناوې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
44. نوري، محمدګل. ملي سندرې. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
45. نومیالی، محمد انور. د ادبي تاریخ میتودولوژي (د لیکنو ټولګه). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.
46. وزیری، بخت میر. پښتو فونولوژي مورفولوژي. ۱۳۸۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
47. هاشمي، سید محی الدین. د ادبپوهنې څانګې. ۱۳۹۳ل کال. کابل: میهن خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48. هاشمي، سیدمحی الدین. ادب پوهنه. ۱۳۸۱ل کال. پېښور: د اریک ګرځنده کتابتونونو اداره.
49. هلال، فرید احمد. د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره. ۱۳۹۴ل کال. کابل: کتاب خپرندویه ټولنه.
50. همت، عبدالمالک. ادب او ادبي کره کتنه. ۱۳۸۵ل کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.
51. هوتک، محمد. پټه خزانه. (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۳۹ل کال. کابل: د پوهنې وزارت.
52. هېوادمل، زلمی. پښتو حماسه (د دوکتورا دورې درسي مواد). ۱۳۹۳ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
53. هېوادمل، زلمی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.
54. هېوادمل، زلمی. د پښتو نثر اته سوه کاله. ۱۳۹۰ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.
55. هېوادمل، زلمی. فرهنګ ادبیات پښتو (دریم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د چاپ او خپرولو دولتي کمېټه.
56. هېوادمل، زلمی. ولسي سندرې(دویم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل.
57. یون، ارین. لنډیو ته یوه لنډه کتنه. ۱۳۹۳ل کال. کابل: د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه.
58. یون، محمد اسمعیل. خوشال په خپل ایډیال. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

59. یون، محمد اسمعیل. د پښتو شعر هندسي جوړښت. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

60. یون، محمد اسمعیل. د ډیلي تخت هېرومه (یونلیک). ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

61. یون، محمد اسمعیل. ژبخوره ژبه (ځولۍ مجله). ۱۳۸۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کورودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ADAB TARIKH

"History of Literature"

By: Mohammad Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤١
د خپرندوی د خپرونو لړ: ٩٦

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library